DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

COLIN RENFREW - PAUL BAHN

Arkeoloji

Anahtar Kavramlar

ÇEVİREN: SELDA SOMUNCUOĞLU

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

COLIN RENFREW Arkeoloji fahri profesörü, Cambridge Üniversitesi McDonald Arkeolojik Araştırmalar Enstitüsü'nde öğretim üyesi.

PAUL BAHN Arkeoloji alanında eser veren serbest yazar, çevirmen ve yayıncı

Archaeology. The Key Concepts
© 2005 Colin Renfrew - Paul Bahn
Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
bir Taylor&Francis Group kuruluşu olan Routledge'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 1942 • Başvuru Kitapları Dizisi 95
ISBN-13: 978-975-05-1360-2
© 2013 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1-3. Baskı 2013-2017, İstanbul
4. Baskı 2021, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Mihriban Özbaşaran
YAYIN SEKRETERİ Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Birhan Koçak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Derleyenler
COLIN RENFREW - PAUL BAHN

Arkeoloji

Anahtar Kavramlar

Archaeology
The Key Concepts

ÇEVİREN *Selda Somuncuoğlu*

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Sunuş ... 9

Arkeoastronomi ... 13
Arkeogenetik ... 19
Arkeolojide "Karanlık Çağlar"/Sistem Çöküşleri ... 24
Arkeolojik Oluşum Süreçleri ... 30

Bilgi Kuramı/Epistemoloji ... 38
Bilişsel Arkeoloji ... 44
Birey Anlayışı ... 49
Bütüncül/Bağlamsal Arkeoloji ... 55

Childe'ın Devrimleri ... 62

Çevresel Arkeoloji ... 68
Çok Bölgeli Evrim ... 74

Darwinci Arkeoloji ... 81
Deneysel Arkeoloji ... 88
Doğrusal Olmayan Süreçler ve Arkeoloji ... 95

Ekolojik Arkeoloji ... 100
Eşit Yönetimler Arası Etkileşim ... 107
Etnoarkeoloji ... 113

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Feminist Arkeoloji ... *121*
Fenomenolojik/Olgusal Arkeoloji ... *128*

Göreli ve Mutlak Tarihlendirme Üzerine Görüşler ... *135*

Habitus ... *144*

İlk Çağlarda İnsan ... *149*
İnsan Soyu ... *154*
İşlem/Üretim Zinciri (*Chaîne Opératoire*) ... *159*

Kamusal Arkeoloji/Müzecilik/Koruma/Miras Bırakma ... *167*
Katastrof/Felaket Arkeolojisi ... *173*
Kazı Çalışmalarına Dair Temel Görüşler ... *179*
Kült ve Din Arkeolojisi ... *185*
Kültürel Çevre Üzerine Düşünmek ... *190*
Kültürel Evrim ... *195*

Madde İnsan İlişkisi ve Maddesel Gerçeklik ... *201*
Materyalizm, Marksizm ve Arkeoloji ... *205*

Nitelendirme/Tanımlama ve Değiş Tokuş Kuramı ... *215*

Özne [Fail/Eyleyen/Aracı/Aktör] ... *221*

Post Süreçsel ve Yorumlamalı Arkeoloji ... *227*

Sembolik ve Yapısalcı Arkeoloji ... *234*
Simülasyon ... *239*
Sistem Düşüncesi ... *248*
Sit Havzası İncelemesi ... *254*
Stratigrafik Dizilim İlkeleri ... *260*
Süreçsel Arkeoloji ... *267*

Şefliklerden İtibaren Toplumsal Örgütlenme ... *274*

Tarihsel Arkeoloji ve Metin ... *281*
Tekdüzelikçilik ... *286*
Toplumsal Arkeoloji ... *292*
Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi ... *297*
Toplumsal Karmaşıklık ve Devletin Evrimi ... *305*
Toplumsal Uygulamalar Kuramı ... *311*

Üç Çağ Sistemi ... *315*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yayılmacılık ve Nüfus Hareketleriyle İlgili Kuramlar ***320***
Yenilik ve İcat – Ayrı Olgular mı
Yoksa Tarihsel Bir Süreç mi? ***325***
Yerli Arkeolojileri ***331***
Yüzey Araştırması ***338***

Zamana Dair Kavramlar ***344***
Zihinsel Birimsellik ***351***

Yazarlar ***358***

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yayıncının Notu:

Arkeoloji: Anahtar Kavramlar'ın Türkçe çevirisinde kavramların Türkçeleştirilmesi ve arkeoloji disiplinindeki kullanımlarının değerlendirilmesinde katkısını ve emeğini esirgemeyen sayın Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran'a teşekkür ederiz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Arkeolojik kuram oldukça yeni bir kavramdır. 1960'lara kadar arkeolojinin yalnızca uygulamaya dönük bir çalışma alanı olduğu düşünülür, kazı yapabilmek için uygun bir el becerisi, deneyim ve sorun çözme kabiliyeti yeterli görülürdü. Sir Mortimer Wheeler, *Archaeology from the Earth* [Yeryüzünün Arkeolojisi] (Wheeler 1954) adlı kitabında tipik bir askerî benzetme yaparak, iyi bir arkeolojik araştırmada hem stratejik hem de taktik uygulamaların olması gerektiğini söylüyordu. Generàl Pitt-Rivers'ın eski askerî saha tekniklerine hayranlık duyması tesadüf değil. Arkeoloji bilimi 20. yüzyıl boyunca, 1949'da radyokarbonun keşfi ve başta Gordon Childe ve *Piecing Together the Past* [Geçmişin Parçalarını Bir Araya Getirmek] (Childe 1956) adlı özgün eseri olmak üzere, arkeolojik düşünce ilkelerinin ortaya konmasıyla gelişimini sürdürdü. Ne var ki, arkeologlar disiplinlerinin mantığıyla, epistemolojisiyle (bilgi kuramıyla) ve hayli belirsiz konumuyla –bazıları arkeolojiyi sözde bilim olarak görmekte, ama her halükârda insanlık tarihi ve tarihöncesiyle ilişkilendirerek, beşerî bilimler içine koymaktadır– doğrudan ilgilenmeye ancak 1960'larda başladılar. Collingwood (1946) gibi bazı erken dönem düşünürlerle ilk arkeoloji tarihçileri (Daniel 1950, 1962) bu konulara önem veri-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yorlardı. 1960'lara gelindiğinde kurama dair sorunlar iyice keskinleşti ve David Clarke'ın ünlü deyimiyle (Clarke 1973), arkeoloji "masumiyetini kaybetti".

Arkeoloji kuramı artık ayrı bir alt disiplindi. Yeni Arkeoloji'nin, ya da sonrasında adlandırıldığı gibi, süreçsel arkeolojinin ilk yıllarında Lewis Binford (Binford ve Binford 1968) ve David Clarke (1968) gibi yenilikçi düşünürler, bilimle uğraşan Carl Hempel ya da Richard Bevan Braithwaite gibi filozoflara açıkça atıfta bulunmaktaydılar. Bunun ardından gelişen "post süreçsel" arkeolojide, ya da daha yaygın deyişle, yorumlamalı arkeolojide diğer disiplinlerden kuramcılara başvurular daha da çoğaldı – arkeolojik metinlerde (örn. Bapty ve Yates 1990; Tilley 1990; Hodder 1991) Bourdieu, Derrida, Feyerabend, Foucault, Gademer, Giddens, Heidegger, Husserl, Merleau-Ponty, Rorty, Searle, Wallerstein gibi çok farklı alanlardan pek çok modern ve post-modern filozof ve düşünüre gönderme yapılmaya başlandı. Günümüzde *Archaeological Theory, an Introduction* [Arkeoloji Kuramına Giriş] başlığıyla yayımlanan kitaplarda (örn. Johnson 1999; Eggert ve Veit 1998; Hodder 2001) bilim felsefesi de dahil, birçok düşünce geleneğinden yararlanılmaktadır.

Bu durumda, arkeolojide ve arkeoloji kuramında halen kullanılmakta olan temel kavramları olabildiğince saydam ve anlaşılır bir şekilde sergilemeyi amaçlayan bir kitabın zamanının geldiğini söyleyebiliriz. Bu kavramların bazıları –Üç Çağ Sistemi, Eski Çağda İnsan ya da tabakalaşma ilkeleri gibi– 19. yüzyıla, arkeolojideki ilk gelişmelere dayanmaktadır. İlk çıkışlarının üzerinden uzun zaman geçmiş olmasına rağmen, Darwinci evrim kuramı ile Marksçı materyalizm günümüz tartışmalarında da odak noktası olmayı sürdürüyor. Arkeogenetik ve doğrusal olmayan süreçlerin arkeolojiye uygulanması gibi kimi yaklaşımlarsa son birkaç onyıldır sistematik bir şekilde gündemde ve henüz gidecekleri yerlere ulaşmış değiller.

Arkeoloji alanında bugüne kadar öne sürülmüş tüm görüşleri kapsayacak elli-altmış kadar temel kavramı seçmek ve derleyerek bir kitap haline getirmek oldukça zor oldu. Kimi ko-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nuları ihmal etmek durumunda kalmakla beraber, önemli kavramların tümünü ele almaya çalıştık. Süreçselci gelenek, örneğin bilgi kuramı, uzlaştırıcı köprü kuramı, sistem düşüncesi, sit havzası incelemesi, simulasyon ve tafonomi gibi konularda yapılmış değerlendirmelerle ele alındı. Yorumlamalı arkeolojideki son gelişmelerse fenomenoloji, habitus, birey kavramı, yapısal arkeoloji ve yapılaştırma kuramı üzerine sürdürülen tartışmalar kapsamında ele alındı: Her başlık için arkeolojik düşüncenin gelişimine katkıda bulunmuş önde gelen düşünürleri davet ettik, fikirlerinin özüne değinen açık, berrak bir anlatım sunmalarını istedik. Çağımızın toplumsal sorunları da ele alınmaya çalışıldı; feminist arkeoloji, toplumsal cinsiyet arkeolojisi ve yerli halklar arkeolojisi yaklaşımlarına ayrı ayrı yer verildi.

Kitap, arkeolojinin yöntemlerine dair bir el kitabı ya da arkeoloji bilimine ait tekniklerin uygulamasına yönelik bir eser değil; yalnızca arkeolojinin temel kavramlarını ele alıyor. Bununla birlikte, derleyenler olarak kuramla yöntemin birbirlerinden ayrılamayacağının, birbirlerini beslediklerinin (Renfrew ve Bahn 2004) farkındayız. Bu nedenle önemli arkeolojik yöntemlerin yeri geldiğinde ele alınması için de çaba gösterdik: Nitelendirme, göreli ve mutlak tarihleme, çevresel arkeoloji, deneysel arkeoloji ve çözümleyici yöntemle kazı yapmak gibi konular kapsandı. Tarihsel arkeoloji veya karmaşık toplumların oluşumu ile, tarihöncesinin derin zamanları, insanın evrimi, evrimci psikoloji ya da *chaîne opératoire* (işlem zinciri) gibi alanlarda kullanılan kavramların birbirlerinden farklı olduklarının da bilincindeyiz.

Günümüzde arkeoloji çalışmaları, prehistorya (tarihöncesi) da dahil, karmaşık bir araştırma konusudur; birçok yan disiplinden, hem düşünce hem de teknik açıdan yararlanılmaktadır. Kullanılan kavramların bu kadar çeşitli olması kimi zaman konuların giderek daha zor ve anlaşılmaz oldukları izlenimi verebilmektedir. Okuyucularımız için çoğu zaman gerçekten karmaşık olan arkeolojik metinlerin kolayca anlaşılmasını sağlamış ve kullanılan kavramları dolambaçlı yollara sapmaksızın, doğrudan ve kestirme bir şekilde anlatabilmiş olmayı umu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yoruz. Çoğu kendi alanlarında yenilikçi görüşlere sahip seçkin yazarlarımıza teşekkür ederiz. Arkeoloji aslında bizlerin ve toplumlarımızın kökenine odaklanmış mükemmel bir entelektüel maceradır. Umarız geçmişin tutarlı bir resmini, daha doğrusu bir dizi resmini yapmak için günümüzde atılmaya çalışılan yeni adımları ve konunun özgünlüğünü okuyucular da hissetmeye başlar. O resim maddi kalıntılardan oluşan sağlam bir temel üzerinde yaratılmaya çalışılmaktadır; modern arkeolojinin yaptığı budur.

Kaynaklar

Bapty, I. ve Yates, T (der.) 1990. *Archaeology after Structuralism: Post-Structuralism and the Practice of Arhchaeology*. Londra: Routledge.

Binford, L. R. ve Binford, S. R. (der.) 1968. *New Perspectives in Archaeology*. Chicago: Aldine

Childe, V. G. 1956. *Piecing Together the Past, the Interpretation of Archaeological Data*. Londra: Routledge and Kegan Paul.

Clarke, D. L. 1968. *Analytical Archaeology*. Londra: Methuen.

— 1973. Archaeology, the Loss of Innocence. *Antiquity* 47: 6-18.

Collingwood R. G. 1946. *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press.

Daniel, G. E. 1950. *A Hundred Years of Archaeology*. Londra: Duckworth.

— 1962. *The Idea of Prehistory*. Londra: Watts.

Eggert, M. K. H. ve Veit, V. (der.) 1998. *Theorie in der Archäologie: Zur englischsprachigen Diskussion* (Tübinger Archäologische Taschenbücher). Münster: Waxmann.

Hodder, I. 1991. *Archaeological Theory in Europe, the Last Three Decades*. Londra: Routledge.

— (der.) 2001. *Archaeological Theory Today*. Cambridge: Polity Press.

Johnson, M. 1999. *Archaeological Theory, an Introduction*. Oxford: Blackwell.

Renfrew, C. ve Bahn, P. 2004. *Archaeology: Theories, Methods and Practice*, 4. baskı. Londra: Thames and Hudson.

Tilley, C. (der.) 1990. *Reading Material Culture*. Oxford: Blackwell.

Wheeler, R. E. M. 1954. *Archaelogy from the Earth*. Oxford: Oxford University Press.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ARKEOASTRONOMİ

Arkeoastronomi genel hatlarıyla yazılı kaynakların olmadığı bir dönemde gökyüzüne dair eski zaman inanç ve uygulamalarının ve insanların gökyüzünden nasıl yararlandıklarının incelenmesi olarak tanımlanır. Eski çağlarda insan topluluklarının hemen hepsinde gökteki cisimlerin ve olayların son derece önemli olduğuna, bugün de yeryüzünde yaşayan yerli halkların birçoğunda bu önemini koruduğuna hiç kuşku yok. Bu makalede amaç, gökbilimin arkeologları neden ilgilendirdiğini ortaya koymaktır.

"Arkeoastronomi" terimi ilk kez 1970'lerde, tanınmış arkeologlarla başka disiplinlerden bilim insanları, özellikle de astronomlar arasında uzun süredir var olan anlaşmazlığı çözme çabaları sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Tartışma, tarihöncesi dönemin sonlarına tarihlenen Britanya'daki büyük taş anıtların güneşin, ayın ve yıldızların doğuşunu ve batışını dikkate alarak tasarlanmış yüksek hassasiyette bir dizilime işaret edip etmediği ve eğer böyleyse bu durumun nasıl yorumlanması gerektiği üzerinedir. Devasa taş anıtlar (Stonehenge) zaten Gerald Hawkins adlı bir astronomun 1960'larda yayımlanan çok satan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Stonehenge Decoded [Taş Anıtların Şifresi] adlı eserinde anlatılmış, hayli ün kazanmıştır. Bununla birlikte, geleneksel arkeolojik düşünceye meydan okuyan daha ciddi bir girişim emekli mühendis Alexander Thom'dan gelir. İddiasını destekleyecek çok sayıda araştırma verisi kullanan ve istatistik çözümleme yapan Thom'a göre, Britanya Neolitik (Yeni Taş Devri) ve Tunç Çağları'nda karmaşık astronomi ve takvim bilgisi vardır. Ayrıca, fazlasıyla genel bir ifadeyle taştan yapılma "daireler" olarak anılan bu yapıların inşasında ayrıntılı bir ölçü biriminin ve geometrik çizimlerin kullanıldığı iddia edilmektedir. Gökle ilgili bilginin toplumsal etkileri üzerine sürdürülen ve kimi zaman oldukça kavgalı geçen tartışmalar, Thom'un verilerinin yeniden değerlendirilip ilk saptamalarının birçoğunun çürütülmesinin ardından, ancak 1980'lerde sonuç vermeye başlar.

Bu tartışmalar arkeologların arkeoastronomi hakkındaki düşüncelerini olumsuz yönde ve kalıcı olarak etkileyecektir. Arkeoastronomlar ilk insanların faaliyetlerinin tümünü –özellikle de anıtsal yapıları– yalnızca gökbilimle açıklamaya çalışan, gökbilgisini makul bir değerlendirmeyle ve arkeolojik bulguları da içerecek şekilde geniş bir çerçeve içinde ele almayan insanlar olarak görülmüşlerdir. Örneğin, bir evin, tapınağın ya da bir mezarın belli bir yöne göre inşa edilmiş olmasının birçok nedeni olabilirken, buna gökbilimsel ya da daha da kötüsü yalnızca göksel bir amaç atfetmenin tehlikeli sonuçları olması kaçınılmazdır. Bu durumu, kendini bir "alt disiplin" ya da "disiplinlerarası" bir bilim olarak ilan etmiş olan arkeoastronominin varlığı da körüklemektedir. Ayrıca, "gözlemsel" gibi terimlerin gökbilgisine dayanarak inşa edilmiş anıtları tarif etmekte kullanılması (hatta "arkeoastronomi" gibi bir terimin varlığı bile) birçoğunca sorunu iyice kızıştırmıştır.

Bununla birlikte, arkeoastronomi Mezoamerikancılar ve özellikle Mayacılar arasında oldukça üretken bir yönde gelişimini sürdürmüştür. Yeni Dünya'da anıtsal kitabeler ve belgeler şeklindeki yazılı kaynaklar (en önemlisi Mayalara ait "Dresden Elyazması"dır) ve ilk İspanyol tarihçilerin yerli halkların yaşam biçimlerine dair yazdıkları tarihsel etnik bilgilerin varlığı, anıt-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ların hizalanışını ve bunun gökbilimsel önemini araştırmak, varsa bu ilişkinin anlamını daha güvenli bir şekilde ortaya koymak açısından daha belirgin bir teşvik sağlamıştır. Mezoamerikalı arkeoastronomlar daha işin başında kendilerini Britanya'da sürüp giden tartışmalardan ayırarak "arkeoastronomi" terimini basit bir "sıralama çalışması" için değil, daha geniş bir ölçekte, arkeolojik ve tarihsel verilerin birlikte incelenmesi anlamında kullanmaya başlamışlardır.

Arkeoastronominin daha geniş çevrelerce kabulü ancak 1980'lerde post süreçselci/yorumlamalı arkeolojinin yükselişe geçmesiyle olmuştur (bkz. s. 227). Burada ilginç bir durum söz konusudur: 1970'lerde arkeoastronomi özellikle verilerin nesnel seçimi ve varsayımların sayısal ölçümüyle ilgili yöntem sorunlarına odaklanmıştır ve bu, süreçselci, Yeni Arkeoloji ilkeleriyle zaten büyük ölçüde çakışan bir durumdur (bkz. s. 267). Öte yandan (bu konunun dönemin birçok arkeoloğunun neden ilgisini çekmediğini de açıklayan bir şekilde) eğer toplumsal süreç doğal çevrenin "akılcı" bir şekilde sömürülmesi demekse, gökyüzü değişmez olduğu için bu yöntem hiç de uygun değildir. Ancak, bilişsel bir arkeolojik bakış açısı benimsediğimizde ve insanların ikamet ettikleri dünyayı nasıl algılayıp anladıkları konusunu düşünmeye başladığımızda, artık yalnızca yeryüzünü ve denizleri (bkz. s. 190) değil, insanların yaşadığı görülebilir çevrenin tamamını dikkate almak zorundayızdır.

İnsanlar sık sık gökyüzündeki cisim ve olaylarla kendi yaşantılarının birçok yüzü arasında dolaysız bir bağ kurmaya çalışırlar. Bu bağlardan bazıları modern bilime göre, ya da "rasyonel" açıdan, anlamlıdır; gökyüzü döngülerinin mevsimsel olaylara neden olması buna çok açık bir örnektir. Tarihçi Hesiodos'un eserlerinden bildiğimiz gibi, Yunanlı çiftçiler İ.Ö. 8. yüzyılda ekim ve hasat için en uygun zamanı belirlemek amacıyla kimi yıldızların yıl boyunca gökyüzünde göründükleri tarihlerden yararlanmakta ve bu yolla iklim değişikliklerinin neden olduğu sorunların üstesinden gelmekteydiler. Başka bir örnekse, Pasifik'e yayılmış takımadaların fethinde Polinezyalıların yapmış oldukları gibi, uzun erimli deniz yolculukların-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da yıldızlardan faydalanılmasıdır. Bazı kullanımlar ise yalnızca belli bir düşünce sistemi açısından geçerlidir; bunun en iyi örneği de Mezoamerikalıların 260 günlük takvim yılı (ki astronomik kökeni hâlâ tartışılmaktadır) ve buna dayalı kehanetlerdir.

Yerlilerin dünya algıları ya da "kozmolojileri" –dünyayı anlamada kullandıkları ortak çerçeve– oldukça yerel, kimi zaman biraz daha geniş bir bölgede geçerli olabilmektedir. Söz konusu dünya algısının kimi yönleri maddi buluntularda çeşitli şekillerde yansır, özellikle de, arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmış mekansal örüntülerde bu durum kendini fazlasıyla gösterir. Kuzey Amerikalı yerli halklar genellikle oturdukları evleri ya da kutsal binaları kendi dünya algılarını gösterecek şekilde ve dört ana yönü dikkate alarak tasarlamışlardır; örneğin binaların giriş kapıları her zaman güneşin doğduğu yöne bakmaktadır. Kozmolojik ilkeler evlerin, tapınak veya mezarların, tören alanlarının, köylerin ve hatta büyük kentlerin konumu, tasarlanmaları ve yönlenişlerinde etkili olmuştur. Gökyüzündeki olguların algılanışı ve gökteki cisim ve olaylarla kurulan ilişki, yerli kozmolojilerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla eğer insan topluluklarının davranışlarının nasıl şekillendiğini ve insanların dünya algılarıyla nasıl uyumlu bir şekilde hareket ettiklerini arkeolojik olarak araştırıyorsak, gökyüzünü görmezden gelmemiz nasıl mümkün değilse, diğer her şeyi bırakıp bir tek ona odaklanmamız da uygun değildir.

Bu nedenle arkeoastronomiyi uzay ve zaman, takvimler, kozmolojiler ve dünya görüşleri, denizcilik ve daha birçok ilgili başlığa dahil kavramları incelerken başvurabileceğimiz fikir ve yöntemler bütünü olarak ele almak durumundayız. Arkeoastronomik alan araştırması, kimi maddi kalıntıların uzamsal kurulumunun (örneğin bir anıtın baktığı yön) gözle görülebilen arazi üzerinde ve özellikle de ufuk çizgisiyle ilişkisi bağlamında ölçülmesini içerir. Bu iş standart yüzey araştırması ekipmanıyla yapılır, ancak bunun ardından gök cisimlerinin ufukta doğuş ve batış noktalarını ve eski çağlarda, yılın ve gecenin farklı zamanlarında gece gökyüzünün nasıl göründüğünü tesbit etmek için özel inceleme teknikleri gerekecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Daha da ileri gidip bir tek gökyüzü üzerine odaklanmak da mümkündür. Çünkü eski çağlarda, belli bir yer ve zamanda doğanın ve çevre arazinin nasıl olduğuna dair bilgimiz doğal olarak çok dolaylı ve fazlasıyla eksiktir. Oysa modern astronomi sayesinde şaşılacak bir kesinlikle eski çağlarda güneşin, ayın, gezegenlerin ve yıldızların Dünya üzerindeki herhangi bir yer ve zamandaki gerçek görüntülerini belirlemek ve bilgisayarda ya da bir gökevinde (*planetarium*) izledikleri döngüleri görüntülemek artık mümkündür. Bu bize geçmişte yaşamış bir grup insanın bulundukları çevrenin ayrılmaz bir parçası olan gökyüzü hakkında doğrudan bilgi sağlayacaktır. Örneğin bir evin, tapınağın ya da mezarın o arazide bulunan kutsal bir yerle uyumlu konumunu eğer o kutsal mekan yok olup gitmişse anlayamayız; oysa güneşin, ayın veya bir yıldızın konumunu kesinlikle belirleyebilmekteyiz, dolayısıyla yok olmuş kutsal mekanın yerini tahmin etme şansımız oldukça yüksektir.

Ancak en başından beri kabul edilmiş temel bir yöntem sorunu arkeoastronominin merkezinde bulunmaya devam ediyor. Acaba gökbilimsel dizilimin varlığı, geçmişte de herkes için bu kadar önemli miydi? Birçok başka şeye göre hizalama yapılabilir ve bunlar da belirli bir şeyi işaret ediyor olabilir; ya da birçok göksel hedef olasılığı mevcuttur. Elbette, bir yöredeki benzer anıtlarda, geleneksel olarak ve tasarlanarak sürekli aynı hizalamanın yapılmış olduğu ortaya konabilir. Bu yaklaşım, Britanya ve İrlanda'daki birçok dairesel ve sıralı taş diziliminin güneşle, kimi durumlarda da ayla ilişkili olduğunu ortaya çıkarmada başarılı olmuştur. Avrupa'da da, Erken Neolitik Çağ'dan itibaren Batı Avrupa'nın birçok yerinde anıtsal inşaatların yönünün tayininde gökyüzünün önemli olduğunu göstermede bu yöntem kullanılmıştır. Çok az istisnası olmakla birlikte, daha sonraya tarihlenen ve sayıları birkaç yüze varan tarihöncesi tapınak ve mezarın da ancak gökkubbedeki günlük değişimlere göre yerleştirilmiş olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Bunlar aynı zamanda yer ve zamana göre değişen, yöreye has yapım gelenekleridir.

"İstatistiksel" diye adlandırabileceğimiz bu yaklaşımın temel

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eksiği yalnızca en genel uygulamayı ortaya koyabilmesi ve gözlemlenen göksel ilişkinin toplumsal önemi konusunda bir şey söyleyememesidir. Belirli koşulları ve bireysel eylemi dikkate alabilmek için göksel hizalanmaları ve ilişkilenmeleri arkeolojik bağlamlarıyla göstermek gerekir. "İstatistiksel" ve "bağlamsal" diye adlandırılan bu iki yaklaşım arasındaki çelişkinin nasıl üstesinden gelineceği konusu halen arkeoastronominin temel yöntem sorunları arasındadır. Aynı zamanda, anlam sorununun ancak daha geniş ve yorumlamalı bir bağlamda çözülebileceği açıktır. Dolayısıyla arkeoastronominin yapabilecekleri her koşulda arkeolojik kuramdaki gelişmelerle sınırlıdır.

İleri okuma

Aveni, A. F. 2001. *Skywatchers*. Austin: University of Texas Press. [1980 tarihli *Skywatchers of Ancient Mexico* adlı eserin genişletilmiş yeni baskısıdır ve Mezoamerikan arkeoastronomi araştırmalarına dair kapsamlı ve güncellenmiş bilgiler içermektedir.]

Hawkins, G. 1965. *Stonehenge Decoded*. New York: Doubleday.

Hoskin, M. A. 2001. *Tombs, Temples and their Orientations*. Bognor Regis: Ocarina Books. [Güney Avrupa'da uzun yıllar yürütülmüş saha araştırmalarını bir araya getiren ve Avrupa'daki arkeoastronomi çalışmalarının son yıllardaki gelişimini özetleyen bir çalışma.]

Ruggles, C. L. N. 1999. *Astronomy in Prehistoric Britain and Ireland*. New Haven ve Londra: Yale University Press. [Türdeş alanlarda birçok okuyucuyu hedefleyen bu kitap, tarihöncesi Britanya ve İrlanda'ya odaklanmakla birlikte, daha genel konuları da ele almaktadır.]

Ruggles, C. L. N. ve Saunders, N. J. (der.) 1993. *Astronomies and Cultures*. Niwot, Col.: University Press of Colorado. [Arkeoastronominin kapsamına dair kuram, yöntem ve uygulamaların yanı sıra, tartışma konusu olan bazı başlıkları da ele alan makalelerin bulunduğu bir derleme.]

CLIVE RUGGLES

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ARKEOGENETİK

Arkeogenetik, insanlığa dair geçmişin moleküler genetik teknikler kullanılarak araştırılması olarak tanımlanabilir. Bazı temel konular üzerindeki çalışmalar henüz sürmekteyse de, hızla gelişen bir bilim dalı haline gelmiştir. 1919 gibi erken bir tarihte insana ait kan gruplarının incelenmesiyle başlayan, 1950'lere gelindiğinde epey mesafe kaydetmiş olan genetik bilimindeki gelişmeler arkeogenetik alanında da etkili olmuş, biyokimya çalışmaları ilerledikçe daha da fazla veri, özellikle de kan grupları ve enzimler gibi "klasik" genetik izlerden birçok başka bilgi edinilmesi mümkün olmuştur.

1953'te DNA'nın genetik şifresinin kırılmasıyla DNA zincirine dayanan sayısız yöntemin yolu açılmıştır. Şifrenin çözülmesi, genetik bilginin dizilişinde saklı olduğu DNA'nın "çift helezonlu" uzun zincirlerini meydana getiren adenin (A), sitosin (C), guanin (G) ve tiyamin (T) gibi temel maddelerin belirlenmesi sayesinde olmuştur. Genleri meydana getiren, oluşturdukları uzayan zincirler daha az önemli görülse de, bu baz maddelerdir.

1990'ların ortalarından itibaren soya dayalı yöntemlerin kullanılmaya başlanmasıyla büyük bir ilerleme sağlanmıştır. Daha 1980'lerde tüm insanlarda bulunan mitokondriyal DNA'nın –hücre çekirdeğinde değil de mitokondria olarak adlandırılan küçük hücre parçacığında bulunan DNA– anneden miras alındığı anlaşılmıştır. Erkek ya da kadın, her insanın mitokondriyal DNA'sının DNA dizilişi normal olarak annesininkiyle aynıdır ve aynı DNA dizilişi, anneannesinin, onun annesinin ve onun da annesininkiyle aynı olup kuşaklar boyu izlenir. Zinciri oluşturan bazı maddelerden birinin değişmesine yol açacak bir mutasyon olmadığı sürece bu dizilişte herhangi bir fark görülmez. Yani anne tarafından yakın akraba olan insanların mitokondriyal DNA'ları aynıdır. Uzak akrabalarda ise, örneğin farklı kıtalarda yaşayan topluluklarda, kuşaklar boyunca mitokondriyal DNA'larda meydana gelen mutasyonlar dolayısıyla bu diziliş önemli ölçüde fark gösterecektir. Dolayısıyla bu farklılık araştı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rılabilir ve insan toplulukları farklılıklarına ve benzerliklerine göre sınıflandırılabilir. Sınıflandırma yaklaşımlarından biri binyıllar öncesine giden taksonomik (sınıflayıcı) bir şema, bir aile ağacı çizmektir. Bu çalışmalardan ilki Cann ve meslektaşları tarafından 1987 yılında yapılmış, farklı kıtalarda yaşayan bireylerden alınan örnekler kullanılarak, 100.000 yıl öncesine kadar giden ve Afrika'da yaşamış oldukları sonucuna varılan insanın kadın atalarını gösteren bir soy ağacı oluşturulmuştur. Bu kadın ataya, günlük konuşma ya da halk dilinde "mitokondriyal anne", ya da "Afrikalı Havva" adı verilmiştir (bkz. s. 77).

Daha sonra bu kez aynı çalışmalar dölleme sürecinde birleşime uğramadan, yani hiç değişmeden babadan gelen Y kromozomu kullanılarak erkek soyu için yapılmıştır. Bu genetik bilgi/özellik babadan oğula değişmeden geçmektedir. Böylece benzer şekilde Y kromozomlu DNA'ların tespit edilmesiyle, insan çeşitliliğinin (haplotip) tümünün –yine Afrika'da yaşamış oldukları sonucuna varılan– ilk erkek atalarının sınıflandırılması ve soy ağacı çizimleri mümkün olmuştur.

İlk insanlara ait bilgi kaynaklarının en önemlilerinden birinin içimizdeki geçmişte, yani bizlerin DNA'larında yazılı olması oldukça önemlidir. Son yıllarda insanın kökenine ve ilk insanların dünya üzerindeki dağılımına dair bilgilerin, atalarımızdan kalma buluntuları ortaya çıkaran yeni arkeolojik keşiflerden çok, yaşayan halklardan alınan farklı DNA örneklerinden elde edildiği bir gerçektir. Bununla birlikte, uygun koşullar altında, çok önceleri ölmüş insanların kemik, saç veya başka organik kalıntılarından eski DNA'ların bulunmasının mümkün olduğu da belirtilmelidir. Bu tür eski DNA'lar genellikle çok bozulmuş ya da çevre etkisiyle çok fazla kirlenmiş ve karışmış olabilmekte, bu da bu araştırmalarda ilk başta umulduğundan daha yavaş bir gelişme kaydedilmesine yol açmaktadır. Yine de dikkate değer başarılar elde edilmiştir. Bunlardan en önemlisi Neandertal insanın kemiklerinden (ki bu Neandertal bölgesindeki ilk buluntulardan biridir) elde edilen ilk DNA bulgusudur. Yapılan incelemede *Homo sapiens neanderthalensis*'in kendi türümüz olan *Homo sapiens sapiens*'e beklenenden daha az

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yakın olduğunu, ortak atalarımızın 600.000 yıl önce yaşadığını ortaya koymuştur. Bu, fosil kemiklerin antropolojik incelenmesiyle elde edilebilecek sonuçların çok ötesine geçen, fazlasıyla önemli bir sonuçtur.

Arkeogenetikteki ilk gelişmelere dönecek olursak, 1994'te yapılan bir kan grupları incelemesi İspanya'nın Bask bölgesinde Rhesus Negatif kan grubuna çok sık rastlandığını göstermiştir. Bilinen bir dil akrabasının olmaması ve Avrupa'nın birçok yerinde konuşulan Hint Avrupa dilleriyle hiçbir ilgisinin bulunmaması nedeniyle, Bask dili Hint-Avrupa dillerinin bu bölgeye girmesinden önce konuşulan dillerin hayatta kalmış olanlardan biri olarak kabul edilmektedir; dolayısıyla günümüzde yaşayan Bask nüfusunun genetik özelliklerinin bu ilk yerli halktan miras kaldığı iddia edilmiştir.

Arkeogenetik alanında klasik gen izlerine dayanarak yapılmış önemli sentezlerden ilki 1994'te yayımlanan ve Luca Cavalli-Sforza ile meslektaşlarının birlikte yazdıkları *The History and Geography of Human Genes* [İnsan Genlerinin Tarihi ve Coğrafyası] adlı eseridir. Bu çalışma, mekansal örüntüleri ortaya çıkarmak üzere istatistik yöntemleri (daha çok temel bileşenler analizini) kullanarak her kıta için ayrı ayrı genlerin görülme sıklıklarının coğrafi dağılımı üzerinden yürütülmüştür. Örneğin bu yolla Avrupa için ilk temel bileşen bağlamında, Anadolu'dan kuzeybatı istikametinde Britanya ve Kuzeybatı Avrupa'ya doğru güçlü bir yönelim gösteren yapay haritalar elde edilmiştir. Varılan sonuç, Neolitik Çağ'ın başında tarımla uğraşan bir nüfusun Anadolu'dan çıkarak öteki yerlere yayılmış olduğu şeklindedir.

Bu dönüm noktası aynı zamanda arkeogenetik araştırmaların ilk aşamasının da sonuçlandığının işaretidir.

İkinci aşama, yukarıda tartışılan mitokondriyal DNA kadın ataların, Y kromozomunun birleşime girmeyen parçasının DNA'sı da erkek ataların bilgisini vermektedir şeklindeki soy bulma yöntemlerinin geliştirilmesidir. Elbette kullanılan bu yorumlayıcı yöntemlerin sorunlu yönleri vardır ve kimi varsayımlar üzerine kurulmuşlardır. Mesela örnek veren bireylerden el-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de edilen DNA analizleri, "sayısal taksonomi" denilen sınıflama tekniği kullanılarak başka türlü de sınıflandırılabilir. Evrimsel biyolojide bu teknikler farklı şekillerde 150 yıldır kullanılmaktadır; Charles Darwin'in türlerin kökenini bulmak için yaptığı soy ağaçları gibi, sınıflandırılacak birim çiftleri arasındaki benzerliklere ve farklılıklara dayalı çeşitli soy ağaçları çizmek mümkündür (bkz. s. 81). Bu alan "filogenesis" (organizmaların evrimsel gelişimi) olarak adlandırılmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, standart filogenetik yöntemlerden biri, verileri ağaç şeması (dendrogram) şeklinde düzenlemek için sınıflayıcı bir analiz yapmaktır. Eğer tüm bireylerin ya da toplulukların tek bir birey ya da topluluktan geldiği varsayılıyorsa ve eğer mutasyonlar kabaca sabit bir şekil arz ediyorsa, bu sınıflayıcı ağaçlar özgün soy ağaçları olarak kabul edilebilir ve filogenetik süreçleri makul bir yaklaşıklıkla gösterebilir. Değişimin ya da mutasyon hızının tahmin edilmesi, moleküler genetiğin uzun süredir çözümlenemeyen sorunlarından biridir. Eğer yaklaşık ve sabit bir mutasyon hızı varsayılabiliyorsa, geçmişte vuku bulmuş değişimlerin (ağacın kollarının) tarihlenebileceği bir "genetik saat" için belirli bir baz elde edilmiş olur. Yakın zamanda medyan birleştirici ağ yöntemleri olarak bilinen farklı veri çözümleme yaklaşımları geliştirilmiş, böylece mutasyon patikalarının izini daha kesin bir şekilde sürmek mümkün olmuştur.

Arkeogenetiğin günümüzde ulaştığı başlıca sonuç türümüzün kökenine dair ve insan topluluklarının iklimsel koşullar tarafından belirlenen dünya üzerindeki yayılma ve geri dönüşlerin yer ve zaman bilgisini ortaya koymak olmuştur. Bu yaklaşım ayrıca dünya üzerinde konuşulan çok çeşitli dillerin kökeni ve tarihiyle ilgili bazı sorunları çözmede de yardımcıdır. Eski DNA'lar üzerinde yapılan çalışmalar belirli topluluklar, örneğin bir mezarlıkta yatanların çeşitliliği hakkında bilgi edinilmesinde giderek daha fazla kullanılmaktadır. Ayrıca bu yolla bitki ve hayvan türlerinin ne zaman evcilleştirildikleri, insanın ne zamandan beri bitki ve hayvanlardan yararlandığı gibi konular da incelenmekte, insan geçmişinin araştırılmasına katkı sağlanmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önerilen kaynaklar

Cavalli-Sforza, L. L. 2000. *Genes, People and Languages.* Londra: Allen Lane. [Moleküler genetik öncülerinden ilginç spekülasyonlara yer veren popüler bir eser.]

Jobling, M. A., Hurles, M. E. ve Tyler-Smith, C. 2004. *Human Evolutionary Genetics.* Abingdon: Garland Science. [Birçok güncel konunun tartışıldığı iyi bir akademik kitap.]

Jones, M. 2001. *The Molecule Hunt, Archaeology and the Search for Ancient DNA.* Londra: Allen Lane. [Birçok biyokimyasal yöntemi açık ve anlaşılır bir dille ele alan bir eser.]

Renfrew, C. 2002. Genetics and Language in Contemporary Archaeology, (B. Cunliffe, W. Davies ve C. Renfrew, der.) *Archaeology, the Widening Debate.* Londra: British Academy, s. 43-66. [Dil sorunlarına da değinen kısa ve öz bir araştırma.]

Renfrew, C. ve Boyle, K. (der.) 2000. *Archaeogenetcs: DNA and the Population Prehistory of Europe.* Cambridge: McDonald Institute of Archaeological Research. [Bu bilim dalının kapsadığı konular hakkında fikir veren teknik makalelerden oluşmuş bir derleme.]

Sykes, B. (der.) 1999. *The Human Inheritance.* Oxford: Oxford University Press. [Mitokondrial DNA üzerine, esas olarak Avrupa'yı kapsayan, kolay okunur bir eser.]

Wells, S. 2002. *The Journey of Man, a Genetic Odyssey.* Londra: Penguin Books. [Konuyla ilgili en iyi başlangıç kitaplarından biri.]

İleri okuma

Bandelt, H.-J., Forster, P. ve Röhl, A. 1999. "Median-Joining Networks for Inferring Specific Phylogenies." *Molecular Biology and Evolution* 16: 37-48.

Cann, R., Stoneking, M. ve Wilson, A. C. 1987. "Mitochondrial DNA and Human Evolution." *Nature* 325: 31-6.

Cavalli-Sforza, L., Menozzi, P. ve Piazza, A. 1994. *The History and Geography of Human Genes.* Princeton: Princeton University Press.

Forster, P. 2004. "Ice Ages and the Mitochondrial DNA Chronology of Human Dispersals, a Review." *Philosophical Transactions of the Royal Society of London,* B Serisi, 359 (1442): 255-64.

Krings, M., Stone, A., Schmitz, R.-W., Krainitzki, H., Stoneking, M. ve Pääbo, S. 1997. "Neanderthal DNA Sequences and the Origin of Modern Humans." *Cell* 90: 19-30.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Underhill, P. A., Shen, P., Lin, A. A. v.d. 2000. "Y-chromosome Sequence Variations and the History of Human Populations." *Nature Genetics* 26: 358-61.

COLIN RENFREW

ARKEOLOJİDE "KARANLIK ÇAĞLAR"/ SİSTEM ÇÖKÜŞLERİ

Yok olmuş bir medeniyetle ilgili zihnimizde yer etmiş imgeler, genellikle terk edilmiş bir kent ya da asma motifli kalıntılardır. Bu temalar 19. yüzyıla ait popüler edebiyatta ve filmlerde sıklıkla kullanılmıştır. Görüntüler hayli etkilidir, çünkü dönüşüp gelişmek yerine birdenbire ortadan yok olan toplumlar serilir gözlerimizin önüne.

Arkeologlar hızla tükenen toplumları tanımlamak için "çöküş" terimini kullanırlar. Kentler ve anıtlar süratle yok olur, nüfus büyük ölçüde azalır. İyi bilinen örnekler arasında İ.S. 5. yüzyılda çöken Batı Roma İmparatorluğu ile İ.S. 9. yüzyılda yok olan Klasik Maya Uygarlığı vardır. İzleyen dönemlerde öyle bir tükenmişlik söz konusudur ki, kimi zaman bu çağlar Karanlık olarak adlandırılırlar.

Toplumlar karmaşıklık derecelerine göre nitelendirilirler: Farklı rollerin, uzmanların, teknoloji ve enformasyonun varlığı ve hayatı düzenleyen kurumların toplumdaki yoğunluğu karmaşıklığı tanımlayan unsurlardır. Örneğin avcı-toplayıcı toplumlarda yaş ve cinsiyet dışında, uzmanlaşmış çok az sayıda rol bulunur; nadiren tam zamanlı liderler görülür; kararlarsa ortaklaşa alınır. Oysa sanayileşmiş toplumlarda hükümet de dahil birçok kurumla bağlantılı bir milyona varan farklı toplumsal rol bulunabilmektedir.

Yalnızca medeniyetler değil, baskı altındaki toplumlar da hızla tükenebilir. Kültürlü toplumların iki düzine kadarının çöktüğü bilinmektedir; muhtemelen arkeolojik çalışmalar sonucunda çok daha fazla sayıda toplumun aynı akıbete uğradığı öğrenilebilecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çöküşlerin nedenlerini açıklamaya çalışan birçok kuram vardır. En bilinenlerden biri, çevresel koşulların değişmesi ya da kötü yönetimler sonucunda kaynakların azalmasıdır. Adams, aşırı sulama yüzünden toprakların tuzlanmasıyla Antik Mezopotamya'daki Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın (İ.Ö. 2100-2000 civarı) ve Abbasi Halifeliği'nin (İ.S. 10. yüzyıl) nasıl yıkıldığını anlatmaktadır. Weiss, Suriye'deki Tell Leilan'ın İ.Ö. 2200 civarında çöküşünü iklim değişikliğine bağlar. Butzer ise Eski Mısır Krallığı'nın Aşağı Nil'in taşması sonucunda İ.Ö. 2181'den sonra yıkıldığını öne sürer. Bazı uzmanlar ormanların yok olmasının Maya Uygarlığı'nın çöküşünde etkili olup olmadığını araştırmışlardır.

Kimi uzmanlar da çöküşlere felaketlerin neden olduğunu iddia etmişlerdir. Girit adasındaki Minos Uygarlığı'nın Thera volkanının patlaması sonucunda (y. İ.Ö. 1380), Maya Uygarlığı'nınsa kasırga, deprem ve salgın hastalıklar nedeniyle çöktüğü ileri sürülür.

Yaygın bir açıklama da çöküşlerin, konuşma dilinde barbarlar olarak adlandırılan işgalciler yüzünden yaşandığı şeklindedir. Batı Roma İmparatorluğu'nun bu nedenle battığı en bilinen örnektir. Dorlu Yunanlıların Yunanistan'daki Miken Uygarlığı'nın yıkılmasında parmakları olduğu söylenir (İ.Ö. 11. yüzyıl). Hemen hemen her çöküş hikâyesinde işgalcilerden bahsedilmiştir: Batı Chou Hanedanlığı (İ.Ö. 771'de son bulmuştur), Maya, Teotihuakan (y. İ.S. 700), Hititler (İ.Ö. 13. yüzyıl) ve Minos bunlardandır.

Başka birçok kuramsa içsel, yani toplumsal etkenler üzerinde durmaktadır. Ortak kanı, toplumların uyum sağlayamadıkları zor koşullara maruz kaldıklarında çöktükleri yönündedir. Bazı uzmanlar Mezopotamya'daki uygarlıkların devlet idaresinin kötüleşmesiyle yıkıldığını iddia etmişlerdir. Willey ve Shimkin, Maya bürokrasisinin karşılaştığı zorluklarla baş edemediğini öne sürer. Roma İmparatorluğu'nun içerideki sorunlarla ve dış düşmanlarla mücadele yeteneği kalmadığında yıkıldığı sıklıkla ileri sürülür. Kimileri de Mayaların tropik yağmur ormanlarında, Amerika'nın güneybatısındaki Chacoan toplu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

munun da çöl koşullarında (İ.S. 12. yüzyılda yıkılmıştır), sürdürülmesi imkansız bir karmaşıklık düzeyine eriştikten sonra yıkıldıklarını iddia ederler.

Yaygın bir yorumsa yıkıma çatışmaların yol açtığı şeklindedir. Bu görüş, Platon'dan Aristo ve Polibius'a, 14. yüzyıl tarihçisi İbn-i Haldun'dan 18. yüzyıl yazarları Vico ve Volney'e ve günümüze kadar geçerliliğini korumaktadır. Bunlardan en ısrarcı olanı köylü isyanlarının çöküşe neden olduğu şeklindedir. Bütün kadim devletler sömürdükleri çiftçilere bağımlı toplumlardır. Dolayısıyla hemen bütün yıkımlarda bir köylü isyanı iddiası vardır. İyi bilinen örneklerse Maya, Mezopotamya, Peru ve Çin'dir.

Kimileri de mistik etkenlerin yıkımlara sebep olduğunu iddia etmiştir. Bunlardan en bilineni biyolojik varlık benzetmesine başvurarak toplumların doğum, ergenlik, yaşlılık ve ölüm aşamalarından geçtiklerini söyleyen iddiadır. Organik toplum benzetmelerini yapanların önde gelenleri Yunanlı tarihçilerle, 19. yüzyılda Danilevsky ve 20. yüzyılda Spengler'dir. İkinci bir tema da ahlaki gerilemenin çöküşü hazırladığı yolundadır. Hegel, Petrie ve Toynbee, insanlar güçlüklere göğüs gerdiklerinde toplumların başarılı olduğunu ama bireyler kendi çıkarlarının peşinde koşunca parçalandıklarını öne sürerler.

Son bir grupsa karmaşıklığın maliyet ve kâr hesabını yaparak ekonomik bir bakış açısı getirenlerdir. Lattimore, Çin hanedanlık döngüsünü açıklamaya çalışırken bir hanedanlığın örgütlendiği ilk yıllarda çoğalan geri dönüşler olduğunu, ama son yöneticiler döneminde getirilerin düştüğünü göstermiştir.

Toplumlar sorunlarına çözüm buldukça karmaşıklık düzeyleri de artmaktadır. Sorunlar karşısında daha karmaşık örgütlenmelere başvurarak (bürokrasi), orduyu genişleterek, davranışları disiplin altına alarak ve bilgiyi yönlendirerek çözüm bulunmaya çalışılır. Karmaşıklığın maliyeti yüksektir; kadim toplumlarda insanların giderek çok daha ağır koşullarda çalışmaları zorunlu hale gelmiştir. Toplumlar kolay çözüm yollarını tükettiklerinde mevcut durumlarını korumak için yüksek maliyetli çözümlere yönelirler. Tainter, karmaşıklığın azalan geti-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

riler düzeyine çıkabileceğinden, yani sorun çözme maliyetleri arttığı halde, elde edilen faydanın aynı oranda artmayacağı bir durumdan söz eder. Böyle bir düzeye erişmiş toplum kendini idame ettirebilmek ve işlevlerini yerine getirebilmek için çok daha fazla kaynak kullanmaya başlayacaktır. Sonunda da ekonomik yönden zayıflık ve huzursuzluklar baş gösterecek, daha önce üstesinden gelinen krizler artık başa çıkılamaz bir hal alacaktır. Nihayetinde, karmaşıklığın maliyeti faydasından daha fazla olduğunda karmaşık bir toplum olmak elverişsiz bir hale gelecektir.

Bu iddialar tek başlarına açıklayıcı olamamaktadır. Kaynakların azalması, felaketler ve işgalcilerin gelmesi türünden açıklamalar dış etkenleri yeteri kadar dikkate almamaktadır. Toplumlar her zaman zor koşulları iyileştirmenin yollarını bulmuş, çok nadiren o koşullara boyun eğmişlerdir. Kaynakların tükenişini ileri süren kuramcılar olası hasarları örneklerken İrlanda'daki patates kıtlığından söz ederler. Oysa patates felaketi İrlanda toplumuna çöküş getirmemiştir. Minos'un yıkılmasına neden olan Thera yanardağının faaliyete geçişi 19. yüzyılda Güney Pasifik'teki Krakatoa patlamasıyla karşılaştırılır. Oysa Krakatoa da siyasi bir yıkım getirmemiştir. İşgalciler konusunda ise şu sorulabilir: Eğer karmaşık toplumlar işgal edilmeye değer görülüyorsa, neden fetihten elde edilen ganimetler imha edilir?

Dış etkenler tek başlarına çöküşü açıklayamaz. İç etkenler de söz konusudur. Elbette burada da kimi sorunlar vardır. Çatışmalar toplu yaşamanın bedelidir; ama bu durum yıkımı açıklamaya yetmez. Yöneticiler çoğunlukla köylüleri sömürmüşlerdir, ama çöküşün tek nedeni bu da değildir. İktidarda olanlar neden yaşamsal kaynaklarını yok etsinler ki? Köylünün verimliliğini ihmal eden yöneticilere bunun nedenini sormak durumundayız. Toplumların zorluklarla baş edemedikleri için çöktüklerini söylemek hiçbir şeyi açıklamamaktadır. Yanıtlanması gereken, neden bunu beceremedikleridir. Mistik açıklamalarsa yaşanmış yıkımları gözlenebilir, ampirik bir nedene bağlamaktan uzaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ekonomik düzeydeki açıklamalar, iç ve dış baskıları bir arada ele alır. Karmaşıklığın artması içsel bir süreçtir. Eğer karmaşıklık ve çöküş, sorunlara çözüm bulmanın doğurduğu sonuçlarsa, çözülmesi gereken sorunlar ya dış zorluklar (kaynaklar, felaketler, işgalciler) ya da çatışma gibi içsel işleyişsizliklerdir. Karmaşıklığın azalan getirisi ekonominin zayıflamasına yol açar bu da toplumların zorlukları neden aşamadıklarının yanıtıdır.

Çöküş sonrası toplumlar hakkında çok şey bilinmemektedir. Renfrew ve Tainter böyle dönemler üzerinde çalışmışlardır. Çöküşün öncesinde genellikle yıkımın yakın olduğu sezilebilmektedir. Siyasi düzenler ve toplumlar çöküş sonrasında karmaşıklıktan basitliğe geçerler. Yıkım sonrasında belli bir dönem düzensizlik görülür. Okuryazarlık, matematik becerisi ve sanat üretimi düşer, çürüyen yapıların yerini gecekondular alır, topraklar parçalanır, iktidardaki yöneticiler artık daha küçük topraklara hükmederler. Ticaret ve uzak ülke bilgileri azalır, yaygın olan hayat tarzları ve ortak kullanılan diller bölgesel tarzlara ve yeni dillere bölünür. İnsanlar o eski zamanları altın çağ olarak hatırlarlar; nüfus artmaz, ya çöküş öncesi düzeyinde kalır ya azalmaya başlar, nihayetinde de keskin bir şekilde düşer. Toplumlar basitleştikten sonra, karmaşıklığın getirdiği maliyetler azalınca, vergiler de düşer ve köylülerin durumu iyileşmeye başlar. Ama tekrar eskisi gibi karmaşık bir toplumun ortaya çıkabilmesi için yüzyılların geçmesi gerekir.

Erken Ortaçağ Avrupası'nda ve Yunanistan'daki Miken Uygarlığı sonrasında yaşanmış Karanlık Çağlar, mezar bulguları sayesinde bilinebilmektedir. Hitit sonrası Anadolu'da ise neredeyse hiçbir arkeolojik bulgu yoktur. Bu durum karmaşıklıkla arkeoloji arasındaki ilişkinin bir yansımasıdır. Basit toplumlar daha az maddi kültür üretmişler, az miktarda arkeolojik kalıntı bırakmışlardır. Mezarlar en belirgin kalıntılardır. Çöküş sonrasında öteki bulgu kaynaklarına ulaşmak oldukça zordur. Batı Avrupa'da eski Roma binaları üzerine kimi zaman ahşaptan yeni binalar inşa edilmiştir. İlk arkeologlar alttaki klasik kalıntılara ulaşmak için bu tür yerleri kazmışlardır. Bugün bunun önemi dahi iyi anlaşılmış durumdadır, dikkatli kazılar ve araş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tırmalar sonucunda Karanlık Çağ hayatı hakkında birçok bilgi açığa çıkarılmaya başlanmıştır.

Çöküşler ve ardından yaşananlar, sürekli daha karmaşık toplumlara doğru olan gidişatı duraklattıkları için açıklayıcıdırlar. Toplumlarda karmaşıklığın neden arttığını ve ardından neden azaldığını gösterdikleri için de incelenmeyi fazlasıyla hak etmektedir.

Önerilen kaynaklar

Culbert, T. P. (der.). 1973. *The Classic Maya Collapse*. Albuquerque: University of New Mexico Press. [1970'lerin başında çöküş araştırmalarının düzeyini anlatan temel bir kaynak.]

Renfrew, C. 1979. "Systems Collapse as Social Transformation: Catastrophe and Anastrophe in Early State Societies," s. 481-506 (C. Renfrew ve K. L. Cooke, der.) *Transformations: Mathematical Approaches to Culture Change*. New York: Academic Press. [Kitabın bu bölümünde, yavaş değişen süreçlerin ardından çöküşlerin birdenbire gelebileceği gösterilmekte, çöküş sonrası toplumlarla ilgili bir sentez ortaya konmaktadır.]

Tainter, J. A. 1988. *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge: Cambridge University Press. [Kitap, çöküşe dair eski kuramları eleştirerek bir senteze varmakta, karmaşık toplumların ekonomisi üzerinden yeni bir kuram geliştirmektedir.]

Tainter, J. A. 1999. Post-Collapse Societies, s. 988-1039 (G. Barker, der.) *Companion Encyclopedia of Archaeology*. Londra: Routledge. [İlgili bölümde çöküş sonrası toplumların özellikleri ele alınmaktadır.]

Yoffee, N. ve Cowgill, G. L. (der.) 1988. *The Collapse of Ancient States and Civilizations*. Tucson: University of Arizona Press. [Farklı gruplardan önde gelen akademisyenlere ait çöküşle ilgili görüşlerin bir derlemesi.]

İleri okuma

Adams, R. McC. 1981. *Heartland of Cities*. Chicago: Aldine.

Bell, B. 1971. "The Dark Ages in Ancient History: 1. The First Dark Age in Egypt." *American Journal of Archaeology* 75: 1-26.

Betancourt, P. P. 1976. "The End of Greek Bronze Age." *Antiquity* 50: 40-7.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Diehl, R. A. ve Berlo, J. A. (der.) 1989. *Mesoamerica after the Fall of Teotihuacan, AD 700-900.* Washington, DC: Dumbarton Oaks.
Gill, R. B. 2000. *The Great Maya Droughts: Water, Life, and Death.* Albuquerque: University of New Mexico Press.
Lowe, J. W. G. 1985. *The Dynamics of Apocalypse: A Systems Simulation of the Classic Maya Collapse.* Albuquerque: University of New Mexico Press.
Sabloff, J. A. ve Andrews, E. W., V (der.) 1986. *Late Lowland Maya Civilization: Classic to Postclassic.* Albuquerque: University of New Mexico Press.
Turchin, P. 2003. *Historical Dynamics: Why States Rise and Fall.* Princeton: Princeton University Press.
Webster, D. 2002. *The Fall of the Ancient Maya.* Londra: Thames and Hudson.

JOSEPH A. TAINTER

ARKEOLOJİK OLUŞUM SÜREÇLERİ

Arkeologlar eskiden yaşamış insan toplulukları hakkında günümüze kadar kalmış kalıntı ve dolguları inceleyerek bilgi edinirler. Ne var ki bu kalıntılar bize hiç değişmemiş olarak gelmezler. Tam tersine, arkeolojinin incelediği "nesneler"in tümü –aletler, bitki ve hayvan kalıntıları ve mimari alanlar– aslında *arkeolojik oluşum süreçleri* (*"sit/alan" oluşum süreçleri* de denir) yüzünden önemli ölçüde değişmiştir. Bu terim, ilk yapıldığı ya da kullanıldığı andan, kalıntılarının bulunup incelemeye alındığı ana kadar geçen zamanda nesneleri değiştirmiş olan insan davranışına bağlı, mekanik ve kimyasal süreçlerin tümünü kapsamaktadır. Bu süreçler eski insanların faaliyetlerine dair önemli kanıtları dönüştürmüş ya da tamamen silmiş olabilir. Kimi süreçler nesneleri parçalayarak ya da aşındırarak fiziksel anlamda değiştirir. Kimileriyse parçaların eskiden kullanıldıkları yerlerden başka yerlere taşınmasına neden olur; bu durumda eskiden bir arada kullanılmakta olan nesneler birbirlerinden ayrı düşmüş ya da birbirleriyle ilgisi olmayan nesneler yapay

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir şekilde bir araya gelmiş demektir. Bazen de seçici bir bozulma sonucu kimi nesne çeşitlerinin miktarı oluşum süreciyle artmış ya da azalmış olabilmektedir. Arkeologlar inceledikleri arkeolojik buluntu parçasının oluşum süreçleriyle nasıl değiştiğini bilmek zorundadırlar, çünkü bu durum soracakları soruları, kullanacakları çözümleme araçlarını ve varacakları sonuçların doğruluğunu etkileyecektir.

Son otuz yıldır oluşum süreçlerinin ve bunların arkeolojik buluntularda bıraktığı izlerin incelenmesine ayrılmış çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bugün arkeolojinin bazı alt alanları özel olarak bu konularla ilgilenmektedir. Örneğin *tafonomi* alanında uzmanlaşmış zooarkeologlar (hayvan kemiği uzmanları), insanın kültürel sistemine dahil olup arkeolojik buluntular arasına katılmış hayvan kalıntılarını (kemikler, dişler ve öteki doku artıkları) dönüştürmüş olan süreçleri incelemektedirler. "Tafonomi"nin kelime anlamı "gömülme kuralları"dır (Yunanca *taphos* "gömülme/defin", *nomos* ise "kural" demektir); bir organizmayı ölümünden sonra dönüştüren ve kalıntılarının jeolojik dolgu içinde kalmasına neden olan fiziksel ve kimyasal süreçleri (insan, hayvan ve doğadan gelen etkiler) inceleyen alandır. Toplumsal örgütlenme, yerleşim yerlerinin değişme örüntüsü ve törenler ile dinler konusunda önemli pencereler açabileceği düşünülen atıkların ve yerleşim yerini terk etme davranışlarının incelenmesi de önemli uzmanlık alanları olmaya başlamıştır. Arkeolojik oluşum süreçleri çalışmaları devam ettikçe, arkeologların maddi kalıntılardan geçmiş toplumlar hakkında daha kesin ve karmaşık sonuçlar çıkarmaları mümkün olacaktır.

Bu çalışmaların ilk örnekleri Avrupa'da ve başka yerlerdeki buzul çağı jeolojik dolgularının insan faaliyetine (bkz. s. 149) dair bazı kanıtlar içerdiği iddialarının gündeme geldiği 19. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Kimi zaman deneylere de başvuran araştırmacılar taşlara ve hayvan kemiklerine insanların müdahale ettiklerine dair kesin kanıtlar öne sürmüşlerdir. 20. yüzyılın başlarında da devam etmiş olan bu çalışmalardan öte, insan etkisinin olup olmadığına dair tartışmalarda (Yeni Dünya'daki

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

pre-Clovis örneği) arkeologlar oluşum süreçleriyle aslında pek ilgilenmemişlerdir.

Bu ihmal 1960'larda *süreçsel arkeoloji*nin (bkz. s. 267) ortaya çıkması ve arkeologların oluşum süreçlerinin ve bunun arkeolojik buluntulardaki etkisinin sistemli bir şekilde araştırılması gereğini anladıktan sonra nihayet sona ermiştir. Eski toplumların nasıl örgütlendiğine ve evrildiğine ilgi duyan süreçselci hareket çeşitli konularla birlikte arkeolojik oluşum süreçleri konusunda da yeni araştırmaları kamçılamıştır. L. R. Binford ve meslektaşları yaşayan halklar arasında araştırmalar yürüterek (*etnoarkeoloji*, bkz. s. 113) mesken değiştirme ve öteki toplumsal örgütlenme hallerindeki farklılıkların insanların buluntuları ve faaliyet alanlarını ne zaman, nerede ve nasıl terk ettikleri konularını belirleyip belirlemediğini, dolayısıyla arkeolojik belgelerde belirleyici örüntüler bırakıp bırakmadıklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. 1970'lerin başında arkeologlar dolguların oluşmasında kültürel ve doğal ya da çevresel süreçlerin oynadığı rolün karmaşıklığını ve geçmişle ilgili çıkarımları değiştirme potansiyeli taşıdığını ilk kez görmeye başlamışlardır. M. B. Schiffer ile J. J. Reid, Arizona Üniversitesi'nden meslektaşları ve öğrencileriyle birlikte bu süreçleri belgelemek ve arkeolojik kalıntılar üzerindeki etkilerini ortaya koyacak yöntemler oluşturmak için öncü bir çabaya girişmişlerdir. Bu akademisyenler 1970'lerle 80'lerde *davranışsal arkeoloji* programı adı altında kuram ve yöntemler geliştirip sentezleyerek (aşağıda açıklanacak) bir çerçeve oluşturmuş, arkeolojik oluşum süreçleriyle ilgili araştırmalara son otuz yıldır cesaret verip kılavuzluk yapmışlardır.

Davranışçı arkeologlarca geliştirilmiş kuramsal çerçevede arkeolojik envanterin tarihsel niteliği üzerinde durulur. Her ölçekten arkeolojik buluntu –aletler, bir arkeolojik alan ya da bölge– geçmiş olayların birikmiş belgeleridir (kısa olması için aşağıdaki örnek tekil buluntular üzerinden verilmiştir). Yani olayların (ve süreçlerin) izleri zaman içinde üst üste birikir; kimi zaman eski olayların izleri sonraki olayların izleri altında kalmış ya da kaybolmuş olabilmektedir. Geçmişteki belirli bir olay hakkında kesin ifadelerde bulunabilmek için önemli izleri,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

daha sonraki olaylardan kalma izlerden analitik olarak, "geriye doğru soyma" işlemi yaparak arındırmak gerekmektedir. Dolayısıyla oluşum süreçleriyle ilgili araştırmalar genellikle *nesne tarihleri** şeklinde yürütülmektedir.

Nesne tarihi, eldeki nesnenin (örneğin bir seramik kap, bir bizonun iskeleti, bir Hopi binası) yaratıldığı ilk andan başlayarak kalıntılarının ortaya çıkarılıp arkeologlarca incelenmesine kadar geçen sürede başından geçen olayların (ve süreçlerin) kronolojik sıralamasıdır. Her bir nesne sınıfı için (örneğin taşınabilir buluntular, hayvan iskeletleri, geniş ailelerin oturduğu evler) olay sıralaması tahmin edilebilir bir şekilde yinelenmektedir. Bütün nesneler aynı genel süreç dizgesinden geçmekte (tedarik, yapım, kullanım, kullanımdan düşme, çürüme), kimileri bir veya daha fazla kere ikincil döngü (yeniden kullanıma sokma, tekrar kullanma, geri dönüşüm) yaşamaktadır. Geçmiş hakkında belirli bir soruya yanıt bulmak için bir grup buluntuyu inceleyen araştırmacının bu akış modeli içinde asıl sorunun nereye odaklanacağını belirlemesi gerekmektedir. Bir çanak çömleğin nasıl yapıldığı mı (*imalat*), yoksa bu kaplarda hangi yiyeceklerin pişirildiği ve nerede pişirildiği (*kullanım*) sorusu mu önde gelmektedir? Buna karar verildikten sonra araştırmacı artık kurduğu model üzerinden hangi süreçlerin kap üstünde etkili olduğu ve hangi olayların nasıl izler bıraktığını belirleyebilecektir.

Farklı insan davranışları ve oluşum süreçleri tarafından bırakılmış özgün maddi izler üzerine şimdiden oldukça geniş bir literatür birikmiştir. Bu verilerin çoğu işletilen gerçek süreçlerin doğrudan gözlenmesiyle, etnoarkeolojik saha çalışmaları sırasında ya da tıpkısı üretilmiş buluntular üzerindeki denetimli laboratuvar deneylerinde (*deneysel arkeoloji* bkz. s. 88) elde edilmiştir. Bu süreçlerin bilinmesi bir buluntu topluluğu üzerindeki etkileri değerlendirirken atılacak ilk adımdır. Örneğin

(*) Bu genel kavram, ya da benzer kavramlar arkeolojik yazında farklı konular için başka başka isimler altında ortaya çıkmaktadır (örneğin "tafonomik tarih"); kavram, davranışçı arkeologların "nesne (ya da buluntu) yaşamının tarihi" dedikleri şeyle aslında eş anlamlıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eski pişirme faaliyetlerini incelemek isteyen bir araştırmacının farklı pişirme teknikleri kullanılarak yapılmış farklı yiyeceklerin seramik kaplarda bıraktığı kimyasal kalıntı ve fiziksel izler (karbonizasyon ve aşınma çizgileri) hakkında deneysel ve etnoarkeolojik verilere ulaşması mümkündür. Araştırmacı eski bir kabın içinde neyin nasıl pişirildiğini üstündeki kalıntı ve aşınma izlerini doğrudan gözlem yoluyla ortaya çıkarılmış örüntülerle karşılaştırarak anlayabilecektir. Etnoarkeologlar kırılmış ya da yıpranmış seramik pişirme kaplarının yeniden kullanımına dair de geniş bir envanter çıkarmışlardır. Eski bir pişirme kabı başka bir iş için kullanılmışsa (örneğin saklama kabı olarak) bu pişirme dışı kullanım ilk kullanımdan kalan izleri dönüştürmüş ya da yok etmiş olabilmektedir. Arkeologlar yeniden kullanımın kimyasal kalıntıları artırdığını ya da yok ettiğini, yeni aşınma çizgileri yaratabildiğini ya da kapların ilk kullanım yerlerinden uzakta başka yerlere götürüldüğünü keşfetmişlerdir. Bütün bunlar eski pişirme faaliyetlerine (ilk *kullanım*) dair yapacağı önermelerden önce bir araştırmacının dikkat etmesi gereken oluşum süreçleridir.

Buraya kadar ele alınan kullanım ve yeniden kullanım faaliyetleri *kültürel oluşum süreçleri*, yani arkeolojik kalıntılar üzerinde insan faaliyeti sonucunda kalmış maddi izler başlığı altında sayılmaktadır. Bunun dışında arkeologların başa çıkmaları gereken *kültürel olmayan* ya da *çevresel oluşum süreçleri* denilen başka bir konu vardır: özellikle kullanımdan çıktıktan, atıldıktan ya da insanların dünyasının dışında kaldıktan sonra çürümeye bırakılan nesneler üzerinde işleyen doğa güçleri (hayvanların neden olduğu, kimyasal veya fiziksel süreçler). Arkeologlar kimya, etoloji (davranış bilimleri) ve jeoloji gibi alanlardan arkeolojik bulgular üzerindeki bu süreçlerin izlerini anlayabilmek ve kalıntılar üzerindeki etkilerini değerlendirebilmek için yardım almaktadırlar.

Arkeologlar son yıllarda kültürel oluşum süreçlerini araştırırken yeni yönelimlere girmişler ve eskiden daha az bilinen eski insanların davranış biçimlerini incelemeyi mümkün kılmışlardır. Kimi zaman kültürel oluşum süreçlerinin kendileri ön pla-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

na çıkmaktadır. Yeni yönelimlerin en çarpıcı olanı arkeolojik envanterlerde törensel faaliyetlerin nasıl belirleneceğine odaklanan harekettir. Örneğin W. H. Walker ve meslektaşları günümüz tören faaliyetlerinde kullanılan nesnelerin "çöpe nasıl atıldıklarını" inceleyerek etnoarkeolojik ortamda *törensel atık* (bir tür kültürel oluşum süreci) konusunu araştırmışlardır. Tören donatıları çoğu zaman yakılır, gömülür ya da ayak altından kaldırılıp güvenli bir yere konulur. Bu çalışmalarda görülmüştür ki törensel atıklar, aletler ve dolgular üzerinde sonraki oluşum süreçlerinin üst üste gelmesine rağmen, fark edilebilen sağlıklı izler bırakmışlardır. Bu tür bulgular arkeolojik belgelerdeki maddi kalıntılara bakarak arkeologların dinleri ve törenleri ele almalarını sağlayan tarihöncesinden kalma "törensel çöp" dolgularının tanımlanması için sağlam temeller oluşturmaktadır.

Arkeolojik oluşum süreçlerinin titizlikle değerlendirilmesi, arkeolojik kalıntılara dayanarak geçmiş hakkında destekli ifadeleri mümkün kılan her türlü araştırmanın gerekli bir bileşenidir. Günümüzde arkeologlar bu süreçlerin belirlenmesinde ve anlaşılmasında kullanılacak yöntemleri geliştirmek için büyük bir zaman ve çaba sarfetmektedirler. Akademisyenler geçmiş hakkında çok yönlü görüşler ileri sürmeye çabaladıkları sürece arkeolojik oluşum süreçlerinin araştırılmasının önemi de artacaktır.

Önerilen kaynaklar

Hayden, B ve Cannon, A. 1983. "Where the Garbage Goes: Refuse Disposal in the Maya Highlands." *Journal of Anthropological Archaeology* 2: 117-63. [Hayden ve Cannon çağdaş üç Maya köyünde kırık buluntuların nereye ve nasıl atıldıklarını araştırmışlar. Vardıkları sonuç arkeologların tarihöncesi yerlerde ortaya çıkarılan buluntuların mekânsal dağılımını yorumlarken daha dikkatli olmalarını söylüyor.]

LaMotta, V. M. ve Schiffer, M. B. 1999. "Formation Processes of House Floor Assemblages," s. 19-29 (P. Allison, der.) *The Archaeology of Household Activities*. Londra: Routledge. [Bu makalede aile meskenleri için genel bir nesne tarihi ile terk edilmiş evlerde ortaya çıkarılmış buluntu topluluğu muhtevasına oluşum süreçlerinin olası katkılarına da-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ir veriler ele alınmış. Özellikle törenlerden sonra çıkan atık süreçlerine odaklanılıyor.]

Lyman, R. L. 1994. *Vertebrate Taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press. [Lyman'ın bu çalışmasında zooarkeolojide uygulandığı şekliyle omurgalı hayvan fosillerine dair yöntem ve kuramlar ele alınmakta. Kitapta, hayvan kalıntıları üzerinde etki bırakan çevresel ve kültürel oluşum süreçlerinin birçoğundan, bu süreçlerin nasıl işlediğini belirlemeye yarayan tekniklerden söz edilmekte.]

Miksicek, C. H. 1987. "Formation Porcesses of the Archaeobotanical Record," (M. B. Schiffer, der) *Advances in Archaeological Method and Theory*, 10: 211-47. San Diego: Academic Press. [Bitki tafonomisi üzerine yazılmış bu makalede arkeolojik kalıntılarda bulunan korunmuş yenilebilir bitkilerin, ahşap ve kömürün, lif, polen, fitolit (bitki kristalleri) ve koprolitlerin (fosilleşmiş dışkı) doğal ve çevresel süreçlerden nasıl etkilendiklerini anlatan bilgiler bir araya getirilmiş, farklı örneklem ve kurtarma tekniklerinin etkinlikleri ele alınmış.]

Schiffer, M. B. 1996. *Formation Processes of the Archaeological Record*. Salt Lake City: University of Utah Press. [Bu kitap geniş bir yelpazede kültürel ve doğal çevresel oluşum süreçlerini ve bu süreçlerin arkeolojik kalıntılar üzerindeki olası etkilerini belgeleyip tanımlayan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Kuram, yöntemler ve örnek olaylar ayrıntılı bir şekilde sunulmaktadır.]

Skibo, J. M. 1992. *Pottery Function: A Use-Alteration Perspective*. New York: Plenum Press. [Seramik toplulukların oluşum süreçleri üzerine ufuk açıcı bu çalışma; kullanım faaliyetleri sonucunda seramik pişirme kaplarında meydana gelmiş organik artıklar ile aşınma çizgileri ele alınıyor. Skibo'nun deneysel ve etnoarkeolojik araştırması tarihöncesi çanak çömleklerde ne tür yiyeceklerin pişirildiğini ve ne tür pişirme yöntemleri kullanıldığını belirlemeye yarayan teknikler sunmaktadır.]

Walker, W. H. 1995. "Ceremonial Trash?," s. 67-79 (J. M. Skibo, W. H. Walker ve A. E. Nielsen, der.) *Expanding Archaeology*. Salt Lake City: University of Utah Press içinde. [Törensel davranışları etnoarkeolojik açıdan inceleyen Walker, özellikle nesnelerin nasıl ve nereye atıldıklarına odaklanarak günümüzdeki modern dinî törenlerde kullanılan buluntuların nesne tarihlerini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Ayrıca arkeolojik envanter üzerinde etkisi olan törensel oluşum süreçlerinin belirlenmesi açısından çeşitli öneriler getirilmektedir.]

Wood, W. R. ve Johnson, D. L. 1978. "A Survey of Disturbance Processes in Archaeological Site Formation," (M. B. Schiffer, ed.) *Advances in Ar-*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

chaeological Method and Theory 1: 315-81 New York: Academik Press içinde; yeniden basım (M. B. Schiffer, ed., 1982) *Advances in Archaeological Method and Theory, Selections for Students from Volumes 1 through 4,* New York: Academic Press. [Bu makalede buluntuların toprak altında oradan oraya hareket etmelerine yol açmış doğal toprak bozulmaları ile geçmişle ilgili yanlış çıkarımlara yol açabilecek öteki bozulmalara dair detaylı bilgiler derlenmiştir. Yazarlar başta jeoloji olmak üzere başka alanlardan da veri kullanmaktadırlar.]

İleri okuma

Binford, L. R. 1978. "Dimensional Analysis of Behavior and Site Structure: Learning from an Eskimo Hunting Stand." *American Antiquity* 43: 330-61; yeniden basım (L. R. Binford, 1983) *Working at Archaeology.* New York: Academic Press.

— 1980. "Willow Smoke and Dogs' Tails: Hunter-Gatherer Settlement Systems and Archaeological Site Formation." *American Antiquity* 45: 4-20; yeniden basım (L.R. Binford, 1983) *Working at Archaeology.* New York: Academic Press.

Brain, C. K. 1981. *The Hunters or the Hunted? An Introduction to African Cave Taphonomy.* Chicago: University of Chicago Press.

Cameron, C. M. ve Tomka, S. A. (der.) 1993. *Abandonment of Settlements and Regions: Ethnoarchaeological and Archaeological Approaches.* Cambridge: Cambridge University Press.

Inomata, T. ve Webb, R. W. (der.) 2003. *The Archaeology of Settlement Abandonment in Middle America.* Salt Lake City: University of Utah Press.

Schiffer, M. B. 1983. "Toward the Identification of Formation Processes." *American Antiquity* 48: 675-706; yeniden basım (M. B. Schiffer, 1995) *Behavioral Archaeology: First Principles.* Salt Lake City: University of Utah Press.

— 1985. "Is there a 'Pompeii' Premise in Archaeology?" *Journal of Anthropological Research* 41: 18-41; yeniden basım (M. B. Schiffer, 1995) *Behavioral Archaeology: First Principles.* Salt Lake City: University of Utah Press.

Schiffer, M. B., Downing, T. E. ve McCarthy, M. 1981. "Waste Not, Want Not: An Ethnoarchaeological Study of Reuse in Tucson, Arizona," s. 68-86 (R. A. Gould ve M. B. Schiffer, der.) *Modern Material Culture: The Archaeology of Us.* New York: Academic Press içinde; yeniden basım (M. B. Schiffer, 1995) *Behavioral Archaeology: First Principles.* Salt Lake City: University of Utah Press.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Stiner, M. C. 1994. *Honor Among Thieves: A Zooarchaeological Study of Neanderthal Ecology*. Princeton: Princeton University Press.
Walker, W. H. 1998. "Where are the Witches of Prehistory?" *Journal of Archaeological Method and Theory* 5: 245-308.

VINCENT M. LAMOTTA VE MICHAEL B. SCHIFFER

BİLGİ KURAMI/EPİSTEMOLOJİ

"Epistemoloji" gibi bir kelimeyi merak etmemek mümkün mü? Şu sıradan tanımı ele alalım: Yapılan bir arkeolojik kazıda bazı nesne ve malzemeler bulunmuştur. Bunların renklerini, biçimlerini ve öteki özelliklerini, ayrıca birbirleriyle ve evlerin yapıları gibi diğer şeylerle ilişkilerini gözlemleyen arkeologlar, burada yaşamış insanların yaşam biçimlerini yeniden inşa etmektedirler. Post süreçsel akımdan (bkz. s. 227) gelen bir uzman bu topluluğun yerleşim yapısının sembolik anlamı üzerine bir makale bile yazmaktadır. Bütün bunlar kulağa bilinen çağdaş arkeolojik çalışmalar gibi gelmektedir değil mi? İşte epistemoloji öne sürülen bu bilgilerin niteliği ve doğruluğu üzerinedir. Söz konusu bilgiler insanlık tarihiyle ilgilenen herkes için birincil önemdedir; eğer arkeologlar geçmiş hakkında söyledikleri şeylerin doğru olduğunu veya en azından sağlam kanıtlarla desteklendiğini ikna edici bir şekilde gösteremiyorlarsa, ay ışığı ya da Stonehenge hakkında çok daha eğlenceli başka hikayeler karşısında bilgilerinin bir ayrıcalığı kalmayacaktır. Böylece epistemolojiye (bilgi kuramına) ve arkeoloji alanında sürmekte olan epistemoloji krizine bir giriş yapmış olduk.

Epistemoloji nedir?

Epistemoloji (Yunanca *epistem* "bilgi", *loji* ise "karşılıklı konuşma" demektir), insanın ulaştığı bilginin niteliği, kaynakları ve doğruluğuyla ve daha geniş çerçevede, gerçekliğin doğası gibi konularla ilgilenen bir felsefe koludur. Yanıt bulmaya çalıştığı sorular arasında şunlar vardır: Bilgi nedir? Nasıl üretilir? Na-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sıl doğrulanır? Kökleri Platon ve öteki ilk filozofların eserlerinde olmakla birlikte, epistemoloji büyük ölçüde 17. yüzyılda, algı, gözlem, kanıt ve yöntem gibi kavramların giderek daha fazla kullanılmasına bağlı olarak, modern bilimdeki ilerlemeyle birlikte, felsefede merkezî bir rol oynamaya başlamıştır. Bu yazıda bilginin nasıl elde edildiği sorusuna "ampirik"/deneyci/görgül ekolün ("rasyonalist"/ussal olana karşı) verdiği yanıt çerçevesinde değinilecektir, çünkü çoğu çağdaş arkeolog tarafından paylaşılan yanıt budur; bilgi, mümkün olduğu yerde bilimsel araçları da devreye sokarak öncelikle duyularımızı kullanarak elde edilir. (Rasyonalizm/ussalcılık ise, duyusal deneyim yerine usu/aklı bilginin baş kaynağı ve sınayıcısı kabul eder.)

Görünen ile gerçek

Arkeologların çoğu dünyanın insan yapısı maddi nesnelerden, bunların üretildiği malzemelerden, taşıdıkları özelliklerinden, ilişkilerinden ve uğradıkları bozulma ve aşınma gibi süreçlerden oluştuğu konusunda hemfikirdir. Ayrıca, bu nesnelerin arkeologların onları nasıl görüp ele aldıklarından bağımsız olarak var olduklarını ve de duyu organları sayesinde onların bütün bilgilerine ulaşabileceklerini kabul ederler. Dolayısıyla nesnelerle ilgili bulguları ve kayıtları fazlasıyla nesneldir.

Gerçeğin bu çok yaygın ve sağduyulu görünümü ("doğrudan realizm") modern bilimin doğuşuyla eleştiri odağı haline gelmiştir. Kuşkulu olanlar duyularımızın bizi yanıltabileceğini, çoğu zaman da yanılttığını öne sürerler. Verdikleri basit örnekler şunlardır: Düz bir sopa suyun içinde eğri; paralel olan demiryolu rayları da uzaktan bakıldığında birbirlerine yaklaşır şekilde görünmektedir. Daha ciddi örneklerse renk konusunda kuşkucu olanların ikna edici bir şekilde öne sürdükleri gibi, renklerin dış dünyada nesnel bir gerçekliklerinin olmamasıdır; renkler, görme organımızın uyarılmasına ve bu uyarılmanın optik sinirlerimizde ve beyinde nasıl bir işleme girdiğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, yarasalar, köpekler ve öteki hayvan türlerinin görme süreçleriyle karşılaştırıl-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dığında, ki bunların bazıları renkli ve üç boyutlu görebilmektedirler, insanların tamamen kendilerine özgü bir şekilde gördükleri çok açıktır.

Locke, Berkeley ve başka bazı yazarlar da nesnelerde algıladığımız tat, koku, ses ve doku gibi öteki özelliklerin "nesnelerin içinde" olmadığını, nasıl algılandıklarına ve algılayanın türüne göre bu özelliklerin değişeceğini söylemektedirler. Kültürel olarak şartlanmış olan insanların birbirlerinden farklı görüşlere sahip olmaları da buna eklendiğinde, gördüğümüz ile "orada duran" şeyin arasında mutlak bir fark olacağı su götürmez.

Bu tartışmalar arkeologlar açısından dikkatleri önemli bir konuya çekmektedir: Eğer eskinin yeniden inşası duyusal deneyim üzerinden yapılıyorsa ve görülen ile "orada duran" arasında olasılıkla bir ahenksizlik varsa, geçmişi olduğu gibi kurabildiklerinden nasıl emin olacaklar?

Bilgi kuramları ve doğrulama/gerekçelendirme

Gerçeğe doğrudan ulaşma yetimizde bu tür kuşkular olduğuna göre, acaba bilgi nedir? Tekrarlayacak olursak, çevremizdeki dünyadan duyularımızla farkında olmamız yeterli değildir, çünkü örneğin bir buluntunun insan yapısı olduğunu bilmemiz için onu görmemiz yetmez, bunun bir buluntu olduğunu doğrulamamız da gerekir. Bu tür bir bilgiye sahip olmak ("bir şeyi bilmek") yalnızca duyusal farkındalığı değil, belirli bir kültürel bağlam içinde doğrulama yetisini de gerektirir. Peki bu, bilginin mutlaka belirli bir kültürel bağlamda doğrulanması gerektiği anlamına mı gelir? Filozoflar arasında bu soruya verilen en yaygın cevap, bilginin yalnızca doğru kanaat olmadığı, doğrulanmış doğru kanaat olduğu şeklindedir. Böylece tartışma, bilgi kuramlarından doğrulama/ gerekçelendirme kuramlarına kayar.

Bir kanaatı neyin doğrulayacağını belirleme girişimleri arasında temelcilik (*foundationalism*: bir kanaatın, doğrulama gerektirmediği düşünülen "temel/kurucu" kanaatlara başvurularak gerekçelendirilmesi), tutarlılık (*coherence*: önceden kabul görmüş başka kanaatlarla tutarlı olup olmaması) ve güveni-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lirlik (*reliabilism*: bilimsel koşullar altında algılanmış olma gibi güvenilir bir süreçle destekleniyor oluşu) vardır. Bu çabaların inandırıcılıkları ne yazık ki gerçeğe ulaşmak için yapılan ve kendileri de doğrulanmaya muhtaç kimi varsayımlara dayanmaları nedeniyle zayıftır. Bu ve bazı başka sıkıntılar bazı kuşkucu durumlara kapı aralamaktadır.

Kuşkuculuk

Kuşkuculuk tartışmalarının kökleri modern zamanların başlangıcında Descartes'ın *Meditasyonlar*'ındadır: Descartes bu eserinde, bilgiyi saçmadan, gerçek bilgiyi verecek soruşturma yöntemlerini de cahilliği körükleyenlerden ayırt etmeye çalışır. Kendisine ait "kuşku yöntemi"ni kullanarak nelerden kuşku duyulamayacağını belirlemeyi dener. Algı, hata, kuruntu ve rüyalarla ilgili kuşkulu düşünceleri, duyu farkındalığı yoluyla edinilmiş bilgiyle ilgili sıkıntılı yönleri ortaya koyar.

Kuşkuculuk tartışmalarına verilen yanıtlar arasında epistemolojinin yeni bir çerçeveye sokulması ve varsa, bilgiyle gerekçilendirme temelleri arasındaki boşluğun giderilmesi çabaları vardır. İlk karşı duruşlardan biri, Descartes'ın kesinlik arayışının ta başında yanlış olduğu, çünkü kesinliğin bir kanaatin doğru ya da yanlış olmasından bağımsız ve psikolojik bir durum olduğu yönündedir. Bilgi ile gerekçeleri arasındaki boşluğu giderme girişimleri ise Kantçı transandantalizm (aşkıncılık), Berkeley'in idealizmi, kuşkucu epistemoloji, olguculuk ve giderek artan bir şekilde de, eski gerçekçiliğin tekrar gündeme getirilmesi (yani duyularla algılanan nesnelerin akıldan bağımsız olarak var oldukları) sayılabilir. Örneğin John Searle, *The Construction of Social Reality* [Toplumsal Gerçekliğin İnşası] adlı eserinde para, evlilik ve hükümetler gibi toplumsal ve kurumsal olguların nasıl "güçler alanındaki fiziksel parçalardan oluşmuş bir dünyaya denk olduğu"nu göstermeye çalışır (1995: xi). (Searle'in bu duruşu arkeologlar için özellikle yol göstericidir, çünkü yeterli olsun olmasın, eğer konu kültürse, gidilebilecek tek doğru bilgi rotası budur.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Postmodern dönüş

1980'lerden itibaren arkeoloji de dahil bütün disiplinlerde hiçbir şeyin bilinmediği, dahası hiç bilinemeyeceği şeklindeki güçlü kuşkucu tezler artarak kabul görmeye başlamıştır. Kuşkucu postmodernistler gerçek bir dünyanın var olmadığını, "gerçeklik" kelimesinin (ki onlara göre kavramın faydalı olup olmadığı da kuşku götürür) basit bir dil alışkanlığı olduğunu; "epistemolojik imkansızlık" bağlamında, bilmek istediğimiz şeyin ancak bizi saran kelime ve anlamların oyun sahası içinde, izin verdikleri ölçüde bilinebileceğini iddia ederler. Daha olumlu bir duruş sergileyen postmodernistlerse, olayların ve nesnelerin üzerlerine kültür sinmiş algılayıcılar tarafından verilmiş anlamlar dışında başka bir anlamları olmadığı görüşünü kabul etmekle birlikte, dünya hakkında bazı şeyler söylemenin mümkün olduğu düşüncesini korurlar. "Gerçeği" böyle gördükleri için de, yorumları idealist, öznel ve tefsire dayalı olmaktadır (yani, dünyayı olduğu gibi, nesnel ve duyusal bir şekilde anlamaktan çok, bireysel ve kültürel uyuşmalara göre anlama eğilimindedirler). Postmodernistlerin tümü, kanaat doğrulama/gerekçelendirme ve gerçek gibi "standart" epistemolojik konuları reddederler (ya da önemsiz görürler); bunun yerine güç, eşitsizlik, anlatı ve başka geleneksel olmayan bakış açılarını içeren epistemolojik duruşlardan yanadırlar. Arkeolojide bu tür kuşkucu görüşler daha çok post süreçselci araştırma programlarında sergilenmektedir.

Bu durumda arkeoloji krizde midir?

Giderek daha fazla sayıda arkeolog, geçmişe dair söylenenler her şekilde tereddütlü olacağından, geçmiş hakkında herhangi bir şeyi kesin olarak bilmenin mümkün olmadığı görüşünü benimsemeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da arkeolojinin amacının insanlara günümüz sorunlarıyla baş etmede yardımcı olacak geçmişe dair değişken ve "yerel" hikâyeler anlatmak olması gerektiği şeklindeki faydacı/pragmatik tutum yaygınlaşmaktadır. Bazı arkeologlarsa bu kuşkucu duruşların Des-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cartes'a ait emin olup olmama şeklindeki psikolojik bir durumla bilginin karıştırılması hatasının tekrarladığını düşünmektedir. Çünkü onlara göre bu tutum, hiçbir şey bilemeyiz... çünkü... bilemeyiz, türünden saçma (kısır döngü yaratan) bir iddiaya dayanmaktadır.

Peki arkeolojide epistemolojik bir kriz var mıdır? Benim görüşüme göre kuşkuculuk bir iddia ve henüz arkeologların doğru bilgiye ulaşma gayretlerini boşa çıkarmaya yetkin değil. Arkeolojiye algı ve düşünce çerçevesinin daha belirgin çizileceği, vardığı sonuçların gelişkin ve eleştirel bir düzeye erişeceği bir gelecek tasarlanması gerekmektedir. Bilişsel psikologların, Searle gibi filozofların ve diğer uzmanların günümüz çalışmaları şimdiden "zalim" gerçeğin doğasına ve türümüzün onu kavrama yetisine eleştirel bir bakış açısı getirmiştir. "Orada duran" şeylerin gözlemlenmeye değer şeyler olduğu anlayışını da destekleyen bu çalışmalar, her halükârda arkeologların geçmişle ilgili hikâyelerine bakışlarını da dönüştürecektir.

Önerilen kaynaklar

Alcoff, L. M. (der.) 1998. *Epistemology: The Big Questions*. Malden, Mass.: Blackwell. [Epistemolojiye dair günümüzün önemli konularını kapsayan geniş kapsamlı bir seçki. Bilgi, doğrulama/gerekçelendirme, gerçek, kuşkuculuk, bilginin yapısı ve bilgi siyaseti gibi konular kısa ve anlaşılır bir giriş bölümünden sonra tek tek ele alınıyor.]

Bernecker, S. ve Dretske, F. (der.) 2000. *Knowledge: Readings in Contemporary Epistemology*. New York: Oxford University Press. [Epistemolojiyle ilgili önemli ve etkili yazıların bazılarının derlendiği, zor ancak felsefenin bu koluna özgü zorlukta bir kitap.]

Johnson, M. 1999. *Archaeological Theory: An Introduction*. Malden, Mass.: Blackwell. ["Epistemoloji" kelimesinin post süreçsel arkeolojide kullanımına bir örnek.]

Landesman, C. 2002. *An Introduction to Epistemology*. Malden, Mass.: Blackwell. [Yeni başlayan öğrenciler için epistemolojinin temel sorularına ve konularına giriş.]

Landesman, C. 2002. *Skepticism: The Central Issues*. Malden, Mass.: Blackwell. [Epistemolojiyle ilgili tartışmalar zorunlu olarak kuşkucu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

luk tartışmalarıyla da ilgili olduğundan, epistemoloji merakı olan öğrencilerin bu konuları bilmeleri gerekir. Lanesman geniş ve anlaşılır bir inceleme sunuyor.]

Rosenau, P. M. 1992. *Post-Modernism and the Social Sciences*. Princeton: Princeton University Press. [7. Bölümde postmodern epistemolojik duruşların varsayımları ve vargıları açık bir dille ele alınıyor.]

Searle, J. R. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press. [Postmodernistlere karşı çıkan Searle, toplumsal gerçekliklerin güçler alanındaki fiziksel parçacıklardan yapılmış bir dünyayla sıkı sıkıya denk olduğunu iddia eder. Araştırma alanları bizatihi maddesel kültür olan arkeologlar için aydınlatıcı bir yorum.]

İleri okuma

Audi, R. 2003. *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*, 2. baskı. New York: Routledge.

Bonjour, L. 2002. *Epistemology: Classical Problems and Contemporary Responses*. Lanham: Rowman and Littlefield.

Crumley, J. S., II. 1999. *An Introduction to Epistemology*. Mountain View, Calif.: Mayfield.

Dancy, J. ve Sosa, E. (der.) 1994. *A Companion to Epistemology*. Malden, Mass.: Blackwell.

Greco, J. ve Sosa, E. (der.) 1998. *The Blackwell Guide to Epistemology*. Malden, Mass.: Blackwell.

Moser, P. K. (der.) 2002. *The Oxford Handbook of Epistemology*. New York: Oxford University Press.

Sosa, E., Kim, J. ve McGrath, M. (der.) 2000. *Epistemology: An Anthology*. Malden, Mass.: Blackwell.

GUY GIBBON

BİLİŞSEL ARKEOLOJİ

Bilişsel arkeoloji maddi kalıntılardan yola çıkarak eski düşünce biçimlerinin incelenmesidir. Geniş anlamıyla bu tanımın içerisine arkelologların bulduğu eski nesne ve sembollerin yaratıcılarına ve kullanıcılarına dair bir "anlam" çıkarma girişimleri-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nin tümü sokulabilirse de –ki zaman zaman "bilişsel arkeoloji" bu şekilde kullanılır– geçtiğimiz son on yılda terim çok daha sınırlı bir anlam kazanmıştır. Aralarında 1960 ve 70'lerde ortaya atılan "Yeni Arkeoloji"den (bkz. s. 267) doğan süreçsel arkeoloji çerçevesinde çalışanların da olduğu arkeologlara göre, bugün yapılması gereken asıl şey, eski topluluklarda insan zihninin nasıl çalıştığını ve bu zihinsel halin o insanların eylemlerini nasıl biçimlendirdiğini öğrenmemizi sağlayacak güvenilir bir yöntem geliştirmektir.

Bu, belirli simgesel nesnelerin ya da tasvirlerin onları kullanan ya da anlayanlar açısından ne "anlam"a geldiğini aramaktan çok daha alçakgönüllü bir amaçtır. Ancak "anlam"a ulaşma isteği, son zamanlarda 1980'lerle 90'ların "post süreçsel" (bkz. s. 227) arkeolojisinde ortaya çıkan "hermenötik" (tefsirci) ya da yorumlayıcı gelenek içinden gelen araştırmacıların başlıca amaçları arasında sayılmaya devam etmektedir. R. G. Collingwood ile İtalyan filozof Benedetto Croce'nin ilk çalışmalarına kadar geriye doğru izi sürülebilecek bu gelenekte, eski toplumların dünyayı anlamak ve onunla baş etmek için kullandıkları simgesel kavramları nasıl geliştirdikleri hakkında edinilecek bilgiler yeterli değildir. Yorumlamalı gelenekten kimi arkeologlar bu nedenle ilk insanların "zihinlerine girmek", onlarla etkin bir empati kurmak (özdeşleşmek) için çalışmaktadırlar. Çok eskiden ölmüş bir insanın "yerine geçme" deneyimi ya da en azından onunki gibi bir deneyim yaşama girişimi, hermenötik arkeoloğun öznel, idealist ve yorumlayıcı yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Günümüzde bilişsel arkeologlar böyle bir empatik deneyimin doğruluğuna inanmamakta, ayrıca bu idealistin tamamen sezgisel olan "oradaydım" deneyimi üzerine kurulu yorumları sayesinde kazandığını iddia ettiği ayrıcalıklı konuma da kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Bilimsel araştırmaların tümünde olması gerektiği gibi, bir savı doğrulayan sezgiler değil, destekleyici dış etkenlerle mevcut verilerin savla ilişkisidir; örneğin Karl Popper'ın getirdiği varsayımsal tümdengelim yaklaşımını kullanan süreçsel arkeolojide izlenen "sınama" ya da "geçersiz kılma" gibi uygulamalar böyledir. Doğrulama,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yetkili bir mercie değil, sarih bir şekilde tanımlanmış savın, her zaman kolaylıkla yapılamasa da, sınanmasıyla gerçekleştirilir.

Bilişsel arkeoloji normal olarak iki alt alana ayrılmıştır. Bunlardan ilki, *pre-sapient* (akıl öncesi) (yani *Homo sapiens sapiens*'ten [akıllı insandan] önceki) atalarımızın bilişsel yetilerinin evrimiyle ilgilenir. Bu alan, tümü atalarımız olan *Australopithecus, Homo habilis* (alet kullanan) ve *Homo erectus* (ayakları üzerinde duran) ile akrabamız *Homo sapiens neanderthalensis* (ilkel insan) gibi türlerin zeka ve becerilerinin gelişimine dair uzun tarihimizi kapsar. Bu tarih, dilin kullanılması ve farkındalık geliştirme dahil, kimi zaman "insan devrimi" diye adlandırılan kendi türümüz *Homo sapiens sapiens*'in ortaya çıkmasına kadar geçen zamanda, insani yeteneklerin yavaş yavaş belirmesinin hikayesidir. Bilişsel arkeolojinin ikinci alt konusu, farklı insan toplumlarının ortaya çıkmasına neden olan farklı kültürel gelişim çizgilerini, dolayısıyla türümüz içinde meydana gelmiş farklı bilişsel yeteneklerin ve araçların doğuşunu ele alır. Bunlar arasında en dikkate değer olanı, dünyanın farklı yerlerinde birbirinden bağımsız şekilde yazının gelişmiş olmasıdır.

80.000 ila 40.000 yıl öncesinde, yani türümüz henüz oluşma sürecini tamamlamamışken, elbette şimdi doğamız gereği olduğunu düşündüğümüz konuşan, tartışan varlıklar olduğumuzu varsayamayız. Yorumlayıcı yaklaşımla da, empatik yaklaşımla da baksak bu mümkün değildir. Bu nedenle maddi kalıntıların belgelediği kanıtlardan yola çıkmak zorundayız. Örneğin oldukça uzak mesafelerden hammadde temini gibi bir işlem, belli bir düzeyde planlama ve zamanlama bilgisi gerektireceği için, bu alanda umut verici bir çalışma olabilir. Tekrarlanan işlemler ve beceriler ile alet yapımında devreye giren işlem zinciri (bkz. s. 159) kavramı da, yaşam alanlarında bulunan malzemelerin dağılımının gösterdiği gibi, örgütlü davranışların işareti olabilir. Hâlâ tartışılan önemli bir soru ise, gelişkin düzeyde konuşmanın ne zaman doğduğuyla ilgilidir. Bu konuda birçok arkeolog, psikolog Merlin Donald'ın görüşünü benimsemiştir: Tamamıyla gelişkin bir konuşma yetisi bizim türümüz olan *Homo sapiens sapiens*'in bir özelliğidir; *Homo erectus* gibi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

daha önceki insansılar asıl olarak "taklit"le, yani sözlü anlatımla değil, gösterme ve benzetme yoluyla iş görmüşlerdir. Ancak, örneğin Endonezya'daki Flores adasında bulunan Orta Buzul Çağı'na ait bulguların işaret ettiği gibi, türümüz öncesi insansıların uzun mesafeli deniz yolculukları yaptıklarına dair kanıtlar, açık deniz seyahatleri için zorunlu olan haberleşmenin nasıl yapılabildiği sorularını gündeme getirmiştir.

Türümüzün ortaya çıkmasıyla ve ardından gelen göçlerle 40.000 yıl kadar önce dünyamızın büyük bölümüne (Kuzey ve Güney Amerika ile Polinezya dışında) yayıldığı düşünülen insan topluluklarının tümünde gelişkin konuşma ve farkındalık özelliklerinin bulunduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Gerçekten de DNA çalışmaları sayesinde bugün doğan bir çocuğun genetik yapısıyla 40.000 yıl önce doğmuş bir çocuğun genetik yapısı arasında çok az fark bulunduğu anlaşılmıştır. Malzeme ve donanım aynıdır; farklı olan yazılım, yani doğduktan sonra öğrenilen kültürel bileşendir. Ne var ki, eğer türümüzün doğal özellikleri kırk bin yıl önce de günümüzdekiyle aynıysa, ortada, "aklın paradoksu" (*sapient paradox*) (bkz. s. 203) olarak da adlandırılan bir çelişki var demektir: arkeolojik bulguların gösterdiği gibi, Batı Asya, Avrupa, Çin, Mezoamerika, Güney Amerika ve öteki yerlerde önce köylerin, sonra kasaba ve kentlerin ve toplumsal örgütlenmenin hızla gelişmesi için neden 30.000 yıl daha geçmesi gerekmiştir?

Bilişsel arkeoloji bu gibi gelişmelerle ve dünyayı ölçmede ve planlamada insanın artan simge kullanımı konusuyla yeni yeni uğraşmaya başlamıştır. Bunlar yeni toplumsal ilişkilerin oluşumuna, ilişkili olarak da kişilerarası davranışları kuran ve düzenleyen simgelerin kullanımına bağlıdır. Erken bir aşamada birçok toplumun doğaüstü boyutta düşünmeye başladığı da bilinmektedir: öteki dünya ile haberleşme ve insanların birbirlerine ve öteki dünyaya aracılık etmeleri, yani dinin doğuşu. Türümüzün bilişsel arkeoloji açısından çarpıcı ve erken bir özelliği de resim ve heykel gibi gerçeği tasvir eden ve görsel olarak cisimleştiren nesnelerin üretimi ve kullanımıyla ifade bulan temsiliyetin gelişmesidir. Güney Fransa ve Kuzey İspanya'da-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ki karmaşık mağara resimlerinin neden 25.000 yıl öncesine dayandığı ve neden o bölgede olduğu sorularını yanıtlamak kolay değildir. Çeşitli şekillerde; av büyüsü, uyuşturucu kullanan şamanların eseri ya da topluluğun genç üyelerinin erkekliğe geçiş törenleri sırasında atalarının bilgeliklerini öğrendikleri ayinlere ait resimler olarak yorumlanan bu çizimlerin işlevlerinin ne olduğu da aynı şekilde kesin yanıt bulamamış sorulardandır.

Giderek, farklı toplulukların, neredeyse olgusal gerçeklerden kaynaklanan ortak anlayışlara bel bağlamış oldukları gerçeği ortaya çıkmaktadır; filozof John Searle bunları "kurumsal olgular" şeklinde kavramlaştırmıştır. Modern dünyanın "para" kavramı buna bir örnektir; evlilik, mülkiyet ve mirasın yanı sıra, ağırlık ve zaman birimleri gibi uygulamalar da dahil, birçok toplumsal "olgu" da bu türdendir. Bilişsel arkeologlar günümüzde, eski toplumların maddi dünyayla ve birbirleriyle baş etmede yeni çareleri kavramlar icat edip kullanarak bulduğunu (bkz. s. 201) anlamaya başlamıştır.

Önerilen okumalar

Donald, M. 1991. *Origins of the Human Mind. Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press. [İnsanın evrimini bilişsel sıçramalarda gören öncü yaklaşımlardan biri.]

Mithen, S. 1996. *The Prehistory of the Mind.* Londra: Thames and Hudson. [Bazı sorularda ikna edici sonuçlara varmasa da çok ilginç bir tartışma.]

Noble, W. ve Davidson, I. 1996. *Human Evolution, Language and Mind, a Psychological and Archaeological Inquiry.* Cambridge: Cambridge University Press. [Yakın dönemli gelişmeleri irdeleyen erken yazılmış standart bir değerlendirme.]

Renfrew, C. ve Bahn, P. 2004. What Did They Think? Cognitive Archaeology, Art and Religion, 10. Bölüm (C. Renfrew ve P. Bahn) *Archaeology: Theories, Methods and Practice,* 4. baskı. Londra: Thames ve Hudson. [Bilişsel arkeolojiye kısa ve öz bir giriş.]

Renfrew, C. ve Scarre, C. (der.) 1998. *Cognition and Material Culture: The Archaeology of Symbolic Storage.* Cambridge: McDonald Institute

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

for Archaeological Research. [İlgili temalarda yazılmış makaleler derlemesi.]
Renfrew, C. ve Zubrow, E. B. W. (der.) 1994. *The Ancient Mind, Elements of Cognitive Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Kimi sorulara yanıt veren ilk makale derlemelerinden biri.]

İleri okuma

Collingwood, R. G. 1946. *The Idea of History*. Oxford: Clarendon Press.
Hodder, I. 1986. *Reading the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.
Mellars, P. A. and Gibson, K. (der.) 1996. *Modelling the Early Human Mind*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
Pearson, J. L. 2002. *Shamanism and the Ancient Mind, a Cognitive Approach to Archaeology*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.
Renfrew, C. 1982. *Towards and Archaeology of Mind (Açılış Konuşması)*. Cambridge: Cambridge University Press.
Renfrew, C., Peebles, C., Hodder, I., Bender, B., Flannery, K.V. ve Marcus, J. 1993. Viewpoint: What is Cognitive Archaeology? *Cambridge Archaeological Journal* 3: 247-70.
Searle, J. R. 1995. *The Construction of Social Reality*. Harmondsworth: Allen Lane.

COLIN RENFREW

BİREY ANLAYIŞI

"Birey olmanın arkeolojisi" oldukça yakın zamanda ortaya çıkmış bir alandır; eskiden yaşamış insanların kimliklerini, kişiliklerini ve bedenselliklerini incelemekle ilgilenir. 20. yüzyılın başlarında yapılan geleneksel arkeolojide bu konulara pek önem verilmemiş, "halklar"ı ya da etnik grupları bütün olarak betimleyen kültürel normlarla daha fazla ilgilenilmiştir. Sıradışı bazı buluntulardan ele geçirilen önemli insanların hayatlarını bir ölçüde irdelenmeye çalışılmış, ancak geçmişe dair anlatılarda bu insanlara nadiren yer verilmiştir. İnsanın birey olarak deneyimleri, çeşitli zaman ve mekanlarda sergilediği özel-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

likleri başlarda Yeni Arkeologlar'ın da ilgisini çekmemiştir. Örneğin Lewis Binford "bireysel psikoloji" türünde ayrıntılardan çok, evrensel kültür kodlarının izini sürmeyi yeğlemiş, hatta eski Mısır tarihi için "Ikhnaton bir çuval talaş olsaydı bile değişen bir şey olmazdı" diyen Amerikalı antropolog Leslie White'ın (1949: 279) kültürel evrim kuramına bağlı kalmıştır. Kısacası, tekil insanın eylemleri büyük ölçekli, uzun dönemli bakış açısından önemsizdir. Ne var ki, bu görüş süreçselci arkeologların tamamında geçerli olmamış, Hill ve Gunn (1977) evrimsel süreçlerde tekil organizmalar düzeyinde görülen kültürel farkların önemine değinerek, aynı kişi tarafından üretilmiş buluntu gruplarını belirlemenin peşine düşmüşlerdir. Bu, maddi kültür ürünlerinin biçim ve tarzında kendini gösteren zanaatçılara özgü "motor alışkanlıklar"ın (yani tekrarlanan, alışkanlıkla yapılan bedensel eylemlerin) ortaya konmasını gerektiren bir çalışmadır.

Yakın zamanlarda eski insanları birey olarak, eylem ve kişilikleriyle birlikte ele almak daha fazla önem kazanmıştır. Feminist arkeoloji, toplumu bir bütün olarak inceleyen ve yalnızca toplum çevre ilişkisini önemseyen bakış açılarının toplumsal cinsiyeti basit bir "etnografik değişken" olarak önemsizleştirdiğini ve geçmişi "yüzleri olmayan pembe su damlaları"ndan oluşmuş insanların yaptığından söz eden bir anlatım olarak ortaya koyduğunu iddia eder. Oysa çoğu toplumda cinsiyetler arası ilişkilerin toplulukların iç dinamikleri açısından önemli bir unsur olduğu açıktır. Bir dizi ciddi tartışma da Hodder tarafından gündeme getirilmiştir (1982). Ona göre, süreçsel arkeolojinin "ekolojik işlevselcilik" anlayışı (kültürün, topluluğun çevreye uyumundaki işlevsel rolü üzerinden açıklandığı bir yaklaşım), toplumsal sistemlerin uzun dönemli hayatta kalışları konusunu abartmıştır. Çünkü bu yaklaşımda, çeşitli baskılara grup olarak tepki veren insanın eylemleri sistem tarafından belirlenmekte, toplumun bütününün amaçlarına ulaşmak için bireyler birer araçtan başka bir şey olmamaktadır. Hodder bu görüşün tersine, insanların içinde bulundukları koşullar sayesinde belirli bakış açıları geliştirdiklerine, amaca yönelik ey-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lemlilikler içinde bulunduklarına ve insanın yaratıcılığına vurgu yapmıştır. Geliştirdiği yapılaştırma kuramı, insanın niyeti ile toplumsal belirsizliği bir arada ele alır, insanların eylemleriyle uzun dönemli yapılar arasındaki ilişkinin açıkça dillendirildiği bir toplumsal çözümlemenin mümkün olduğunu söyler. Elbette burada, birey insanla toplumsal bütünün ilişkili ama ayrı birer varlık oldukları iması vardır; üstelik Hodder'ın bireyi küçük ölçekli, tekil bir olgu şeklinde tarif etmesiyle sorun ikiye katlanmaktadır.

Hodder'ın geçmişin insanları üzerine ileri sürdüğü daha yakın tarihli iddialar yine ölçekle ilgilidir (2000). Ona göre arkeoloji, çok uzun bir geçmişi incelediği halde, bunu insan ölçeğinde, kısa ömürlü eylemlerin kalıntılarından ibaret bulgulara bakarak yapmaktadır. Bu durumda, arkeolojik alanlardaki olaylar ve olay dizilimleri "bireyleri bedenleriyle" (yani tensel olarak) anlayabileceğimiz bir şekilde incelenebilir. Bu görüş post süreçselci arkeolojide giderek etkili olmaya başlamıştır; birey soyut bir kategori olarak incelenmenin ötesinde, toplumları oluşturan temel atom ya da temel birim olarak ele alınmaya, belirli kişiler ve tekil biyografiler ortaya konmaya çalışılmaktadır. Meskell (1999), arkeolojinin direttiği aşırı nesnel bilgi vurgusu nedeniyle eski insanlara ait öznel ve duygusal deneyimleri ele almaktaki gönülsüzlüğün böylece üstesinden gelinebileceğini iddia etmektedir. Ona göre insan, birey olarak hem aktör, hem bir amaca sahip, hem de yaratıcıdır ve temel düzeyde bu evrensel bir olgudur. Tüm insanlar aynı şekilde "bedenleriyle" birer varlıktırlar, birey olmaksa kültürün farklı şekillerde bu temel üzerine kat kat birikmesiyle olur; ayrıca her bir insanı farklı ve bir eşsiz kılan tekil ve özgül hayat deneyimleri vardır. Yani Meskel de, Hodder'la benzer bir şekilde, birey ve öznellik ile toplum ve nesnelliği karşı karşıya koymakta, dolayısıyla modern Batı düşüncesine özgü, bilinen ikilikleri korumaya devam etmektedir.

Bireyin arkeolojisine yönelik daha yakın zamanlı tartışmalar birey kategorisinin evrensel olup olmadığı sorusuna gelip dayanmıştır. Britanyalı antropolog Marilyn Strathern, Melanez-

ya'da yaptığı bir çalışmada bu konuyu sorgulamıştır (1988) – ki oradakiler için Batılı anlamıyla birey hiçbir şey ifade etmemektedir. Strathern'e göre Melanezyalılar kendilerini onlardan önce var olan akrabalık ve alışveriş gibi yapıların bir tezahürü, bir "parçası" olarak görmektedirler. Bedenlerini sınırları belirli bütünler olmaktan çok, farklı cinsiyetleri olan ayrı parçaların oluşturduğu bir alaşım olarak kavramaktadırlar. Ama Cecelia Busby (1997) bunun tersine, Güney Hindistan'da cinsel ilişki sırasında ve yemek yerken bedensel varlıklarını değişime soktukları için kendilerini birbirine bağlı, özerk olmayan "geçirimli" bedenler olarak algılayan insanları anlatmaktadır. Antropoloji yazınında; bir ucunda "parça", diğer ucunda "birey" insanın bulunduğu bir sürekliliğin olup olmadığı, kişiliğin içinde hem parça, hem de birey yönlerin olup olmadığı, ya da henüz bilinmeyen çok daha geniş bir yelpazede insanlık hallerinin mi var olduğu tartışılmaya devam etmektedir. Bunlar arkeoloji açısından da önemli sorulardır çünkü eskiden yaşamış insanlara ait kimlik çeşitliliği henüz ortaya konmayı bekleyen bir konudur.

Elbette, özerk ve ussal bireyin yalnızca Batı dünyasına özgü –o da Rönesans'tan itibaren– olduğuna dair güçlü bir tartışma hâlâ sürmektedir. Bu birey, ahlaki ve siyasi açıdan özgür bir aktördür, aklı bedeninden ayrıdır ve bir antlaşma sayesinde dahil olduğu toplumdan başlangıçta ayrı bir varlıktır. René Descartes ve Immanuel Kant gibi 17. ve 18. yüzyıl filozoflarına göre bilinç, özgür irade ve aklı kullanma yeteneği bu kişiyi insan yapmaktadır. Ama modern Batı'da bile, insanların bir dereceye kadar topluluklarının ürünü olduğunu, toplumun ve kültürün dışında ve önünde bir varlıklarının olmadığını savunan karşı iddialar vardır. Buna göre, düşünce ve hayalden oluşan bir iç dünyaya sahip serbest ve özerk birey, ancak Hıristiyanlıkla birlikte var olabilmiştir (Taylor 1989).

"Eski tarihlerde yaşamış bireyler"in tanımlanmasından yana olan arkeologlar elbette birey hallerinin kültürel olarak ve zaman içinde değiştiğini reddetmezler, ancak tüm insanlar için ortak olan bireylik fikri ile bireyliğin modern biçimi olan bi-

reyselcilik kavramı arasına çizgi çekerler. Bireyselcilik Fransız Devrimi'ni izleyen dönemde ortaya çıkmıştır ve daha öncesinde var olan yine Batılı özerk kişiliğe yaslanan bireyin kutsanmasına ve değerli kılınmasına işaret eder (Lukes 1973).

Bu tartışmalar geçmişe dair anlatıları birkaç şekilde etkilemiştir. Örneğin tarihöncesine ait anıtlar ile ören yerleri üzerinde yapılan son çalışmalar mekanda, mimari yapılar içinde bedenin hareketleri üzerinde durmaktadır (Tilley 1994). Hodder bu fenomenolojik arkeolojileri, eski insanların ayırt edilmesi olanaksız toplu deneyimlerine karşılık, geçmişte yaşanmış tekil deneyimleri aynı güçle ortaya koyamadıkları için eleştirmektedir (2000). Bununla birlikte, eğer geçmişte yaşamış bireylerin çok daha farklı olabilecekleri kabul edilirse sorun şimdi olduğundan daha da karmaşıklaşacaktır.

Kimi arkeologlar her şeyi göze alıp ilk insanların kendilerini bugün bildiğimiz anlamda birey olarak görmedikleri takdirde geçmişin nasıl olacağı sorusuyla cebelleşmeye başlamışlardır. Joanna Bruck (2001), Güney Britanya'da Orta ve Geç Tunç Çağlarda insan bedenlerine bazı nesnelere davranıldığı gibi davranıldığından söz eder. Ona göre, ölü yakma törenlerinde, tıpkı o zamanki yemek pişirme, metal eritme veya dikim faaliyetlerinde olduğu gibi, bedenler yakma, kırma gibi işlemlere mazur kalmışlardır. Bruck insanlarla buluntuların yaşantılarının doğum, ölüm ve yeniden oluş şeklinde kavrandığından, hem insanların hem de nesnelerin aynı şekilde kırılıp yeniden bir araya getirilebildiğinden söz eder. Yine Chris Fowler (2002), Man Adası'ndaki Neolitik dönem gömme uygulamalarından bahsederken kişiler için parça ve "bölünebilir", parçalara ayrılabilir, terimlerini kullanmaktadır. Daha genel söyleyecek olursak, Britanya'daki Erken Neolitik dönemin anıt mezarlarında ve öteki anıtsal yapılarda beden parçalarının bulunmuş olması, parçalara ayrıştırılabilen bir birey anlayışına işaret ederken, Erken Tunç Çağ'da bedenin bütünlüğünün vurgulanmış olması, değişen bir köken ve soy anlayışının, yeni bir bakış açısının gelişmeye başladığının habercisidir (Thomas 2000).

Önerilen kaynaklar

Bruck, J. 2001. "Body Metaphors and Technologies of Transformation in the English Middle and Late Bronze Age," s. 149-60 (J. Bruck, der.) *Bronze Age Landscapes: Tradition and Transformation*. Oxford: Oxbow içinde.

Fowler, C. 2002. "Body Parts: Personhood and Materiality in the Earlier Manx Neolithic," s. 47-69 (Y. Hamilakis, M. Pluciennik ve S. Tarlow, der.) *Thinking Through the Body: Archaeologies of Corporeality*. Dordrecht: Kluwer içinde. [Yukarıdaki iki başvuru kitabı bireyle ilgili değişik anlayışların eski zamanlara dair ilginç yorumlara vesile olabileceğine iyi birer örnek.]

— 2004. *The Archaeology of Personhood: An Anthropological Approach*. Londra: Routledge. [Arkeolojide birey tanımı konusunda öğrencilerin ulaşabileceği türden geniş kapsamlı bir ilk kitap. Tartışmalar eski Mısır arkeolojisi bağlamında yetkin bir şekilde ele alınmıştır.]

Hill, J. N. ve Gunn, J. 1977. "Introducing the Individual in Prehistory," s. 1-12 (J. N. Hill ve J. Gunn, der.) *The Individual in Prehistory: Studies of Variability in Style in Prehistoic Technologies*. New York: Academic Press içinde. [Eski toplumlarda bireyin rolünü tartışmaya çalışan ilk ciddi kitaplardan biri. Daha çok buluntu topluluklarının komposizyonunun insan bağlamında nasıl değişiklik gösterebileceği konusuna eğiliyor.]

Hodder, I. R. 1982. "Theoretical Archaeology: A Reactionary View," s. 1-16 (I. R. Hodder, der.) *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press içinde. [İnsanın aktör olma niteliğini ve yaratıcılığını vurgulayan bir noktadan hareketle arkeolojide ekolojik işlevselcilik eleştirisi sunan eşsiz bir eser.]

— 2000. "Agency and Individuals in Long-Term Process," s. 21-33 (M.-A. Dobress ve J. Robb, der.) *Agency in Archaeology*. Londra: Routledge içinde. [Yukarıdaki makaleden sonraki gelişmeleri ele alan ve insanı toplumun temel unsuru olarak görmenin ötesinde, uzun dönemli toplumsal süreçleri küçük ölçekte ortaya koyup aydınlatabilecek belirli bireyleri tanımlamaya yönelen bir eser.]

Meskell, L. 1999. *Archaeologies of Social Life*. Oxford: Blackwell. [Bireyin evrenselliğine vurgu yapan ve bireyin temel özelliklerinin bütün insanlar tarafından paylaşıldığını ileri süren bir bakış açısıyla yazılmış, konuyla ilgili en kapsamlı arkeoloji kitabı.]

Thomas, J. S. 2002. "Archaeology's Humanism and the Materiality of the Body," s. 29-46 (Y. Hamilakis, M. Pluciennik ve S. Tarlow, der.)

Thinking Through the Body: Archaeologies of Corporeality. Dordrecht: Kluwer içinde. [Bütün insanların evrensel özelliklere sahip olduğunu söyleyen "hümanist" bakış açısını eleştiren ve sınırları belli, özerk Batılı bireyden farklı bir insanı ortaya koymak için Britanya Neolitik ölü gömme uygulamalarını kullanan bir görüş.]

İleri okuma

Busby, C. 1997. "Permeable and Partible Persons: A Comparative Analysis of Gender and Body in South India and Melanesia." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 3: 261-78.

Lukes, S. 1973. *Individualism*. Oxford: Blackwell.

Morris, B. 1991. *Western Conceptions of the Individual*. Oxford: Berg.

Strathern, M. 1988. *The Gender of the Gift*. Berkeley: University of California Press.

Taylor, C. 1989. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thomas, J.S. 2000. "Death, Identity and the Body in Neolithic Britain." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 6: 603-17.

— 2004. *Archaeology and Modernity*. Londra: Routledge.

Tilley, C.Y. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Londra: Berg.

Treherne, P. 1995. "The Warrior's Beauty: The Masculine Body and Self-Identiy in Bronze Age Europe." *Journal of European Archaeology* 3: 105-44.

White, L. 1949. *The Science of Culture: A Study of Man and Civilization*. New York: Grove.

JULIAN THOMAS

BÜTÜNCÜL/BAĞLAMSAL ARKEOLOJİ

İsminden de anlaşılacağı gibi bütüncül (holistik) arkeoloji, arkeolojik araştırmalarda geniş, bütünleyici ve kapsayıcı bir yaklaşımı ifade eder. Amerikalı arkeologlar Joyce Marcus ile Kent Flannery'nin 1970'lerden beri yaptıkları bir dizi yayında dile getirilen *holistic* arkeoloji, insan topluluklarının ekolojik ilişkilerden ve ekonomiden, toplumsal örgütlenme ve siyasete, sanat

ve ideolojiye kadar bütün yönleriyle kapsamlı bir şekilde araştırılmasını içerir. Bütüncül arkeolojinin kullandığı kuram ve yöntemler, özellikle arkeolojik envanterin zengin ve çok parçalı olduğu (Olmek, Maya, Aztek, Mohe veya İnka gibi) karmaşık toplumlar üzerine çalışan antropolojik arkeologlarınkine benzer. Çeşitli olgulara ve aralarındaki ilişkilere dair geniş kapsamlı araştırmalar gerektiren bu çalışmalar etnografya, etnotarih ve bağlamsal arkeolojinin çeşitli yöntem ve kaynaklarından da faydalanmaktadır.

1960'larda süreçsel arkeolojinin doğuşuyla birlikte (bkz. s. 267) arkeologlar ekolojik modeller geliştirip bilimsel teknikler kullanarak eski tarihlerdeki çevre koşullarının yeniden inşası üzerinde durmuşlardır. Kültürel evrim kuramıyla (bkz. s. 195) aynı çizgiyi paylaşan bu arkeologlar, toplumları uyarlanabilen sistemler olarak ele alırlar; onlara göre toplumsal değişimi açıklayan öncelikli etken üretim artısı sağlayan teknolojik yeniliklerdir. Toplumsal kurumlar, din, ideoloji gibi hayatın öteki alanlarındaki değişimler bu akademisyenlerin birçoğu için, ilgi alanları içinde olmakla birlikte, gölgede kalmıştır, yani ikincil önemdedir. Bu yargı, arkeolojik envanterde bulunan simgeleri ve anlamlarını incelemenin zorluklarıyla birleştiğinde, çoğu zaman din ve sanat gibi konuları araştırmak uzmanlar açısından ek bir iş gibi görülmüş, genellikle de tamamıyla sanat tarihi gibi başka disiplinlerde çalışan araştırmacılara bırakılmıştır.

Kültürel evrim konusunda alternatif bir model geliştirmek isteyen Flannery (1972), dinin, ritüelin/törenlerin ve sanatın gölgede kalmış olmaları anlayışını reddetmiş, toplumların büyüyüp karmaşıklaşmalarında bilgi işlemenin (ve iletişimin) toplumun genel işleyişi açısından besin ve diğer kaynakların üretimi kadar önemli olduğunu iddia etmiştir. Flannery, toplumların toplumsal ilişkileri düzenleyen ve doğal çevreyi kullanmada insanları denetim altında tutan törensel faaliyetlere ve sosyo-politik kurumlara fazlasıyla bağımlı olduklarını düşünmüş, bu görüşünde küçük ölçekli toplumlarda ritüelin oynadığı önemli rolün altını çizen meslektaşı antropolog Roy Rappaport'tan (1971) ilham almıştı. Rappaport ekonomik, toplum-

sal ve siyasi etkileşime ritüellerin hâkim olduğunu göstermişti ve törenlerin içeriği kadar, gerçekleştirilmeleri sırasında da bilgi aktarıldığını iddia etmekteydi. Tarımsal döngülere bağlı olarak yapılan törenler ekin ve hasat zamanlarına işaret etmekte; ziyafet törenleri ise bir yandan artı ürünün yeniden paylaşımını sağlarken, bir yandan da ittifaklar kurulması ya da anlaşmazlıkların uzlaştırılması gibi siyasi amaçlara hizmet etmekteydi. Ortaklaşa yapılan faaliyetler oldukları için ziyafetler grup içi dayanışmayı da artırıyordu.

Flannery bu görüşlerini devletin kökenine dair "çokdeğişkenli" bir model geliştirmek için kullanmıştır. Ona göre tören, din ve ideoloji toplumsal düzen ve eşgüdüm için vazgeçilmez unsurlardır ve kültürel evrim modellerinde bu unsurlara kullanılan ekolojik değişkenlerle aynı ağırlığın verilmesi gerekir. Toplumlar büyüyüp karmaşıklaştıkça, karar verme süreçleri de hiyerarşikleşmekte, merkezî otorite bu yönde örgütlenmektedir. Flannery, sulama kanallarının yönetimi, ya da nüfus artışı gibi tek bir "başlıca etken" belirleme peşinde olan modelleri reddederek devletlerin, teknolojik, ekonomik ve toplumsal kurumların yanı sıra, simgesellik gibi çok çeşitli değişkenin karmaşık etkileşimi sonucunda ortaya çıktığında ısrar etmiştir.

Bu kuramsal altyapı üzerine oturan bütüncül arkeoloji, (geçinme ekonomisi ve ekoloji konularıyla ilgilenen) antropolojik arkeologlar ile (sanata, sembolik sistemlere ve dine vurgu yapan) beşeriyetçi akademisyenleri birbirlerinden ayırmış olan entelektüel kutuplar arasında bir köprü kurulmasına yardımcı olmuştur. Söz konusu ayrım, sahip olduğu karmaşık toplumlar dolayısıyla ilgi çeken Amerika kıtasının güney ve kuzeyini inceleyen süreçselci arkeologlarla, yine o toplumların sanatı ve ikonografileriyle ilgilenen sanat tarihçileri arasında özellikle belirgindir. Oaxaca Vadisi'nde (Meksika) ayrımın üstesinden gelmeye çalışan Marcus ve Flannery (1996) bütüncül yaklaşımı kullanarak Zapotek Uygarlığı üzerinde kapsamlı ve uzun dönemli bir çalışma yürütmüşlerdir.

Bütüncül yaklaşım, arkeolojik çalışmaların mümkün olduğu durumlarda etnotarih ve etnografya gibi ilgili disiplinlerden

edinilmiş bilgileri dikkate alarak yürütülmesi demektir. Bütün Yeni Dünya toplumlarında olduğu gibi, Zapotek toplumu üzerindeki çalışmalar da İspanyol kolonisi oldukları dönemdeki kaynakların incelenmesi şeklinde bir etnotarihçilik içerir. 16. ve 17. yüzyıllarda İspanyol misyonerlerle yöneticiler tarafından yazılmış ya da sipariş edilmiş bu belgelerde yerli halklara, törensel uygulamalarına, inançlarına ve ideolojilerine dair ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. İspanyol işgalcilerin asıl amaçları elbette bu geleneklerin yok edilmesiydi, ancak belgelerdeki ayrıntılı anlatımlar arkeologlar açısından paha biçilmezdir. Oaxaca'da ayrıca iktidarın yasal sahipleri olduklarını ifade etmek üzere seçkinler tarafından dikilmiş çok sayıda anıt üzerinde bulunan Zapotek yazılarından bilgi edinmek de mümkün olmuştur (Marcus, 1992).

Çağdaş halkların incelenmesi olan etnografya Amerika'daki araştırmalarda kullanılan bütünsel yaklaşım bağlamında çokça başvurulan başka bir kaynaktır. Çağdaş toplumlardan alınan örnekler eğer kültürel bir sürekliliğin olduğuna dair güçlü kanıtlar varsa etkili olmaktadır; örneğin belirli bir bölgede halen yaşayan halkların o yörenin eski sakinleriyle etnik kimlik ya da dil düzeyinde benzerlikleri korunmuşsa bu yöntem verimli olmaktadır. Oaxaca Vadisi'nde bu doğrultuda bilgi olduğu için etnografik veriler bugünden geçmişe doğru ve kültürel sürekliliği kurmak üzere (varsaymak değil), büyük bir dikkatle incelenmiş, yani doğrudan tarihsel yaklaşım yöntemi kullanılması mümkün olmuştur. Doğrudan tarihsel yaklaşımın bir parçası olarak etnotarih verileri de devreye girmektedir. Çağdaş toplumdan örnek kullanırken araştırmacılar kimi uyumsuzluklarla karşılaşmaya hazırlıklı olmalıdırlar – bazı kurumlarda değişme, bazılarındaysa süreklilik olması muhtemeldir. Bununla birlikte, din ve törensellik genellikle değişime direnen, tutucu kurumlar oldukları için doğrudan tarihsel yaklaşım kullanılarak yapılan çözümlemelere özellikle uygundur.

Bütüncül arkeoloji etnotarihsel ve etnografik belgelerin kullanılmasından yana tavır alırken, bir yandan da arkeolojik kalıntıların incelenmesinde bağlamsal arkeoloji denilen tamamen

başka bir yöntem önerir. Bu yaklaşım Flannery'nin derlediği *The Early Mesoamerican Village* [Erken Dönem Mezoamerikan Köyü] (1976) adlı kitabın bölümlerinden birinde yer almaktadır. Kitap, süreçselci arkeologların Mezoamerika'daki köylerin Oluşma Dönemi'nden (Formatif Dönem: İ.Ö. 1500 ile İ.S. 100 arası) veriler kullanarak uyguladıkları yeni istatistik tekniklerle mekansal çözümlemeleri kapsamaktadır. Eserin kendisi zaten hane halkından başlayarak topluluğun bütününe ve bölgeye dair çözümlemeleri ve tarımsal faaliyetlerden törenlere kadar geniş bir yelpazede çeşitli konuları ele almasıyla bütüncül yaklaşımın birebir örneğidir. Flannery'nin bağlamsal arkeoloji incelemesi ise kazılarda elde edilen malzemelerin yorumlamasına getirdiği titiz ve sistematik yaklaşımı anlatmaktadır.

Bağlamsal çözümlemede araştırmacı incelediği buluntunun konusu hakkında, bu malzemenin orada bulunmasına hangi insan davranışının ya da eyleminin yol açmış olduğunu bulmak amacıyla, sorular sorar (nesne kazı alanında nerde bulunmuştur ve öteki bulgularla ilişkisi nedir?). Yani bağlamsal arkeoloji yalnızca tekil buluntularla değil, bu parçaların kendi aralarındaki ilişkilerle de ilgilidir. Ayrıca bazı parçaların her zaman bir arada olup olmadıkları, özel bazı yerlerle (ocak, özel bir girinti gibi) ilişkilenip ilişkilenmedikleri ve belirli bir alanda ya da bölgede hangi sıklıkta bulundukları gibi konular üzerinde durulur. Flannery'nin verdiği örneği ele alacak olursak, eğer küçük bir insan heykelciği evlerin tümünde bulunmuş ise bunun ev içinde gündelik törenlerde kullanıldığı, ya da tersine, ötekilerden çok farklı bir heykelcik, tapınak gibi özel bir yerde bulunmuş ise bunun da daha resmî, bütün topluluğun bir arada olduğu törenlerde rol oynadığı düşünülecektir. Kamusal faaliyetlerin niteliği ve büyüklüğü hakkında binalara (kamuya açık olanlar ve olmayanlar) ve nerelerde bulunduklarına bakarak daha fazla bilgiye ulaşmak mümkündür.

Bağlamsal arkeoloji toplumsal örgütlenme ve statü farklarını belirleme konusunda da ipuçları verir. Eğer nesneler nadir ya da çok değerliyseler ve yalnızca birkaç evde bulunmuşsa bunlara statü ya da toplumsal konum göstergesi olarak genellik-

le seçkinlerın sahip olduğu düşünülebilir. Genel ilke, buluntunun işlevi ve topluluktaki insanlara aktardığı bilgi hakkında soracağımız soruların yanıtlarına ulaşmada nesnenin bulunduğu bağlamın yardımcı olduğu şeklindedir. Örneğin bağlamsal yaklaşım, törenlerle ilgilenen birine şu soruyu sordurur: "Bu tören ya da buluntu insanlara hangi konuyu aktarmak için yapılmıştır?" (Flannery 1976: 333). Törenler düzenli olarak yapılmışsa arkeolojik buluntularda mutlaka iz bırakmış olmalıdır. Tören alanlarında bırakılmış, sunu olarak verilmiş ya da çöp olarak atılmış törensel malzemeler bize bunların yapıldığı yeri, kimlerin katıldığını ve ne sıklıkta tekrarlandıklarını söyleyebilir.

Bütüncül arkeolojinin bazı yönleri eleştirilmiş olsa da artık bütün dünyada birçok ilkesi ve yöntemi geniş ölçüde benimsenmiş durumdadır. Toplumların uyarlayıcı sistemler olduğu görüşüne karşı çıkan post süreçselci, yorumlamacı arkeologlar (bkz. s. 227), sistem düzeyindeki çözümlemelerin arkeologların bireyi görmezden gelmelerine yol açtığını söylemektedirler. Bir ritüel nesnesinin ya da sembolünün yalnızca işlev açısından incelenmesinin onu yapan ya da kullanan insanlar için ne anlama geldiğini görmezden gelmek olacağı da iddia edilmektedir. Bütüncül arkeolojinin arkeolojik uygulamalar üzerinde kalıcı etkisi olmuştur. Kuramsal ilkelerden ve sağlam yöntemlerden oluşan kapsamlı bir çerçeve sunduğu için bu yaklaşım arkeolojik araştırmalarda eskiden olduğu gibi, bundan sonra da uzun süre etkisini sürdürecektir.

Önerilen kaynaklar

Flannery, K. 1972. "The Cultural Evolution of Civilizations." *Annual Review of Ecology and Systematics* 3: 399-426. [Bu makalede devletin kökenine dair geliştirilmiş "çokdeğişkenli" model hakkında bilgi verilmektedir.]

Flannery, K. (der.) 1976. *The Early Mesoamerican Village*. New York: Academic Press. [Bütüncül arkeolojinin yaklaşımları ve yöntemlerine dair geniş bir tartışma. Flannery'nin yazdığı "Formatif Oaxaca'dan Törensel Alet Edevatın Bağlamsal Çözümlemesi" başlıklı bölüm (s. 333-45)

bağlamsal arkeolojinin yöntembilimi üzerine ayrıntılı bir makaledir.]
Flannery, K. V. ve Marcus, J. 1983. *The Cloud People: Divergent Evolution of the Zapotec and Mixtec Civilizations*. New York: Academic Press. [Genel okuyucu açısından *Zapotek Uygarlığı* adlı kitaptan (aşağıda) daha ağır olan bu kitap, fazlasıyla geniş bir çerçevede karşılaştırmalı veriler üzerinden ayrıntılı tartışmalar içermektedir.]
Marcus, J. 1992 *Mesoamerican Writing Systems*. Princeton: Princeton University Press. [Mezoamerika'daki yazı sisteminin ayrıntılı bir çözümlemesi; Zapotek yazısı ve seçkinler tarafından kullanılması üzerine özel bölümler var.]
Marcus, J. ve Flannery, K. V. 1994. "Ancient Zapotec Ritual and Religion: An Application of the Direct Historical Approach," s. 55-74 (C. Renfrew ve E. Zubrow, der.) *The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Söz konusu bölüm etnografya, etnotarih ve bağlamsal arkeoloji gibi üç kaynaktan veriler kullanarak Zapotek dini ve zaman içinde gelişimi hakkında bilgi edinmek için gösterilmiş çabaların kolay okunur bir anlatımı.]
Marcus, J. ve Flannery, K. V. 1996. *Zapotec Civilization*. Londra: Thames and Hudson. [Arkeolojide bütüncül yaklaşımın önemini gösteren ve Zapotekler hakkındaki son bilgileri bol miktarda resim eşliğinde veren bir kitap.]
Rappaport, R. 1971. "The Sacred in Human Evolution." *Annual Review of Ecology and Systematics* 2: 23-44. [İnsan topluluklarında törenlerin rolü üzerine Rappaport'un yazdığı ilk eser.]

İleri okuma

Conrad, G. ve Demarest, A. 1984. *Religion and Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
Flannery, K. V. ve Marcus, J. 1976. "Formative Oaxaca and the Zapotec Cosmos." *American Scientist* 64 (4): 374-83.
Jones, G. ve Kautz, R. 1981. *The Transition to Statehood in the New World*. Cambridge: Cambridge University Press.
Trigger, B. 1998. *Sociocultural Evolution*. Oxford: Blackwell.
Willery, G. ve Sabloff, J. 1993. *A History of American Archaeology*, 3. baskı. Londra: Thames and Hudson.

ELIZABETH DEMARRAIS

CHILDE'IN DEVRİMLERİ

Vere Gordon Childe (1892-1957) 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Avrupalı tarihöncesi uzmanlarının en ünlüsüdür. Akademik şöhretini 1927'de Edinburg Üniversitesi'nin ilk Arkeoloji profesörü olmasından iki yıl önce, ilk önemli arkeolojik eseri *The Dawn of European Civilization* [Avrupa Medeniyeti'nin Şafağı] adlı kitabını yayımlayarak kazanmıştır. Kitabın ana temasına göre, "Avrupa Medeniyeti'nin temeli, insan ruhunun ayrıcalıklı ve özgün bir dışavurumudur" (Childe 1925: xiii).

Kitap o güne kadar edinilmiş tüm bilgilerin bir derlemesidir; bir yorumcu, kitap için "gayet sezgisel" (McNairn 1980: 5) nitelemesi yaparken, bir başkası 1920'lerdeki bu eser için, "Dönemin arkeoloji disiplinini oluşturan genel ilke ve fikirlerinin devşirilip birleştirilmesinden başka bir şey değil" (Trigger 1994: 29-30) demiştir.

Eserin 1939'da yapılan üçüncü baskısı hem tamamen baştan yazılmıştır hem de çok farklı bir yöntem içermektedir. Childe, Yakın Doğu'daki Neolitik (Yenitaş) ve kent kültürleriyle Avrupa'daki Neolitik dönemi, ekonomik temelli bariz devrimler olarak nitelendirmiştir:

> Hayvan beslemek ve bitki yetiştirmek, insanın çevresel koşullara bağımlılığından kurtulmasını sağlayan devrimci adımlardır. O zamana kadar doğada buldukları yabani meyvelere ve av hayvanlarına bağlı olan, bu yüzden dar alanlar içinde yaşamak zorunda kalan insanlar, yiyecek arzını kendi denetimleri altına bu adımlar sayesinde alabilmişlerdir.
>
> (Childe 1939: 14)

Daha önce kimi bilim insanları (örneğin J. L. Myres, *The Dawn of History* [Tarihin Şafağı], 1911) Yakın Doğu'da avcılık ve toplayıcılıktan çiftçilik ve çobanlığa geçildiğini yazmış olsalar da, Childe, zengin araştırma sonuçlarını kullanarak söz konusu değişimleri kesin bir dille ve sosyo ekonomik kavramlarla ortaya koyan ilk akademisyendir.

Childe'in bakış açısındaki değişimin nedeni, 1930'lu yılların başında özellikle *The Dawn*'da Eski Dünya'nın o bölgelerini ele alırken Marksist (bkz. s. 208) arkeolojiye yönelmiş olmasıdır (bkz. Gathercole 1994: 38-9). Bu yaklaşım, *New Light on the Most Ancient East* [En Eski Doğu'ya Yeni Işık] (1934) adlı yine aynı temalı eski bir eserinin yeni baskısında alttan alta görülmekle birlikte, Childe'ın ilk tanınmış kitabı *Man Makes Himself*'te [Kendini Yapan İnsan] (1934) oldukça belirgindir. Yaklaşımını, "Marksist" değil de, Oxford'dan eski arkadaşı G. D. H. Cole'un 1934'te basılmış *What Marx Really Meant* [Marx Gerçekte Ne Kastediyordu] adlı kitabından ödünç aldığı "gerçekte" sözüyle tanımlaması biraz yanıltıcıdır (bkz. Childe 1935: 10).

Childe Neolitik devrimi Paleolitik avcı toplayıcılığı dönüştüren niteliksel bir süreç olarak görmüştür:

> Ekonomiyi dönüştüren ilk devrim insana kendi yiyeceğini denetleme yetisi sağladı. İnsan ekip biçmeye, yenilebilen ot, kök ve ağaçları seçmeye başladı. Ve kimi hayvan türlerini elinden geldiğince besleme, koruma ve güven altına alma karşılığında evcilleştirip kendine bağımlı kılmayı başardı. Bu iki adım birbiriyle yakından ilintiliydi.
>
> (Childe 1936: 74-5)

Kent devrimi bağlamında Childe karmaşıklaşmaya daha fazla vurgu yapmıştır:

> Böylece İ.Ö. 3000'e gelindiğinde Mısır, Mezopotamya ve İndus Vadisi'nin arkeolojik resminde artık basit çiftçilerden oluşan bir topluluk değil, çeşitli meslekleri ve sınıfları barındıran Devletler görülmektedir. Artık ön planda tümü besin üretimi görevinden el çekmiş rahipler, prensler, yazıcılar ile memurlar ve uzman zanaatçılardan, profesyonel askerlerden ve çeşit çeşit işçiden oluşan kalabalıklar vardır.
>
> (Childe 1936: 159)

Childe bu devrimleri (bu tarihten sonra yazılarında sürekli olarak bu benzetmeyi kullanmıştır) İngiliz Sanayi Devrimi ile karşılaştırmaktadır (Childe 1936: 14-16) ve her birinin "nüfus eğrisinde yukarı doğru bir kıvrılma"ya neden olduğunu söyler (Childe 1936: 16).

Childe için bu ifadeler hem tarihe akılcı bir düzen getirdikleri (bkz. Childe 1945), hem de 1930'ların yoğun siyasal ortamında Eski Dünya tarihöncesi çağlarıyla ilgili ırkçı yorumlara karşı olduğunu ima ettiği için önemlidir (bkz. Childe 1936: 7, burada Alman faşisti Dr. Frick'in adını anar).

Penguin Books tarafından sipariş edilen *What Happened in History* [Tarihte Neler Oldu] adlı ikinci tanınmış kitabında bu konulara daha da önem verilmiştir (Childe 1942: özellikle 43-61 [Neolitik devrim], 79-100 [Mezopotamya'daki kent devrimi]).

Ölümünden sonra yayımlanmış bir notta Childe bu kitabın yazılmasının ve Haziran 1941'de Almanlar SSCB'ye saldırmadan önce tamamlanmış olmasının kendi açısından önemini şöyle belirtiyor:

> Böylece kendimi Karanlık Çağ'ın bütün kültürel geleneklerin yenip yutulacağı dipsiz bir kuyu olmadığına inandırabildim. (O zamanlar Avrupa Medeniyeti'nin –Kapitalist veya Stalinist, fark etmez– geri dönülmez bir şekilde Karanlık Çağ'a doğru ilerlediğinden emindim.)
>
> (Childe 1958: 73)

Childe'ın Marksizmi açısından *What Happened in History*'nin başka bir önemi daha vardır. Kent devrimiyle yaratılmış olan Eski Dünya medeniyetleri çöküşle son bulmuştur. Marksist terimlerle söyleyecek olursak bunlar, toplumsal kurumlarını ekonomik düzenleriyle sürdüremeyen Asya Tipi Üretim Tarzı şeklinde tanımlanan oluşumlardır. Ne var ki, bu tarz da (Marksist-Leninist olmaları dolayısıyla Asya Tipi Üretim Tarzı'nı reddeden Sovyet arkeologlara göre tersi olması gerekirken) uzun vadede sınıflı toplum düzeninin çökmesini engelleyememiştir (Childe 1947: 73; ayrıca bkz Sawer 1977: 61-2; Trigger 1984: 8;

bu bakış açısının Britanya'dan gelen Marksist bir eleştirisi için bkz. Gathercole 1994: 41'de verilen kaynaklar.)

Childe, birbirini izleyen kitaplarında genellikle Neolitik ve şehir devrimleri üzerine yazmış, ancak genel anlatımdan uzaklaşarak, ampirik verilerin kültürel ve toplumsal açıdan yorumlanması konusuna daha fazla önem vermiştir (bkz. örneğin Childe 1956, 1962 [Neolitik devrim]; Childe 1950, 1952 [kent devrimi]). Eski Dünya medeniyetleri, özellikle Avrupa'daki kökleri ve gelişimi üzerine sürdürdüğü otuz yıllık araştırmalarında ulaştığı sentezi, ölümünden sonra yayımlanan ve yine Penguin tarafından sipariş edilen *The Prehistory of European Society* [Avrupa Toplumu'nun Tarihöncesi] (1958a) adlı eserinde ortaya koymuştur.

Childe'ın kavramları genellikle eleştirilerek, ama kaçınılmaz olarak çokça ele alınmıştır. Marksizmi kullanış şekli (ki genellikle mekanik bir Marksizm-Leninizm şeklindedir ve yanlış yorumlanmıştır) hem destek görmüş, hem de eleştirilmiştir, ama uzun vadede, örneğin Childe'ın iddialarını ele alan T. E. Levy'nin yakın dönem eserleri, ciddi bir onay görmektedir: "Bugün bile, Childe'ın terimi ilk kez kullanmasının üzerinden onyıllar geçmiş ve yüzlerce arkeolojik alan bulunup kazılmış olmasına rağmen, avcılıktan üreticiliğe geçişin "devrim" olarak tanımlanmasının ne kadar isabetli olduğu görülmektedir" (Levy 1996: 491 – tanımlayıcı bir terim olmasına dikkat). Levy, kent devrimi yerine, ilk kez 1981'de Andrew Sherratt (Sherratt 1996: 632-4; görüşlerinin Levy ile benzerliği konusunda bkz. Sherratt 1989: 178-80) tarafından kullanılmış olan "ikincil/yan ürünler devrimi" tamlamasını kullanmayı yeğlemektedir. Childe'ın eserlerinin çoğu şimdilerde tarihsel bir ilgi uyandırmakta; arkeolog meslektaşları tarafından görmezden gelinen bilginin sosyolojisi üzerine yazdıkları (bkz. özellikle Childe 1949) ve "devrimler"le ilgili tezleri güncelliklerini büyük ölçüde korumaktadır.

(Not: ayrıca bkz. McNairn 1980: 26-9, 91-103; Trigger 1980: özellikle 104-14; Green 1981a: 94-9; 1981b; Flannery 1994: 103-10, özellikle Childe 1950 ile ilgili; Refrew 1994: 123 ve sonrası; Rowlands 1971; Tringham 1983: özellikle 86-7.)

Önerilen kaynaklar

V. Gordon Childe'ın yayınları

Childe, çok okunan kitaplarını güncelleme konusunda titizlik gösteren üretken bir yazardır. Okuyucuların, yukarıda adı geçen ve aşağıda listelenen eserlerinden *The Dawn of European Civilization*'ın altıncı baskısı (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1957) ile *New Light on the Most Ancient East*'in dördüncü baskısına (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1954) bakmaları iyi olur. *Man Makes Himself* ile *What Happened in History*'nin sonraki baskılarında orijinal metin önemli bir değişikliğe uğramamıştır.

Childe, V. G. 125. *The Dawn of European Civilitation*. Londra: Kegan Paul.

— 1934. *New Light on the Most Ancient East*. Londra: Kegan Paul.

— 1935. "Changing Methods and Aims in Prehistory." *Proceedings of the Prehistoric Society* 1: 1-15.

— 1936. *Man Makes Himself*. Londra: Watts.

— 1939. *The Dawn of European Civilization*, 3. baskı. Londra: Kegan Paul.

— 1942. *What Happened in History*. Hardmondsworth: Penguin Books.

— 1945. "Rational Order in History." *The Rationalist Annual*: 1-26.

— 1947. *History*. Londra: Cobbett Press.

— 1949. *Social Worlds of Knowledge*. L. T. Hobhouse Anısına Ders 19. Londra: Oxford University Press.

— 1950. "The Urban Revolution." *The Town Planning Review* XXI (1): 3-17.

— 1952. "The Birth of Civilization." *Past and Present* 2: 1-10.

— 1953. "Old World Prehistory: Neolithic," s. 193-210 (A. L. Kroeber, der.) *Anthropology Today: An Encyclopedic Inventory*. Chicago: Chicago University Press içinde.

— 1956. "The New Stone Age," s. 95-111 (H.L. Shapiro, der.) *Man, Culture, and Society*. New York: Oxford University Press içinde.

— 1958a. *The Prehistory of European Society*. Harmondsworth: Penguin Books.

— 1958b. "Retrospect." *Antiquity* XXXII: 69-74.

— 1962. "Old World Prehistory: Neolithic," s. 152-68 (S. Tax, der.) *Anthropology Today*. Chicago: Chicago University Press içinde.

[Bunlara ek olarak, 1945'ten sonra Childe'ın değişen arkeolojik yaklaşımı açısından ve ayrıca Neolitik ve kent devrimi üzerine düşüncelerindeki gelişmeler bağlamında, aşağıdaki eserleri yararlı olabilir.]

Piecing Together the Past (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1956) – yaptığı tek ayrıntılı arkeolojik yorumlama çalışması.

Scotland before the Scots (Londra: Methuen, 1946) – dönemin Sovyet tarihöncesi çalışmalarından etkilenmiş Marksist bir analiz.

Society and Knowledge (Londra: Geroge Allen and Unwin, 1956) – bilgi sosyolojisi üzerine felsefi bir inceleme.

Başka yazarların eserleri

Aşağıdaki eserler Childe'ın kendisi, yazıları, yaşadığı dönemde ve daha sonra arkeolojideki önemi üzerine yazılmış kitap ve makalelerdir (yukarıda adı geçen eserleri de kapsamaktadır; Green, McNairn ve Trigger tarafından yapılmış biyografi çalışmaları özellikle tavsiye edilir.)

Flannery, K. V. 1994. "Childe the Evolutionist: A Perspective from Nuclear America," s. 101-19 (D. R. Harris, der.) *The Archaeology of V. Gordon Childe: Contemporary Perspectives.* Londra: UCL Press içinde.

Gathercole, P. 1994. "Childe in History." *Bulletin, London Institute of Archaeology* 31: 25-52.

— 2000. "Childe among the Penguins." *Australian Archaeology* 50: 7-11.

Gathercole, P., Irving, T. H. ve Melleuish, G. (der.) 1995. *Childe and Australia: Archaeology, Politics and Ideas.* St Lucia, Queensland: University of Queensland Press.

Green, S. 1981a. *Prehistorian: A Biography of V. Gordon Childe.* Bradford-on-Avon: Moonraker Press.

— 1981b. "Introduction," s. 7-23 (V. Gordon Childe) *Man Makes Himself.* Bradford-on-Avon: Moonraker Press and Pitman Press (1956 baskısının yeniden basımı) içinde.

Levy, T. E. 1996. "The Neolithic and Chalcolithic (Pre-Bronze-Age) Periods in the Near East," s. 491-4 (B. M. Fagan, der.) *The Oxford Companion to Archaeology.* New York: Oxford University Press içinde.

McNairn, B. 1980. *The Method and Theory of V. Gordon Childe.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Renfrew, C. 1994. "Concluding Remarks: Childe and the Study of Culture Process," s. 121-33 (D. R. Harris, der.) *The Archaeology of V. Gordon Childe: Contemporary Perspectives.* Londra: UCL Press içinde.

Rowlands, M. 1971. "The Archaeological Interpretation of Prehistoric Metalworking." *World Archaeology* 3: 210-24.

Sawer, M. 1977. *Marxism and the Question of the Asiatic Mode of Production.* The Hague: Martinus Nijhoff.

Sherratt, A. 1989. "V. Gordon Childe: Archaeology and Intellectual History." *Past and Present* 125: 151-85.

— 1996. "Secondary Productions Revolution," s. 632-4 (B. M. Fagan, der.) *The Oxford Companion to Archaeology*. New York: Oxford University Press içinde.
Trigger, B. G. 1980. *Gordon Childe: Revolutions in Archaeology*. Londra: Thames and Hudson.
— 1984. "Childe and Soviet Archaeology." *Australian Archaeology* 18: 1-16.
— 1994. "Childe's Relevance to the 1990s," s. 9-34 (D. R. Harris, der.) *The Archaeology of V. Gordon Childe: Contemporary Perspectives*. Londra: UCL Press içinde.
— 1999. "Vere Gordon Childe, 1892-1957," s. 385-99 (T. Murray, der.) *Encyclopedia of Archaeology: The Great Archaeologists*, cilt 1. Santa Barbara: ABC Clio içinde.
Tringham, R. 1983. "V. Gordon Childe 25 Years After: His Relevance for the Archaeology of the Eighties." *Journal of Field Archaeology* 10: 85-100.

PETER GATHERCOLE

ÇEVRESEL ARKEOLOJİ

Çevresel arkeolojinin temeli Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* (bkz. s. 154) adlı kitabının yayımlanmasının ardından ortaya çıkan, birbiriyle ilişkili bir dizi tartışma ve buluştan sonra atılmıştır. İlkin, kesinleştirilen jeolojik zaman cetvelleri tarihsel açıklamaların ve insana dair geçmiş anlatılarının nüfuzunu sarsmış, insan çeşitliliğine yönelik biyolojik açıklamaların yolu açılmıştır. İkincisi, 19. yüzyıldaki endüstriyel ve teknolojik gelişmeler George Perkins Marsh'ın *Man's Role in Changing the Face of the Earth* [Dünya'nın Çehresinin Değişiminde İnsanın Rolü] (1864) adlı çığır açan eserinin adında olduğu gibi yepyeni tartışmalar başlatmıştır. Üçüncüsü, 1860'ların ortasında yaşanan kurak yaz mevsimleri İsveç göllerindeki su seviyesini düşürdüğünde tarihöncesinden kalma biyolojik verilerin korunmuş oldukları ortaya çıkmıştır. Son olarak da, Herbert Spencer o güne kadar estetik bir tınısı olan çevre kavramına yeni, somut ve bilimsel bir anlam kazandırmıştır.

Çevresel arkeoloji insanla doğal çevresi arasındaki ilişki-

nin zaman bağlamında incelenmesidir. Arkeolojinin bir alt disiplini olarak 1960'lardan itibaren, özellikle sistem kuramından (bkz. s. 248) ve ekolojik arkeolojiden beslenen "Yeni Arkeoloji" (bkz. s. 267) sayesinde hızla gelişmektedir. Kökeni Darwin'in ünlü kitabını izleyen yıllara kadar gider. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde omurgalı hayvan kalıntıları, böcek, sürüngen ve bitki fosilleri, çürümüş bitki katmanları ve buz jeomorfolojisi gibi konulardaki çalışmalar bu alt disiplinin belli başlı soruşturma alanları olarak epeyce yol almıştır. Bütün bu çabalar 1916'da çevresel arkeolojinin en önemli yöntemlerinden biri olan *polen analizi* ile tamamlanmıştır. Bugün çevresel arkeoloji, doğrudan insan faaliyeti olmayan çok çeşitli malzemenin incelenmesini kapsamaktadır. Asıl inceleme konusu, *insan yapısı* değil *doğa yapısı* olan ve kültürden çok, insanın doğayla, iklimle, havayla, biyolojiyle ve araziyle uğraşısını yansıtan malzemelerdir. İkisi arasındaki sınır düşünüldüğü kadar net değildir, çünkü arkeolojik malzemeler hem doğal köklerine hem de kültürel değişime tanıklık edecek birçok özelliği içlerinde barındırırlar. Hatta arkeologlar son zamanlarda çömlekçiliği hasat edilmiş çamur, yiyecekleri de buluntu olarak görmeye, yani sınırları iyice bulanıklaştırıp ortadan kaldırmaya başlamışlardır. Buna rağmen, geniş anlamıyla çevresel bulgular insan yapısı kalıntılarla boy ölçüşecek kadar göz önüne serildikçe, çevresel arkeoloji de kendi kavramlarını oluşturacak, elbette bu kavramlar buluntu/malzeme çalışmalarında kullanılan kavramlarla paralellikler gösterecektir.

Ardışıklık, süreç ve bağlam

Arkeoloji'de tabakalaşma jeolojiden ödünç alınıp uyarlanmış olmakla birlikte (bkz. s. 260), bu bilimin çevresel arkeolojiyle mantıksal bağı çok daha fazladır, hatta kimilerine göre çevresel arkeoloji kuvarterner çağın (dördüncü jeolojik çağın) öteki yüzüdür. Arkeolojik tabakalaşmada ardışıklık vurgusu yapılır, yani her biri belirli buluntu kümeleri barındıran ve üst üste gelerek bir silsile oluşturan tabaka ve kesitler inceleme konusudur.

Jeolojide ve çevresel arkeolojideyse katmanlaşma/tabakalaşma ardışıklık kadar *süreç* ile de ilgilidir. Yalnızca dolguların hangi sırayla üst üste geldikleri değil, nesnelerin oraya nasıl geldikleri de büyük önem taşır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. İlki, sedimentolojik açıdan bakıldığında, insan elinden çıkma buluntular görece büyük parçalardır ve ancak buzullar ve insan faaliyeti gibi yüksek enerji gerektiren süreçler sonucunda hareket etmiş olabilirler. Doğal buluntular ise çok çeşitli şekillerde yer değiştirebilmektedirler; bu yüzden çevresel ardışıklığı anlamak için dolgunun nasıl gerçekleştiğini tam olarak bilmek gerekir. İkincisi, tekil bir kültürel buluntu bile insan geçmişi hakkında, estetik biçimi, teknolojik yapısı, kültürel bağlamı ve yapılış tarihi açısından zengin bilgilere sahiptir, oysa bir doğa yapısı bulgu bağlamını kaybettiğinde sakladığı bütün bilgiyi kaybetmiş olur. Üçüncüsü, kültürel buluntu ile "matrisi" (yani kazılarda bulunduğu ortam) arasında kavramsal ayrılık belirginken, doğa yapısı ile kalıbı arasındaki ilişki açık değildir. Hem malzeme açısından, hem de kanıt oluşturma bakımından ikisi arasında bir süreklilik vardır; matrisin kendisi, içinde çevresel veriler barındırır. İnsan elinden çıkma buluntuların çalışılmasında giderek bağlama daha fazla önem verilmektedir, oysa çevresel arkeolojinin başlangıç noktası her zaman süreç ve bağlam olmuştur; önce bağlam anlaşılmadan içerik hakkında herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Temsilciler ve göstergeler

Doğanın bulguları çoğu zaman kendilerinden daha fazla şeyler gösterdikleri için incelenir. Kınkanatlılar kendi başına büyüleyici ve ilginç bir hayvan grubudur, ama çevresel arkeologlar onları böcek olarak değil, iklimler ya da kentteki yaşam koşulları hakkında kimi bilgileri öğrenmek amacıyla incelerler. Yani başka bir konunun temsilcileri olarak ele alınırlar. Bu temsilciler asıl ilgi konusundan bir ya da birkaç adım uzaktadırlar. Örneğin karaağaç kabuğu kınkanatlısının sert kabuğunun bir parçası, karaağacın bir adım, yaprağını döken ağaçlardan oluşmuş

bir ormandan iki adım, buzul çağları arası ılıman iklimden üç adım uzakta olup, hepsi ya da her biri için temsilci konumunda olabilecektir. Her adımın belirli öncülleri ve varsayımları vardır; bunlardan en önemlisi doğal toplulukların ve ekosistemlerin günümüzde de tıpkı eskiden olduğu gibi işlediklerinin düşünülmesidir. Bu, *tekdüzelik* (üniformitaryanizm) ilkesidir (bkz. s. 286). Tekdüzelik, denge haline yakın sistemlerde daha güvenilir bir ilkeyken, denge bozuldukça dayanıksızlaşacaktır.

Temsilciler çok çeşitli olabilmektedir. En çok karşılaşılanları iklim (özellikle sıcaklık), bitki örtüsü ve insan faaliyeti/tahribatı göstergeleridir. En iyi temsilciler dar bir ekolojik sıralanmaya ya da nişe sahip olanlarla hızlı devir ve tepki zamanı olanlardır. Bununla birlikte, zamana karşı daha yavaş tepki veren göstergeler de çevresel değişimin niteliğini ortaya koymada önemli olabilmektedir. Örneğin ısıya duyarlı böceklerle ısıya duyarlı ağaçların İlk Holosen evresindeki eşleşmeleri buzul sonrası hızlı ısınmayla ilişkilendirilmektedir.

Tekil türler/Bireyler ve topluluklar

Çevresel arkeoloji hem sedimentolojik (tortubilimsel) hem de biyolojik verilerle çalışır. Biyolojik veriler iki şekilde yorumlanır. Birincisinde bireyler/tekil türler izlenir ve çevresel çıkarımlarda bulunmak için yaşadıkları çevrenin ayrıntıları üzerinde durulur; ötekindeyse türler topluluk oluşturacak şekilde bir arada ele alınır ve temsil gücüne sahip oldukları kabul edilir. Seçilecek yöntem hem entelektüel geleneğe hem de malzemenin niteliğine bağlıdır. Örneğin bitki makrofosilleri Britanya ve Amerika'da tekil yaklaşımla incelenmişken, Almanya ve Orta Avrupa'da topluluk yaklaşımı ağır basmıştır. Omurgalı hayvanlar genellikle tekil yaklaşım yoluyla incelenmekte, birçok omurgasız grupsa daha çok topluluk olarak ele alınmaktadır. Her iki yaklaşımın da tekdüzelikçi varsayımlara dayanmaları açısından farklı sıkıntıları vardır. Tekil yaklaşımda tek bir türdeki iniş çıkışlar üzerinden genel anlamlandırma/yorumlama yapılabilmekte, topluluk yaklaşımındaysa tür gruplamala-

rına dokunulamıyor oluşu sorun yaratmaktadır. Nitekim modern ve tarihöncesi polen yağmurlarının doğrudan karşılaştırılması, buzul çağının maksimuma ermesi sonrasında Avrupa'da görülen bitki topluluklarının yüzde ellisinin Holosen'e yol açan hızlı ısınma dönemi boyunca yok olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu *benzeş olmayan topluluklar* (non-analogue communities) kendi başlarına oldukça ilginçtir ve Paleolitik dönemdeki başlıca insan ekosistemlerinin bazılarını içermektedir.

Ölü kümeleri ve tafonomi silsilesi

Özellikle topluluk yaklaşımında çok farklı niteliklere sahip olmaları nedeniyle yaşayan topluluklarla ölü kümelerini birbirlerinden ayırmak önemlidir. Çünkü canlı topluluklarda örneğin kısa ömürlü türlerin oranı, ölü kümelerine göre çok daha yüksek olacaktır. Yaşam döngüsünün yanı sıra, dolgu sürecinin kendisi de ölü kümesindeki oranları tamamen değiştirebilir. Örneğin bir mağara ağzındaki biyolojik parçalardan oluşmuş bir kümeyi anlamak ve yorumlamak için şunları dikkate almalıyız: bu parçaların ait olduğu canlıların özgün yaşam döngüsünün özellikleri; bunlarla beslenen ve onları taşımış olabilecek kuş ve yarasaların davranışları; ve mağaranın karstik jeomorfolojisi. Bu bilgiler, biyosferden (gezegenimizin üzerinde yaşam olan "yüzeyi") litosfere (yeryüzünün cansız (taş/maden) yüzeyi) geçiş sırasında meydana gelen dönüşümleri inceleyen *tafonomi*nin (bkz. s. 31) alanına girmektedir. Tafonomik çalışmalar doğal dönüşümleri incelemesinin yanı sıra, kültürel dönüşümlere ve bu yönüyle arkeologları doğrudan ilgilendiren insan eylemine de vurgu yapmaktadır.

İnsan eylemi ve tepki

Çevresel arkeoloji başından beri, hayatın şekillenmesindeki etkisini anlayabilmek için ilk insanların yaşadığı ortamları yeniden inşa etmekle ilgilenegelmiştir. Aynı şekilde insanların çevreye ve

doğal yapıya nasıl bir etkide bulunduğuyla ilgilenir. Bu çalışmalar dördüncü çağda yaşanan silsilede meydana gelmiş sapmaların, yani doğal *zirveye ulaşma sırası*ndaki (bkz. s. 101) sapmaların tespitini içerir. Polen silsilesindeki bir sapma, ağaç poleninin eksilmiş olmasını, yani en ağaçlıklı dönemde ormanın daralmış ve açık tarım arazisine dönüşmüş olmasını gösteriyor olabilir. Daha ayrıntılı düzeyde bakıldığında ağaç sayısında sert bir düşüş olmayacak, yine de belirli bazı bileşenlerde, örneğin Erken Neolitik dönemde Avrupa'nın birçok yerinde görüldüğü şekliyle karaağaç sayısındaki düşüş gibi, kimi dalgalanmalar fark edilecektir. Ağaçlarla kaplı bölgelerdeki değişimleri otomatik olarak insan eylemine bağlamanın sakıncası, iklim ve hastalık gibi öteki unsurların da benzer etkilerinin olabileceğini göz ardı etmek anlamına gelir. Daha güvenli bir yaklaşım, toprak bileşenindeki bozulmaya yol açan temsilcilerin dikkate alınmasıdır ki, kimi düzeylerde bunlar yalnızca ya insan ya da buzul faaliyetine bağlanabilmektedir. Bu bozulmaların bir göstergesi yoğun toprak değişiklikleri karşısında özellikle dirençli döngü stratejilerine sahip olan bitkilerdir. Bunlar yabani ot olarak bilinirler. Benzer şekilde, yumuşakçalar ve böcekler gibi kimi omurgasızlar da yaşadıkları çevrelerin sürekli hasar görmesi karşısında dirençli olmaları nedeniyle, tahribat örnekleri olarak işlev görürler.

Önerilen kaynaklar

Aşağıdaki kitaplar, her biri farklı bakış açılarına sahip olmakla birlikte, konuyla ilgili önemli birer kaynaktır: Burglund ve Roberts kuvarterner (dördüncü zaman) uzmanları, Evans ile O'Connor ve Dincauze arkeoloji, Bell ile Walker'sa her iki konuda uzmandırlar.

Bell, M. ve Walker, M. 1992. *Late Quaternary Environmental Change: Physical and Human Perspective*. Londra: Longman.

Burglund, B. E. (der.) 1986. *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*. Chichester: John Wiley.

Dincauze, D. F. 2000. *Environmental Archaeology: Principles and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, J. G. ve O'Connor, T. 1999. *Environmental Archaeology: Principles and Methods*. Stroud: Sutton.

Goudie, A. 1993. *The Human Impact on the Natural Environment*, 3. baskı. Oxford: Blackwell.
Roberts, N. 1989. *The Holocene: An Environmental History*. Oxford: Blackwell.

İleri okuma

Aşağıdaki kitaplardan Marsh'ınki tamamen tarihsel bir metindir. Bintliff ve diğerleri bazı kuramsal konuları ele almakta, Pearsall ile French ise arkeobotanik ve jeoarkeoloji konularını derinlemesine incelemektedirler.

Bintliff, J. L., Davidson, D. A. ve Grant, E. G. (der.) 1988. *Conceptual Issues in Environmental Archaeology*. Edinburg: Edinburgh University Press.
French, C. A. I. 2002. *Geoarchaeology in Action: Studies in Soil Micromorphology and Landscape Evolution*. Londra: Routledge.
Marsh, G. P. 1965 (1864). *Man and Nature or, Physical Geography as Modified by Human Action*. Cambridge, Mass.: Belknap.
Moore, P.D., Webb, J. A. ve Collinson, M. E. 1991. *Pollen Anaysis*, 2. baskı. Oxford: Blackwell.
Pearsall, D.M. 1989. *Palaeoethnobotany*. San Diego: Academic.

MARTIN JONES

ÇOK BÖLGELİ EVRİM

Çok bölgeli evrim, modern insanın kökenine dair bir kuramdır ve farklı yer ve zamanlarda ortaya çıkmış, kimi zaman birlikte, kimi zaman da birbirlerinden bağımsız olarak geniş bölgelere yayılmış modern insanların özelliklerini ve davranış biçimlerini ele alır. Yalnızca bugünkü insanın kökenini anlatmaktan öte bir şey olan çok bölgeli evrim kuramı, aslında farklı çevresel ortamlara sahip birçok bölgeye yayılmış insanın atası olan bütün türlerin evrim örüntüsünü anlatır. Kuramın kesin olarak insanın evrimini betimlediği iddiası, paleoantropologlar arasında çokça tartışılan bir konudur.

20. yüzyıl boyunca insan fosili envanteri çoğalmış (bkz. s. 154), fosiller arasında çeşitlilik ve değişiklikler gözlemlendikçe ortada çelişkili bir durum olduğu anlaşılmıştır. Bugünün en kenarda kalmış insan toplulukları bile hem genetik hem de kültürel anlamda insanlık aleminden ayrı değildir; ayrıca geçmiş birkaç milyon yıl boyunca evrimleşmiş olan insanın beyin boyutlarındaki artış gibi önemli gelişmeler, dünyanın her yerinde ve bütün insanlarda görülmüştür. Yine de günümüzde, dünyanın farklı bölgelerinde yaygın görülen ve uzun bir geçmişi olan kimi anatomik farklar bulunur – bunlara "bölgesel süreklilik" denir. Ne kadar yaygın olursa olsun, bölgelere göre farklılık gösteren ciddi iskelet özellikleri bile, er ya da geç kaybolacaktır; fosil bulgular kimi özelliklerin uzun süreli olduğunu göstermesine rağmen durum budur. Kimi ortak özelliklerin geniş çaplı evrimi, toplulukların karışmış olduğuna işaret ederken, bölgeler arasında görülen uzun süreli farklar toplumların yalıtık kaldığına işaret eder. İkilem de buradadır.

Bu ikileme getirilen açıklamalardan biri, bölgesel toplulukların tıpkı farklı türler gibi, çeşitli ırklardan oluştuklarını, birbirleriyle rekabet halinde benzer yollardan ama farklı hızlarda evrildiklerini ileri sürer; izlenen yol, büyüme sürecinin el verdiği sınırlar içinde gelişen denetimli bir değişim gibi, kimi evrimsel kısıtlarla belirlenmiştir. İkinci açıklama ise, yaşayan insan topluluklarının tümünün paylaştığı benzerlikleri açıklayan tek ve yakın tarihli bir köken olduğu, bölgeler arasında görülen günümüzdeki farklılıklarınsa kısa süre önce belirdiği ve büyük bölümünün çevreyle sağlanmış farklı türden bir uyumu yansıttığı şeklindedir.

Her iki açıklamanın da ciddi eksiklikleri bulunmaktadır: İlk görüşte ileri sürülen birbirlerinden yalıtık toplulukların aynı şekilde evrilmesi, mümkün olmayacak bir iddiadır; ikinci açıklama ise uzun dönemli bölgesel sürekliliklerin bir yanılsama veya yanlış anlama olduğunu ima eder. Ayrıca her iki açıklama da son on yılda keşfedilmiş gen çeşitliliğini açıklamaktan yoksundur. Söz konusu paradoksu çözecek geçerli bir açıklama ancak hem insan fosillerinden hem de nükleer DNA'nın or-

taya koyduğu değişim örüntülerinden faydalanan uzmanlardan gelebilir.

Çok bölgeli evrim kuramı tek bir türde evrimin nasıl meydana geldiğini açıklar. Karşı sav ise türleşme sürecinde bir türün ikiye ayrılması sırasında meydana gelen evrimsel değişimlerdir; yeni tür, asıl türün yerini almak üzere soyu sürdürecek kadar değişmeyi başarmış olandır. İnsan için çok bölgeli açıklamada, türleşme olmaksızın önemli değişikliklerle evrimleşen tek ve yaygın bir tür söz konusudur ve dünya üzerinde kimi bölgesel farkların korunduğuna işaret edilir. Zaman içinde meydana gelen çeşitlilik ve değişim örüntüsü konusunda ise, doğal seçilim ve gen akışı gibi bilinen ve üzerinde görüş birliğine varılmış evrim güçleri temel alınır.

Çok bölgeli modelde, üreme ve hayatta kalma başarısını sağlayan özelliklerin ve davranışların bütün insanlarda görülmesi doğal seçilim kavramıyla açıklanmaktadır. Bu yaygınlığı sağlayan mekanizma gen akışıdır, yani insanların ya da genlerin topluluklar arası evlilikler yoluyla deviniyor olmalarıdır. Doğal seçilim yoluyla kademe atlayan genler yayılmaktadır çünkü bu genlere sahip olan bireyler daha avantajlı durumdadırlar ve her bir kuşakla avantajlı gen sayısı artar. Az avantajlı genler de hızla bütün bir insan türü yelpazesine yayılabilmektedir. Bu özelliğin en iyi örneği anatomik evrim ile davranışsal evrimi birleştiren kafatası kapasitesidir; insanın kafatası büyüklüğü iki milyon yıl kadar önce Afrika'dan çıkıp Eski Dünya'nın tropikal ve alt tropikal bölgelerine yayılmasıyla dikkate değer ölçüde artmıştır.

Günümüzde insanlar arasında görülen coğrafi farklar hem bu ilk yayılmanın, hem de farklı çevresel ortamlarla karşılaşma sonucunda ortaya çıkmış çevreye uyum farklarının bir ürünüdür. Coğrafi çeşitlilik; nüfus artışını, Afrika'nın içine ya da dışına doğru ilk çıkıştan sonraki yıllarda yaşanan nüfus hareketlerini ve de dil ve kültür aracılığıyla ayarlanan dışarıdan evlenmelerin teşvik edilmesi sayesinde toplulukları birbirine bağlayan genetik ağları yansıtmaktadır. Nüfus hareketleri ve eş mübadelesi insan topluluklarının birden fazla öncülün soyundan

türemesine yol açmıştır; nihayetinde bütün topluluklar bölünür ve nihayetinde soyları sona erebilir ya da "etnogenesis" (etnik köken) olarak adlandırılan bir süreçte ve tıpkı bir nehrin birden fazla kere ayrılan ve tekrar birleşen kolları gibi, değişken ilişkiler ağı oluşturarak öteki topluluklarla birleşebilir. Etnik köken örüntüsü topolojik olarak soy ağacı şeklinde ifade edilemez, bu nedenle de hiçbir ağaç analizi insan evrimini doğru bir şekilde resimleyemez; topluluğun dallara ayrılmasını varsayan bir model söz konusu olamaz.

Günümüzde insanlar arasındaki fark gayet barizken, toplumsal bağlam ve ifade ettiği şeyler bu farkları olduklarından daha önde ve önemli kılmaktadır. Toplulukların çok uzun süreden beri birbirlerine karışıyor olmaları ve eş değişimi sayesinde, insan çeşitliliği toplumlar arasında olmaktan çok, tek bir topluluk içinde çok daha fazladır. Buna rağmen, öteki hayvanlarla karşılaştırıldığında insan çeşitliliği oldukça azdır; o kadar ki, birbirlerinden apayrı insan toplulukları arasındaki fark, tek bir kurbağa türünde birbirine komşu iki kurbağa topluluğu arasındaki farktan daha azdır.

Günümüzde çok belirgin olan insan çeşitliliğinin bu örüntüsü çok bölgeli evrim kuramıyla yeterince açıklığa kavuşturulmuş mudur? Çok bölgeli evrim kuramı tek bir tür için geçerli olduğundan, Buzul Çağı insanının evrimi, öncekilerle hiç karışmadan yeni türün eskilerin yerini almasıyla tanımlanan (en sonuncusu "Havva kuramı" (bkz. s. 20) olarak adlandırılır) ve tür ikamesi olarak bilinen bir süreç sonunda gerçekleşmişse, çok bölgeli tez geçersiz sayılabilir. Doğru teşhis için gereken fosil miktarı az olduğundan paleoantropologlar bu şekilde tür ikameleri olup olmadığı konusunda hemfikir olamamaktadırlar, oysa genetik belirtiler miktar olarak çok daha fazla ve nettir.

İnsanlar iki milyon ya da daha fazla yıl önce Afrika'daki *australopitek* atalardan evrilmişlerdir. O tarihten itibaren anatomik yapıda ve davranışlardaki büyük değişim evrimin türleşme şeklinde olduğunu göstermektedir: uzak bir köşede kalmış küçük bir topluluk tecrit koşullarında hızla evrildiğinde, ortaya yakın akraba ama önemli farklara sahip iki ayrı tür çıkmış-

tır. Aslında bazı *australopitek* türler yarım milyon yıl boyunca insanlarla aynı zamanda yaşamışlardır. İlk dönemde, yeni insan türünün henüz çok küçük olan nüfusunun doğurduğu kimi genetik sonuçlar olmuştur. Bu dönemde az nüfuslu topluluklar nedeniyle gen çeşitliliği fazlasıyla düşüktür. Ana baba türünün farklı özelliklere sahip genleri o soydan gelen türe geçerken bu çeşitliliğin yalnızca birini koruyacaktır; nüfus az olduğunda genlerin çoğu özelliği zorunlu olarak geçiş sırasında kaybolur. Bu süreç, tıpkı bir şişenin içindeki sıvının hareketini kısıtlayan şişenin ince boğazı gibi, genetik çeşitliliğin sınırlandığı bir "darboğaz" olarak adlandırılır. Zaman içinde, nüfus arttıkça yeni gen çeşitleri ortaya çıkar ve genetik darboğaz aşılır. Bunun böyle olduğu, ilk çeşitlilik kaybolduğunda genetik farkların büyük bölümünün darboğaz döneminden ya da hemen sonrasından kalma olduğu görülünce anlaşılmıştır.

Nükleer kromozomlar üzerinde saptanan gen çeşitliliği örüntüsü yukarıdaki açıklamayla uyumludur. Aslında bugüne kadar incelenmiş olan birkaç yüz nükleer gen çeşidinin tamamının yaşı, insan soyunun ortaya çıktığı zamana çok yakın ya da biraz daha gençtir. Ne var ki, insanın genetik çeşitliliği temel türleşmenin basit bir yansıması değildir, coğrafi yapı da söz konusudur. İnsan türünün ortaya çıkmasının ardından gerçekleşen başka bölgelere yayılma sırasında insan nüfusundaki çeşitlenme daha karmaşık bir hale bürünmüştür. Gürcistan, Dmanisi'de bulunan yeni fosillerin ve Endonezya, Sangiran'daki en eski kalıntıların yaşlarının belirlenmesi, bu yayılmanın insan soyunun ortaya çıkmasıyla beraber başladığını göstermiştir. Afrika'daki ilk insanların nüfusu hızla çoğalırken önemli bir çeşitlenme yaşanmış, Afrika'dan çıkan ilk küçük toplulukların her birindeyse ek genetik darboğazlar, bunun sonucunda da kısıtlı ve farklı bir çeşitlenme örüntüsü görülmüştür. Bu durum, Afrika dışına çıkan toplulukların her birinde kimi genler için kısa dönemli bir genetik çeşitlenme yaratmıştır; nitekim bugüne kadar Afrika'daki genetik çeşitlenmenin öteki her yerden daha fazla olduğu bilinmektedir. Afrika dışına yayılan küçük topluluklar ulaştıkları çevrelere uyum sağlayarak bir-

birlerinden farklılaşmışlardır. Toplulukların farklı tarihleri ve uyum koşulları insan çeşitliliğinin coğrafi temelini oluşturur.

Yine de eski coğrafi farkları bugün açık bir şekilde fark etmek mümkün değildir; insan evrimi boyunca büyük nüfus hareketleri, halkların birbirine karışması, ayrılmalar ve yok oluşlar yaşanmıştır. Görünen o ki, dünyanın çevre bölgelerinde Afrika merkezinde olduğundan daha fazla bölgesel süreklilik ve insanın ilk görünüşüne benzerlik söz konusudur. Yoğun nüfuslu Afrika topluluklarında genetik çeşitlilik başka hiçbir yerde olmadığı kadar fazladır; Afrika'dan çıkan nüfus, Afrika'ya geri dönüşten de, başka yerlerde yaşanan bölgeler arası nüfus hareketlerinden de daha fazladır.

Bölgesel özellikler tür içindeki evrimin bir yansıması olduğu için önemlidir; birbirimizden farklı oluşumuzu bu özellikler açıklar. Yine de insanın evriminde en belirgin örüntü yerel süreklilik değil, avantajlı çeşitlerin birbirleriyle ilişkili toplumların oluşturduğu bir matriks yoluyla geniş bölgelere yayılmasıyla ortaya çıkan dünya çapındaki değişimdir; birbirleriyle ilişkili toplumlar hem gen alışverişiyle, hem de yayılmaya uygun çeşitte unsurlardan oluşan ve evrilen ortak kültürel sistem geçmişleriyle birbirlerine bağlıdırlar. Ortaklaşa sahip olduğumuz, insana özgü olan her şeyi bu değişimler yaratmıştır.

Önerilen kaynaklar

Lasker, G. W. ve Crews, C. E. 1996. "Behavioral Influences on the Evolution of Human Genetic Diversity." *Molecular Phylogenetics and Evolution* 5(1): 232: 40. [Günümüz Avustralya Yerli Halkları'nın evlilik verilerini kullanarak geniş bir bölgede gen akışı örüntüsünü ve büyüklüğünü ortaya koymaya çalışan yazarlar tarihöncesinde benzer hareketlerin yaşandığını düşünmektedirler. Gen akışı oldukça yüksektir ve akış ikiye ayrılan kollar şeklinde değil, örme çit şeklinde çapraz bir örüntüye sahiptir.]

Moore, J. H. 1994. "Putting Anthropology Back Together Again: The Ethnogenetic Critique of Cladistic Theory." *American Anthropologist* 96 (4): 925-48. ["Etnogen"in, toplulukların ayrılıp tekrar birleştikleri örme çit şeklindeki çapraz değişim örüntüsünün anlatımı.]

Relethford, J. H. 2003. *Reflections of the Past*. Boulder, Cal.: Westview. [Nüfus büyüklüğünün genetik çeşitliliği belirlediği iddiası ve bu iddianın modern insanın köklerine dair anlaşmazlığa nasıl bir etkide bulunabileceğine dair içeriden bir bakış. Bir modeli destekleyen bulguların genellikle başka bir modele de uyacağını daha iyi anlatan başka bir yazar yoktur.]

Templeton, A. R. 1993. "The 'Eve' Hypotheses: A Genetic Critique and Reanalysis." *American Anthropologist* 95 (1): 51-72. [Templeton ikame kuramını açıklayarak yaşayan topluluklardan alınan gen verilerinin aksi yönde olduğunu ortaya koymaktadır. Bütün insanlık bir bütün halinde ve büyük ayrışmalar olmadan evrilmiştir.]

— 2002. "Out of Africa Again and Again." *Nature* 416: 45-51. [Mitokondriyal ve nükleer DNA'nın istatiksel analizi, Afrika'nın dünya çapında insan evrimi konusunda başat bir rol oynadığını; insan topluluklarında coğrafi uzaklık engeline takılarak kendini tekrar eden gen akışının değil, topluluklar arası gen alışverişinin yaygın olduğunu; büyük nüfus genişlemelerinin ikame ile değil, ırkların karışmasıyla gerçekleştiğini göstermiştir.]

Thorne, A. G. ve Wolpoff, M. H. 2003. "The Multiregional Evolution of Humans," gözden geçirilmiş makale, (M. Fischetti, der.) *New look at Human Evolution. Scientific American* 13 (2): 46-53 içinde. [Yazarlar çok bölgelilik hipotezini tanımlayıp destekleyici bazı bulgular sunmaktadırlar. Hem fosil hem de genetik bulgular şimdiki toplumların çoğunun en eski atalarıyla aynı yerlerde yaşadıklarını göstermektedir.]

Wolpoff, M. H. ve Caspari, R. 1997. *Race and Human Evolution*. New York: Simon and Schuster. [Çok bölgeli evrim ve tarihsel gelişimi konusunda kolay anlaşılır bir eser. "Havva ikame kuramı" tartışmaları, toplumsal ve siyasal etkileri de olan insanın kökenine ve ırklara dair konulardaki geçmişi çok eskiye dayanan anlaşmazlıkları yansıtmaktadır.]

Wolpoff, M. H., Hawks, J. D., Frayer, D. W. ve Hunley, K. 2001. "Modern Human Ancestry at the Peripheries: A Test of the Replacement Theory." *Science* 291: 293-7. [Çok bölgeli evrim ve Havva kuramının iddiaları Avustralya ile Avrupa gibi iki beşeri çevre bölgedeki Son Pleistosen (Buzul Çağı) evrim silsilesiyle test edilmektedir. Her iki bölgede de yazarlar o yöredeki ilk "modern" insanların kendilerinden önce gelenlerle insan çeşitliliğinin merkezinden gelen modern insanların aynı ataya sahip oldukları hipotezinin aksini ispat edememişlerdir. Bu da ikame kuramlarını geçersiz kılar.]

İleri okuma

Etler, D. A. 1996. "The Fossil Evidence for Human Evolution in Asia." *Annual Review of Anthropology* 25: 275-301.

Frayer, D. W. 1997. "Perspectives on Neanderthals as Ancestors," s. 230-34 (G. A. Clark ve C. M. Willermet, der.) *Conceptual Issues in Modern Human Origins Research.* New York: Aldine de Gruyter; ve ilgili bibliyografya s. 437-92.

Hawks, J. ve Wolpoff, M. H. 2003. "Sixty Years of Modern Human Origins in the American Anthropological Association." *American Anthropologist* 105 (1): 87-98.

Kennedy, K. A. R. 1994. "Evolution of South Asian Pleistocene Hominids: Demic Displacement or Regional Continuity?," s. 337-44 (A. Parpola ve P. Koskikallio, der.) *South Asian Archaeology*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia

Pope, G. G. 1992. "Craniofacial Evidence for the Origin of Modern Humans in China." *Yearbook of Physical Anthropology* 35: 243-98.

Relethford, J. H. 2001. *Genetics and the Search for Modern Human Origins.* New York: Wiley-Liss.

Tempeton, A. R. 1998. "Human Races: A Genetic and Evolutionary Perspective." *American Anthropologist* 100 (3): 632-50.

Wolpoff, M. H. 1989. "Multiregional Evolution: The Fossil Alternative to Eden," s. 62-108 (P. Mellars ve C. B. Stringer, der.) *The Human Revolution: Behavioural and Biological Perspectives on the Origins of Modern Humans.* Edinburg: Edinburgh University Press

MILFORD H. WOLPOFF

DARWİNCİ ARKEOLOJİ

Darwinci arkeoloji, kültürel istikrar dönemleriyle değişim dönemlerini doğuran süreçlerin biyolojik evrim süreçleriyle benzer, hatta birçok yönden aynı olduğu fikrinden yola çıkan bir yaklaşımdır: Bu bakış açısında tıpkı doğal seçilim süreçlerinin bir sonucu olarak zamanla belli bir nüfusun gen kompozisyonunda meydana gelen değişimle tarif edilen biyolojik evrim gibi, kültürel evrim de belirli bir nüfusun yaygın kültürel özel-

liklerinin yine doğal seçilim süreçleriyle, ama aynı zamanda genetik evrimle benzerliği olmayan başka süreçlerden etkilenmesi sonucunda da değişmesine işaret edilmektedir. Aslında, insan davranışındaki ve beşerî örgütlenmedeki değişim kalıplarını anlayabilmek için, hem biyolojik hem de kültürel boyutu dikkate almak gerekmektedir.

Bunun için ilk iş evrimci süreçlerin ayırıcı özelliklerinin neler olduğunu anlamamız gerek. En genel anlamıyla bu süreçler miras, dönüşüm, seçilim ve sürüklenme mekanizmalarını kapsar. Biyolojik evrimde miras, üremeyle kuşaktan kuşağa geçen genlerle sağlanır; dönüşüm (mutasyon) genlerde bulunan hataların rastgele bir şekilde kopyalanmasıyla olur; seçilim, yaşayan ve üreyen bireylerin ve yakın akrabalarının gen kompozisyonunun değişmesiyle olur; sürüklenme ise genlerin kendi özelliklerinden dolayı değil, rastgele süreçlerden kaynaklanan gen kompozisyonu değişimiyle meydana gelir.

Kültürel evrim açısından bakılacak olursa: Kültürel miras mekanizması toplumsal öğrenme yoluyla işler; insanlar nasıl düşüneceklerini ve davranacaklarını başkalarından öğrenirler. Toplumsal öğrenme süreci zaman içinde kültürel geleneklerin doğmasına yol açar. Richard Dawkins (1976) bu paralelde "taklit" (*meme*) kavramını ortaya atmıştır – taklit burada, genin kültürel karşılığı yerindedir. Ancak kültürel aktarımın önemi bu kadarla kalmaz; kültürün miras olarak bırakılma yolları genlerinkinden çok daha çeşitlidir. Dönüşümlerin (mutasyon) kültürel karşılığı ise doğrudan keşiflerdir. Keşifler, genetik dönüşümlerde olduğu gibi, hataların istemeden kopyalanması sonucu da, deneme yanılma yoluyla ulaşılan amaçlanmış değişimler sayesinde de olabilir. Bununla birlikte, amaç edinilerek bulunup keşfedilmiş bir yeniliğin, eskisiyle karşılaştırıldığında daha iyi bir alternatif olduğu görülse bile, herkesçe benimseneceği anlamına gelmez; benimsenip benimsenmeyeceği, seçilim süreçlerinin devreye girmesinin ardından belli olacaktır.

Kültürün varlığı, insanlar arasındaki seçilim süreçlerini hayvanlardan daha karmaşık hale getirmiştir. Öncelikle, bildiğimiz doğal seçilim insanlarda da söz konusudur; tıpkı hayvan-

lardaki gibi, insanlarda da miras alınan genetik doğa yaşamaya ve üremeye uygun ortamların değişmesine tepki vermelerine, bu da doğal seçilime yol açar. İnsanlar üzerinde kültürel gelenekleri dolayısıyla işleyen ikinci bir doğal seçilim söz konusudur. Başka bir deyişle miras alınmış belirli kültürel özellikler bazı toplulukların ötekilerden daha yüksek yaşama oranına ve üreme başarısına sahip olmalarına yol açar. Ancak bu iki sürece ek olarak kültürel başka bir seçilim de işlemektedir. Kimi zaman insanlar anne veya babalarından öğrendiklerini değiştirmeyi, daha saygın ya da daha iyi gördükleri başkalarını taklit etmeyi ya da çoğunluğa uymayı seçebilmektedirler.

Son olarak, genetik sürüklenmenin de kültürel bir karşılığı vardır. Diğer bir deyişle, bazı kültürel özellikler tesadüfen, belli bir tercih olmaksızın değişebilmektedir. Taklit ettiğiniz, o sırada karşınıza çıkmış biri gibi tesadüfi bir seçim de olabilir.

Darwinci arkeoloji arkeolojik buluntularda işte bu tür süreçlerin izlerini aramaya çalışır. Bu yaklaşımla çok farklı başlıklar altında yürütülen birçok çalışma yapılmıştır ama kabaca iki gruptan söz edilebilir: insan davranışını etkileyen doğal seçilime odaklanıp kültürü pek önemsemeyenler ile değişen kültürel geleneklerin anlaşılmasına daha fazla önem verenler. Bu iki yaklaşım genellikle birbirlerinin zıddı olarak kabul edilir.

Doğal seçilim yaklaşımının temel varsayımı *optimizasyon*dur: Buna göre, bireyler çevreleriyle üreme başarılarını azamileştirmek amacıyla ilişki kurarlar. Bu, gereksizce ortaya atılmış bir iddia değildir, aksine hipotez oluşturmaya yönelik önemli bir çerçevedir. En bilinen optimizasyon modelleri yiyecek bulmakla ilgili modellerdir: yiyecek arama stratejisinin en sağlıklısının, yiyeceği arayan açısından en az çabayla en fazla enerjiyi sağlayacak besinin bulunması şeklinde, etkin bir stratejiyle gerçekleştirildiği varsayılır.

Beslenme arzı modeli olarak bilinen model, faydalanılacak kaynakların en yaygın olanları değil, belli bir çaba karşılığında en iyi randımanı verecek olanlarının arandığı varsayımına dayanır. Gösterilen çabanın ya da maliyetin iki bileşeni vardır: avın/toplanacak bitkinin peşinde geçirilen zaman ve elde edil-

dikten sonra hayvan etinin parçalanması ya da bitkinin yenilebilir hale getirilmesi gibi işler bağlamında yapılması gerekenler. Kaynaklar bulunmalarından itibaren sağladıkları yarara göre yukarıdan aşağı doğru sıralanır, yerlerini tespit etmek için geçirilen zaman da dikkate alınarak hangi kaynak bileşenlerinin en fazla getiriyi sağlayacağı bulunur. Söz konusu çevrede kimi kaynaklar fazlasıyla mevcut olsa bile, işleme maliyeti yüksek olanlar ve her birim başına düşen kalori cinsinden getiri oranı düşük olanlar bu hesaba dahil edilmez.

En uygun beslenme biçimini neler değiştirebilir? Daha önce beslenme düzeninde olmayıp az tüketilen besinlerden birinin yakalama/bulma maliyetini önemli ölçüde düşüren, dolayısıyla yiyecekler arasına dahil edilmesini sağlayan teknolojik bir gelişme böyle bir değişime yol açabilir. Başka bir olasılık da sık kullanılan bir kaynağın fazla tüketimden dolayı azalması ve arama zamanının artmasıyla besinler arasından kalkması olabilir. Aslında, çevredeki besinler tüketildikçe ve geri dönüşler azaldıkça –avcı toplayıcı topluluklara dair optimum durum varsayımı geçerli olduğu sürece– eğer henüz tüketilmemiş alanlara göçme olasılığı da yoksa, insanlar başka kaynaklar aramak ve aynı üretim düzeyini korumak için daha fazla iş yapmak zorunda kalacakları için, beslenme arzı da artacaktır.

Bu yaklaşımın uygulama örneklerinden biri, Yeni Zelanda'da Shag Nehri Ağzı bölgesinde yürütülmüş deniz ve kara kaynaklarının kullanımı çalışmasıdır (Nagaoka 2002). Bu çalışmada kemik kalıntıları içinde yalnızca farklı türlere ait kemikler değil, aynı türün farklı kemiklerinin olup olmadığına da bakılmış, böylece insanların yakaladıkları avın tümünü mü yoksa yalnızca bazı iyi parçalarını mı tükettikleri bulunmaya çalışılmıştır. Fok balıklarının bedenlerinin büyük olması dolayısıyla denizden gelen, deve kuşununsa karadaki en değerli ve çok tüketilen kaynak olduğu sonucuna varılmıştır. Nagaoka, bu değerli kaynakların, fok balıklarının ve deve kuşlarının azalmalarıyla birlikte tüketilme biçimlerinin değiştiğini bulmuştur. Kalıntılardan anlaşıldığına göre fok balıkları giderek daha yoğun biçimde, farklı kısımlarıyla tüketilmeye başlanmıştır. Yine ka-

lan parçalardan anlaşıldığı üzere deve kuşları da bir süre sonra daha seçici biçimde tüketilmeye başlanmıştır. Bu fark taşıma maliyetleriyle açıklanmaktadır. Fok balığının nakli daha ucuza gelmektedir, çünkü ya yakalandığı yerde tüketilmiş ya da kanolarla kolayca taşınabilmiştir. Yöredeki deve kuşu sayısının azalması ise avcıları daha uzak bölgelere gitmeye zorlamış bu kez de nakliye sorunu ortaya çıkmıştır. Bulgulara göre, avcılar deve kuşunun değerli olmayan parçalarını avladıkları yerde kullanmış, yaşadıkları bölgeye yalnızca bol etli kısımları taşımış olmalıdırlar.

Öte yandan Darwinci arkeolojinin kültürel yorumcuları da arkeolojik kalıntılardan kültürel geleneklerin tarihini anlamayı amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda buna kültürel tarihin güncellenmesi olarak da bakılabilir. Bu süreçte ilk adım elde gerçek bir gelenek olup olmadığını göstermektir: Ortada toplumsal öğrenmeye dayalı olarak ve miras yoluyla bir kuşaktan diğerine geçen ve dolayısıyla tarihsel olarak birbiriyle ilişkili bir uygulamalar kümesi olmalıdır. Bunu oluşturmanın en önemli biçimi eski ve kabul görmüş bir teknik olan "kronolojik dizilim (*seriation*), yani arkeolojik buluntuların benzer olanlarını zaman bakımından da birbirine yakın kabul ederek sıraya koyma yöntemidir (O'Brien ve Lyman 2000, 2002). Kültürel gelenekler konusuna evrimci yaklaşmak, eski kültür tarihi yaklaşımlarına göre, kültür kümelerinin farklı büyüklüklerde olduklarını gösterdikleri için etnik temelleri bakımından daha üstündür. Dolayısıyla, belli bir zamanda, belli bir toplulukta bulunan farklı kültürel uygulamaların ve buluntuların farklı geçmişleri olabilmektedir. Bunlardan bazıları toplu olarak bir sonraki nesle geçmiş, bazıları ise hiç geçmemiş olabilir ve bu durum, farklı seçilim mekanizmalarının gündemde olduğunu gösterir.

Bununla birlikte, büyük kültürel nitelik kümelerinin zaman ve mekan açısından bakıldığında birbirlerine bağlandığı vakalar –çekirdek gelenekler– vardır. Bunların her zaman olmasa da sıklıkla, özellikle dilsel bağlantı kurulabilecek görece yakın tarihli vakalarda, halklarla bağlantılı olduklarını düşünmek için sağlam nedenler vardır. Bu büyük kümelerin men-

şeinin ve yayılmasını sağlayan ana süreçlerin, topluluklar zamanla ve mekansal olarak birbirlerinden ayrıldıkça genişleyen halkların giderek birbirlerinden farklılaşmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir.

Bu tür bir kültürel evrim silsilesi, örneğin çömlekçilik gibi bir gelenek, tanımlandığında, amaç bu geleneğin ortaya çıkışını, değişimini ve sonunda da yok oluşunu belirlemektir. Bu süreçleri anlamanın bir yolu, işleyen tek etken olan genetik sürüklenmenin benzeri bir kültürel sürüklenme olduğu teziyle işe başlamaktır: Yani değişimlerin rastgele, kimin kimle ve ne sıklıkla ilişkide olduğuna bağlı olduğunu varsaymaktır. Yakın zamanda yapılmış çözümleyici çalışmalar bu tür tarafsız modellerin gözlenen kalıpları açıklamada beklenmedik şekilde yararlı olduğunu ortaya koymuştur; ancak, kimi koşullarda toplumsal seçimin farklı sonuçlara yol açtığı süreçlerde tarafsızlıktan uzaklaşıldığını tespit etmek de aynı şekilde mümkündür (örn. Shennan ve Wilkinson 2001).

Darwinci arkeolojide benimsenmiş olan doğal seçilim ile kültürel seçilim yaklaşımlarının birbirleriyle uyuşmadığı sıklıkla öne sürülmüşse de, aslında bunlar birbirlerini tamamlayan yöntemlerdir ve her araştırmanın amacı katı bir şekilde bulguları bu ya da o kategoriye sokmaktan çok, örüntüyü üretmiş olan tüm süreçleri ortaya koymak olmalıdır. Zaten insan topluluklarının doğadan yararlanma stratejilerinin maliyeti ile faydası, nihai olarak kullanılan teknolojiye bağlıdır. Teknolojilerinse kendilerine özgü kültürel tarihleri vardır, çevreye uyum sorunlarını çözmek üzere otomatik olarak ortaya çıkmazlar.

Önerilen kaynaklar

Boone, J. 2000. "Status Signalling, Social Power and Lineage Survival," s. 84-110, (M. W. Diehl, der.) *Hierarcihes in Action. Cui Bono?* Carbondale: Center for Archaeologial Investigations, University of Southern Illinois. [Toplumsal örgütlenme ve geçim konularını anlamak amacıyla, hayatta kalma ve üreme odaklı bir Darwinci yaklaşımın nasıl kullanılabileceğini örnekleyen antropoloji ağırlıklı bir çalışma.]

O'Brien, M. ve Lyman, R. L. 2002. "Evolutionary Archeology: Current Status and Future Prospects." *Evolutionary Anthropology* 11: 26-36. [Kültürel gelenekler arkeolojisinde evrimci yaklaşımın ve kullanılan yöntemlerin arkasında yatan temel ilkelerin kısa ve özlü bir anlatımı.]

Richerson, P. J., Boyd, R. ve Bettinger, R. L. 2001. "Was Agriculture Impossible during the Pleistocene but Mandatory during the Holocene?" *American Antiquity* 66: 387-412. [Klasik bir arkeolojik soruna getirilen Darwinci bir çözümleme: İnsanlık tarihinde tarımın ortaya çıkması için neden bu kadar çok zaman geçmesi gerekti ve neden bu kadar başarılı oldu? Makalede klasik nüfus baskısı iddialarının yetersiz olduğu gösteriliyor.]

Shennan, S.J. 2002. *Genes, Memes and Human History: Darwinian Archaeology and Cultural Evolution.* Londra: Thames and Hudson. [Hayatta kalmanın ve üremenin esas olduğunu vurgulayanlardan, çok sayıda örnek üzerinden kültürel gelenek çözümlemesi yapanlara kadar, antropoloji ve arkeolojideki evrimci yaklaşımların tümünü ele alan bir çalışma.]

İleri okuma

Dawkins, R. 1976. *The Selfish Gene.* Oxford: Oxford University Press.

Kelly, R. L. 1995. *The Foraging Spectrum.* Washington: Smithsonian Institution Press.

Nagaoka, L. 2002. "Explaining Subsistence Change in Southern New Zealand Using Foraging Theoroy Models." *World Archaeology* 34: 84-102.

Neiman, F. D. 1995. "Stylistic Variation in Evolutionary Perspective: Inferences from Decorative Diversity and Inter-Assemblage Distance in Illinois Woodland Ceramic Assemblages," *American Antiquity* 60: 7-36.

O'Brien, M. J. ve Lyman R. L. 2000. *Applying Evolutionary Archaeology.* New York: Plenum.

Shennan, S. J. ve Wilkinson, J. R. 2001. "Ceramic Style Change and Neutral Evolution: A Case Study from Neolithic Europe." *American Antiquity* 66: 577-93.

Smith, E. A. ve Winterhalder, B (der.) 1992. *Evolutionary Ecology and Human Behaviour.* New York: Aldine de Gruyter.

World Archaeology 34 (1 Haziran 2002). Özel sayı: Archaelogy and Evolutionary Ecology.

STEPHEN SHENNAN

DENEYSEL ARKEOLOJİ

Başlangıcından beri arkeolojinin bir parçası olan deneysel arkeoloji, arkeolojik konuların deneylerle araştırılmasını kapsar. Kazılarda ortaya çıkarılan buluntular tanımlanıp kronolojik sıralamaya göre sınıflandırılırken bunların yapım ve kullanım şekilleri üzerine varsayımlarda da bulunulmaktadır. Zaman zaman bir nesnenin nasıl çalıştığını, nasıl kullanıldığını ya da nasıl yapıldığını anlamak için onu denemek gerekmiştir. İlk başlarda bu tür denemeler çoğu zaman önceden tasarlanmaksızın yapılmış, ama 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başındaki arkeologlar uygulama deneylerinin önemini kabul etmişlerdir.

20. yüzyılın ilk yarısında tarihöncesinin tarımına dair en sistemli deneyler Danimarka'da yürütülmüş, deneyin arkeolojik bir araç olarak resmen tanınması ise yüzyılın ikinci yarısında, Overton Down, Wiltshire'da yapılan hafriyat deneyi örneği gibi, 1960'larda başlatılan uzun dönemli projelerle olmuştur. Bu, bitki örtüsü, toprak ve insan yapısı ürünlerin toprağın yapısına ve aşınma süreçlerine göre değişebildiğini deneyle göstermek üzere geliştirilmiş 128 yıllık bir projedir. Deneysel arkeolojinin resmen tanınması, ikisi de 1970'lerde yayımlanan, biri Cambridge'den akademisyen John Coles'a ait, diğeri Amerika merkezli derleme bir kitap olan eserlerle somutlaştırılmıştır. Butser (Hampshire) ile Lejre'deki (Danimarka) iki önemli proje ise tarımı ve teknolojiyi binalarla ve el sanatlarıyla birleştirmiştir. Bu çalışmalar çok etkili olmuş, hem araştırmalar için hem de arkeolojinin kamuya sunulmasında önemli işlevler görmüştür. Deneysel arkeolojinin ne olduğuna dair sürmekte olan tartışmaların merkezinde de bu araştırma ve sunum ikilemi bulunmaktadır.

Deneysel arkeoloji en geniş anlamıyla Coles'un *Archaeology by Experiment* [Deneylerle Arkeoloji] adlı kitabında özetlediği şekliyle, arkeoloji alanına giren bir konunun açıklığa kavuşturulması için kullanılan tüm deneyleri kapsamaktadır. Deneysel arkeolojinin, buluntuların teknolojisi ve işlevlerine dair deneylerden, toprak yüzeyinin ya da altının özelliklerine baka-

rak yapıların toprak üzerinde yeniden oluşturulmasını, nesne ve yapıların yıkılma ve çürüme süreçlerinin (bkz. s. 30) araştırılmasını ve bütün bir tarımsal uygulama ve kaynak yönetimi deneylerini kapsadığı konusunda artık ortak bir görüşe ulaşılmıştır. Bununla birlikte, tartışmalı kullanım yerleri de vardır. Bu bağlamda, deneysel arkeoloji giderek geçmişin tıpkısı olduğuna inanılan yapılarla doldurulmuş büyük gösteri merkezleriyle aynı anlama gelmeye başlamıştır. Bu merkezlerin çoğunda arkeolojik bir araştırma, dolayısıyla deneysel arkeoloji uygulamaları yapılmaz, en iyilerinde ziyaretçilerin bazı araştırmalara katılmaları sağlanır, çoğunda da daha önce yapılmış deneylerin sonuçları kullanılır. Bu yerlerde ziyaretçilere gerçek buluntulara dayalı özelliklerin yanı sıra, kimi sanal bilgiler eşliğinde –neden böyle bir ayrım yapıldığı da pek belli değildir– geçmişin olası bir tablosu sunulur. Bu binalara ve yapılara genellikle "canlandırma" (*reconstruction*) denilir, ama geçmiş yeniden yaratılamayacağına ve her zaman bilinmeyen unsurlar var olacağına göre, bunlara "kurgu" (*construct*) denmesi gerektiği ileri sürülebilir. Ziyaretçiler bu merkezlerde aslında herhangi bir müze ziyaretçisinden daha farklı bir arkeolojik deney yaşamamaktadırlar elbette, ama buralarda bazı gösterilerle ya da etkinliklere katılımla halkın geçmişi deneyerek öğrenmesi sağlanabilmektedir. Etkin katılım, güçlü bir eğitim aracı olduğu için bu tür merkezler bireylere, eğitim gruplarına ve çeşitli örgütlere arkeolojinin tanıtılması için iyi birer fırsat yaratmaktadır. Arkeologlarsa deneyerek öğrenmeyle deneysel arkeolojinin birbirinden farklı olduğunu, o deneylerin etkin arkeolojik yöntemlerle alakasının olmadığını, bu tür şeylerin "deneyle arkeoloji yapmak" olduğunu ileri sürmektedirler.

Bilimin en temel unsuru olan deney, arkeolojinin bilimsel dallarının tümünde yaygın olarak kullanılan bir araştırma yöntemidir. Nitekim, deneysel arkeoloji, çevresel arkeoloji (bkz. s. 68) ve tafonomi (bkz. s. 31) gibi konularda yürütülen araştırmaların önemli bir parçasıdır. Özellikle bu dallarda yapılan deneylerde, ama öteki alanlarda da, bilim felsefecisi Karl Popper'ın ilkelerinin izinden gidilerek kuram ve savlar deneylerle

sınanır, dikkatle gözlenerek ölçülür. Alınan sonuçlar bir görüşün doğru olup olmadığını kanıtlamak ya da bir kuramda yapılması gerekli değişiklikleri önermek için kullanılır; sonuçların tam bir kanıt sağlaması mümkün değildir, ancak olasılıklar gösterilebilir. Araştırmanın her safhasında kayıt tutulur, böylece başkaları da istedikleri zaman deneyi tekrarlayabilecektir. Dolayısıyla deneysel arkeoloji yanlış varsayımları ve hataları gösteren, kuram ve yöntemleri geliştirmeye yarayan bir araçtır.

İyi bir deney hangi arkeolojik sorunu nasıl araştıracağını açıkça ifade eder. Deneyi etkileyecek tüm unsurlar ve değişkenler dikkatle belirlenir. Bu değişkenlerin bazıları sabit tutulurken bazılarının değişmesine izin verilerek gözlemlenen farklar ve ölçümler kaydedilir. Neyin ne zaman kaydedileceği hazırlanan deney planının ayrılmaz bir parçasıdır; deneylerin planlanma aşaması genellikle uygulanmasından daha fazla zaman alır. Bazı durumlarda istatistik açıdan anlamlı sonuçlar alınabilmesi için bir deneyin birçok kere tekrarlanması gerekir. İncelenen arkeolojik konuya ve uygulamanın yol açtığı kısıtlamalara göre tüm bu unsurlar çeşitli farklılıklar gösterecektir.

Tam ölçekli, açık hava deneyleri elbette en gerçekçi deneylerdir, ancak bunları izlemek, denetlemek ve saha koşullarını tekrarlamak hayli zordur; buna karşılık, küçük ölçekli ya da laboratuvar deneyleri daha denetlenebilirdir ve ayrıntılı ve sağlam kayıtlar tutmaya izin verir. Uygulamada bütün deneyler belli bir uzlaşım gerektiren çalışmalardır, bu bağlamda deney planlarının arkeolojik amaca uygun bir şekilde yapılması önemlidir.

Dökümle ilgili açık hava deneylerini denetim altında tutmak oldukça zordur, değişkenlerin birbirleriyle etkileşimi büyük önem taşır. Örneğin Sri Lanka'da bir dağ yamacında kurulu demir-döküm fırınlarında yapılan deneylerde, ocakların alize rüzgârlarına dönük konumu ve bu güçlü rüzgârların doğal körük vazifesi görmesi sayesinde, dökümler başarıya ulaşmıştır. Tarımsal deneyler de sahada yapılır. Rüzgâr, yağmur ve hava sıcaklığını denetlemek mümkün olmasa da bunların kayıtları tutularak yıllarca sürdürülen deneylerle yol açtıkları etkilere

bakılır. Overton Down Hafriyatı gibi büyük ölçekli projeler, ya da gerçek ölçülerinde antik bir Yunan gemisinin inşası elbette istatistiksel verilere ulaşmak için tekrarlanamaz; bir hafriyatın zamansal ve çevresel koşullar açısından laboratuvarda yeniden oluşturulması zor olmakla birlikte, üç kürekli gemi sisteminin performansını başka türlü bilmek de imkansızdır.

Zaman konusuysa oldukça karmaşıktır (bkz. s. 344). Öncelikle, başlangıçta tasarlanmış süreden uzun olan ve hatta araştırmacıların ömürlerinden daha uzun zaman alan projelerin tamamlanması hep zor olmuştur. İkincisi, birçok deneyde bir şeyin yapılma süresi kaydedilir, ancak örneğin iş daha az becerikli modern bir aletle yapılıyorsa bunun pek anlamı olmayacaktır, ayrıca bizim zaman kavramımızın incelenen eski toplumunkiyle uyumlu olması da mümkün değildir. Taş gereçlerin üretimini yeniden gerçekleştirirken maharetli bir çakmaktaşçı kullanmak uygunken, saniyeler içinde çok keskin aletler üretmek ortalama süreyi hesaplama açısından gerçek dışı bir rakamsal keskinlik olacaktır. Olması gereken, sonuçların etkilenmemesi için geçmişte bulunabilecek benzer malzeme ve yöntemlerle çalışmaktır. Bununla birlikte, örneğin kemikten yapılmış arkeolojik flüt artıklarını araştıran bir deneyde yüksek çözünürlükte sentetik kalıplar kullanılmış ve bu yöntemle müziğin kalitesi de etkilenmediği için, kısa sürede, çok sayıda üretim yapmak mümkün olmuş, üstelik gerçek kemikler kullanıldığında oluşacak küçük şekil farkları da bertaraf edilmiştir. Belki de çok değişkenli, tek sabitli bir dizi deney yapılmalıdır, ancak bunun da uygulaması pek kolay değildir. Toprak üstü ya da altı deneysel binalar, bir döneme ya da bir kültüre ait aletler, teknikler, ekoloji, bitki ve hayvan yetiştiriciliği gibi konuları bir araya getiren deney kümeleri eski toplumlarda bu unsurların birbirleriyle ilişkili olmaları bağlamında çok aydınlatıcı olmaktadır.

Deneysel arkeolojinin başarıları saymakla bitmez. Butser ve Lejre projeleri özellikle çok etkili sonuçlar vermiştir. Peter Reynold'un Butser deneyleri Roma dönemi Britanya'sında (Romano-British) "tahıl kurutucuları"nın tahılları kurutmadığını, Demir Çağı ambar çukurlarının tahılları koymak için kullanılabil-

diğini, ancak tahıllar uzun seneler boyunca başarıyla korunabileceği için bu bilginin nüfus tahmini yapmakta kullanılamayacağını göstermiştir. Proje kapsamında gerçek arkeolojik alanların yüzey özelliklerine bakılarak olası yeryüzü yapıları da inşa edilmiştir. Butser'daki sazdan yapılma yuvarlak kulübe bir zamanlar yeni bir buluşken artık çeşitli merkezlerde birçok benzer yapı görmek mümkündür. Jake Keen'in içinde çeşitli bina ve el sanatı ürünü barındıran Antik Teknoloji Merkezi (Güney İngiltere) okul içinde kurulmuş eğitim amaçlı bir yerdir ve yerel eğitimin bir parçası olarak kabul edildiğinden mali destek almaktadır. Bazı merkezlerse özel olarak şahıslar ya da yerel kurumlar tarafından işletilmektedir. Buraları ziyaret edenler ağırlıklı olarak turist ya da öğrenci kafileleridir, dolayısıyla bu merkezlerin nerede bulundukları ve eğitim programlarıyla ilişkileri etkili olmaktadır. Merkezlerin mali açıdan desteklenmeleri oynadıkları rol ve gelişmeleri açısından da önemlidir. Butser başlangıçta yirmi yıllık bir proje olarak düşünülmüş, arazi sahipliği ve uzun dönemli mali kaynak akışı üzerinde durulmamıştır; daha sonra değişen koşullara uyum sağlayarak yer değiştirmek zorunda kalınmıştır. Oysa devletin desteğini alan geniş bir arazi üzerine kurulu Lejre, zaman içinde farklı dönemlere odaklanan, hem teknoloji ve el sanatlarını sergileyen, hem de ziyaretçilerin katılımının sağlandığı yeni bölümler açabilmiştir.

Deneyler arkeologlara yorumlamada yardımcı olacak çeşitli karşılaştırmalı veri sağlar, bunlar taş aletler ve kaplarda kullanımdan dolayı oluşmuş izler ya da çeşitli hayvanlardan elde edilmiş etin ve öteki gıdaların miktarı gibi sayısal veriler olabilmektedir. Deneylerle ayrıca çeşitli arkeolojik teknikler de değerlendirilir, örneğin fitolit kazı tekniğinin veri kurtarmada en etkili teknik olduğu ortaya konabilir veya doğal süreçlerin arkeolojik alanların oluşmasını nasıl etkilediği gösterilebilir. Deneysel arkeolojinin genellikle elle tutulur olanla ilgilendiği düşünülür, ancak ezoterik (saklı) ve enigmatik (gizemli) konularda da katkısı vardır. Tarihöncesinin dairesel taş yapılarının tasarımını ya da alet kullanımının başlangıcına dair alternatif bir

bilgi kaynağı olarak bonobo şempanzelerinin alet kullanma yeteneklerini veya kemik flütlerin akort çatısını inceleyen çeşitli deneyler yapılmıştır. "Deneyerek arkeoloji" oldukça yaygın ve çeşitli şekillerde yapılmaktadır; işin sunumu ve en iyi tanınmış yönü de budur. Yani kendilerinin deneysel arkeolog olduklarını söyleyenlerden çok daha fazla sayıda, deneyerek arkeoloji yapan vardır.

Önerilen kaynaklar

John Coles'ün yazdığı klasik ve kolay ulaşılabilen iki kitabı vardır:

Coles J. M. 1973. *Archaeology by Exmperiment*. Londra: Hutchinson. [Konuyla ilgili önemli unsurları ele alan ve gıda üretimiyle el sanatlarına dair kısa ve öz bilgi veren bir kitap.]

Coles, J. M. 1979. *Experimental Archaeology*. Londra: Academic Press. [Tarihî bilgi veren ve geçim, yerleşim ve el sanatları gibi farklı konular üzerine ayrıntılı açıklamalar getiren bir kitap.]

Harding, A. F. (der.) 1999. *Experiment and Design*. Oxford: Oxbow. [Deneysel arkeolojiye ayrılmış bölümde Reynold'a ait daha önce Coles'ün 1973 tarihli kitabının girişinde tanımladığı yöntem konularını ve bölünmeleri ele alarak büyük ilgi uyandırmış makalesini tanıtan ve özellikle "canlandırma" teriminin kullanımındaki sorunlarla ilgilenen bir kitap; ayrıca bkz. Lawson'un kemik flütlerin müzikal çatısıyla ilgili araştırması ve Danimarka'daki gemi inşa çalışmaları üzerine makaleler ile Polonya'dan katran üretimi deneyleri.]

Ingersoll, D., Yellen, J ve MacDonald, W. (der.) 1977. *Experimental Archaelogy*. New York, Guildford: Columbia University Press. [Ayrıntılı bir giriş metninin ve çeşitli konularda yazılmış makalelerin toplandığı bir kitap.]

Mathieu, J. R. (der.) 2002. *Experimental Archaeology: Replicating Past Object, Behaviours and Processes*. British Archaeological Reports International Series 1035 (İngiliz Uluslararası Arkeoloji Raporları Dizisi 1035). Oxford: Archaeopress. [Çeşitli konularda yazılmış makaleler derlemesi.]

Stone, P. G. ve Planel, P. G. (der.) 1999. *The Constructed Past: Experimental Archaeology, Education and the Public*. Londra: Routledge. [Butser ve Lejre gibi öncü ve ünlü araştırmalar üzerine yazılmış kısa ve öz makaleleri kapsayan, deneysel arkeolojinin mirasını mükemmel şekilde ele alan bir derleme.]

Overton Down hakkında çıkmış, başlangıçtaki amaçlarını ve uzun dönemli tafonomi süreçleri çalışmasında üretilmiş verileri, projenin güçlü ve zayıf yönlerine dair Bell'in görüşleriyle birlikte ele alan iki yayın:

Bell, M., Fowler, P. J. ve Hillson, S. 1996. *The Experimental Earthwork 1962-90*. York: Council for British Archaeology.

Jewell, P. A. (der.) 1963. *The Experimental Earthwork on Overton Down*. Londra: British Association for the Advancement of Science.

İleri okuma

Amick, D. S. ve Mauldin, R. P. (der.) 1989. *Experiments in Lithic Technology*. Oxford: British Archaeological Reports International Series S28.

Anderson, P.C. (der.) 1999. *The Prehistory of Agriculture: New Experimental and Ethnographic Approaches*. Monograph 40. Los Angeles: Institute of Archaeology, University of California.

Barnatt, J ve Herring, P. 1986. "Stone Circles and Megalithic Geometry: An Experiment to Test Alternative Design Practice." *Journal of Archaeological Science* 13: 431-50.

Coates, J. E. 1989. "The Trireme Sails Again." *Scientific American* 260 (4): 68-75.

Juleff, G. 1998. *Iron and Steel in Sri Lanka*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.

Outram, A. ve Rowley-Conwy, P. 1998. "Meat and Marrow Utility Indices for Horse *(Equus)*." *Journal of Archaeological Science* 25: 839-49.

Reynolds, P. J. 1974. "Experimental Iron-Age Storage Pits, An Interim Report." *Proceedings of the Prehistoric Society* 40: 118-31.

Schick, K. D., Toth, N. ve Sevcik, R. 1999. Continuing Investigations into the Stone Tool-Making and Tool-Using Capabilities of a Bonobo (*Pan paniscus*). *Journal of Archaeological Science* 26: 821-33.

Zhoa, Z. ve Pearsall, D. M. 1998. "Experiments for Improving Phytolith Extraction from Soils." *Journal of Archaeological Science* 25: 587-98.

LINDA HURCOMBE

DOĞRUSAL OLMAYAN SÜREÇLER VE ARKEOLOJİ

Arkeolojinin ilk yıllarında geçmiş zaman, istikrarlı dönemlerin birbirini izlediği, insan topluluklarının çok az değiştiği, bazı anlık ve derin değişimlerin yaşandığı bir süreç olarak algılanırdı. Aslolan istikrardı ve değişim dönemleri açıklanmaya muhtaçtı. Arkeoloji yazınında buna kültürel değişimin "merdiven" modeli denmektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısında evrimci bakış açısı öne çıktığındaysa artımlı değişimin kalıcı ve sürekli olduğu, asıl değişim yokluğunun açıklanmaya muhtaç bir durum yaratacağı düşünülmeye başlamıştır. Buna göre, örneğin, toplumdaki hâkim güçlerin değişimi baskılayabileceği öne sürülmüştür. 1980'lerden itibarense, arkeologların çalıştığı birçok araştırma alanında her iki tutumun tek bir görüşte birleştiği başka bir yaklaşım giderek ilgi görmeye başlamıştır. Değişimler her zaman aynı hızda olmaz. Yavaş değişim dönemlerini hızlı değişim dönemleri izlemekte, ya da çok küçük değişimlerin olduğu zaman süreçleri yaşanmaktadır. Sabit değişim hızları grafik olarak düz bir çizgiyle gösterilir, değişimdeki hızlanma ve yavaşlamalarsa eğri bir grafik çizgisi doğurur. İşte bu süreçlere "doğrusal olmayan" süreçler denir.

Arkeolojiye bu yaklaşımı getiren Renfrew ile Cooke (1979), yavaş süreçlerin etkileşimi sonucunda meydana gelen ani geçişleri tarif edebilmek için matematikçi René Thom'un çalışmasını kullanmışlardır. Thom'un eseri günümüzde "Karmaşık Sistemler Kuramı" olarak bilinen kuramın ilk çalışmalarından biridir. Bu yaklaşım, toplumlarda görülen birçok süreç arasında ani yapısal dönüşümlere neden olabilecek beklenmedik etkileşimlerin her an yaşanabilir olması nedeniyle, toplumsal sistemlerin tümünün değilse bile çoğunun potansiyel olarak dengesiz olduğunu varsayar. "Toplumsal kurumlar" ve "toplumsal yapı" dinamik terimler kullanılarak yeniden kavramlaştırılır ve bunlara, toplumun istikrarlı kurumları olarak gözüken ama gerçekte diğer her şey gibi, ancak daha yavaş bir hızla değişen geçici olgular olarak bakılır.

Karmaşık Sistemler Kuramı'nı ilk geliştirenler, diğer birçok kuramcının yanı sıra, fizikçi Murray Gell-Mann, kimyacı Ilya Prigogine (her ikisi de Nobel ödüllü), matematikçi David Ruelle, biyolog Stuart Kauffman ve ekolog Sir Robert May'dir. Kısa bir süre sonra kuramın toplumsal bilimlerin kimi alanlarında, özellikle ekonomide (Brian Arthur ve Ken Arrow) ve maliyede de yararlı olduğu görülmüştür. Arkeolojide ilk akla gelen isimler ise George Gumerman, Tim Kohler, Jamesi McGlade ve Sander van der Leeuw'dur.

Bu yaklaşımın öteki özellikleri nelerdir? Birincisi, toplumsal kurumların sürekli yenilendiği konusuna vurgu yapılır. Süreç içerisinde toplum kendisini hem içteki değişimlere hem de etkileşim içinde bulunduğu çevresinde meydana gelen değişimlere uyarlamaktadır. Dolayısıyla esneklik toplumların ve toplumsal kurumların temel niteliğidir. Üstelik esneklik toplumların hayatta kalabilmeleri için şarttır. Toplumlar, değişimden kaçarak ya da değişimi baskı altına alarak değil, değişerek ayakta kalırlar.

Dolayısıyla araştırmalarda toplumsal olan her şeyin ortaya çıkışı, yapısal dönüşümü ve kopuşu üzerinde ayrı ayrı odaklanılır. Karmaşık Sistemler yaklaşımı makro-ölçekte (bir bütün olarak toplumda) gözlenen bütün süreçlerin, birey, grup, kurum ve toplumun öteki kurucu parçaları olan çeşitli yapıları arasında yaşanan küçük ölçekli dinamik etkileşimlerin bir sonucu olduğunu kabul eder. Bu etkileşimlerin birçoğu kendi kendini güçlendiren süreçlerin parçaları addedilir. Örneğin artan nüfus daha fazla kaynak ihtiyacına neden olur. Bunu karşılamak için yeni teknikler geliştirilmelidir. Bu yenilikler değiş tokuşa sunulacak ürünler ortaya çıkarır, yani toplum yeni ürünlere kavuşur. Bu ürünlerin talep görmesi üretimin artırılmasını gerektirir ve daha fazla emek kullanmak ihtiyacı doğar. Bu da insanların daha fazla çocuk sahibi olmasına yol açar, ardından yine nüfus artar, kaynak ihtiyacı bir kez daha yükselir.

Değişime vurgu yapılırken benzerliklerden ziyade farklılıklara odaklanılmaktadır. Dinamik olan (toplumsal ve diğer) sistemler kendilerini mevcut niteliklerini yeniden üreterek değil,

her zaman eski ile yeni arasındaki farkı ortaya koyarak veya zaman içinde karşılaştıkları anormallikleri ve beklenmedik koşulları güçlendirerek dönüştürürler. Dolayısıyla, dinamik sistemlerde yaşanan süreçlerin tümünün en iyi duruma ulaşmayı (optimizasyonu) amaçlamadığı gerçeği büyük önem taşır. Gerçekten de gelecekteki koşullar elbette şimdikilerden farklı olacağı için, şimdiye göre sağlanan en iyi uyum doğal olarak gelecekte yetersiz kalacaktır. Tersi durumdaysa, şimdiki eksik sistem davranışı, gelecekteki en iyi durum olabilecek ve bu nedenle ufak bir davranış farkı bile sistemin hayatta kalabilmesi için önemli olacaktır.

Değişim içeriden olduğu kadar dışarıdan da gelebilir ve genellikle sistemin içindeki ile dışındaki dinamikler arasında yaşanan etkileşim sonucunda değişim gerçekleşir. Toplumsal ya da doğal, birbirinden çok farklı sistemlerin gözlenmesiyle sistem ile çevresi arasındaki etkileşimin temel olduğu gerçeği ortaya konmuştur. Örneğin iklimsel değişimlere bağlı olarak çok değişken bir çevre söz konusuysa, sistem farklı koşullarla ve dinamiklerle baş etmeyi tekdüze bir çevreye nazaran daha iyi öğrenecektir. Örneğin "zor" çöl koşullarında yaşayan halklar sürekli olarak korkunç olaylar beklentisiyle yaşarlar ve bunlarla baş etmeyi öğrenirler. Oysa verimli vadilerde yaşayanlar genellikle çok büyük zorlukla karşılaşmadıklarından kötü koşullar onları çok daha ağır etkileyecek, bazen de açlığa, hatta soylarının tükenmesine yol açabilecektir.

Kavramsal olarak bir sistemin zaman içinde izlediği yörünge, sistem ile çevresindeki "çekici merkezler/cazibe merkezleri" arasında süren dinamik etkileşime göre şekillenmektedir. Zamanın bir noktasında sistem, çevresinde yaşanan farklı süreçlerin bir ya da daha fazlasıyla etkileşime girebilir. Bu durum hem sistemi hem de çevreyi dönüştürecek, sistemi çevresinin o parçasına daha bağımlı kılacaktır. Burada ikisinin birbirini "cezbetmesi" söz konusudur. Bu durumun tetikleyeceği değişimler sistemi ya çevresinin bu parçasıyla daha fazla bağımlı hale getirir ya da başka bir "cazibe merkezi"ne, başka bir çevresel dinamik kümesine doğru yöneltir. Sistemle içinde bulunduğu "cazibe merkez-

leri" arasındaki farklı ilişki biçimleri incelenmiş, sistemin uzun dönemde "istikrarlı" –hiç değişmediği– bir konuma gelebildiği görülmüştür. Bu durumda "noktasal cazibe merkezi"nden, sistemin kendi "içine odaklandığı"ndan söz edilir.

Ya da sistem dönemsel olarak iki ya da daha fazla cazibe merkezi arasında gidip gelir. Bu da istikrarlı bir salınım durumunu ya da "sınırlı çevrimi" ifade eder. Eğer iki ya da daha fazla cazibe merkezi arasındaki gidiş gelişlerin dönemselliği birbirinden farklıysa sistem yörüngesi "yarı dönemsel" olarak adlandırılır. Bu, grafik olarak halka şeklini alan öngörülebilir bir yörüngedir. Ne var ki birçok sistem daha karmaşık dinamiklere maruz kalmakta, grafik olarak bir düzen sergilememektedir. Bu türden "garip cazibe merkezleri"nin gelecekleri hakkında kısa vadeli bile olsa tahmin yapmak mümkün değildir. Elbette bu durumda, toplumun kendini güçlenen süreçlerle her an faaliyete geçirebildiği bir dizi potansiyel hayatta kalma tarzına, çevresiyle kurduğu dinamik etkileşim aygıtlarına sahip olduğu varsayılmaktadır. Olasılıklar yelpazesi görece geniş bir toplumsal sistem, çevresinde meydana gelebilecek çeşitli değişimlere bütünlüğünü kaybetmeden uyarlanabileceği için, "esnek" olarak adlandırılır. Oysa sistemin devreye sokabileceği seçeneği az sayıdaysa katı ve kırılgan olacak, bir bütün olarak yaşama şansı azalacaktır.

Uyum sağlanabilen değişimler –ki genellikle küçük ve görülmezdirler– karmaşık sistemlerin dışsal ve içsel dinamiklerindeki değişimlerle tetiklendikleri için bu sistemlerin "şans ve zorunluluk arasında" gidip geldikleri düşünülür: Kimi zaman önceden tahmin edildiği gibi davranırlar, kimi zaman da işlerin gidişatını şans belirler. Dolayısıyla birbirine benzeyen durumlar farklı sonuçlara yol açabilecek, birbirinden çok farklı durumlarsa hayli benzer sonuçlar doğurabilecektir. Yani "neden sonuç yasası" burada işlememektedir. Kimi zaman bir sonraki adımda ne olacağını bilsek bile, nihai olarak ve uzun dönemde karmaşık sistemlerin hangi yörüngeyi izleyeceklerini hiçbir zaman kestiremeyiz, ne de mevcut duruma gelmek için hangi yörüngeyi izlemiş olduklarını "sonradan belirleyebiliriz".

Karmaşık Sistemler yaklaşımını geçmişteki toplumsal sistemlere uyguladığımızda arkeolojik yöntemde temel bir hataya düşüldüğü ortaya çıkmaktadır: Buluntuları tiplerine göre gruplamaya başladığımız andan itibaren mantık zincirimizin tümüne içkin olan bir basitleştirme eğilimidir bu. Acil olarak verilerimizdeki değişkenlik boyutunu mümkün olduğunca artırmalıyız. Böylece incelediğimiz toplumsal sistemlerin sahip oldukları potansiyel davranış yelpazesinin tümünü belirleyebilmek mümkün olacaktır. Bu iş doğal olarak verilerimizin azlığı ve niteliği nedeniyle hayli zordur. Ancak son yıllarda modern teknoloji sayesinde birçok süreci tüm karmaşıklığıyla anlayabilecek güçte bir araca, bilgisayarlı modelleme tekniklerine sahibiz. Birçok sürecin basit ya da karmaşık dinamik modeli sayesinde varsayılmış her türden dinamiğin sonucunu incelemek üzere "sanal deneyler" yapmak, bunlar arasında en olası olanına karar vermek artık mümkündür. Gumerman ve Gell-Mann'ın (1994), Kohler ve Gumerman'ın (2000) ve van der Leeuw ile McGlade'in (1997) kitaplarında bu yaklaşım arkeolojiye uygulanmıştır.

Önerilen kaynaklar

Gumerman, G. J. ve Gell-Mann, M. (der.) 1994. *Understanding Complexity in the Prehistoric Southwest*. Santa Fe Institute, Studies in the Sciences of Complexity. Reading: Addison-Wesley.

Hemelrijk, C. K. ve Kunz, H. P. (der.) 2003. *Artificial Life* 9 (4) Collective Effect of Human Behaviour Özel sayısı.

Kohler, T. ve Gumerman, G. (der.) 2000. *Dynamics in Human and Primitive Societies: Agent-based Modeling of social and Spatial Processes*. Santa Fe Institute, Studies in the Sciences of Complexity. New York: Oxford University Press.

Tainter, J. A. ve Tainter, B. B. (der.) 1995. *Evolving Complexity and Environmental Risk in the Prehistoric Southwest*. Santa Fe Institute, Studies in the Sciences of Complexity. Reading: Addison-Wesley.

Van der Leeuw, S. E. ve McGlade, J. (der.) 1997. *Archaeology: Time, Process and Structural Transformations*. Londra: Routledge.

İleri okuma

Gell-Mann, M. 1994. *The Quark and the Jaguar: Adventures in the Simple and the Complex*. New York: W. H. Freeman.

Kauffman, S. 1993. *The Origins of Order: Self-Organization and Selection in Evolution*. Oxford: Oxford University Press.

— 1995. *At Home in the Universe: The Search for the Laws of Self-Organization and Complexity*. Oxford: Oxford University Press.

Renfrew, C. ve Cooke, K.L. (der.) 1979. *Transformations: Mathematical Approaches to Culture Change*. New York: Academic Press.

Renfrew, A. C., Rowlands, M. J. ve Segraves, B. A. (der.) 1982. *Theory and Explanation in Archaeology*, Part III. New York: Academic Press.

Van der Leeuw, S. E. (der.) 1998. *The Archaeomedes Project - Understanding the Natural and Anthropogenic Causes of Land Degradation and Desertification in the Mediterranean*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Union.

SANDER E. VAN DER LEEUW

EKOLOJİK ARKEOLOJİ

Ekoloji terimi Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı çığır açıcı kitabından kısa bir süre sonra dillendirilmeye başlanmışsa da (*Oecologie* şeklindeki terimi ilk kez 1866'da Ernst von Haeckel ortaya atmıştır), ekolojik fikirler, 19. yüzyılda gelişen evrimci tartışmalara bir tepki olarak, 20. yüzyılın başından itibaren hızla yaygınlık kazanmıştır. Bu eski tartışmalarda, çizgisel bir şekilde alttan yukarıya, basitten karmaşığa, ilkelden ileriye doğru giden bir dizi doğal ve kültürel gruplama yapılmıştır. Sıralamaya dahil olan tekil birimlerin kaderi bellidir; hareketleri yalnızca geriye ve ileriye doğru gidebilen bir aks üzerinde tamamen edilgen ve tek boyutludur. 20. yüzyıl çevrebilimciler bu birimleri artık etken, çevreleriyle ilişkili, karşılıklı etkileşim içinde birimler olarak değerlendirmektedirler. 19. yüzyıldaki evrimci yaklaşımlar uzun ve yavaş evrim yörüngeleri üzerinde durmuşken, 20. yüzyıl yaklaşımları daha çok çevreleriyle etkileşimde

olan belirli organizmaların belirli zaman ve mekanlarına odaklanmışlardır; bu çalışmalar ekoloji olarak tarif edilmektedir.

Daha 1920'lerde belirginleşmeye başlayan ekolojinin bir dizi temel kavramı arkeolojinin çeşitli dalları için de uyarıcı ve bilgilendirici olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: değişim dinamiği ve ardışıklık kavramı; enerji kaybı ve beslenme ağı kavramı; ve dönüşüme giren maddeler. 1930'lardan itibaren bu kavramlar Arthur Tansley'nin *ekosistem* çalışmasında, *beşerî ekoloji, kültürel ekoloji* ve *evrimsel ekoloji* gibi kimi insan ve zaman konulu çalışmalarda bir araya getirilmiştir. Aşağıda bu kavramları ve arkeolojiyle ilişkilerini ele alacağız.

Değişim dinamiği

Botanikçilerin 19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'daki turba bataklıklarında yaptıkları gözlemler Doğa'daki sıralanmanın Kültür'deki ilerlemeyi yansılayabileceği şeklinde tahminler ortaya atılmasına neden olmuştur. Tıpkı insanların basit ve farklılaşmamış topluluklardan karmaşık ve hiyerarşik toplumlara doğru hareket etmeleri gibi, doğa topluluklarının da paralel bir ardışıklık yörüngesi izledikleri düşünülmüştür. Turba bataklığındaki otlar bir üst sıraya yükselerek, farklılaşmamış otsu topluluklardan daha katmanlı ve çeşitlenmiş ağaçlıklara doğru bir ilerleme sergilemişlerdir. Nasıl ki insan toplulukları *ilerleme* yörüngesinde *karmaşıklığa* doğru gitmişlerse, doğa toplulukları da *ardışıklık* yörüngesinde *zirveye* doğru yol almışlardır. Bu yörünge yalnızca zaman kesitinde değil, mekan kesitinde de izlenmiş, en uygun ve en uyguna en yakın büyüme koşullarına doğru yayılmıştır. Alt topluluklardan en tepedeki topluluklara doğru uzanan coğrafi silsile, hem ardışıklığın ince ayrıntıları, hem de doğa topluluklarını insan eylemiyle ilişkilendirmede özellikle önemlidir. 1916'da Lennart Von Post, güney Rus stepleri boyunca gözlemlediği ardışıklık silsilesini polen/çiçektozu taşıyan dolguların oluşturduğu katman dizisiyle birleştirerek polen analizinin temellerini atmıştır. Çölleri, çayırları ve doğuda yer alan ormanlık alandaki gölleri kapsa-

yacak şekilde Kuzey Amerika'da gözlemlenen benzer bir silsile, hemen hemen aynı dönemde, öncü ekologlar Henry Chandler Coles ile Frederic Clements'in ardışıklık tartışmalarına katılmalarını sağlamıştır.

Çayırlık alanların yok olduğunu gözlemleyen Clements, iki farklı ekolojik değişimi insan faaliyetiyle ilişkilendirmektedir. Yerli halkların doğal ardışıklık sürecinde sınırlı ve edilgen bir şekilde yer aldıklarını, Avrupalı Amerikalılarınsa ardışıklık silsilesini saptıran, gidiş yönünü kültürel yollara, hatta tersine çevirenler olduklarını ileri sürmüştür. İnsanların birbirine zıt bu iki farklı ekolojik faaliyeti birkaç yönden test edilmiştir. Bir taraftan, yerli halkların o kadar da edilgen olmadıkları ve çayırlık alanların genişlemesinde önemli bir rol oynadıkları ortaya konmuştur. Öte yandan, insanların doğaya kimi zaman oldukça tahripkâr bir şekilde el koymalarının ardışıklık silsilesini mutlaka saptıracağı anlamına gelmediği anlaşılmıştır. Yine de, farklı ekolojik imalarla, *soğuk* ve *sıcak*, ya da *geleneksel* ve *modern* diye adlandırılan bu iki tip toplum fikri, hâlâ yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Beşerî ekolojinin, iki farklı yol izlendiği ve yolun edilgen olandan etkin olana doğru "kırıldığı" şeklindeki görüşü, Vere Gordon Childe'ın Neolitik Devrimi'yle ilgili düşüncelerini (bkz. s. 62) ve ardından yapılan tarımın kökeni hakkındaki tartışmaları desteklemektedir. Von Post'un ardışıklık verilerini çiçektozu silsilesini anlamak için kullanması arkeolojideki polen analizi çalışmalarını etkilemektedir. Bu teknik, arkeolog Grahame Clark ile polen bilimcileri Harry ve Mary Godwin'in işbirliğinde olduğu gibi, çalışmaların arkeoloji bilimiyle kaynaşmasına yol açmıştır. Onların bu çalışmaları sayesinde, bitkilerle hayvanlar, hayatla ölüm, ve canlılarla çevre arasındaki sınırları değil, birbirleriyle bağlarını vurgulayan Arthur Tansley kısa bir süre sonra *ekosistem* kavramını ortaya atmıştır. Ardışıklık ve ilerleme düşüncesi tarımın kökeni ve gelişimiyle ilgili çalışmaları olumlu yönde etkilerken, Mezolitik ve Paleolitik çalışmalar da vurguyu ekolojik uyum sorunlarına kaydırmıştır.

Enerji yitimi

Çevrebilimciler en başında enerjinin hareketini merkeze koyup ön plana çıkarmışlardır; onlara göre her varlık enerji yoluyla birbirine bağlıdır ve biçimleri de buradan türer. En önemli enerji transferi gıda tüketimi sırasında meydana gelir; *ekolojik piramit* beslenme aşamalarının her birindeki azımsanmayacak enerji kaybını ifade eder; öyle ki, "sürdürülebilir biyokütle" (yani her aşamada yer alan organizmaların toplam kütlesi) miktarı *besin zincir*inde ya da *besin a*ğında yukarılara çıkıldıkça ona piramit şeklini verecek şekilde büyük oranda düşmektedir. Avcı ile avı arasındaki beslenme ilişkisi devingen bir modelleme yapılmasını sağlamış, 1920'lerde Alfred Lotka ile Vito Volterra adlı matematikçiler birbirlerinden habersiz olarak oldukça basit bir eşitliğe dayalı bu dinamiği matematiksel bir ilişkiyle açıklamışlardır. Lojistik denklem olarak bilinen bu eşitlikte nüfus artışı, üreme hızı ve "taşıma kapasitesi" (çevrenin kaldırabileceği nüfus büyüklüğü) arasındaki ilişki formüle edilmektedir. Bu ilişkinin matematiksel yönünden öteki disiplinler kadar yararlanılmış olmasa da, arkeolojinin geliştirdiği kavramsal unsurlar, arkeoloji alanında yapılan bazı ekolojik tartışmalara zemin oluşturmaktadır: sit alanı incelemeleri (bkz. s. 254), avcı-toplayıcı toplumlarda optimallik kuramı ve *r-stratejileri* (en fazla yavru sayısı) ile *K-stratejileri*ni (uygun sayıda yavrunun hayatta kalması) karşılaştıran doğal seçilimle ilgili üreme stratejisi çalışmaları gibi.

Nesnelerin geri dönüşümü

Enerji, özellikle kısa besin zincirleri içinde hızla yitime uğradığı için yenilenemez bir kaynaktır, oysa ekosistemde geri dönüşümü mümkün olan su ve besinler gibi birçok yenilenebilir kaynak vardır ve bu döngülerin istikrarlı olması hem doğa topluluklarının şeklini hem de insan faaliyeti karşısındaki dayanıklılığını etkiler. Zirvedeki topluluğun şekli bu döngülerin tümüne birden bağlıdır. Hayli zengin ve karmaşık olan ağaçlık

alanlar organik dokularda saklı gıda ve suyun çok etkili bir şekilde devrini sağlar. İnsanların çevre üzerindeki en bariz etkisi döngülerden birini veya birkaçını birden bozmuş olmasıdır. Döngü bozumu gibi olumsuz bir etkiye maruz kalmayan birçok doğa topluluğu yenmeye, yakılmaya ve kesilmeye direnebilmekte, biyokütlelerini hızla iyileştirip geri kazanabilmektedir. Döngüleri kalıcı olarak en fazla bozan şeyse canlı toplulukların yaşadığı toprağın dengesiyle oynamaktır. Jeokimyasal geri dönüşümün kuralları, özellikle eski çağlarda toprakların ve döngülerin insanların neden olduğu bozulmalara nasıl tepki verdiğini inceleyen jeoarkeoloji için aydınlatıcı olmaktadır.

Bütünleşmiş sistemler ve beşerî ekoloji

1930'larda çevrebilimin yapı taşları olan konular, sibernetik sistem modelinin üç ana dinamiği öne çıkaran Arthur Tansley'nin *ekosistem*i türünden kapsayıcı kavramlar altında birleştirilmiştir (bkz. s. 250). Ekosistem kavramı araştırmalarda etkin ve verimli şekilde kullanılmış, kısa sürede kardeş disiplinlerden bazı kavramlarla kaynaştırma yoluyla olaya insani boyut da getirilmiştir. Chicago Beşerî Ekoloji Okulu'ndan Ernest Burgess ile Robert Park'ın çalışmaları kent coğrafyasıyla birleşme girişimidir. Onlar Batılı Kent'i ekolojik terimlerle açıklamaya bakarken, Julian Steward'ın *kültürel ekoloji*si yerli halkların kültürlerini ekolojik terimlerle açıklamaya çalışmıştır; kültürel ekolojinin iyi örneklerden biri, Roy Rappaport'un Yeni Gine'deki Tsembaga Maring üzerine yaptığı çalışmadır. En kalıcı çalışma ise ekolojik kavramları, özellikle de besin ağı kuramını, ekolojik konum, rekabet ve üreme stratejisi sürecinde evrimci seçme ve uyum kavramlarıyla buluşturmak olmuştur. İnsan iskeletiyle insan kalıntıları ve buluntularının biyocoğrafyasının uyumundan çıkarsamalar yapan *evrimci ekoloji* halen ilk insanlar ve yok olmuş akrabalarıyla ilgili araştırmalarda verimli bir rota izlemektedir.

Beşerî ekolojilerin tümü arkeoloji bilimini üretken bir şekilde beslemiştir. Evrimci ekolojinin insanın ortaya çıkışına nasıl

bir ışık tuttuğu Glynn Isaa ile Robert Foley tarafından açıklanmıştır. Beşerî arkeolojideki coğrafi konular modern kent odaklı başlamış olmakla birlikte, Carl Ortwin Sauer ile David Harris sayesinde tarımın kökeniyle ilgili tartışmalarda ve Eric Higgs'le birlikte paleoekonomi alanında (bkz. s. 254) büyük bir gelişme sağlanmıştır. Kültürel ekolojinin antropolojiyle ilgili konuları ise Lewis Binford ile arkadaşları tarafından ele alınan "Yeni Arkeoloji"ye (bkz. s. 267) ilham kaynağı olmuştur. Arkeolojide beşerî ekoloji bağlamında sistem fikri hayli öndedir ve başlangıç varsayımı, dengede olma eğilimidir. Ekosistemci düşünceye sahip önde gelen bir başka arkeolog ise Kent Flannery'dir, ancak onun iddiaları denge üzerinden değil, daha çok dengesizliğe dair konular üzerinden geliştirilmiştir.

Dengenin ötesi

Ilk kuşak ekosistem modelleri dengeyi "doğal" durum olarak kabul etmiş, böylece –durağanlık açıklanmaya ihtiyaç duymayacağı için– bütün iş değişimi irdeleyenlere yüklenmiştir. Dengesizlik dış müdahale ile, ya bir iklim sarsıntısının ya da yoğun bir insan müdahalesinin ardından ortaya çıkmaktadır. Oysa 1973'te Robert May, yukarıda değinilen lojistik dengenin avcı ile avı arasındaki ilişkiyi herhangi bir dış müdahale olmaksızın dengesiz hale getirebileceğini, hatta altüst edebileceğini göstermiştir. Buna göre, denge bizzat "doğal" durum tarafından bozulabilmekte ve bundan sonra özel bir vaka haline gelebilmektedir. Dengesizlik ekolojisi oldukça yeni olmakla birlikte arkeolojik düşünceye önemli bir katkısı olmuştur. Arkeoloji açısından dengesizliği cazip kılan, insanın da aslında dengesiz bir tür olması ve oldukça öngörülemez bir ortamda bilişsel tahmin gücünü kullanarak seçici bir avantaj kazanmış olmasıdır. Hızla değişen çevrenin farkında olup bunun üstesinden gelecek araçlara sahip olmak, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır ve dengesizlik modelleri hiç kuşku yok ki gelecekte çok daha fazla yaygınlaşacaktır.

Önerilen kaynaklar

Genel bir yaklaşım için bkz. Butzer ve Simmons; Paleolitik ve evrimci yaklaşımlar için bkz. Binford ve Foley, son 10.000 yıla odaklanan bir metin için bkz. Harris.

Binford, L. R. 1981. *Bones: Ancient Men and Modern Myths.* New York: Academic Press.

Butzer, K. 1981. *Archaeology as Human Ecology: Method and Theory for a Contextual Approach.* Cambridge: Cambridge University Press.

Foley, R. A. 1987. *Another Unique Species: Patterns in Human Evolutionary Ecology.* Harlow: Longman.

Harris, D. R. (der.) 1996. *The Origins and Spread of Agriculture and Postoralism in Eurasia.* Londra: UCL Press.

Harris, D. R. ve Thomas, K. D. 1991. *Modelling Ecological Change.* Londra: Institute of Archaeology.

Simmons, I. G. 1997. *Humanity and Environment: A Cultural Ecology.* Harlow: Addison Wesley Longman.

İleri okuma

Ekolojik arkeolojide dönüm noktası olmuş projelerle ilgili önde gelen araştırmalar için bkz. Clark ve Flannery; kimi bilimsel ilkeler ve yaklaşımlara dair derinlikli çalışmalar için bkz. Griffiths ile May ve Seger.

Clark, J. G. D. 1972. *Star Carr: A Case Study in Bio-archaelogy.* Reading, Mass.: Addison Wesley.

Flannery, K. (der.) 1976. *The Early Mesoamircan Village.* New York: Academic Press.

Griffiths, H. (der.) 1998. *Stable Isotepes: Integration of Biological, Ecological and Geochemical Proccesses.* Oxford: Bios Scientific Publishers

May, R. M. ve Seger, J. 1986. "Ideas in Ecology." *American Scientist* 74: 256-67.

Odum, E. P. 1971. *Fundamentals of Ecology*, 3. baskı. Philadelphia: Saunders.

Pollard, A. M. ve Wilson, L. 2001. "Global Biological Cycles and Isotope Systematics – How the World Works," (A.M. Pollard ve D.R. Brothwell, der.) *Handbook of Archaeological Sciences.* New York: John Wiley.

Steward, J. 1955. *A Theory of Culture Change.* Illinois: University of Illinois Press.

MARTIN JONES

EŞİT YÖNETİMLER ARASI ETKİLEŞİM

Eşit yönetimler arası etkileşim [*peer polity interaction* – PPI], 1980'lerde kuramsal bir çatı olarak geliştirilmiştir. Belli bir bölgede gelişmişlik düzeyleri yüksek, özerk ve eşit ("peer") siyasi birimlerin geçirdikleri toplumsal ve siyasi değişimleri veya örgütlenmelerindeki karmaşıklık derecesini anlamaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Siyasi birimler arasında yaşanan kapsamlı etkileşime özel bir vurgu yapılır; söz konusu etkileşim yalnızca mal değişimini değil, bilgi, fikir, simge alışverişini, hatta savaş dahil düşmanca karşılaşmaları da içermektedir. Eşit yönetimler arası ilişkiler modeli, hem Eski Dünya'ya hem de Yeni Dünya'ya, Yunanistan'daki klasik dönemin küçük şehir devletlerinden, Avrupa'nın tarihöncesi dönemine uygulanabilen ufuk açıcı bir kuramdır.

Elbette arkeologlar bu modelden önce de eski toplumlardaki etkileşime ve topluluklar arası ilişkilere dikkat etmiş, kimi durumlarda bu etkileşim sayesinde geniş bir bölgede belli bir düzeye ulaşan kültürel ve simgesel birliklerin doğmuş olduğunu gözlemişlerdir. Dolayısıyla eşit yönetimler arası ilişkiler modeli "etkileşim sahası" ya da "grup etkileşimi" gibi eski kavramlarla benzerlikler gösterir. Bu kavramları düzgün bir model kurmak üzere genişletip ayrıntılandıransa İngiliz tarihöncesi arkeoloğu kuramcı Colin Renfrew'dür.

Renfrew, 1974 tarihli "Uzak Mesafe Faaliyeti Olarak Ticaret" adlı önemli makalesinde küçük ölçekli ilk devlet yönetimlerinin tek başlarına değil, grup halinde yükselmiş olduklarını, bu grupların nüfusları, kurumsal yapıları, maddi kültür tarzları, inanç sistemleri ve diğer konularda benzerlikler gösterdiklerini ortaya koymuştur. Yunanistan'daki Minos ve Miken medeniyetinin saray devletleri, Etrüsklerin şehir devletleri ve Maya düzlüklerindeki kentler bu bağlama uygun iyi birer örnektir. Renfrew'e göre bu düzenleri ve aralarındaki benzerlikleri sağlayan işleyişlerden biri ticarettir (çeşitli biçim ve ölçeklerdeki etkileşimleri kapsayan geniş anlamda ticaret). Ne var ki, devlet siyaseti güdülen ekonomilerin doğuşunu belirleyen toplumsal di-

namikleri açıklama girişimleri, bölge dışından gelen ve yaygınlık kazanan "etkiler" ("dış kaynaklı" değişim) bakımından geleneksel endişeler ile; tek bir yönetim altında ve sadece ülke içinde meydana gelen toplumsal ve ekonomik süreçlere ("iç kaynaklı" değişim) yoğunlaşma eğilimi arasında ikiye bölünmüştür. Oysa en önemli süreçler ve etkileşimler çoğu zaman birbirine komşu toplumlarda gelişmiştir. Dolayısıyla belli bir bölgede yaşayan birbirlerine komşu ama bağımsız ve eşit gelişmişlikteki sosyo-politik birimler arasında ortaya çıkan enerji, bilgi ve mal akışlarından oluşan *ara* düzeydeki ilişkilerin (*intermediate-level*) inceleme kapsamına alınması önemlidir.

Bu görüşler yeni modelin ilk taslağı olarak Yunanistan'ın Melos adasında yapılan kazı ve araştırmalardan elde edilen verileri kullanarak Renfrew'ün yazdığı *An Island Polity* [Bir Ada Devleti] adlı sonuç makalesinde toplanmıştır; daha sonra konu, yaklaşıma dair çeşitli vaka örnekleri içeren, Renfrew'ün Cherry ile birlikte derlediği *Peer Polity Interaction and Socio-Political Change* [Eşit Yönetimler Arası Etkileşim ve Sosyo-Politik Değişim] (1986) adlı kitabın giriş bölümünde hayli genişletilmiştir. Temel konu, toplumsal yapıların –siyasi kurumlar, ritüel sistemleri, sembolik "diller" vs.– komşu yönetimler arasındaki uzun dönemli etkileşimler sonucunda ortaya çıkmış olması görüşüdür. Renfrew'e göre, benzer ölçek ve örgütlenmeye sahip yönetimler (mesela ilk devlet biçimleri) aynı bölgede bulunmakta ve dönüştürücü nitelikteki değişimleri yaklaşık aynı zamanlarda deneyimlemektedirler. Bu tür toplumlarda yeni kurumsal özellikler karmaşıklaşmayla birlikte ortaya çıkmıştır: tapınak gibi benzer üsluplu anıtsal binalar, yazı ve ölçü sistemi gibi bilgi iletişim konuları, kraliyet nişanları gibi yüksek statüyü sergileyen kimi özel nesneler ve karmaşık toplumsal örgütlenmeler gerektiren ölü gömme adetleri gibi çeşitli törenler ve gelenekler. Arkeolojik bulgular bu değişimlerin tek bir yenilik kaynağından doğmadığını, ilişki halindeki birkaç yönetimde hemen hemen eşzamanlı olarak belirdiğini göstermiştir. Bu ve buna benzer gözlemleri nasıl açıklayabiliriz?

Model çerçevesinde, eşit yönetimler arasında meydana gelen

etkileşim, özellikle de üretimin yoğunlaşmasını sağlayan bütün etkileşimler, açıklayıcı odak noktadır. Örneğin bir ordu beslemeyi gerektiren, bozgun ve yağmalamalar yüzünden kaynakları hızla tüketen uzun süreli savaşlar, hem üretimin arttırılmasına hem de hiyerarşik kurumların doğmasına neden olur. Düşmanca ilişkileri olmayan toplumların birbirleriyle rekabeti de benzer etkilerde bulunabilir. Bir grup ötekine üstün geldiğinde, yani ilişkilerinden dolayı (örn. armağan değiş tokuşu ya da etkileyici bir anıt inşaatı sonucunda) yönetimler farklı konumlara geldiklerinde birbirlerine öykünme gösterileri başlayacak ve bu pahalıya patlayabileceği gibi, bir grubun yaptığının aynısını, hatta daha büyük ve iyisini yapmak için, otoritenin sağlamlaştırılması da gerekecektir. Elbette etkileşimin mutlaka rekabet sonucunda olması gerekmez. Renfrew, daha az gelişmiş komşu toplumların karmaşık kimi sembolik (ya da değil) yenilikleri (örneğin bazı kraliyet kurumlarını ve etkili bir bürokratik yapı oluşturmak için yazıyı) benimseme sürecini ifade etmek üzere, "sembolik sürüklenme" terimini getirmiştir. Bir yönetimde var olan ya da gelişen bir siyasi sistem veya inanç sistemi, komşu yönetimde de benzer bir toplumsal düzen varsa, kabul görme ve yaygınlaşma eğiliminde olacaktır (aynı durum yeniliklerin alınıp kabul görmesi için de geçerlidir). Son olarak, artan mal değişimi (hem ithalat, hem ihracat) de üretim düzeyini ve uzmanlık biçimlerini yenileyecek, malların toplanmasını ve dağıtımını idare edecek yeni kurumların oluşmasına yol açacaktır.

İ.Ö. birinci binyılın başlarında Yunan şehir devletlerinin gelişmesine yol açan süreçler eşit yönetimler arası etkileşime hayli uygun bir örnektir. Yunanistan'ın güneyinde, adalar ve Ege denizi sahilinde, daha da uzaklarda, Karadeniz bölgesinde ve İtalya'nın güneyi ile Sicilya'da yüzlerce benzer siyasi birim kurulmuştur. Ülke ve nüfus açısından küçük ölçekli olmalarına rağmen bunlar kendi kendilerini yöneten (ilk başlarda) ülkelerdir; çoğunun Yakın Doğu ve Mısır'la ticaret ve kültürel ilişkileri vardır ve kendilerinden önce gelişmiş bu devletlerle karşılaştırıldıklarında "ikincil" medeniyet olduklarına dair hiçbir belirti göstermezler. Her bir şehir devleti kendi yöresinde bulunan çeşitli kay-

nakları kullanmış, birbirine benzemeyen tarım ve endüstri yollarından geçmiş ve birbirlerinden farklı, kendilerine özgü siyasi ve kültürel kurumlar geliştirmişlerdir. Ama hepsinden önemlisi, bu süreçlerin yaşandığı toplumsal, kültürel ve dinî çerçevenin bütün Yunan dünyasındaki şehir devletleri (yani eşit yönetimler) tarafından paylaşılıyor oluşu ve aralarındaki etkileşim sayesinde yaratılmış olmasıdır. Renfrew şöyle belirtiyor:

> Yunanistan'ın küçük devletleri, *beraberce*, öz imkanlarını kullanıp birbirlerini yukarı çekerek ortaya çıkmışlardır. Paylaştıkları şeyse Yunan medeniyetinin ortak unsurlarıdır: dil, din, ortak tarih, benzer (ama aynı olmayan) kurumlar, eşdeğer tarım ve ticaret uygulamaları.
>
> (Renfrew ve Cherry 1986: 11)

Bu yaklaşımı destekleyecek arkeolojik bulgular fazlasıyla mevcuttur. Her şehir devletinde bulunan dinsel ifade merkezi tapınak, erken bir aşamada gelişmiş, ama hep geniş kesimlerce paylaşılan aynı mimari geleneklere göre (Dor ve İon tarzlarında) ve daha büyük ölçekte inşa edilerek komşuları geride bırakmaya yönelmiştir. Yönetimler arası rekabetçi öykünme ve bunun bariz bir şekilde kamuya açık yerlerde sergilendiğine dair örnekler, kent devletlerinden kalan çok sayıdaki değerli yapıda, neredeyse yan yana ve benzer üslupta inşa edilmiş Olympia ve Delphi tapınaklarında görülebilir. Pan-Helenik oyunlara, festivallere ev sahipliği yapmış bu ve benzeri mekanlar farklı yönetimler altında yaşayan insanların ilişkilerini ve birbirleriyle yarışlarını gösteren önemli belgelerdir. Yurttaşlar arasından seçilen binlerce piyade (hoplitler), gayet geleneksel ve törensel bir tarzda, tartışmasız bütün Yunan devletleri tarafından kabul edilen kurallar dahilinde, birbirleriyle bir oyundaymışçasına mücadele etmişlerdir. Bu türden yasaların benimsenip herkesçe kabulü, gümüş para basımı gibi uygulamaların hızla yayılması; bütün bunların şehir devletlerinin yasalar ve ekonomik ilerleme konusunda rakiplerini ne kadar dikkatli izlediklerini göstermektedir.

Yunanistan'daki küçük ölçekli devletler, eşit yönetimler arası etkileşim kavramının açıklamaya çalıştığı tipik yönetim biçimleridir. Aynı çerçeve dünyanın öteki yerlerinde farklı karmaşıklık düzeylerine sahip toplumlara da uygulanmaya çalışılmıştır. Bu girişimlerden bazıları etkileşim kavramını zaman ve mekân itibariyle tarihöncesi Avrupa'dan, Amerika'nın ortabatısına ve tarihin başlangıcındaki Doğu Asya'ya kadar yaygınlaştırmışlardır. Eşit yönetimler arası etkileşim yaklaşımının bölgesel olduğu unutulmamalıdır, ancak buradaki bölge, Yunanistan'ın küçük devletlerinden Maya medeniyetinin kapladığı çeyrek milyon kilometrekare düzlüğü, Britanya ile İrlanda'nın tamamını ve hatta Avrupa çapında görülen Beaker gömütleri veya La Tène kültürü bulguları gibi olguları içine alabilen bir bölgedir. Bununla birlikte, kavram tarihöncesi dönem kapsamında ele alınırken kimi işlemsel zorluklar doğmuştur. Özellikle bağımsız yönetimlerin özgün bir tanımını yapmak, ya da birimlerin özerkliklerini ve konumlarının eşit düzeyde olduğunu göstermek kolay değildir. Kronolojik belirsizlik de yaklaşımın açıklamaya çalıştığı şeyi, örgütsel karmaşıklıktaki değişimlerin öncesinde yönetimler arası etkileşime dair net arkeolojik bulguları belirlemeyi güçleştirmektedir. Mal ve bilgi akışını gösteren arkeolojik izlerin bulunması genellikle dolaylı yollardan mümkün olmakta, bu da kimi zaman bir yere varmayan döngüsel açıklamalara yol açabilmektedir. Bu nedenlerle tarihsel kaynakların denetlenebildiği yerleşimlerde yaklaşımın daha iyi işlediği görülmüştür (buna uygun yakın tarihli çalışmalar, Ortaçağ'da Hindistan'ın orta bölgesi ile Helenistik Yunanistan'daki siyasi oluşumlar üzerinde yapılmıştır).

Eşit yönetimler arası etkileşim yaklaşımı "test etmeye" yarayacak bir model olarak değil, farklı bir bakış açısı sağlamak üzere önerilmektedir. Nitekim, bu yaklaşımla iktidar ilişkilerinin oluşmasına ve sosyo-ekonomik değişimin hızlanmasına yol açan simgesel sistemlerin doğuşunu, hatta etnik grupların oluşması, dillerin yayılması ve (Hopewellian tören davranışı gibi) bazı arkeolojik olguların geniş bir bölgede yaygın biçimde görülmesi konusunda yeni fikirlerin ortaya atılması mümkün

olmuştur. Günümüzde etkileşim kavramı artık arkeolojik kelime hazinesinin herkesçe kabul edilmiş bir unsurudur.

Önerilen kaynaklar

Knapp, A. B. 1986. "Peer Polity Pressure?" *The Quarterly Review of Archaeology*, Eylül-Aralık: 3-5. [Eşit yönetimler arası ilişkiler kavramını tartışan ayrıntılı ve eleştirel bir makale.]

Preucel, R. W. ve Hodder, I. 1996. "The Production of Value," s. 99-113 (R. W. Preucel ve I. Hodder, der.) *Contemporary Archaeology in Theory: A Reader*, Oxford: Blackwell. [Siyasi denetim ve meşruiyet üzerine arkeolojik yaklaşımlarla ilgili yararlı bir başlangıç kitabı; konuya uygun bir dizi araştırmayı eşit yönetimler arası ilişkiler bakımından ele almakta.]

Renfrew, C. 1975. "Trade as Action at a Distance: Questions of Integration and Communication," s. 3-59 (J. a. Sabloff ve C. C. Lamberg-Karlovsky, der.) *Ancient Civilization and Trade*, Albuquerque: University of New Mexico Press. [Arkeologları "ticareti" toplumlar arası geniş bir etkileşim biçimi olarak ele almaya çağıran çığır açıcı bir makale.]

Renfrew, C. 1982. "Polity and Power: Interaction, Intensification and Exploitation," s. 264-90 (C. Renfrew ve M. Wagstaff, der.) *An Island Polity: The Archaeology of Exploitation in Melos*. Cambridge: Cambridge University Press. [Yunan şehir devletleri ile Tunç Çağı'ndaki öncüllerine özel bir atıfta bulunan eşit yönetimler arası ilişkiler yaklaşımının ilk taslağı.]

Renfrew, C. ve Cherry, J. F. (der.) 1986. *Peer Polity Interaction and Socio-Political Change*. Cambridge: Cambridge University Press. [Eşit yönetimler arası ilişkiler kavramının incelendiği ve hem Eski, hem de Yeni Dünya'daki farklı durumların bir arada ele alındığı bir sempozyuma sunular makaleler derlemesi.]

İleri okuma

Caldwell, J. A. 1964. "Interaction Spheres in Prehistory," s. 133-43 (J. R. Caldwell ve R. L. Hall. Der.) *Hopewellian Studies*. Illinois State Museum Papers 12, sayı 6. Springfield: Illinois State Museum.

Price, B. J. 1977. "Shifts in Production and Organization: A Cluster Interaction Model." *Current Anthropology* 18: 209-34.

JOHN F. CHERRY

ETNOARKEOLOJİ

Etnoarkeoloji, arkeolojik bulguları oluşturan ya da bunların korunagelme veya tahrip olma süreçlerinin anlaşılmasını sağlamak üzere, günümüz yaşam biçimlerini inceleyen arkeoloji dalıdır. Etnoarkeoloji genel anlamda arşiv araştırması ya da müze koleksiyonlarının incelenmesiyle tamamlanan bir saha çalışmasıdır. Saha çalışmalarında buluntular (kaplar, özellikle taş ve metal olanlar), yiyecek temini (avcı toplayıcılıkla ilgili çalışmalar ziraatçilikten daha fazla yapılmıştır), açık alan mimarisi ve yerleşim örüntüleri ile arkeolojik bulguların genel oluşum süreçleri gibi konular ele alınır (Donnan ve Clelow 1974; Gould 1978, 1980; Moore 1986).

Etnoarkeolojinin etnografyadan farkı, etnografya bir kültürü kendi koşullarında belgeleyip anlamaya çalışırken, etnoarkeolojinin bir bölgede ya da dünyanın herhangi bir yerindeki arkeolojik buluntuları anlayabilmek amacıyla yaşanan hayatın maddi yönlerini belgeliyor olmasıdır.

Etnoarkeolojinin önemi günlük yaşam pratiklerinin "fiilî inceleme"sini içermesinden gelir: Araştırmacı çoğu zaman kendi kültürel deneyiminin ötesine geçen faaliyetleri gözlemler, ölçer ve kayıt altına alır. Kapların nasıl yapıldığını ya da sığırların tutulduğu ahırın düzenini keşfetmek, eldeki arkeolojik bulguyla karşılaştırma yapabilmek için bir temel sağlar. Yapılan karşılaştırmaların özellikleri ve farklı kültürlere ve zamana bu bilgilerin uygulanıp uygulanamayacağı sorunların çıkış noktasıdır. Karşılaştırma sorunu, zaman farkı (bkz. s. 316) yüzünden belirgin biçimde ortaya çıkar: En uzun etnoarkeoloji projesi yanlızca birkaç onyılı kapsamaktadır, ki bu da görece kesin olan radyokarbon tarihlemede (bkz. s. 141) ancak bir standart sapma aralığına denk düşer. Ayrıca incelenen bir kültürün başka kültürlere ışık tutuyor olması kimi ahlaki sorunlara da yol açmaktadır.

Etnoarkeolojinin yararları ve sınırlarıyla ilgili genel konulara geçmeden önce bu disiplinde nasıl çalışıldığına dair okuyuculara bir fikir verebilmek için birkaç farklı projeye değinmek istiyorum.

Arkeolojik alanlarda bulunabilecek en temel malzemeler çanak çömlek, madeni aletler ve taşlardır. Bu nedenle çoğu çalışmanın bu nesnelerin üretimi ve ıskartaları üzerinden yapılıyor olması şaşırtıcı değildir (bkz. s. 30). Üretimin niteliği üzerine, özellikle uzmanlık ve iş bölümü gibi konular hakkında genelleme yapılmasını da sağlayan çeşitli özgün çalışmalar yapılmıştır (etkili bir örnek için bkz. Rice 1987). Gosselain'in Kameron'un güneyinde yaptığı çömlekçilerle ilgili çalışma kısmen özgün kısmen de genel bir araştırmadır (Gosselain 1992, 1998). Gosselain Kameron'un güneyinde iki farklı dil ailesine dahil yirmi bir etnik gruptan seksen iki çömlekçiyi incelemiş, nesneleri yapmak için atılması gereken adımların sırasını ayrıntılandıran işlem/üretim zinciri (Fransızca *chaîne opératoire,* bkz. s. 159) bağlamında kimlik, teknoloji ve sembolizm arasında bulunan karmaşık ilişkilere odaklanmıştır. İşlem zinciri düşüncesi Mauss'un beden teknikleri ile bedenin nesnelerle ilişkisi üzerine yaptığı çalışmalara kadar gider, terim olarak da Leroi-Gourhan'ın eserinde kullanılmıştır. İşlem zinciri, taşın yontulması gibi indirgeyici teknolojilerde sezgiye dayalı olarak yapılan işlemlerdir; nesnenin değişen biçimi ve atıklar, doğrudan üretim sırasında atılmış adımları gösterir. Bununla birlikte, sepetçilik, çömlekçilik ya da maden işleme gibi katkılı ve dönüştürücü teknolojiler önceden planlanmış bir dizi adımla ilerlemekte, dolayısıyla bu adımlar bitmiş nesnenin biçiminde ve işlem sırasında ortaya çıkan yan ürünlerde aşağı yukarı görülebilmektedir. İşlem zinciri, ilk önce öğrenilen, dolayısıyla temeli kültür olan, beceri ilerledikçe alışıldık ve görünmez olmaya başlayan bir dizi adımdır. Örneğin kaplar, kullanılan hammaddenin niteliğine göre birbirlerinden farklı olmalarının yanı sıra, çömlekçilerin yerel kültürdeki genel bedensel faaliyetler dağarcığına ve özelde çömlekçilik geleneklerine bağlı olan beceri ve alışkanlıklarına göre değişiklik gösterir.

Gosselain'in çalışmaları, hem üretimin bilinçsizce yürütülen boyutuna hem de kültürel seçimlerin işleyişine odaklandığı için karmaşıktır. Örneğin Bafia adlı grup, kullanıma neredeyse hazır, yalnızca dövmeyi gerektiren çamuru tercih ederken, baş-

ka gruplar çamurun hazırlanmasına epey emek harcamaktadırlar. Farklı gruplar tarafından yapılmış çömleklerin biçimlerinde hammaddenin cinsinden kaynaklanan ya da bireysel seçime işaret eden pek bir fark gözlemlenmemiştir. Biçim büyük ölçüde kültürel gelenekler tarafından belirlenmektedir. Ama ürünün tamamlanmasında ve fırınlanmasında büyük farklar gözlemlenmiş, süratli çalışmanın ve kişisel tercihlerin bunda rol oynadığı anlaşılmıştır. İşlem zinciri, üretim sürecindeki unsurları çözümlemekte ve her birindeki etki sırasını göstermekte oldukça faydalıdır, ancak birçok adımda yapılan seçimlerin karmaşıklığı arkeologları kuşkusuz zorlamaktadır.

Maddesel kültürün nasıl üretildiğini anlamak için yürütülen çalışmaların en geniş kapsamlısı Paul Sillitoe tarafından Papua Yeni Gine'de, Güneydeki Platolar'da yaşayan Wola adlı grupta yapılmıştır. Sillitoe'nun çalışması etnoarkeolojik bir çalışmadan çok, 1973 ile 1982 yılları arasında taş aletlerin hâlâ kullanımda olduğu, ama kısa süre sonra bunların yerini çelik aletlerin alacağını öngörmüş bir antropoloğun yaptığı değiş tokuş ilişkileri hakkında bir kurtarma etnografyasıdır. Sonuç olarak ortaya çıkan *Made in Niugini* [Niugini'de Yapıldı] adlı kitap (Sillitoe 1988), birçoğu maden öncesi teknolojiler döneminde yapılmış nesnelerin nasıl bir bütünlük gösterdiğiyle ilgilenen bütün arkeologlar için temel önemdedir. Wola insanları bulundukları ve çalıştıkları yöreye göre erkeklerle kadınlar arasında gözle görülür bir ayrımın olduğu, küçük aile grupları içinde yaşamaktaydılar. Kan bağı ilişkileri "aynı kaynak" temelinde belirlenmekteydi, yani insanlar ya annelerinin ya da babalarının ailelerinden kaynaklı toprağa ve öteki haklara sahiptiler. Takas ve törenler sırasında küçük gruplar geçici olarak bir araya gelip büyük gruplar oluşturmaktaydı ve değiş tokuş, gruplar arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı en öncelikli yoldu. Takasa giren değerli mallar arasında domuz, inci, deniz kabuğu, tuz, tüylü başlıklar, taş baltalar ve yağ bulunmaktaydı. İnsanların üretim faaliyetleri, ilk amaç geçim ve temel hammaddelerin edinilmesi olsa da, esas olarak törensel takasa göre düzenleniyordu. Sillitoe, insanların sahip oldukları nesneler, bu nes-

nelerin evlerinde ne kadar süredir durduğu ve bunları kimlerden edindikleri gibi bilgilerden oluşan hane envanterinden 169 belli başlı nesnenin Wola insanları tarafından yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bir atölye kurmuş ve belli başlı eşyaları yapmaları için insanlarla anlaşmış, bunların yapılma süreçlerini, ne kadar sürede yapıldıklarını, hangi teknikleri kullandıklarını, hammadde kaynaklarını ve kimlerin hangi becerileri olduğunu büyük bir gayretle kaydetmiştir. İnsanlar genellikle kendileri için üretmişler, ancak hammadde bulmak amacıyla, o da bahçelerine ya da avlanmak için yağmur ormanlarına gittiklerinde, işbirliği yapmışlardır.

Wola ideolojisine göre kadınlar eşyaları yapar, erkeklerse onlarla iş görürlerdi, ancak gerçek tam olarak böyle değildi. Doğru olanı, erkeklerin balta, kalkan ve ok gibi güçlü nesneleri, kadınlarınsa torba, önlük, ip vb. gibi daha yumuşak ve karmaşık nesneleri yapıyor olmalarıydı. Kadınlar işbölümünün erkeklerin düşüncelerinin bölünmüş, kendilerininkinin ise bütün olmasından kaynaklandığını söylemişler. Erkekler toplam nesnelerin yüzde 75'ini kendi kullanımları veya takas için yapmışlar. Kadınlarsa kendileri için yaptıklarının yanı sıra, erkekler için üretmiş ve sayıca daha az nesne çıkarmakla birlikte, ürettikleri eşya çok daha zaman alıcı olduğundan, erkeklerden daha uzun süreyle çalışmışlar. Beceri açısından kimi farklar kaydedilmişse de, üretimden kazanılan fazla bir itibar yoktur – ödülün yolu yalnızca iyi bir değiş tokuştan geçmektedir. Eşyaların değeri hammaddesinin bulunmasındaki güçlükten ve üretimi için harcanmış emekten gelmektedir. Ama değeri her daim yüksek olanlar, daha fazla nadir hammadde kullanılmış ya da emek sarfedilmiş olmasa da, törenlerde değiş tokuş nesnesi olarak kullanılan eşyalardır. Sillitoe, üretim tarihi ve değişim konusunu derinlemesine incelememiş, ama kimin hangi kalemleri yaptığına, kullanılan tekniklerle hammaddeleri geleneklerin belirlediğine ve bu doğrultuda çok az yenilik yapıldığına değinmiştir. Sillitoe'nun tarımsal üretim ve değiş tokuş üzerine yaptığı çalışmalar ile yine kendisinin yürüttüğü teknoloji araştırmaları birleştirildiğinde, Wola toplumunun çeşitli yönlerine ve

maddi dünyasına dair arkeologlar açısından ilgi çekici zengin bir bakış açısı sunulmaktadır (başka çalışmalara değindiği bir çalışmasına da bakılabilir – Sillitoe 1998). Lemonnier'se (1986) Yeni Gine Dağları'nda işlem zinciri (*chaîne opératoire*) kavramını kullanarak çalışmalar yapan başka bir araştırmacıdır.

Maddesel kültüre geniş bir açıyla bakan iddialı bir girişim de, çok sayıda buluntu ve yerleşim örüntüsüne odaklanarak bunların kimlik ve aidiyet biçimleri yaratma ve değiştirmede nasıl kullanıldıklarını aydınlatmayı amaçlayan Mandara Arkeoloji Projesi'dir. Kameron'un kuzeyi ile Nijerya'nın kuzeydoğusunda yer alan Mandara Dağları günümüzde yerel gelişmelere bağlı olarak sayıları sürekli artan ovada kurulmuş çeşitli devletleri (Fulbe ve Wandala gibi) sarmış siyasi manevra ve savaşlardan, ayrıca daha uzun bir süredir kölecilerden kaçan insanlardan oluşan, büyük ve yoğun bir nüfusu barındırmaktadır. 1980'lerden beri Nicholas David önderliğindeki bir ekip günümüzde sürdürülen yaşam biçimlerini tarihsel bir bağlamda belgelemekle uğraşmaktadır. Bugün var olan maddesel kültürü uzun erimli tarihsel ve ortak temaların çeşitlemeleri olarak görmek mümkündür. Örneğin kırmızı kilden yapılmış üçayaklı kap ile siyah kilden yapılma yemek kasesi gibi kimi özgün kapların izi İ.Ö. birinci binyılın ortalarına kadar sürülebilmektedir. Kimlik ile maddesel kültür arasındaki bağ oldukça karmaşıktır, bunun nedeni hem insanların gruplara ayrılıp sınıflandırılmalarının gerçek yaşantılara göre değil, sömürgeci ve idari kolaylıklar gözetilerek yapılmış olması, hem de insanları belirli bir gruba sokan çok çeşitli bağlar bulunmasıdır. Bu bağlar kişilerin hanelerinden başlayarak, baba soyundan gelen kan ilişkilerine, kadınlar üzerinden izlenen akrabalık bağlarına, şeflik üzerinden çeşitli siyasi gruplara ve dil gruplarına kadar geniş bir yelpaze oluşturur (çok dillilik bu sınıflandırmayı daha da karmaşık hale getirecektir). Dolayısıyla David ve ekibi kimliğin bir durum değil, bir süreç olduğu sonucuna varmışlardır (David ve Kramer 2001: 209).

Böyle karmaşık bir durumdan beklenebileceği gibi, maddi kültüre ait bazı unsurların bölgesel farklar yaratmak için kulla-

nıldığı, bazı nesnelerinse, kimlik sınırlarının belirgin olmamasıyla uyumlu bir şekilde, çok yaygın kullanıldığı saptanmıştır. Örneğin Mokolo civarındaki Mafa sözcüleri arasında yerleşim alanları spiral biçimindedir ve kimin kullandığı gözetilerek düzenlenmiş birbirlerine bağlı bir dizi odadan oluşur (hanenin erkek reisinin odası ilk sıradadır, ondan sonra ilk eşinki gelir, bunu tahıl ambarları ve kutsal mekanlar izler, en son oda ise ilk eşin mutfağıdır – bütün bu odaların ortasında da hayvanların ahırı bulunur). Kimi bölgelerde (Mafa ve civarında) dil grupları kap kacaklarına bakılarak bile ayrıştırılabilirken, aynı şey kuzeydoğudaki alt bölge için geçerli değildir. Bu hareketli örüntüde kadın çömlekçilerin evlenip gitmelerinin yanı sıra, pazar olgusu da etkendir. Demir ocakları ve çapa türü demir eşyalar dil ve kimlik farklılıklarıyla daha yakından ilişkili gibi durmaktadır. Güneydoğudaki Mafa bölgesi dil ile kılık kıyafet, bileşik yerleşim, demircilik şekilleri ve kap kacak arasında güçlü ilintilere işaret etmektedir. Ancak bu eşzamanlı çeşitlenme, toplulukların kaynaşma ve yok olma hızları göz önüne alındığında arkeolojik olarak ortaya konamamaktadır. Maddesel kültür ve kimlik farkları yeniden değişmelerinden önce ancak birkaç kuşak korunabilmektedir. Kıtlık, savaş ve iç göçlere bağlı olarak nüfus bir yükselip bir düşmektedir, buna rağmen son birkaç yüzyıldır dağlık bölgelerdeki nüfus düzeyleri önemli ölçüde artmıştır.

Mandara Arkeoloji Projesi, maddi kültür üzerinden değişimlerin görülebileceğini savlayan ve bunun ne kadarının arkeolojik olarak ortaya çıkarılabileceğini konu edinen tarihsel yaklaşımı ve tavrı ile örnek bir çalışmadır. Tarih, ciddi ama işleri karmaşıklaştıran ve arkeologlara ders veren bir iştir. İnsanlarla nesneler arasındaki karmaşık bağlardan oluşan, kendileri de akışkan ve karmaşık sonuçlara sahip olan tarz ve kimlikler, ancak ilişkisel kategoriler olarak ele alındıklarında anlaşılabilecektir.

Yukardaki örnekler etnoarkeolojinin bazı faydalarını göstermektedir (her ne kadar yerleşim örüntüleri ya da atıkların niteliği gibi önemli konulara değinmemiş olsak da). Maddi dünya

ile onun nesnelerin tarz ve kimliklerin oluşmasıyla ilintisi, yanı sıra bu özelliklerden herhangi birinin arkeolojik buluntularda ortaya konulup konulmayacağı konusunda devasa bir bilgi birikimi sağlanmıştır. Bu bilgiler genelleme ihtiyacının güçlü olduğu birçok farklı kuramsal bakış açısında, ki aralarında süreçselcilik de vardır (bkz. s. 267), bir araya getirilip kullanılmaktadır (örneğin Binford'un küresel avcı toplayıcı toplum modeli bir bölümüyle etnoarkeolojik buluntular üzerine kurulmuştur – Binford 2001). Post süreçselci bakış açısında (bkz. s. 227) genellemelerin yapılabileceğine dair güçlü bir görüş birliği vardır, ancak burada biraz isteksiz davranılmakta, toplumsal ilişkiler kurarken maddi kültürün yaratıcı rolüne, ilişkilerin akışkan oluşuna ve yerel özgünlüklerine daha fazla vurgu yapılmaktadır. Beden teknikleri ve işlem zinciri üzerinde duran Fransız geleneği ise, hem nesneler karşısında benzer tepkiler verilmesi ve bedenin işleyiş biçimi temelinde genelleme yaparak, ama hem de yapılmış nesnelere bakarak yerel anlayışları ortaya koyarak, Anglofon (İngiliz) yaklaşımların her ikisini de kapsar.

Etnoarkeoloji, arkeoloji disiplinine büyük bir katkıda bulunmuş, post süreçselci yaklaşımı doğuran Binford ile Hodder arasındaki tartışmaya da vesile olmuştur; araştırmacıların Nunamiutlar arasında (Binford 1978) ve Baringo'da (Hodder 1982) yaptıkları çalışmalar büyük önem taşımaktadır. O tarihlerden sonra etnoarkeolojinin etkisi giderek azalmıştır; bu durum post süreçselciliğin hâkimiyetine ve artık belirli kültürlere ve toplumlara dayalı çalışmalardan yola çıkarak genelleme yapmaktan uzak durulmasına bağlanabilir.

Bana göre etnoarkeolojik araştırmaların yürütülmesiyle ilgili olarak bazı etik sorunlar vardır. Belirli bir yöre ve bir grup insan üzerinde yapılmış bir çalışmanın o yörenin ve insanlarının şimdiki ve geçmiş durumları yerine, arkeolojinin genel sorunlarını aydınlatma amacıyla kullanılması ciddi bir olaydır. Araştırma sonuçlarının, üzerlerinde araştırma yapılmış ve sonuçları doğrudan onları ilgilendiren insanlara iletilmesi, arkeolojik ya da antropolojik her çalışma için zorunlu bir etik kuraldır. Neyse ki, bu sorunları bir ölçüde giderebilecek kimi giri-

şimler Batılı olmayan ve kendi yörelerinde etnoarkeoloji çalışmaları yapan birkaç araştırmacıdan gelmiştir (Agorash 1988; Kusimba 1996).

Özetlersek, etnoarkeoloji arkeolojinin heyecan verici, hareketli bir alanıdır ve hem kuramsal, hem de ampirik anlamda disiplinin geçmişi ve bugünü için önemlidir. Maddesel kültür, yerleşim yerleri ve kimliğin yanı sıra, atıklar ve birikimsel dolgular konusunda genel kuramlar oluşturmak amacıyla etnoarkeolojik sonuçlardan daha fazla yararlanılması gerekir. Ayrıca bütün disiplin için geçerli olmak kaydıyla, yerel halkların saha çalışmalarına dahil edilmeleri ve varılan sonuçların kendilerine ulaştırılması gereği bulunmaktadır.

Önerilen kaynaklar

Binford, L. 1978. *Nunamiut Ethnoarchaeology*. New York: Academic Press.

David, N. ve Kramer, C. 2001. *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge: Cambridge University Press. [Bu konudaki en güncel ve yetkin sunuş.]

Donnan, C. ve Clelow, C. (der.) 1974. *Ethnoarchaeology*. Institute of Archaeology Monograph 4. Los Angeles: University of California.

Hodder, I. 1982. *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

İleri okuma

Agorsah, K. 1988. "Evaluating Spatial Behavior Patterns of Prehistoric Societies." *Journal of Anthropological Archaeology* 7: 231-47.

Binford, L. 2001. *Constructing Frames of Reference: An Analytical Method for Archaeological Theory Building using Hunter-Gatherer and Environmental Datasets*. Berkeley: University of Caliornia Press.

Gosselain O.P. 1992. "Technology and Style: Potters and Pottery among the Bafia of Cameroon." *Man* 27: 559-86.

— 1998. "Social and Techincal Identity in a Clay Crystal Ball," s. 78-106 (M. T. Strak, der.) *The Archaeology of Social Boundaries*. Washington, DC ve Londra: Smithsonian Institution Press.

Gould, R. (der.) 1978. *Explorations in Ethnoarchaeology*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

— 1980. *Living Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
Kusimba, C. 1996. "Social Context of Iron Forging on the Kenya Coast." *Africa* 66: 386-410.
Lemonnier, P. 1986. "The Study of Material Culture Today: Toward an Anthropology of Technical Systems." *Journal of Anthropological Archaeology* 5: 147-86.
Moore, H. 1986. *Space, Text and Gender: An Anthropological Study of the Marakwet of Kenya*. Cambridge: Cambridge University Press.
Rice, P. 1987. *Pottery Analysis: A Sourcebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
Sillitoe, P. 1988. *Made in Niugini. Technology in the Highlands of Papua New Guinea*. Londra: British Museum Publications.
— 1998. *An Introduction to the Anthropology of Melanesia: Culture and Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

CHRIS GOSDEN

FEMİNİST ARKEOLOJİ

Feminist arkeoloji nedir?

Feminist arkeoloji, arkeolojik çalışmalarda feminist eleştirel bakışı temel alan bir yaklaşımdır. Toplumsal cinsiyet arkeolojisi (bkz. s. 297) ile birlikte, 1970 ve 1980'lerdeki kadın hareketinin etkisiyle gelişmiştir. Amaçları ortak, kökleri benzer bu iki yaklaşım küçük farklarla birbirinden ayrılır ve eski çağ toplumlarının ya da günümüzde yaşayan her toplumun temel bir unsuru olarak toplumsal cinsiyet üzerinde durulmasının zorunlu olduğunu vurgulayan kadın ağırlıklı bir duruş sergiler. Son zamanlarda farklı odaklanmalar öne çıkmış, epistemolojik (bkz. s. 38) dayanaklarına göre uygulamada giderek göze çarpan farklar gündeme gelmiştir, dolayısıyla birbirine akraba ama arkeolojiye bakışları farklı, feminist arkeoloji ve toplumsal cinsiyet arkeolojisi şeklinde iki yaklaşım söz konusudur.

Her iki yaklaşım da hem arkeolojik envanterde, hem de mesleki ve kamusal alanda kadınların katkısının ve öneminin kabulü üzerinde durmaktadır. Ne var ki, feminist arkeoloji esi-

nini giderek feminizmde ve epistemolojik iddialarda bulmaya başlamış, bunun sonucu olarak da uygulamada, feminist arkeolog olmak, geçmişin araştırılması ve yorumlanması çalışmalarının önüne geçmiştir. Elbette geçmişin araştırılması ve yorumlanması tamamen bir kenara bırakılmamıştır; ancak bilgi üretme süreci ve bu süreçte toplumsal cinsiyetin oynadığı rol ve toplumsal cinsiyetin sürece etkin bir şekilde dahil edilip bu açıdan fayda sağlanması, en az çalışmalarda elde edilecek bilginin kendisi kadar önemlidir. Bu durumun yapılan çalışmalarda kabul görmesi –yani arkeolojiye yapısal olarak katılmak ve katkıda bulunmak iddiasının esas alınması– insanları geren, strese sokan feminist arkeolog olma iddiasının önüne geçtiği anda mümkün olabilecektir.

Feminist arkeolojide cinsiyet ve toplumsal cinsiyet, toplumun temel yapıları olmalarının dışında, öznelliklerimizin de ayrılmaz bir parçası olarak görülür, dolayısıyla bireyler olarak, kadın olmanın anlamı da dahil, hayatı nasıl örgütleyip denetlediğimiz konusunda fazlasıyla etkilidir. Ayrıca, eşitsizliğe dair eski sorunlar yeni eğilimlerle farklı zihinsel stratejilerle ele alınabilmektedir. Artık kadının erkekten farklı ve ayrı olduğu vurgusu olumlu bir vurgu olarak görülmektedir. Son zamanlarda yapılan feminist tartışmalarda kadınla erkek arasındaki farkın eşitlik konusunda ısrar etmekle aşılacağı düşüncesi yerine, farkın reddedilmesi değil, kutlanması gereken bir nitelik olduğuna vurgu yapan görüşler ileri sürülmektedir. Farklılık, toplumsal bir sorun olarak değil, dünyada nasıl eylediğimizin ve dünyayı nasıl etkilediğimizin arkasındaki yapıcı güç olarak tanınmalıdır. Sonuç olarak, öznellik arkeolojik uygulamaların önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.

Feminist arkeolojinin yalnızca entelektüel bir yaklaşım olmadığı, bir varoluş biçimi olduğu vurgusu, toplumsal cinsiyet arkeolojisiyle feminist arkeolojinin arasını açan bir üsteleme olmuştur. Toplumsal cinsiyetçi görüş, amaç ve hedefleri bakımından arkeolojiyle yakından ilişkilidir, ama bu konuların daha fazla kapsanması ve düşünümselliğe daha fazla yer verilmesini sağlamaya uğraşırken, feminist arkeoloji kendisini bir alt-

disiplin olmak yerine, muhalif ve (bilimsel) bilginin ne olması gerektiği konusunda farklı bir çözüm getiren özgün bir konumda görmektedir.

Feminist arkeoloji özgün bir yaklaşım olarak en fazla Kuzey Amerika'daki akademik çevrelerde boy göstermiş, ufuk açıcı iddiaları ateşleyen tartışmalar esas olarak dünyanın bu bölgesinde yapılmıştır. Avrupa'daysa İngiltere'den Ortaçağ uzmanı Roberta Gilchrist ile aralarında Erica Engelstad'ın da olduğu kimi İskandinav akademisyenler benzer yaklaşımları savunmaktadırlar. Bununla birlikte, Avrupalı akademisyenler arasında çoksesli deneysel girişimler oldukça azdır, araştırmalarda daha çok, eski toplumlarda kadının rolünü ve katılımını gösterme amacı güdülmektedir.

Feminist arkeolojinin gelişimine paralel olarak, iddialarında arkeolojik verileri kullanan Tanrıça hareketi gibi, kadınların ruhaniliklerine odaklanan daha marjinal ve çoğunlukla disiplinler arası araştırmacılar da ortaya çıkmıştır. Ancak, onların geçmişte yaşanmış şeylere mutlak yorum getirme eğilimleri feminist akademisyenlerin eleştirilerine neden olmuştur. Aslında bu iki görüş arasında kadınlara yaklaşımları açısından en ufak bir benzerlik bile söz konusu değildir.

Feminist arkeolojinin felsefi altlığı ile toplumsal cinsiyet arkeolojisinin temelleri elbette benzemektedir, ancak feminist arkeoloji son yirmi yıldır yapılmakta olan feminist epistemoloji tartışmalarından hayli etkilenmiştir. Sonuç olarak, her iki yaklaşım da cinsiyetlere ve toplumsal cinsiyete toplumun temel yapıları olarak vurgu yaparken ve her ikisi de cinsiyetin toplumsal boyutu olduğu konusunda hemfikirken bu yapılara farklı derecede önem ve anlam atfetmekte, ileri sürdükleri sorunlara başka yollardan yaklaşmaktadırlar.

Filozof Alison Wylie feminist arkeolojinin epistemolojiyle ilgili konulara yönelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle feminist arkeolojinin ne anlama geldiği ve hangi temeller üzerinde bilgi üreteceği konusunda çalışmaları vardır. En önemli felsefe sorusu, feminist arkeolojinin iddia ettiği gibi, acaba bazı yorumlar ötekilerden daha mı iyidir, ve aynı zamanda, hem

çoksesli hem de öznel olmak nasıl mümkün olacaktır? Bu çelişki karşısında feminist arkeoloji bilgi ve yorumları değerlendirirken uygulamada yaşananların esas alınmasını önerir. Bu biraz sorunlu bir duruştur ve kimilerine göre bunun mantıklı bir felsefi temeli yoktur; kimileriyse çözümün otoritenin varlığını reddetmekte olduğunu ileri sürmektedir. Tartışmalar halen devam etmekte, feminist arkeologlar arasında hem soruyu hem de verilebilecek yanıtları farklı algılayanlar bulunmaktadır.

Epistemolojik tartışmaya dair başka bir konu da, sorunlar, çalışma gündemi ve varılan sonuçlarda siyasi etkinin olup olmadığı ve de ne kadarının kabul edileceği üzerinedir. Feminist arkeolojinin kuramsal duruşu işlenmemiş bilgilerin kuramdan da niyetten de etkileneceğini kabul etmeyi kolaylaştırır. Ancak farklı niyetler arasında nasıl bir ayrım yapılacağı konusunda pek yardımcı olmaz. Ayrımcılığın nihai noktası olarak uygulamayı öne sürmesi feminist arkeolojiyi araştırma sürecinin sonuçları bağlamında siyasi doğruculuğun kaçınılmaz olacağı şeklindeki saldırılara maruz bırakmıştır. Kimileri bunu kabul edilebilir, hatta iyi bir anlayış olarak değerlendirirken, bazıları da halledilmemiş bir sorun olarak görmektedir. Feminist arkeoloji zaten en başından bilginin her halükârda bilgiyi üretenin damgasını taşıyacağını, nesnelliğin her zaman niyetlerle sınırlı olduğunu, gerçeğin yalnızca belli bir yerden bakarak, belli bir perspektiften doğru olabileceğini iddia etmektedir.

Feminist arkeoloji projesi epistemolojik temelindeki bu gerilimlerden dolayı eleştirilegelmiştir. Örneğin denmektedir ki, doğruluk ve siyaset kavramları arasında yapılan ayrım bilgi üretme iddiasını baştan baltalamaktadır. Eleştiriler feministlerin geçmiş yerine kendilerini projelendirdiklerini, geçmişi açıklamadıkları gibi, çağdaş feminist iddialara katkı sağlamak adına geçmişi kullandıkları doğrultusundadır. Ancak feminizmin bu bakımdan epistemolojik temeli çeşitli post süreçselci yaklaşımların (bkz. s. 227) dayanaklarından o kadar da farklı değildir.

Ayrıca toplumsal cinsiyet arkeolojisi ile feminist arkeoloji arasında da sessiz bir gerilim bulunmaktadır; ama bu gerilim

birbirlerinden çok farklı epistemolojik konumlarda olmaktan gelen bir ayrımdan değil, dünyayla, arkeoloji disipliniyle ve ele aldıkları konularla farklı açılardan kurdukları ilişkiler yüzünden çıkmaktadır.

Feminist arkeoloji, toplumsal bilimler ve de sanatın etkisiyle son on yılda köklü bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm kuramsal tartışmaları bir yana bırakıp daha çok yeni ve iddialı arkeolojik uygulamalara odaklanmakla sağlanmıştır. Böylece, alan çalışmalarında, eğitim yöntemlerinde, veri yapılandırmasında ve toplumun geneliyle ilişkilerin geliştirilmesinde yeni yaklaşımların denenmesi şeklinde, arkeolojinin nasıl *yapılması* gerektiği üzerinde daha fazla durulmaktadır. Bu gelişmeler bağlamında üç farklı alandan söz etmek mümkün. Birincisi sahada gözlenen toplumsal cinsiyetçi yapıdır; cinsiyetçi yapının sahada yaşanan en temel konulardan biri olduğunu ilk kez öne süren Joan Gero'nun çalışmalarının ayrı bir önemi vardır. Gero bunu kazıda çalışan erkeklerle kadınlar arasındaki farklı davranış şekilleriyle (farklı görme ve olma biçimleriyle) ortaya koymuştur. Benzer çalışmalarla sahada (dolayısıyla disiplinde) yaşanan cinsiyetçi güç ilişkilerine dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Bu yüzden tarihin de denetlenip denetlenmediği gibi sorular asıl kaygılanılması gereken konulardır. İkinci gelişme çokseslilik konusunda olmuştur. Çokseslilik, tek bir geçmiş olmadığı gibi, geçmişin nasıl olduğunu söyleyecek tek bir otoriter anlatının da olmadığını ileri süren post süreçselci görüşle birlikte yükselmiştir. Bu alana ilgiyi, uygulamada bireysel ve öznel unsurları öne çıkaran feminist arkeolojinin duruşu hayli artırmıştır. Farklı seslere ve bakışlara kulak vererek, çeşitli anlatı biçimleri olabileceğini ortaya koymak ve özellikle internetle sanal gerçekliğin gücünü kullanmak feminist arkeolojinin özel ilgi alanına girmiş durumdadır. Çokseslilığin ilk örneklerinden biri Ruth Tringham'ın Çatalhöyük'teki çalışmalarıdır. Daha yakın zamanlarda aralarında Rosemary Joyce'un da olduğu geniş bir feminist arkeolog grubunun benzer deneyimleri vardır. Özellikle hipermetin (web sayfası) ve sanal alan gibi farklı medya kullanımı bu yaklaşımın örnek gösterilen çalış-

malarıdır. Ayrıca, alternatif ve farklı sesleri ortaya çıkarma aracı olarak hikâyeleri kullanmak da feminist arkeologların ayırdedici özelliklerden biriir.

Üçüncü gelişme deneyim konusunda, özellikle arkeoloji ile daha geniş grupların iletişimi ve katılımı alanında olmuştur. Mutlak doğruyu bulmak ya da "geçmiş"in buğulu bir anlatımını yapmayı amaçlamak yerine, artık hikayeler oluşturma stratejisi benimsenmektedir. Öncü çalışmalardan biri, Janet Spector'ın bir kızın çuvaldızıyla ilişkisini anlattığı etnografik söyleşiyle, benzer bir aletin arkeolojik tanıtımını ele aldığı, *What This Awl Means* [Çuvaldızın Söylediği] (1993) adlı kitabıdır; Spector, Dakota'da bir köyün yaşamını farklı anlatıcıların ağzından derlemek amacıyla geçmişten bir sesi nesnenin içinde gizli hikâyeleri ortaya çıkarmak amacıyla kullanmıştır. Kitap, farklı metinlerle deneyler yapmak bağlamında ufuk açıcı bir başlangıç noktası olmuştur – buna arkeolojik veriler arasında yapılabilecek çeşitli seyahatleri harita üzerinde göstermek de denilebilir.

Bu gelişmeler sayesinde, artık internette web sayfaları ve sanal sit alanları biçiminde çok açıklayıcı ve etkili feminist belgeye ulaşmak mümkündür. Bu "sit alanları" ziyaretçilerine geçmişle kendi istedikleri gibi ilgilenmeleri konusunda çeşitli olanaklar sağlamaktadır. Arka planda, insanın ilgisini çelecek sosyal bilgi biçimlerini üretme amacı buralarda çok belirgin biçimde sezilmektedir.

Önerilen kaynaklar

Conkey, M. W. ve Gero, J. W. 1991. "Tensions, Pluralities, and Engendering Archaeology: An Introduction to Women in Prehistory," s. 3-30 (J.W. Gero ve M. W. Conkey, der.) *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Oxford: Blackwell. [Toplumsal cinsiyete arkeolojinin özgün bir alanı olarak odaklanılması gerektiğini anlatan toplumsal cinsiyet arkeolojisi ve feminist arkeoloji açısından "klasik" sayılabilecek metinlerden biri.]

Conkey, M. W. ve Tringham, R. E. 1995. "Archaeology and the Goddess: Exploring the Contours of Feminist Archaeology," s. 199-247 (A. Steward ve D. Stanton, der.) *Feminisms in Academy: Rethinking the*

Discipline. Ann Arbor: University of Michigan Press. [Feminist arkeoloji ile Tanrıça hareketi arasındaki belirgin farka ışık tutan önemli bir makale.]

Engelstad, E. 1991. "Images of Power and Contradiction: Feminist Theory and Post Processual Archaeology." *Antiquity* 65 (248): 502-14. [Post süreçselci ve feminist amaçlar arasındaki farkı ortaya koyan önemli bir makale. Ayrıca feminist felsefeye çok ilgi duyulan ilk zamanları belgeleyen ilginç bir metin.]

Gero, J. 1996. "Archaeological Practice and Genedered Encounters," s. 251-80 (R.P. Wright, der.) *Gender and Archaeology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. [Toplumsal cinsiyetin arkeolojik çalışmaları nasıl etkilediğine dair ilk araştırmalardan biri.]

Gero, J. M. and Conkey, M. W. (der.) 1990. *Engendering Archaeology: Women in Prehistory*. Oxford: Blackwell. [Farklı dönemlerden ve bölgelerden önemli saha çalışmaları içeren hem toplumsal cinsiyet arkeolojisi hem de feminist arkeoloji açısından klasik bir kitap.]

Gilchirst, R. 1999. *Gender and Arhaeology. Contesting the Past*. Londra: Routledge. [Ortaçağ'dan ilginç vaka çalışmaları eşliğinde feminist arkeolojinin temel unsurlarını ele alan yetkin bir metin.]

Spector, J. 1993. *What This Awl Means. Feminist Archaeology at a Wahpeton Dakota Village*. St Paul: Minnesota Historical Society Press. [Arkeolojik yorumlamada hikâyenin kullanıldığı ilk özgün deneyimin belgesi.]

Tringham, R. 1991. "Households with Faces: The Cahallenge of Gender in Prehistoric Architectural Remains," s. 93-131 (J. Gero ve M. Conkey, der.) *Engendering Arhaeology: Women and Prehistory*. Oxford: Blackwell. [Geçmişte yaşamış insanları görmezden gelen yaklaşımlara meydan okuyan ve araştırmacının öznelliğini sezgi açısından önemli bir kaynak olarak öne çıkaran görüşün birincil kitabı.]

İleri okuma

Hager, L. D. (der.) 1997. *Women in Human Evolution*. Routledge: Londra.

Meskel, L. 1996. "The Somatization of Archaeology: Institutions, Discourses, Corporeality." *Norwegian Archaelogical Review* 29 (1): 1-16.

Moore, H. L. 1994. *A Passion for Difference*. Cambridge: Polity Press.

Nelson, S. N. 1997. *Gender in Archaeology. Analyzing Power and Prestige*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.

Sørensen, M. L. S. 1999. *Gender Arhaeology*. Cambridge: Polity Press.

Wright, R.P. (der.) 1996. *Gender and Arhaeology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
Wylie, A. 1992. "The Interplay of Evidential Constraints and Political Interests: Recent Archaeological Research on Gender." *American Antiquity* 52: 15-35.
— 1997. "Good Science, Bad Science, or Science as Usual? Feminist Critiques of Science." s. 29-55 (L. D. Hager, der.) *Women in Human Evolution*. Routledge: Londra.
— 2002. *Thinking from Things: Essays in the Philosophy of Archaeology*. Berkeley: University of California Press.

MARIE LOUISE STIG SØRENSEN

FENOMENOLOJİK/OLGUSAL ARKEOLOJİ

Arkeoloji araştırmalarında açıkça gözetilen "fenomenolojik" (olgusal) denilebilecek bakış açısı son on yıla ait bir gelişmedir; yine de birçok "yeni" iddiada olduğu gibi bu görüşteki entelektüel öncülerin izleri de daha eski yazında görülebilir. Fenomenoloji, en basit söyleyişle görünenin incelenip betimlenmesini içerir. Bu, dünyada bir özneye görünen ya da kendisini gösteren bir şey, bir olgu, bir oluştur. O halde asıl düğüm özne-nesne ilişkisinin kavramlaştırılması, dünyadaki şeylerin insan kaynaklı öznenin deneyimlediği şekliyle betimlenmesidir. Buradaki varsayım, betimleme ne kadar kesin ve ayrıntılı olursa, kavrayışımızın da o kadar iyi olacağı şeklindedir. Dolayısıyla maddi kütürün betimlenmesi ve yeniden tanımlanması da, anlamını ve önemini daha iyi kavramamıza, yeni bir bakış açısı kazanmamıza yarayacaktır. Dünyayı betimlemek onu açıklamamızı sağlar. Normal bir insanın görme, duyma, dokunma, koku ve tat alma gibi algı süreçleri bu nedenle önemlidir. Fenomenologlar toplumsal ve maddi dünyaya ait betimlemelerini soyut bir düzleme göre değil, insanların dünya hakkındaki duygu ve düşünceleri üzerine kurarlar. Yani yaklaşımları insanidir, insanı ve onun dünyayı algılayışı, dünyayla ilişkisi araştırmanın merkezine oturur.

Fenomenolojik düşünce nesneleri kavrayışımız konusunda bize genel bir felsefi çerçeve sunar; anlamaya dair bir tutum, bir yönelim, bir eğilim, bir tarz getirir. Ama doğrudan bir kuram olarak ortaya konmuş bir şey değildir bu, ne de "iyi" bir araştırmanın nasıl sürdürüleceğine dair sabit bir yöntemler kümesi konar önümüze. Fenomenolojik analiz yapmanın bir el kitabı da, araştırmanın varması gereken bir sonu da yoktur; çünkü nesneler toplumsal ve maddi bağlamlarının bolluğu dolayısıyla birçok şekilde ve sonsuz kere betimlenebilirler.

Alman filozof Husserl'in, fenomenolojik yaklaşımın çıkış gücü olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Görüşleri günümüz araştırmalarında sözü geçen (Tilley 1994, 2004; Thomas 1996), Heidegger, Merleau-Ponty ve Sartre gibi filozoflar tarafından çeşitli şekillerde ele alınmış, geliştirilmiştir. Husserl'in çalışmasında kendinden sonraki çeşitli fenomenolojik yaklaşımların nirengi noktasını oluşturan en merkezî, en önemli nokta, bilimsel ampirizmi eleştirmesi olmuştur (bkz. s. 42). Husserl'e göre, dünyanın bilimsel betimlemelerdeki sunumu ile insanların dünyayı gerçekten deneyimleme tavırları arasında ciddi bir fark vardır. Kısacası, bilimsel bir anlatım hem insani değildir hem de fazlasıyla sınırlı kalır. Bu durum, insani bir içerikleri olmayan saf fizik, biyoloji ya da kimyayla ilgili süreçleri incelerken fazla önemli olmayabilir, ancak eğer insanlar ve ürettikleri nesneler inceleme konusuysa, Husserl'in eleştirisi gayet çarpıcı olmaktadır.

Bilimsel bir tanımlamada büyüklük, ağırlık, uzaklık gibi sayılabilen, ölçülebilen değişkenlere öncelik tanınır. Peki nesnelerin renk, tat, koku, doku ve duygu gibi ölçülemeyen yönleri konusunu ne yapacağız? Bunlar insan eliyle yapılmış bir nesnenin anlamı açısından çok önemlidir; ama dünyayı nesnel ve gerçekçi bir şekilde açıklamaya çalıştığını iddia eden bilimsel yaklaşımın dayattığı önyargıyla bunlara ikincil derecede önem verilir. Arkeolojik yazında da birçok ölçüme yer verilmiş (taşların büyüklüğü, biçimleri, aralarındaki mesafe vb.), önemli olduğu öne sürülen nesnelerin *maddi* nitelikleri üzerine neredeyse hiç konuşulmamıştır. Bir nesnenin sadece ölçülüp nicelik

olarak belirlenmesinin onun hakkında oldukça az bilgi vereceği gayet açıktır. Ölçümler söz konusu nesneyi temsil etmede yetersizdirler; hele ki dünyayı kendine mesken etmiş insanın kendi deneyimine özgü olan zengin duyusal niteliklerin yerine hiç geçemezler. Fenomenologların yapıtığı da ayrıntılı ve açık betimlemeler sayesinde insan öznesinin bakış açısından bu nitelikleri yakalamak ve ortaya koymaktır.

Dünyanın bilgisine ulaşmanın başlangıcı insan bedeninin kendisidir (Tilley 1994; Thomas 2002) ve bütün modern insanlar (*Homo sapiens sapiens*) cismen benzer bedenlere sahiptirler, dünyayı da aynı temel biyolojik düzeyde, benzer insani şekillerde algılar ve deneyimlerler. İşte geçmişle geleceği, benimle seni, antik bir tapınağı ya da çanağı yapmış olan insanlarla bizleri birbirine bağlayan da budur. Fenomenolog açısından beden ve bu bedenin deneyimi araştırmanın temel parçasıdır; ortak insanlık deneyiminin evetlenmesidir söz konusu olan. Arkeolojik geçmişe dair yeni bilgiler, geçmişin günümüzde yaşayan izlerini bizzat deneyimleyerek edinilir. Yorumlarımızı yaparken, araştırmalarımızdan elde ettiğimiz sonuçlarda insan bedeninin evrensel olduğuna dair kısıtlayıcı ve "özcü" yaklaşımın ötesine geçmeli (yani bir şeyi hemen asıl, temel bir öze indirgeyip farklılıkları ve karmaşıklığı ortadan kaldırmamalı); yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik konum, maddi ve maddi olmayan (bilgi gibi) kaynaklara ulaşabilir olmak türünden insan deneyimini şekillendiren zamana ve mekana bağlı tüm etkenleri dikkate alarak düşünmeliyiz.

Antropolojinin temel yöntemi her zaman katılımcı gözlem olmuş, araştırmacının orada bulunması, anlamak istediği toplumsal olgu ve uygulamaları deneyimlemesi esas alınmıştır. Fenomenolojik arkeoloji de aynısını yapmayı amaçlar. Elbette biz arkeologlar eskiye dönemeyiz, ama yine de kazı uygulamalarını fenomenolojik açıdan irdeleyerek, müzelerdeki buluntu koleksiyonlarını inceleyerek, açık alanlardaki anıtları ve ören yerlerini ziyaret ederek geçmişten günümüze kalanları bizzat deneyimleyebiliriz. Başka bir deyişle, tam da arkeologların yürüttüğü temel araştırmaları yaparak, ama Hus-

serl'in eleştirdiği bilimsel önyargı yüzünden geçmişin sahip olduğu önemli bilgilerin tam manasıyla ortaya konamadığını akıldan çıkarmayarak. Yani aslında fenomenolojik yaklaşım öyle yepyeni bir şey değildir, ama başka türlü bakıldığında her şeyin yeni gibi görünmesidir. Bu durumu örneklemek için kültürel çevre arkeolojisi ile megalitik mezarlar konusunu ele almak istiyorum.

Arkeoloji, bir bilim olarak doğuşundan itibaren kültürel çevre çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Buluntu topluluklarının, yerleşim yerlerinin ve anıtların dağılım haritaları her daim merkezi önemde olmuştur. Uzaysal coğrafya biliminin sağladığı her istatistik, her analitik teknik kullanılmış, "en yakın komşu analizi"nden "merkez mekan kuramı"na, günümüzde moda olan uzamsal yeni teknoloji GIS'e (Coğrafi Bilgi Sistemi) kadar çeşitli uygulamalar yapılarak yerleşim yerlerinin konumları bulunmaya çalışılmıştır. Açık alanlarda dolaşarak, buralardaki yerleşim yerlerini ve anıtları yalnızca orada olmakla, bedensel olarak duyumlamakla betimleyebileceğimiz gerçeğine rağmen, fenomenolojik yaklaşımın kabul gördüğü düne kadar bütün çalışmalar öncelikle ölçmekle ve olan biteni kağıt üzerinde (ölçümlenen noktalar üzerinden) tartışmakla sınırlı kalmıştır. Oysa iki boyutlu soyut haritalar hiçbir zaman alanda olmanın, mekanı deneyimlemenin sağladığı küçük ayrıntılardan çıkarılabilecek bilginin yerini tutmayacaktır.

On yıl önce, içindeki hendeklerle birlikte iki paralel setten oluşmuş 10 km uzunluğundaki Neolitik döneme ait çizgisel bir anıt eser olan Dorset Cursus boyunca yürümüş, yörenin topografyasıyla (dağlar, tepeler, vadiler, nehir yolları) ve yakınlardaki aynı dönemden kalma başka eserlerle bu yapıntının ilişkisini ayrıntılı olarak belirlemeye çalışmıştım: Bu arazi ve anıtlar nasıl ele alınmalı, nasıl anlaşılmalıydı? Yöre çok eskiden beri inceleme altındaydı, haritalanmıştı, bazı bölümleri kazılmıştı. Artık hakkında çok şey biliniyordu, fakat daha önce hiç kimse buranın önemi hakkında ayrıntılı bir bakış açısı ile set boyunca bir yürüyüş gerçekleştirmemiş, eserin arazi üzerindeki etkisini, toprakla ilişkisini ortaya koymamıştı. Şimdilerde benzer çalış-

malar çokça yapılmaktadır (örn. Edmonds 2001; Fraser 1998; Scarre 2002).

Aynı şekilde, Avrupa'daki megalitik mezarlar üzerine kitaplarda çok miktarda mürekkep tüketilmişken, çok yakın zamanlara kadar hiçbir arkeolog mezar geçitlerinde ve odalarda dolaşmanın nasıl bir duygu olduğunu; ışığın ve karanlığın, dar ve geniş alanların, seslerin, dokunun, rengin, temas etmenin ve taşın öteki maddi niteliklerinin insan tarafından nasıl duyumsandığını betimlemeye girişmemişti (örn. Richards 1993; Bradley 1999; 2000; Fowler ve Cummings 2003).

Kimi eleştirmenler bu tür çalışmaların mekâna dair fazlasıyla kişisel bir deneyim sunacağını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre bu yaklaşım öznel, dolayısıyla da değersizdir. Bence bu eleştirinin hiçbir temeli yoktur, çünkü sit alanlarını ya da buluntuları zaten hiçbir zaman tamamen istediğimiz gibi deneyimleyemeyiz. Bunların cisimsel varlıkları yapabileceğimiz gözlemleri ve düşünce tarzımızı baştan kısıtlar. Nesneler ve mekânlar ile insan arasında iki yönlü, yani "diyalektik" bir süreç işlemektedir. Her fenomenolojik inceleme ne kadar öznelse bir o kadar da nesneldir; karşılaştırma yapmak anlamsızdır. Biz insanlar nesneleri ancak deneyimleyerek inceleyebiliriz. Dolayısıyla bu türden incelemeler zorunlu olarak sınırlıdır ve eleştirilebilir. Deneyimlediğimiz her şeyi tümüyle açıklayamayız.

Bir anıt mezarın, sit alanı içindeki bir yerin ya da bir buluntunun deneyimlenmesi kimi zaman deneyimleyen üzerinde çok güçlü ve ezici bir etki bırakabilmektedir. Maddi kültürün bir *faillik* (bkz. s. 221) durumu içerdiğini, zihinlerimizi ve bedenlerimizi etkilediğini fark etmeye başlarız. Örneğin, bir geçitte dolaşırken yalnızca bazı hareketleri yapabileceğimizi, burada durmamız gerektiğini, şurada ayakta kalabileceğimizi o sırada öğreniriz. Maddi kültüre fenomenolojik yaklaşımanın vurgulamak istediği şey, nesnelerin duyumsanabilen türlü çeşit niteliğinin insan üzerindeki etkileridir. Nesneler edilgen değil etkindirler ve biz onları istediğimiz gibi yorumlayamayız, çünkü üzerimizde yazılı metinlerin değil, nesnelerin duyumsadığımız etkileri vardır.

Fenomenolojik yaklaşımda insan deneyimi mutlak bir gerekliliktir. Burada önemli olan insanın her zaman belli bir bakış açısıyla ve sınırlanmış bir şekilde deneyimliyor oluşudur. Dünyayı içinde dolaştıkça, her seferinde farklı açılardan, farklı mekânlardan, farklı bir bakış açısından deneyimleriz; hiçbir zaman her şeyi bir anda deneyimlemeyiz. Tek bir arazi değil, birçok arazi vardır; yerleşim yerleriyle ve anıtlarla nasıl karşılaştığımız, onları nasıl deneyimlediğimiz anlamlarını ve önemlerini tamamen değiştirecektir. Oysa, tek boyutlu bir yer planının ya da bir haritanın açısından baktığımızda her şeyi bir anda görürüz; ama bu tür harita ve planlar mekanların ve arazinin yalnızca soyut, uzamsal bilgisini verir: insan deneyiminin dışlandığı kuş bakışı bir görünümdür bu. Harita ve planlara bakarak çok zaman harcadığımızdan, dünyayı da çarpık bir şekilde, onların sunduğu imgelerle yorumluyor, geçmiş hakkında garip bir fikre varıyoruz. Aynı şey nesneleri inceleyip tarif ederken de geçerli.

Oysa dünya deneyimimiz gayet cisimseldir. İnsanın bakış açısı bütün duyuların birleşmesinden oluşur. Dünyayı yalnızca görmeyiz; sesleri duyar, kokuları algılar, nesnelere ayrı ayrı dokunuruz. Deneyim duyusal bağlarımızın üst üste bindiği duygulardan oluşan bir yapıdır; bağlama göre kimi zaman ses, kimi zaman imgelem, kimi zaman da görüş alanı öne çıkar. Dolayısıyla fenomenolojik arkeoloji geçmişi anlamak için dünyayla duyularımız aracılığıyla kurduğumuz ilişkilerin tümünü dikkate almaya çalışmaktadır (bkz. örn. Watson ve Keating 1999, Jones ve MacGregor der. 2002; Tilley 2004). Çağdaş kültürümüzde görselliğin hâkim olduğu öne sürülüyor. Kimi tarihçilere göre, başka zamanlarda ses ve koku gibi başka duyularımız önemliydi. Bu konuda arkeolojik olarak araştırılacak bir sürü şey olmalı: Neden deniz manzarasının, tuzun ya da çürümüş yosunun kokusundan daha önemli olduğunu düşünelim ki?

Fenomenolojik arkeoloji bize önyargılarımızı, kendimizi ve incelediğimiz şeyle ilişkimizi tanıtır. Birincil talebi ise geçmişle "sinestezik" (dünyayı deneyimlemeyi sağlayan duyularımızın tümünün bir arada olduğu) bir duygu bağı kurmamızdır.

Önerilen kaynaklar

Bradley, R. 2000. *An Archaeology of Natural Places.* Londra: Routledge. [Adaklar, taş balta üretim alanları, kaya sanatı ve anıtlar dahil Avrupa'nın tarihöncesi maddi kültürü üzerinden arazi kullanımının değişmemiş özelliklerinin önemi konusunda geniş kapsamlı bir çalışma.]

Edmonds, M. 2001. *Prehistory in the Peak.* Stroud: Tempus Publishing. [Kuzey İngiltere'deki Peak District'te bulunan arazi ve anıtlar üzerine çağrışımcı, şiirsel ve bol örnekli bir çalışma.]

Jones, A. ve MacGregor, G. 2002. *Colouring the Past: The Significance of Colour in Archaeological Research.* Oxford: Berg. [Arkeolojik yorumlarda rengin önemine dair kitap niteliğinde bir ilk çalışma.]

Richards, C. 1993. "Monumental Choreography: Architecture and Spatial Representation in Late Neolithic Orkney," s. 143-78 (C. Tilley, der.) *Interpretative Archaeology*. Oxford: Berg. [Anıt mezar içlerinin duyusal boyutu üzerine harika bir tartışma.]

Thomas. J. 1996. *Time, Culture and Identity.* Londra: Routledge. [Britanya'nın Neolitik dönem anıtlarının ve maddi kültürünün önemi üzerine taze ve kışkırtıcı bir bakış açısı getirmekte faydalanılmış, Heidegger'in görüşleri üzerine temellenen zamanın kültür ve kimlikle ilişkisine dair felsefi bir tartışma.]

Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape.* Oxford: Berg. [Kitap, arazi çalışmalarında kullanılacak fenomenolojik yaklaşım için gerekli kuramsal temeli oluşturmak üzere etnografik eserleri konu ediyor ve güney Britanya'daki tarihöncesi anıtları bulundukları arazi açısından inceliyor.]

Tilley, C. 2004. *The Materiality of Stone: Explorations in Landscape Phenomenology.* Oxford: Berg. [Merleau-Ponty düşüncesi üzerine yapılan ayrıntılı bir tartışma kullanılarak arazi açısından taşın çok katlı duyusal niteliği anlaşılmaya çalışılıyor; örnekler Neolitik Britanya'daki taş anıtlar, Malta'daki Neolitik tapınaklar ve Güneydoğu İsveç'ten Tunç Çağı oyma kayalar ve höyükler.]

İleri okuma

Bradley, R. 1999. "Darkness and Light in the Design of Megalithic Tombs." *Oxford Journal of Archaeology* 8: 251-9.

Fowler, C. ve Cummings. V. 2003. "Places of Transformation: Building Monuments from Water and Stone in the Neolithic of the Irish Sea." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 9 (1): 1-20.

Fraser, S. 1998. "The Public Forum and the Space Between: The Materiality of Social Strategy in the Irish Neolithic." *Proceedings of the Prehistoric Society* 64: 203-24.

Scarre, C. (der.) 2002. *Monuments and Landscape in Atlantic Europe.* Londra: Routledge.

Thomas, J. 2002. "Archaeology's Humanism and the Materiality of the Body," (Y. Hamilakis, M. Pluciennek and S. Tarlow, der.) *Thinking Through the Body: Archaeologies of Corporeality*. New York: Kluwer Academic.

Tilley, C. 1999. *Metaphor and Material Culture*. Oxford: Blackwell.

Watson, A. ve Keating, D. 1999. "Architecture and Sound: An Acoustic Analysis of Megalithic Monuments in Western Britain." *Antiquity* 73: 325-36.

CHRISTOPHER TILLEY

GÖRELİ VE MUTLAK TARİHLENDİRME ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Bugün arkeologların ellerinin altında bulunan yüksek teknoloji ürünü çok sayıda tarihleme yöntemi bize arkeoloji açısından önemli iki bilgiyi kesin bir şekilde verebilmektedir: yapıların veya buluntuların kaç yıllık oldukları ve insanlık tarihinin belli başlı dönemleri ya da süreçlerinin ne kadar sürmüş olduğu. Çok küçük radyoaktif madde parçalarını ölçebilen karmaşık tekniklerin hesap ve istatistik modelleriyle bir arada kullanılmasıyla genellikle gayet kesin kronolojik şemalar çıkarılabilmektedir.

Ne var ki, arkeoloji mesleği çok uzun bir dönem boyunca bu lükse sahip olmamıştır. Eskiden arkeologlar ya dünya üzerinde gözlemlenmiş tekrarlayan doğa olaylarına bel bağlamak, ya da Yakın Doğu hanedanlıklarını kayıt altına almış tarihöncesi "zaman dizimleri"ne (kronolojilerine) dayanarak bunları dünyanın başka yerlerindeki arkeolojik malzemeyle ilişkilendirmeye çalışmak durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla varılan sonuçlar genellikle hedeflenenden uzaktır. Bundan da önce, antik dö-

nem tarihçileri yalnızca orantı kurabildikleri bir zaman dizimi kavramına sahiptiler: Britanya'da ve Avrupa'nın başka birçok yerinde örneğin, her şey Roma ya da Roma öncesine ait olarak kabul edilmekteydi. 19. yüzyılın başlarından itibaren tarihleme tekniklerinin gelişiminde arkeologların geçmiş hakkındaki düşüncelerini kökten değiştiren, tarihlendirmenin büyük önem arz ettiği üç devrimci dönem yaşanmıştır. Bugün bu dönemlerin sonuncusunun içinden geçmekteyiz.

Antik zaman uzmancılığı

18. yüzyılda İngiliz antik dönem uzmanı William Stukeley, etrafında çepeçevre bir Roma yolu bulunduğu için Silbury Hill adlı büyük höyüğün Roma öncesine ait olduğunu ileri sürmüştü. Stukeley göreli tarihleme yöntemini kullanıyordu; bu yöntemde anıtlarla yapıntılar birbirlerine göre değerlendirilip farklı çağlardan gelip gelmedikleri saptanmaktadır. Göreli tarihleme belirli sit alanlarından elde edilen tabakalaşma (*stratigraphy*) ilkelerine dayanır (bkz. s. 260). Basit stratigrafik gözlemlerle ancak sınırlı bir bilgi edinilebileceğini savunan arkeoloji tarihçisi Glyn Daniel (1967: 1957), Stukeley gibi antik dönem uzmanlarının ellerinde Üç Çağ Sistemi benzeri gelişkin şemalar olmadığı için, profesyonel bir arkeoloji disiplinini yaratmalarının mümkün olmadığını söylemiştir (bkz. s. 315). Geniş kapsamlı gözlemler yapabilmek için belirli bir sit alanına özgü tabakalaşma ilkelerini yaymak gerekmiştir. Buna göre, bilinen bütün arkeolojik sahalarda Demir Çağı her zaman Tunç Çağı'nın üzerinde ve yine aynı şekilde Tunç Çağı da Neolitik üzerinde bulunuyorsa, sırasıyla Neolitik, Tunç Çağı ve Demir Çağı şeklinde genel bir gelişim şeması geliştirilebilir.

Göreli şemalardan gerçek tarih bilgilerini toplama girişimi 17. yüzyıldan itibaren başlamış ve oldukça ciddiye alınmıştır. Papaz James Ussher (1581-1656), Dünya'nın İ.Ö. 4004 yılında yaratıldığını ve Nuh Peygamber ve ailesinin gemiye İ.Ö. 2349'da bindiklerini ortaya çıkarmak için Tekvin'i kullanır. Bu bilgi Tanrı Kelamı olan Kitab-ı Mukaddes İncil'deki bilgile-

rin doğru ve tam olduğu varsayımına dayanır. Bu nedenle Ussher, Jared'in 162 yaşındayken "Enoch'un (İdris'in) doğumuna babalık" yaptığını (Tekvin 5: 18) ve ondan sonra "800 yıl daha yaşadığı"nı okuduğunda hiç duraksamamıştır. Yaptığı çalışmalar nedeniyle –az buz değil, Dünya'nın kronolojisini, yaşını çıkarmıştı– Ussher ülke çapında ün kazanır ve ölümünden sonra devlet töreniyle Westmister Abbey katedraline gömülür (Cohn 1996).

Ussher'in şeması 19. yüzyılın başına kadar antik çağ insanına dair tüm bilgilere egemen olmuştur. İnsanın dünya üzerindeki varlığının çok yeni olduğu düşünülmüş, doğa olaylarının meydana geldikleri çağlara ait bilgiler içerdiği anlaşıldıktan sonra, jeolojik geçmiş ile insanlık tarihi arasındaki ilişki ancak kurulabilmiş ve bu akademik bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum, 19. yüzyılın başından itibaren bütün bir yüzyıl boyunca arkeologların en azından tarihöncesinin geç dönemlerinden tarihin ilk dönemlerine kadarki zaman için genel bir resimde buluşmak üzere, bölgesel kronolojik şemalar üzerinde çalışmalarından da anlaşılır. Sir Charles Lyell'in bazı jeolojik katmanların onlarca bin yıllık zamanlara denk geldiğini anlamasıyla (bkz. s. 289) dünyanın –ve insan toplumunun– düşünülenden çok daha eski olduğunun kabul süreci de nihayet başlamıştır.

Arkeolojinin başlangıcı: Gelişkin göreli tarihlendirme

Bilinmeyen zamanın kabulü ve kimi hayvan gruplarının dünya üzerinde belirli bir süreden beri var olduklarının anlaşılması, kronolojik bilginin hayvanların var oluşlarından, yok oluşlarından ve kemik yapılarından çıkarsanabilme olasılığını gündeme getirmiştir. Bu, biyostratigrafiye (biyolojik tabakalaşmaya) dayanan bir ilkedir. Fransız bilimci Georges Cuvier'nin 18. yüzyıl sonunda kimi hayvanların (mamutlar gibi) yok olduklarını ve yeni türlerin var olmaya başladığını göstermesinden itibaren doğa bilimciler zaman içinde hayvan topluluklarının bileşeninin nasıl farklılaştığı üzerinde durmaya baş-

lamışlardır. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Gabriel de Mortillet tarafından "Rengeyiği çağı" gibi kimi "devirler" tanımlanmaya başlanır. Biyostratigrafi bugün de paleoantropolojinin merkezinde bulunmaktadır. Tarla farelerinin gelişimi örneğin, İngiltere'deki Boxgrove'un Aşağı Paleolitik döneminin tarihlendirmesinde önemli bir katkıda bulunmuştur. De Mortillet ve Edouard Lartet ile Henry Christy gibi uzmanlar ayrıca mağara ve kaya oyuklarında bulunan taş aletler ile başka alet çeşitlerinin teknolojik ve tipolojik özelliklerini kullanarak geniş dönemler tespit etmişlerdir. Darwin'in de arkadaşı olan Sir John Lubbock, 1865'te *Prehistoric Times* [Tarihöncesi Zamanlar] adlı kitabında bu dönemlerden ikisini resmen Paleolitik ve Neolitik olarak adlandırmıştır.

Aynı zamanda ilk devletler dönemine ait Abidos'taki I. Seti mezarında bulunan Mısır kral listeleri, bütün bir Yakın Doğu'nun kronolojik yapılandırmasında temel oluşturmuştur; ancak Onsekizinci Hanedan'ın birçok kralı kötü oldukları için dışarıda bırakılmıştır; ötekilerin yönetim dönemleri ise istikrar olduğunu gösterecek şekilde daha geniştir; ve bugün birbirlerinin çağdaşı olduğunu bildiğimiz bazı hanedanlıklar bu listelerde birbirini izlemektedir. Bunlara rağmen bu kronolojik temel taş hiçbir "ön tarih" bilgisi olmayan bölgelere genişletilmiş ve Gordon Childe (1934) (bkz. s. 62) bu konuyu "tarihöncesi Avrupa'nın doğru idraki için kaçınılmaz bir giriş" olarak görmüştür.

Kesin ve mutlak tarih eksikliğinin 19. yüzyıl boyunca arkeolojik bilginin gelişimini ne kadar geciktirdiği üzerinde fazla durmaya gerek yok. Belli başlı kültürel yeniliklerin ilk önce Doğu'da ortaya çıktığı ve oradan yayıldığı –"ex orinte lux"– ya da Batı'da da bağımsız keşiflerin olduğu tartışmaları henüz sonuçlanmamıştır; kronolojiye pek önem vermeyen büyük düşünür Childe kronolojileri –kendi alaycı diliyle söyleyecek olursak– teorilerine nasıl uyuyorsa o şekilde kullanılan, kimi zaman şişirilen kimi zaman da sıkıştırılan bir körüğe benzetmiştir (McNairn 1980).

Göl ve turba yataklarında bulunan polen sahaları dışında (bkz. s. 68), 20. yüzyılın ilk yarısında önceden var olan oran-

tıyla kurulmuş basit kronolojilerde gerçek bir ilerleme sağlanamamıştır. Rutherford radyoaktif parçalanmayı 1905'te bulur ancak, bu tekniğin Dünya'nın tarihini belirlemede kullanılabileceği fikri onyıllar sonra ortaya atılacaktır. Tarihlendirme konusundaki ilk gerçek ilerleme 1930'larda, Güneybatı Amerika'da yapılan ağaç halkaları analizi ile olmuş ve bu teknik kısa sürede Avrupa'da da yaygınlaşmıştır. Yine de bugün arkeologların kullandığı genel bir kronolojik çerçeve bütünlüklü olarak ancak 1950'lerden sonra çizilebilmiştir.

Arkeolojik olgunluk dönemi: Mutlak tarihlendirme teknikleri

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen onyıllarda mutlak tarihlendirme tekniklerinin gelişimiyle Avrupa'nın tarihöncesini tam olarak ve yeniden yazmak mümkün olmuştur (Renfrew 1973). Bu büyük yeniliğe ek olarak –ki bu birçok başka şeyle birlikte Childe'ın yayılmacılığının (*diffusionism*) da sonu demektir– arkeoloji, "ilk kez dünya çapında uygulanabilecek ve arkeolojik oluşumların yaşının yanı sıra, tarihsel sırasını da belirlemeyi mümkün kılacak bir kronoloji"ye kavuşmuştur (Trigger 1989: 17). Sir Mortimer Wheeler (1958) tarafından da belirtildiği gibi, arkeolojik bilgi açısından gerçek "bir yeni çağ açılmıştır".

Amerikalı bilimci Willard Libby'nin bazı nesnelerin gerçek yaşlarına dair bilgiyi içlerinde taşıdıklarını teşhis etmesi dahicedir. Mutlak tarihlendirme teknikleri, bir durumdan ötekine geçerken cismin radyoaktif maddesinde meydana gelen parçalanmaya ve aradaki sürecin ölçülmesine dayanır; keşif radyoaktif araştırmaların çok yoğun olduğu İkinci Dünya Savaşı ertesindeki Soğuk Savaş sırasında yapılmıştır. Libby, Karbon 14 maddesinde gözlediği parçalanmanın, örneklerdeki asıl miktar ve parçalanma hızı saptanabildiği sürece, tarihlendirme tekniği olarak kullanılabileceğini hemen anlamıştır. 1948'de yapılan ilk testler cesaret verici olmuş ve alınan sonuçlar 1949'da yayımlanmıştır (Libby ve diğerleri 1949).

Bunun arkasından şaşkınlık uyandırıcı birtakım gelişmeler birbirini izler. Tarımın başlangıcının ve bakır ve tunç madenciliğindeki ilerlemenin düşünüldüğünden çok daha erken olduğu ortaya çıkarılır. Ancak yeni bulgularda herkes hemfikir değildir. Stuart Piggott (1959), bilinenden çok daha önceye tarihlenen Britanya Neolitik Çağı'nı –kendisi İ.Ö. 2000'de başlattığı için– "arkeolojik olarak kabul edilemez" bulur. 1960'larda istatistikler ve hesaplamalar sayesinde iyice geliştirilmiş olan ağaç halka tarihlendirmesi, radyokarbona rakip çıkarak mutlak tarihlendirmeyi mümkün kılar. Radyokarbon tarihlendirmenin ağaç halka tekniği kullanılarak düzeltilmesiyle ("kalibrasyon"), çok sayıda geç tarihöncesi Avrupa kültürünün, etkilendiği sanılan Akdeniz kültürlerinden daha eski olduğu gösterilmiştir. Göreli tarihlendirme şemalarındaki gelişmeler de kimi şaşkınlıklara yol açmıştır: Londra'daki Doğa Tarihi Müzesi'nde çalışan Kenneth Oakley 1950'lerde yaşlarını tespit amacıyla kemiklerdeki florin düzeyini ölçmüş ve Piltdown "fosilleri"nin aslında daha yakın zamana ait olduklarını öne sürmüştür; bu iddia 1980'lerde kemiklerden alınan küçük örneklerin radyokarbon ölçümü sonucunda Ortaçağ'a ve modern zamanlara tarihlendirilmesiyle kesinleşmiştir.

1970'lerde radyoaktif parçalanma tekniğinin daha fazla kullanılmaya başlanmasıyla arkeolojide yeni bir devrim gerçekleşir. Doğu Afrika'daki volkanik çökeltilerin potasyum-argon parçalanma yöntemiyle tarihlendirildikten sonra, 1970'lerde büyük tartışmalar çıkar, çünkü ilk sonuçlara göre gösterge olabilecek önemli bir katman, günümüzden 2.4 milyon yıl öncesine işaret etmektedir. İlk *Homo* fosilleri bu tarihi desteklediği için, türümüzün çok daha erken bir dönemde ortaya çıkmış olması gibi bir durum söz konusu olmuştur (bkz. s. 156), ki bu sonuç biyostratigrafik tahminlerle de çelişmiştir. Tartışmalar, ilk tarihlendirme hesaplarında bazı hatalar yapıldığı anlaşılınca ve sonuç biyostratigrafik tahminlerle uyumlu bir şekilde, günümüzden yaklaşık 1.8 milyon yıl öncesine çekilince nihayete erer.

Arkeolojinin sınırları: Tarihlendirmeyle neler yapılabilir, neler yapılamaz

Nükleer araştırmalarda kullanılan ölçme yöntemleri 1977'den itibaren arkeolojik tarihlendirme çalışmaları için de kullanılmaya başlanmış, 1980'lerin ortasında bir avuç laboratuvar, parça hızlandırıcılar ve karmaşık algılama aygıtları sayesinde çok küçük karbon örneklerinden yaş tayini yapmayı başarmıştır. Hızlandırıcı Kütle Spektrometresi (*Accelerator Mass Spectrometry* - AMS) ile yapılan radyokarbon yaş tayini, tarihte ilk kez kemik aletler, ahşap buluntular, papirus ve insan fosilleri dahil, küçük ve değerli parçaların doğrudan yaşlarını bulmayı sağladığı için arkeolojide bir devrim niteliğindedir. Kayaçlar tarafından emilmiş ve zaman içinde birikmiş öteki yüksek enerjili kozmik ışınların ölçülmesi de AMS teknikleriyle mümkün olmuştur (kozmojenik izotop tarihlendirme). Mağara duvarına yapılmış resimlerden elde edilen karakalem tozlarında, insan saçı ya da tahıl tanelerinin küçük bir örneğinde milyon kere milyonda bir bile bulunsa, karbon 14 atomları mikroskop sayesinde sayılabilmektedir.

Günümüzde çok sayıda bilimsel tarihlendirme yönteminin arkeologların hizmetinde olmasının geçmişe dair zaman çizelgelerinin sorunsuz ve net bir şekilde kolayca çizilebileceğini düşündürmektedir. Bu durum kimi teknikler ve son 6.000 yıl için geçerli olsa da, gerçek bundan epey farklıdır. Radyoaktif bozulmaya dayanan yöntemlerin çoğu, ilgili radyoaktif izotopun davranışını bilmeyi gerektirir, ki örneğin uranyum için bu bilgi oldukça eksiktir (U-Dizileri; Elektron Spin Rezonansı). Bilgi eksikliğini gidermek için çeşitli varsayımlarda bulunulmakta, kimi tekniklerde varsayımların sayısı o kadar fazla olmaktadır ki, sonuçlar güvenilir olmaktan büyük ölçüde çıkmaktadır (örn. ESR). Bu belirsizlik genellikle tarih hatası şeklinde ortaya çıkar, nitekim radyokarbon dışındaki doğrudan tarihlendirme tekniklerinde hata çok yaygındır. Radyokarbon tekniğinde daha az varsayıma ihtiyaç duyulmakta, ama bu kez de üst atmosferdeki doğal 14C üretimindeki değişim "radyo-

karbon saatin" işleyişini bozarak kesinliği etkilemektedir. 14C ile tayin edilen yaşların, örneğin dendrokronoloji (ağaç halka sayımı) gibi başka yöntemlerle karşılaştırılması, olası sapmaların tahmin edilmesini sağlayabilmektedir. Elde edilen düzeltme ("kalibrasyon/uyarlama") eğrileri sayesinde, artık 14C tekniğiyle bulunmuş yaşı, yaklaşık 14.000 yıl geriye doğru gerçek takvim yaşına çevirmek mümkündür, ancak geçmişte belli zamanlarda atmosfer üretimi öyle yüksek düzeylere ulaşmıştır ki, çok büyük miktarda takvim zamanı tek bir radyokarbon yılı tarafından "yutulup gitmiştir".

Arkeolojide tarihlendirme yöntemlerinin sınırlarına dayanmış durumdayız. Artık moleküler düzeyde yaş belirleme ve radyoaktif madde içindeki karmaşık parçalanma zincirlerinin anlaşılması aşamasına gelinmiştir. Belki kısa bir süre sonra kemik fosillerinden doğrudan eski DNA'ların yaşı bulunabilecektir. Ancak sınırlar tarihlendirmeyle neler yapılıp neler yapılamayacağıyla da ilgilidir. Son yarım yüzyıl içinde arkeologlar bir yüzyıl öncesinde hayal bile edemeyecekleri tekniklerle donatılmışlardır. Ancak, tarihlendirme konusunda doldurulacağına inandığımız boşluklar bugün de vardır, her zaman da olacaktır. Zamanın derinliklerine indikçe zaman bilgimiz belirsizleşmektedir. Bu konuda bir ilerleme ihtimali yok. En iyi bildiğimiz teknikleri çok dikkatli kullandığımız durumlarda bile, bu tekniklerin hiçbir zaman sanıldıkları kadar bilgi verici olmadıklarını anlıyoruz; ve insanlık tarihine dair sorduğumuz sorular derinleştikçe, son gülen her zaman doğa oluyor.

Önerilen kaynaklar

Aitken, M. J. 1990. *Science-Based Dating in Archaeology*. Londra: Longman. [Mutlak tarihlendirme teknikleri hakkında hâlâ en kapsamlı olma niteliğini koruyan bir el kitabı. Gelişimlerine ilişkin kimi bilgilerin yanı sıra, teknikleri ve uygulamalarını anlatan bir eser.]

Bahn, P. G. (der.) 1996. *The Cambridge Illustrated History of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Tarihlendirme tekniklerinin gelişimi, düşünsel bağlamları ve arkeoloji disiplinine etkilerini ele alan mükemmel bir eser.]

Pettitt, P. B. 2002. Antiquity and Early Humanity. *Antiquity* 76: 1080-5. [*Antiquity* dergisinin bakış açısına sahip, insan evriminin kronolojisiyle ilgili gelişmeleri ele alan kısa bir makale.]

Renfrew, C. 1973 *Before Civilization: The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. Londra: Pelican. [Radyokarbon "devrimleri" ve Avrupa'daki tarihöncesi algısını nasıl değiştirdiği konusunda kapsamlı ve okunmaya değer bir eser.]

Renfrew, C. ve Bahn, P. 2004. *Archaeology: Theories, Methods and Practice*, 4. baskı. Londra ve New York: Thames and Hudson. [Arkeoloji için standart bir kaynak. 4. Bölüm (Ne zaman? Tarihlendirme, Yöntemler ve Kronoloji) arkeologların zaman çizelgelerini nasıl oluşturduklarına dair son bilgileri de içeren faydalı bir başlangıç.]

İleri okuma

Aitken, M. J., Stringer, C. B. ve Mellars, P. A. 1993. *The Origin of Modern Humans and the Impact of Chronometric Dating*. Princeton: Princeton University Press.

Childe, V. G. 1934. *New Light on the Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory*. Londra: Kegan Paul.

Cohn, N. 1996. *Noah's Flood: The Genesis Story in Western Thought*. Yale: Yale University Press.

Daniel, G. 1967. *The Origins and Growth of Archaeology*. Londra: Penguin.

Gillespie, R. 1986. *Radiocarbon User's Handbook*. Oxford: Oxford University Committee for Archaeology Monograph 3.

Hedges, R. E. M. 1997. "Radiocarbon Dating - 50 Years On." *Education in Chemistry* Kasım: 157-64.

Libby, W., Anderson, E. C. ve Arnold, J. R. 1949. "Age Determination by Radiocarbon Content: Worldwise Assay of Natural Radiocarbons." *Science* 109: 227-8.

Lubbock, J. 1865. *Pre-historic Times as Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages*. Londra: Williams and Norgate.

McNairn, B. 1980. *The Method and Theory of V. Gordon Childe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Piggot, S. 1959. "The Radiocarbon Date from Durrington Walls." *Antiquity* 33: 289.

Schnapp, a. 1993. *The Discovery of the Past*. Londra: British Museum Press.

Trigger, B. G. 1989. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
Waterbolk, H. T. 1971. "Working with Radiocarbon Dates." *Proceedings of the Prehistoric Society* 37: 15-33.
Wheeler, M. 1958. "Crawford and Antiquity." *Antiquity* 32: 4.

PAUL B. PETTITT

HABİTUS

Habitus kavramı ilk olarak önde gelen Fransız toplum kuramcısı Pierre Bourdieu'nün (1930-2002) 20. yüzyıl sonuna doğru yazdığı eserlerde ortaya atılmıştır. *Habitus* kavramı anlaşılması kolay bir kavram değildir, ama bu zorluğu, kavramı yalnızca tanımlayarak aşmaya çalışmak da doğru olmaz. Çünkü tanımlamalar bize hazır ürün imgesi sunar; alıp doğruca yazımızda kullanacağımız hazır bir arkeolojik "kavram" değildir *habitus*. Böyle yapıldığında Bourdieu'nün ve de konuya daha dikkatli eğilmemizi sağlamaktan, daha detaylı araştırmalara yönelmemiz gerektiğini söylemekten güç alan bu fikrin kıymetini anlamamış oluruz. *Habitus* kavramını arkeolojiye uygulayacaksak, bunu onu kullanmakla arkeolojinin ilerleyeceği için değil, arkeolojinin beşerî bilimlerin tarihine daha tatminkâr bir katkıda bulunabilmesi için, kavramın gündeme getireceği kimi konulara eğilmeyi sağlayacağı için yapmalıyız.

Peki nedir bu konular? Bourdieu *habitus* fikrini insan eyleminin bir yönünü ya da bu eylemliliğe olanak tanıyan kaynağı ortaya koymak amacıyla geliştirmiştir. Yalnızca insan eylemine özgü, insan eylemini hayvan davranışından ayıran bazı nitelikler vardır. Bu nedenle *habitus* kavramının insan dışındaki doğaya uygulanması düşünülmez. Belki ilk bakışta bunu kabul etmekte biraz zorlanabiliriz – ne de olsa insan bilinci, karmaşık iletişim sistemlerinin yaygınlaşması ve insanın kültürel, etnik ve ırksal farklılıkları – bizi diğer türlerin davranışlarından ayırır; insan alemindeki bu çeşitlilik bizim hayvan dünyasından

ayrıldığımızın da işaretidir. Ne var ki, insan çeşitliliğini ortaya çıkaran mekanizmaları kavramak yalnızca bu gözlemlerin sonucu mümkün olmaz. Belki insan beyninin yapısı ya da insanın konuşma yeteneği, veya bunların ve başka unsurların birleşimi söz konusudur. Geldiğimiz aşamada ne dersek diyelim insan çeşitliliğini oluşturan koşulların hem tarihin hem de biyolojimizin bir ürünü olduğu genel olarak kabul görür. Örneğin birçok araştırmada beyin evriminin kültürel kavramlar oluşturacak şekilde biyolojik bir yeteneği doğurduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Başka bir deyişle Darwin'den beri insanlığın doğanın ve evrimin ürünü olduğu kabul edilmektedir. Ne var ki, insanlığın ayırt edici niteliklerinin doğadan ayrı, toplumsal kurumlar ve kültürel gelenekler gibi mekanizmalar içinde tarih boyunca sürdürüldüğünü de artık teslim etmek durumundayız.

Bu nedenle doğa-kültür ikileminin birbirlerinden bağımsız yapılara karşılık geldiğini söylemek sorunludur. Kültürü oluşturan tarihsel koşullar doğayı oluşturan süreçler içinde işlemektedir. Bunu söyledikten sonra sıra toplumsal yapı ile insan unsuru arasındaki ikilem şeklindeki öteki sorunlu ikiliklere gelir. Örneğin, bireylerin sergiledikleri alışkanlıklar toplumsal gelenek ve kurallar tarafından yapılandırılmıştır (bkz. s. 311), böyle olsa bile, toplumsal kurumların (yapının) devamlılığı bireylerin eylemleriyle (fail oluşlarıyla) sağlanmaktadır. Sorun genellikle ikiliğin bir tarafı diğerine indirgenerek çözülür: Yani kültür doğaya, aktör/birey/fail de toplumsal yapıya indirgenir. Oysa bu indirgemeciliği sürdürmek kolay değildir: İnsan bir dizi kültürel pratik (bkz. s. 221) dolayımıyla faaliyete geçer ve toplumsal yapıları var eden de bu pratiklerdir. Bu durumda eğer kültür tamamen doğanın ürünüyse bir tek insana atfedilecek bir sıfat da yok demektir.

Artık *habitus* kavramına daha yakından bakabiliriz. Bourdieu bu kavramı, doğa-kültür ile toplumsal yapı-insan gibi ikilemlerin doğurduğu sorunlara tepki olarak ortaya atmıştır. Kavramı kullanmanın önemi, bu türden ikiliklerle düşünmenin ve bunların doğurduğu döngüselliğin yol açtığı yersizlikleri göstermenin zeminini oluşturmasından gelir. Bunu, in-

sanlığın fiziksel olarak şekillendirilmiş olduğunu, aktörün bu beden aracılığıyla hareket ettiğini ve de doğanın bir ürünü ve bir kültür taşıyıcısı olması açısından temel teşkil etmesine rağmen, bedenin bu ikiliklerle pek de bağdaşmadığını hatırlatarak yapar.

Doğa-kültür, toplumsal yapı-insan unsuru şeklinde ikili karşıtlıklar olarak işleyen bu yaklaşımların üstesinden gelmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan biri Giddens'ın insan faili ile toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiyi tarihsel süreci yönlendiren tek bir ikilem olarak ele alan yapılaştırma (*structuration*) kuramıdır. Bourdieu'nün *habitus* kavramı ise ikili düşünme sorununa biraz daha farklı yaklaşır. Bourdieu'nün herkesçe bilinen çapraşık diline rağmen, *habitus* kavramı Giddens'ın kullandığı terimlerden çok daha az soyuttur, çünkü onun derdi görgül olarak insanların günlük pratiklerinin altından kalkmak için yaptıkları faaliyetlerle ilgilidir. Dolayısıyla, Bourdieu'nün insan varlığının ve insan eylemlerinin şekillenmiş/cisimlenmiş olduğu biçimindeki yorumu, şaşırtıcı bir şekilde bariz olanı dile getirmektedir; ama bedenin sosyolojik ve antropolojik çalışmalar açısından ancak son zamanlarda ilgi odağı haline geldiğini, arkeolojik olaraksa kimi seçkin istisnalar dışında, eğer gömüt arkeolojisinin nesnesi falan değilse, hemen hiç ilgi görmediğini belirtmeliyiz.

Biçimlenme/cisimlenme/bedenlenme/vücut bulma konusunu işimize yarar hale getirebilmek için, bedenin doğal/biyolojik nitelikleri yanında kültürel/toplumsal nitelikleri de vardır, demekten daha fazlasını yapmak durumundayız. Çünkü aksi halde birbirine zıt doğal-kültürel kategorilerine hiç dokunmamış oluruz, ki bu da bizi bedenin eylemlerinde belli koşullar altında doğanın mı kültürün mü belirleyici olduğu şeklindeki cevapsız soruya getirir. Bu tür sorular genellikle doğal olanı bedenin biyolojik işleyişinde arar; toplumsal özelliklerse öğrenilmiş ya da bedene "nakşedilmiş" çeşitli kültürel niteliklerdedir. İçsel biyoloji ile dışsal toplum arasındaki bu ince ayrım bizi çoğu zaman akıl-beden bölünmesi olarak da ifade bulan beyin (biyolojik) ve akıl (kültürel) arasındaki farka işaret eden neredeyse

çözümsüz ikilemle baş başa bırakacaktır. Yani yine bedenin konumu içsel dürtüler ile dışsal koşullar arasında asılı kalır.

Bu nedenle bölünmeyi ortadan kaldırma çabamız doğrudan, ilkin insan eyleminin içsel dürtülerle dışsal itkilerin konusu olduğu, ikinci olarak da bedenin bir vazo ya da kap olarak ele alınabileceği şeklindeki varsayımlarımıza yöneliktir. Bourdieu dikkatlerimizi insanın kurallara uymadan eyleme kabiliyetine ve bilinçli niyetler içermeyen davranışlarda bulunma yeteneğine çeker. Bu başlangıçta bize yardımcı olacak bir önerme değildir, ta ki, Bourdieu'nün, başka şeylerin yanı sıra, insan pratiklerinin sürekliliğini dışsal ve soyut belirleyiciler (kurallar) ile niyetlenilmiş sonuçlara yönelmiş içten gelen bilinçli dürtülere bağlamayı engellemeye çalıştığını görene kadar. Bu, kuralların insanların talepleriyle oluştuğunu ya da bazı şeyleri başarmak için plan yapmak gerektiğini inkar etmek anlamına gelmez; aksine insanlar bütün bunları şekillenmiş/bedenlenmiş var oluşlarıyla yaşadıkları *habitus* bağlamında yaparlar. Bu durumda *habitus*un bir unsuru olarak bilinçsizce şekillenmiş pratiğe değinmenin, biyolojik bir belirleyiciliğe, o ilkel biyolojik bedenle taşınan ve kültürel olmayan bir dürtüye geri dönüşü işaret ettiğini varsayabiliriz. Oysa, Bourdieu'nün kullandığı örneklerin de açıkça gösterdiği gibi, durum bu değildir. Beden kendini değerlerle ifade ederek ve çeşitli hareketleriyle ve öteki insanlarla girdiği ilişkilerde bu değerleri gösterir; değerler gurur ve kibir, itaat eden ve edilgen duran, zarif ve esprili, itilmiş ve horlanmış gibi durumları ifade eder. Herkes insanlar arasında işleyen ve güç ilişkilerini, bireyin kendisini görünür ve duyulur kılmak için göstereceği gücü ifade eden bu değerleri paylaşır. Bunlar hayatın içinden geçerken ve dünyaya ve çevremize tepki verirken kim olduğumuzu gösteren, bizi biz yapan eylemler, bedenin başkalarınca tanınmasının yanı sıra, kendi kendisini de tanımasını sağlayan bükülmelerdir. Şeyler ve insanlar dünyasında nasıl yer alacağımızı biliyor olmanın vereceği güveni inşa etme bilinci, neyin mümkün olduğunu bilme bilincidir. Bu güven duygusaldır, iyi olmakla olduğu kadar, haklar ve onur sorunudur da. Ne yazık ki, Bourdieu dayanışmanın ve ait olma-

nın duygusal yönlerini tam manasıyla geliştiremediği için kendi iddiasını sonuna kadar götürememiştir.

Arkeologlar geçmişi ancak günümüze kalmış malzemeler aracılığıyla inceleyebilmektedirler, dolayısıyla arkeolojinin öncelikli ilgisinin eski insan davranışlarına bakarak arkeolojik envanterin oluşumuna açıklık getirmek olması anlaşılabilir durumdur. Oysa arkeolojik envanter içinde *habitus*un kesin izler bıraktığını iddia etmek anlamsızdır. *Habitus* bir varoluş şeklinin sınırlarını çizer; bir eylemle onun maddi sonuçları arasındaki mekanik ilişkide ifade bulmaz, ne de bir düşüncenin simgesel temsilidir. *Habitus* insanların dünyaya nasıl dahil oldukları, dünyadaki yerleri üzerinde hak iddia ederken kimlikleri üzerinde de hak iddia ediyor oluşlarıdır. Bunun içerdiği güvenceler, "doğal" olma noktasında da gereklidir, tıpkı "onun böyle davranması çok doğal" derkende olduğu gibi. Öz değerlerin doğallaştırılması insanları çevrelerindeki maddi dünyaya bağlar: Bu, ne zaman bir kenarda durmayı, nereye oturmamız gerektiğini, ya da bir sanat eserine hayranlık duyup duymamayı, mihrabın önünde bedenimizi nasıl eğmemiz gerektiğini bilmek kadar temeldir. Bu incelikler gündelik yaşam içinde anlamlıdır. Arkeologlar olarak bizler de, böyle yaşamların yaşandığı durumları, maddi bağlamları incelemekteyiz. Bugün sormamız gereken soru, onur ve alçalma, güven ve güvensizlik ve nasıl yaşanacağını bilme güveni gibi bir çok çeşidi olan bu öncelikli değerlerin incelediğimiz koşullarda, elimizdeki maddi referanslarda nasıl bulunacağı sorusudur.

Önerilen kaynaklar

Bourdieu, P. 1990. *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press. [Bourdieu'nün insan pratiğiyle ilgili konuları nasıl ele aldığını anlamak için temel ama anlaşılması hiç kolay olmayan bir metin.]

Calhoun, C., LiPuma, E. ve Postone, M. 1993. *Bourdieu: Critical Perspectives*. Cambrige: Polity Press. [Bourdieu'nün yazılarını çözmeye ve değerlendirmeye yarayabilecek iyi yazılmış makaleler derlemesi.]

Hamilakis, Y., Pluciennik, M. ve Tarlow, S. (der.) 2002. *Thinking Through the Body: Archaeologies of Corporeality*. New York: Kluwer Academic.

[Biçimlenme/bedenlenme konularına eleştirel bakan ve güncel düşünceleri içeren arkeolojik araştırmalar derlemesi.]

Jenkins, R. 2002. *Pierre Bourdieu*, gözden geçirilmiş baskı. Londra: Routledge. [Bourdieu'nün düşünce dünyasına dair okuyucu dostu, eleştirel bir anlatım.]

Jones, S. 1997. *The Archaeology of Ethnicity: Constructing Idendities in the Past and Present*. Londra: Routledge. [*Habitus* kavramından ve Bourdieu'nün düşüncelerinden yararlanarak kimlik konusunu arkeolojik açıdan ele alan bir eser.]

Shilling, C. 1993. *The Body and Social Theory*. Londra: Sage Publications. [İnsan biçimlenmesinde/bedenlenmesinde sosyolojik yaklaşımların gelişimini ele alan kısa ve öz bir anlatım.]

JOHN C. BARRETT

İLK ÇAĞLARDA İNSAN

Yunan, Mısır, Asur, Babil ve eski Orta Amerika gibi eski kültürlerin birçoğunda insanın onbinlerce yıl öncesinden geldiğine inanılırken, böyle bir düşünce, insanın kökeniyle ilgili tek çerçevenin yazılı belgeler, özellikle de *İncil* olduğu Ortaçağ Avrupası'nda bulunmamaktaydı. 17. yüzyıla gelindiğinde insan tarihinin tümünü kapsayan bir zaman çizelgesi oluşturma çabaları, dünyanın İ.Ö. 23 Ekim 4004 günü öğleyin yaratıldığını hesaplayan Başpiskopos Ussher'in ünlü çalışmasıyla sonuçlandı (bkz. s. 137).

Bu gidişin değişmesini sağlayan önemli etkenlerden biri, 1669'da bilinen ilk jeolojik görüntüyü resimleyen ve böylece birikim sürecini ve katmanların üst üste binişini (bkz. s. 261), yani üstteki katmanların eskilerin üzerinde durduğunu fark eden Danimarkalı doğabilimci Niels Stensen'in (Nicholas Steno) eseridir.

Bu kuralın arkeolojideki ilk uygulamalarından biri 1797'de İngiliz John Frere'in Hoxne Suffolk'taki bir tuğla ocağında Alt Paleolitik Çağ'a ait aralarında el baltaları da olan işlenmiş bazı taş aletleri keşfetmesiyle olmuştur. Aletler yerin 4 metre (13 fit) altında ve soyu tükenmiş büyük hayvan kemiklerini de ba-

rındıran bozulmamış bir dolgu katmanında bulunmuştur. Frere bu taşların insan eliyle yapılmış (*artefact*) olduklarını keşfetmekle kalmayıp onların "çok uzak bir döneme, bugünkü dünyanın ötesine ait olduklarına" da ikna olmuştur. Ne var ki, Antikacılar Derneği'nin dergisi *Archaelogia*'da yayımlandığı halde Frere'nin keşfi onyıllar boyunca dikkate alınmamıştır.

Ondan birkaç yıl önce 1771'de Bavyeralı bir papaz olan Johann Fiedrich Esper, Alman Jurası'ndaki Bayreuth yakınlarında yer alan Gaillenreuth Mağarası'nda mağara ayısı ile başka nesli tükenmiş hayvan kalıntılarının yanında insan kemikleri bulmuştur. Kemiklerin Tufandan önceki devirde, yani *İncil*'deki Taşkın'dan önce yaşamış bir Druid'e ait olabileceğini tahmin etmiş ama belki de daha yakın bir dönemden birine aittir diyerek, bunların soyu tükenmiş hayvan kalıntıları arasına karışmış kemikler olduklarına hükmetmiştir – yani araya karışmış olan kemiklerin o hayvanlarla çağdaş olabileceklerine ihtimal vermemiştir.

Her şeye rağmen, akademisyenler Yaratılış Kitabı'ndaki Dünya'nın oluşumuyla ilgili anlatımı çekinerek de olsa artık sorgulamaya başlamışlardır. Stratigrafi ilkeleri jeolojik katmanlardaki fosillerin araştırılmasında da uygulanır; Fransa'dan Georges Cuvier gibi paleontologlar (taşılbilimciler) fosil hayvanların çağdaş muadilleriyle farkını incelemiş, katmanların yaşıyla birlikte farkların da arttığını keşfetmişlerdir. Ancak Cuvier fosil insanla Taşkın'dan önce yaşamış ve "tufandan önceki" dolgularda bulunan ortadan kaybolmuş hayvan türlerinin bir arada var olduklarına inanmamıştır. *İncil*'e uygun bir şekilde insanların hayvanlardan sonra ortaya çıktıklarını düşünmüş, ancak öğrencileriyle ardından gelenlerin tersine, fosil insanların var olabileceklerini kesin olarak reddetmemiş, yalnızca kemikleri bulduğuna inanmamıştır. Arkeoloji tarihinde önemli bir dönüm noktası olan 19. yüzyılın ortalarına kadar, insanların nesli tükenmiş hayvanlarla bir arada yaşadıkları tezi kabul görmemiştir.

19. yüzyılın ilk yıllarında Batı Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden araştırmacılar kemiklerle karışmış halde kabaca işlenmiş taşlar bulmaya başlarlar. Örneğin 1823'te İngiliz Kilisesi'ne mensup bir rahip ve Oxford'da jeoloji profesörü olan William

Buckland, Paviland Mağarası'nda (Güney Galler) yaptığı kazıda bulduğu ve bugün 26.000 yıl öncesine ait olduğunu bildiğimiz erkek mezarı hakkında bir makale yayımlar. Ancak fil, gergedan ve ayı kemikleriyle bir arada olduğu halde bu kalıntının Romano-British, yani daha yakın döneme ait olduğunu düşünmüştür ve insanla fosil hayvanların çağdaş olabileceklerine inanmamıştır (gerçi kuvvetli kanıtlar karşısında sonradan fikrini değiştirecektir). Başka bir din adamı, John MacEnery, 1825'te İngiltere'nin güneybatısındaki Kent'te bir Büyük Mağara kazısı yapmaya başlamış, o da taştan yapılma aletlerle nesli tükenmiş hayvan kemiklerini bir arada bulmuştur; ne yazık ki sofu dindarların baskısı yüzünden bulgularının tümünü 1869'a kadar yayımlayamayacaktır.

Fransız bir eczacı olan Paul Tournal 1820'lerde Aude bölgesinde benzer keşifler yapmakla kalmamış, mağaralardan bulunan "kayıp türler"in kemiklerinde kesici alet izlerine de rastlamıştır. Ama asıl önemlisi, jeolojik kanıtlar üzerinde o kadar fazla durmuştur ki, sonunda eski çağ mağara kalıntılarıyla Taşkın arasında ilişki kurma geleneğini kırabilmiştir. 1833'e gelindiğinde çoktan son jeolojik çağı, yani insanlık çağını tarihsel (7.000 yıl öncesine giden) ve "önceki tarih" (bilinmeyen uzaklıkta) diye ikiye ayırmıştır. "Tarihöncesi" (prehistorya) teriminin habercisi olan bu terim ilk kez kullanılmış, aynı zamanda jeoloji ile tarih ilk kez birbiriyle ilişkilendirilmiştir.

Çığır açan buluş Belçika'da gerçekleşir. 18. yüzyıl boyunca ara sıra İtalya, Fransa ve Almanya'daki mağaralarda fosilleşmiş insan kemikleri bulunduğuna dair haberler gelmiş, ancak bunlar pek etki uyandırmamıştır. 1833'te Hollandalı bir doktor olan Philippe-Charles Schmerling, Liège yakınlarındaki mağaralarda yaptığı çalışmalar hakkında bir makale yayımlar. Schmerling alt tabakalarda olageldiği gibi taş ve kemik aletlerle birlikte tüylü gergedan, sırtlan ve ayı kalıntıları bulmakla kalmamış, ilk çağ özelliklerine sahip insan kemiklerine de ulaşmıştır ve buldukları muhtemelen Neandertal insan kalıntılarıdır. İnsan ve hayvan kemiklerinin aynı renk ve durumda olmalarına ve aynı katmanlarda bulunmalarına şaşırmıştır. Kemikleri

keşfedip kayda geçiren ve hangi döneme ait olduklarını araştırıp bunların soyu tükenmiş hayvanlarla çağdaş olduklarını bulan ilk arkeolog odur. 1848'de Gibraltar'da başka bir Neandertal kafatası bulunmuş, ancak 1856'da diğer kemikleri de keşfedilene kadar üzerinde durulmamıştır (bkz. s. 155).

Ne var ki, fosil insan buluntularının birikmesine ve Batı Avrupa'nın her yerinden araştırmacıların ciddi iddialar ortaya atmalarına rağmen, mevcut bilimsel kurumlar harekete geçmezler. Cuvier, yakın tabakalardan aşağı doğru kazdıkça ortaya çıkan buluntuları görmezden gelmeyi sürdürerek hayata gözlerini yumar; öğrencileri ise insanların "tufan öncesi" döneme ait soyu tükenmiş hayvanlarla birlikte yaşamış olduklarını reddetme kararlılığına devam ederler. Başka bazılarıysa mağaralardaki katmanlaşmanın çok karmaşık olduğunu, bunların kolayca bozulabileceğini öne sürüp ancak insan kemikleriyle nesli tükenmiş hayvanların açık bir alanda bir arada olmaları halinde konunun kesinleşeceğinde ısrarcı olurlar (oysa Frere böyle bir kanıtı zaten göstermiş ama keşfi unutulup gitmiştir).

İlk çağ insanına dair tespitlerdeki son köşe taşları Fransa'da konmuştur. Son kanıtları gösterense 19. yüzyıl ortalarında kuzey Fransa'da, Picardy'nin Abbeville bölgesinde, açık hava kazısı yapan bir gümrük memuru olan Jacques Boucher de Perthes'tir ve taş aletlerin mamut ve tüylü gergedan kemiklerinin bulunduğu katmanlarda tabakalaşmış halde bulunabileceğini kesin bir şekilde göstermiştir.

1859 yılı hem Britanyalı saygın birçok araştırmacının Boucher de Perthes'in kazı alanını ziyaret ederek iddialarına resmiyet kazandırdığı, hem de insanın ilahi yaratılışın özel bir varlığı olmadığını, hayvanlardan evrim yoluyla geliştiğini öne süren Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserinin yayımlandığı yıldır (bkz. s. 154). Uzun süren bir itimatsızlık döneminden ve Kilise'nin şiddetli muhalefetinden sonra, ama on sekiz ay gibi bir zamanın ardından, fazlasıyla kuşku duyulan bir fikir yaygın olarak kabul görmeye başlayacaktır. 1860'ların başındaysa Fransız araştırmacı Edouard Lartet, Buzul Çağı'na ait taşınabilir sanatın ilk örneklerini ortaya çıkarır; bunlar arasında Fran-

sa'da bir mağara olan La Madeleine'de üzerine kazınmış bir mamut resmi bulunan mamut dişi parçası da vardır. İnsanlarla nesli tükenmiş hayvanların çağdaş olduklarını bundan daha iyi gösteren bir kanıt olamaz; 1863'te Charles Lyell'in *Geological Evidences of the Antiquity of Man* [İlk İnsana Dair Jeolojik Kanıtlar] adlı kitabı tüm bilgileri bir araya getirerek, hem tarihöncesi arkeolojisinin hem de paleoantropolojinin temellerini ortaya koyar. Darwin ona hitaben ve memnuniyetle, "Harika. İnsan ırkına ne güzel, ne uzun bir secere sundunuz," diye yazmıştır.

Önerilen kaynaklar

Bahn, P. G. (der.) 1996. *The Cambridge Illustrated History of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Küresel arkeoloji tarihine dair bol örnekli bir araştırma.]

Daniel, G. E. 1967. *The Origins and Growth of Arhaeology*. Harmondsworth: Pelican. [Arkeoloji tarihi için önemli olan özgün kaynaklardan yapılmış açıklamalı değerli bir alıntı derlemesi.]

Daniel, G. E. 1975. *150 Years of Archaeology*. Londra: Duckworth. [Arkeolojinin önemli bir uzmanı tarafından yazılmış mükemmel bir tarih.]

Daniel, G. E. ve Renfrew, C. 1988. *The Idea of Prehistory*. Edinburgh: Edinburgh University Press. [Keşiflerden çok arkeolojideki fikirlerin tarihine vurgu yapan çok yararlı bir araştırma.]

Lyell, C. 1863. *Geological Evidences of the Antiquity of Man*. Londra: Murray. [Lyell'in ilk insanın varlığına dair jeolojik ve arkeolojik bulguları bir araya getirdiği etkili eseri.]

İleri okuma

Grayson, D. K. 1983. *The Establishment of Human Antiquity*. New York: Academic Press.

Schnapp, A. 1996. *Discovering the Past*. Londra: British Museum Press.

Trigger, B. G. 1989. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Van Riper, A. B. 1993. *Men Among the Mammoths, Victorian Science and the Discovery of Human Prehistory*. Chicago: Chicago University Press.

PAUL BAHN

İNSAN SOYU

İnsan evrimine dair modern çalışmaların başlangıcı, 19. yüzyılda Charles Darwin ile doğabilimci Alfred Russel Wallace'ın birbirlerinden ayrı geliştirdikleri doğal seçilim kuramıdır. Doğal seçilim kuramı basit bir ilkeye, canlı varlıkların (organizmaların) hayatta kalabilenlerinin daha fazla yavru üretmeleri ilkesine dayanır. Çevreye daha az uyumlu olan yavrular yok olurken, uyum sağlayanlar hayatta kalır ve genlerini izleyen kuşaklara geçirirler. Doğal seçilim, bunun üzerine temellenen, evrimci biyoloji disiplininin de en önemli ilkesidir. Bunun anlamı şudur: İnsanlar da dahil canlı varlıkların tümünde, biyolojik ve toplumsal açıdan uyarlanmış olanlar soyun özelliklerini gelecek kuşaklara geçirmede en fazla gen katkısında bulunmuş olanlardır.

Charles Darwin'in 1859'da yayımlanmış etkileyici kitabı *Türlerin Kökeni*'nde* insan evrimine bir tek sonuç bölümünde değinilmekte ve şöyle denmektedir: "İnsanın kökeni ve tarihi mutlaka aydınlatılacaktır." Darwin taraftarlarından Thomas Henry Huxley 1864'te *İnsanın Doğadaki Yerine Dair İzler*** adlı kitabında insanlarla maymunlar arasındaki anatomik benzerlikleri ve evrimleşmelerindeki ilişkiyi ortaya koymuştur. Kısa bir süre sonra, 1871'de Darwin, *İnsan Soyu: ve Cinsiyete Bağlı Seçilim**** adlı kitabı yayımlayarak doğal seçilime ek olarak cinsiyete bağlı bir seçilimin de insan evrimi açısından önemli olduğunu öne sürmüştür. Dönemin başka bir etkili düşünürü de varsayımsal bir insan evrimi sıralaması öneren Alman anatomi uzmanı Ernst Haeckel'dir ve sıralaması şöyledir: *Pithecanthropus allalus* (konuşmayan maymunsu insan), *Homo stupidus* ve *Homo sapiens*. Günümüzde hayalî taksonlar (türler ve cinsler) yaratmak mümkün değildir, taksonlar Uluslararası Zoolo-

(*) Darwin, Charles. 1859. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or, The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life.* Londra: J. Murray.

(**) Huxley, Thomas Henry. 1864. *Evidence as to Man's Place in Nature.* Londra: Williams and Norgate.

(***) Darwin, Charles. 1871. *The Descent of Man: and Selection in Relation to Sex.* Londra: J. Murray.

jik Adlandırma Kuralları'na (International Code of Zoological Nomenclature) göre sıkı denetim altında yapılmaktadır. Her türe ait bir tip model, her cinsin de bir tür modeli bulunmalı ve bunlar öteki tür ve cinslerin modellerinden belirgin bir şekilde farklılık göstermelidir.

Türlerin Kökeni adlı kitabın yayımlandığı sırada birkaç insan (insansı) fosili bulunmuştur ancak o zamanlar henüz ne oldukları anlaşılmamıştır. İlk insansı adlandırması 1864'te, (sonradan *Homo neanderthal* olarak değiştirilecek olan) *Anthropus neanderthal* olarak yapılmıştır; bu türün modeli, Almanya'daki Neander Vadisi'nde 1856'da bulunmuş olan Neandertal iskelettir. O tarihten sonra Avrupa'da birçok Neandertal fosili ortaya çıkarılmış ve bu türün yaklaşık 250.000 ile 28.000 yıl önce yaşadığı kesinleşmiştir. Neandertaller başlarda kambur duruşları ve kimi maymunsu özellikleri nedeniyle eksik halka olarak tanımlanmıştı. Ancak artık bunların modern insana çok yakın, fakat büyük ve çıkık suratlara ve çok dayanıklı bedenlere sahip bir tür oldukları bilinmektedir. Kimi paleoantropologlar Neandertalleri modern insan *Homo sapiens*'le aynı türe koymakla birlikte, genetik çalışmalar onların bizden farklı olduklarını ve yarım milyon yıldan fazla bir zaman önce farklılaştıklarını göstermektedir.

Haeckel'in çizdiği evrimsel gelişme fantezisine kanıt bulmak amacıyla 1870'te Uzak Doğu'ya giden genç Hollandalı doktor Eugene Dubois'e kadar, Avrupa dışında insan fosilleri olduğu bilinmemektedir. Dubois umulmadık şekilde başarılı olur. Java'daki Solo Nehri kenarında, Trinil araştırma sahasında 1891-2 yıllarında bir kafatasının üst bölümünü, bir de kalça kemiği (femur) bulmuş, fosilleri ayakları üzerinde durabilen maymunsu insan (*Pithecantropus erectus*) olarak adlandırmıştır. Bunlar günümüzde *Homo erectus* taksonuna dahil edilmiş ve 500.000 yıl öncesine tarihlendirilmiş fosillerdir. *Homo erectus*'un en geniş ve modern anlamıyla 1.8 milyon yıl önce Afrika'da ortaya çıktığı ve oradan Avrupa ve Asya'ya göçmüş ilk insan türü olduğu artık birçok paleoantropolog tarafından kabul edilmektedir. Bu tür yaklaşık 500.000 yıl öncesine kadar var olmuş, hatta

Uzak Doğu'da daha da yakın bir zamana kadar yaşamıştır (Java'da bulunan Ngandong fosilleri yaklaşık 50.000 yıl öncesine tarihlenmektedir).

Dubois'in çalışmalarını dayanak alan bazı kuramcılar insanların ilk olarak Uzak Doğu'da ortaya çıktığını iddia etmişlerse de, bu görüş 1924'te Afrika'da ilk insan fosili bulunduktan sonra değişmiştir. Bulunan fosil üç yaşında bir Taung çocuğuna aittir ve Afrikalı güneyli maymunsu (*Australopithecus africanus*) olarak adlandırılmıştır. Bu keşif o gün için hayli tartışmalı olmakla birlikte, daha sonra Sterkfontein, Swartkrans, Makapansgat, Kromdraai ve daha yakınlarda Drimolen gibi verimli Güney Afrika araştırma sahalarında başka örneklerin keşfedilmesiyle Afrika'da en az iki büyük tip insansının yaşadığı kesinleşmiştir. *A. africanus*'un yanı sıra, daha büyük çeneli ve dişli ikinci bir tür bulunmaktadır ve bu da *A. robustus* olarak adlandırılır. Her ikisi de *Homo erectus*'tan ya da Neandertal'den çok daha önce yaşamış, çok daha ilkel türlerdir.

1959'a kadar *australopitek*lerin yalnızca güney Afrika'da oldukları düşünülmüştür. O yıl Louis ve Mary Leakey, Tanzanya'nın Olduvai Gorge bölgesindeki araştırma alanında ilk önemli insansı fosilini bulurlar. Bu, bugün *Australopithecus boisei* olarak bilinen, *Zinjanthropus boisei*'dir ve Güney Afrikalı büyükdişli *A. robustus*'un Doğu Afrikalı modelidir. 1960'ların başında Leakeyler başka fosiller de bulurlar ve bunların görece büyük beyinlere, iki ayak üzerinde yürümeye uygun ayaklara (bipedalizm) ve alet yapma kabiliyetinde ellere sahip olmaları nedeniyle *australopitek*lerden çok daha modern olduklarını iddia ederler. Buluntular *Homo habilis* (el becerisi olan insan) olarak adlandırılır ve halen birçok paleoantropolog bunu *Homo* türünün ilk üyesi olarak kabul eder. Olduvai'deki *H. habilis* fosilleri 1.7 milyon yıl öncesine tarihlenmekte, daha yakın tarihte Etiyopya'da bulunan ilk *Homo* örnekleri ise 2.3 milyon yıl öncesinden gelmektedir.

1960'larda kimi antropologlar dayanıklı *australopitek*lerle (*A. boisei* ve *A. robustus*) daha narin olanlarının (*H. habilis* ve *A. africanus*) Doğu ve Güney Afrika'da yaşayan aynı türün erkek ve dişileri olduklarını düşünmüşlerdir. Ancak yeni tarihle-

me teknikleri geliştirilip uygulandıkça paleoantropologlar da *A. africanus*'un ötekilerden daha eski olduğunu anlamışlardır. Artık hâkim görüş ilk *A. africanus*'un hem *H. habilis* hem de *A. robustus* ile *A. boisei*'nin ortak atası olduğu yönündedir. *H. habilis* ile dayanıklı *australopitek*ler giderek kuraklaşan ve mevsimsel döngü yaşamaya başlayan Afrika ortamına uyum sağlamış iki farklı türü temsil etmektedir. *H. habilis* beyni ve alet kullanımıyla, dayanıklı *australopitek*lerse büyük diş ve çeneleriyle daha güçlü çiğneme gerektiren düşük kaliteli yiyeceklere uyum sağlamışlardır.

Bu tarihten günümüze kadar Afrika'da, *Homo erectus*'tan önce yaşamış ya da onunla çağdaş, en az on insansı türü daha keşfedilmiştir. Artık insan evrimini anlamak giderek daha karmaşık ve zordur. Bu keşiflerin birkaçı düşünce dünyamıza köklü değişimler getirmiştir. Bunlardan ilki Etiyopya'nın Hadar bölgesinde bulunan ve *Australopithecus afarensis* olarak adlandırılan fosillerin keşfidir. En bilineni 1974 yılında bulunan Lucy (AL 288-1) olarak adlandırılmış olan bu tür, 3.6 ile 2.9 milyon yıl öncesine tarihlendirilmiştir. Şimdiye kadar bulunanlar arasında en eksiksiz durumda olan bu *australopitek* iskelet, bu türün iki ayak üzerinde yürüdüğünü ama daha kısa bacaklara sahip olduğunu ve üst bedenlerinin hâlâ iyi birer tırmanıcı olduklarına işaret ettiğini göstermiştir.

İkinci önemli keşif Kenya'daki Turkana Gölü'nün batı kıyısında 1984'te bulunan Nariokotome gencine aittir ve yine neredeyse tam sayılabilecek bir iskelet fosilidir. Bu iskelet bazı paleoantropologlar tarafından *Homo ergaster* olarak adlandırılan ilk Afrikalı *Homo erectus* iskeletidir. Uzun bacakları ve insana benzeyen beden orantısıyla bu iskelet Lucy'den çok farklıdır. Aynı türe sınıflanan öteki fosillerle birlikte Nariokotome genci hiçbir kuşkuya yer vermeksizin, *Homo erectus* benzeri insansıların Doğu Afrika'daki dayanıklı *australopitek*lerle çağdaş olduklarını, ama çevrelerine farklı bir şekilde uyum sağladıklarını göstermektedir.

Bunlara ek olarak üç başka keşif ilk insanların soyu hakkındaki bilgilerimizi çok daha genişletmiştir. 1994'te Etiyopya'da

bulunan ve *Ardipithecus ramidus* olarak adlandırılan yaklaşık 4.4 ile 5.8 milyon yıllık fosil; 2001'de Kenya'da adlandırılan 6 milyon yıllık *Orrorin tugenensis*; ve 2002'de Çad'da keşfedilen 7 milyon yıllık *Shalanthropus tchadensis*. Bu yeni türler, neredeyse moleküler olarak tesbit edilmiş, insanlarla en yakın akrabalarımız Afrika maymunlarının birbirlerinden ayrışmaya başladıkları zaman kadar eskidir. Hepsi birbirinden oldukça farklıdır ve bu erken dönemde bile insanın ataları arasında büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir. Günümüzde bu fosillerin filojenileri (akrabalıkla ilgili evrimsel örüntüleri) (türleşmeleri) hakkındaki büyük tartışma sürmektedir.

İnsan evriminde daha yakın dönemlere, yani modern insanın evrimine dair tartışmalar ise Çok Bölgeli Kuram (bkz. s. 74) ile Afrika'dan Çıkış kuramı arasında geçmektedir. Tartışmaların başlangıcı 1986'ya, modern insanın menşeinin Afrika olduğunu ortaya koyan ilk mitokondriyal DNA çalışmalarının yayımlanmasına dayanır. Günümüzde, modern insanların geçtiğimiz 200.000 yıl boyunca Afrikalı atalarından çoklu gelişim yoluyla türedikleri düşünülmektedir. Etiyopya'nın Herto çalışma sahasında 2002 yılında bulunan fosiller, henüz Avrupa'da Neandertaller, Java'da da *Homo erectus* yaşarken, modern insanın 160.000 yıl önce Afrika'da ortaya çıkmış olduğunu gösteren ciddi kanıtlardır.

Önerilen kaynaklar

Bowler, P. J. 1996. *Charles Darwin: The Man and His Influence.* Cambridge: Cambridge University Press. [Darwin ve etkisi hakkında iyi bir başlangıç kitabı.]

Delson, E, Tattersall, I., Vancouverin, J. ve Brooks, A. S. (der.) 2000. *Encyclopedia of Human Evolution and Prehistory.* 2. baskı. New York: Garland Publishers. [İnsan evrimine dair faydalı bir kaynak kitap.]

Klein, R. G. 1999. *The Human Career: Human Biological and Cultural Origins.* Chicago ve Londra: University of Chicago Press. [İnsanın biyolojik ve kültürel evrimine dair anlaşılır ve ayrıntılı bir ders kitabı.]

Lewin R. 1997. *Bones of Contention: Controversies in the Search for Human Origins*, 2. baskı. Chicago, Ill.: University of Chicago Press. [İnsan fo-

sillerinin bulunması ve yorumlanmasıyla ilgili karşıt görüşler arasında süren tartışmalar.]
Tattersall, I. 1998. *Becoming Human: Evolution and Human Uniqueness*. Oxford: Oxford University Press. [İnsan evrimine dair anlaşılır ve ilginç bir tartışma.]

İleri okuma

Boyd, R. ve Silk, J.B. 2003. *How Humans Evolved*, 3. baskı. New York/Londra: W. W. Norton.
Jobling, M. A, Hurles, M. E. ve Tyler-Smith, C. 2003. *Human Evolutionary Genetics*. Oxford: BIOS Scientific.
Lewin, R. 1997. *Bones of Contention: Controversies in the Search for Human Origins*, 2. baskı. Chicago: University of Chicago Press.
Reader, J. 1990. *Missing Links: The Hunt for Earliest Man*, 2. baskı. Londra: Penguin.
Stringer, C. ve McKie, R. 1997. *African Exodus: The Origins of Modern Humanity*. Londra: Pimlico.

LESLIE C. AIELLO

İŞLEM/ÜRETİM ZİNCİRİ (CHAÎNE OPÉRATOIRE)

Kulağa oldukça egzotik gelen bu Fransızca terim (*chaîne opératoire*) arkeolojik ve antropolojik araştırmalar açısından aslında çok anlaşılır ve ufuk açıcı bir kavramdır. Kelime anlamı "işlem zinciri" ya da "sırası" olan *chaîne opératoire*, doğal bir şekilde bulunan hammaddelerin seçilmesi, biçimlendirilmesi ve kullanılabilir kültürel ürünlere dönüştürülmesi sürecine işaret eder. Çok belirgin bir örnek vermek gerekirse, bir kayaçtan bir çakmaktaşı yumrusu çıkarmak, inceledikten sonra götürüp yontmak ve bunu, et kesmekte kullanılmak üzere bir el baltası haline getirmek böyle bir işlemler dizisi oluşturur; aynı şekilde uygun toprağı bulup suyla karıştırarak çamur yapmak ve buna bir çanak şekli verip bezemek, ardından ateşte pişirmek de bir işlem zinciri yapar. Bu işlemlerden arta kalan maddi izler ve yan ürünler arkeolojik çalışmalarda bulunup kayıt altına alınır.

Bunların incelenmesi, yapılmış olan maddi işlemlerin aşamalarının ve sırasının belgelenmesini, ardından bu aşamalar arasındaki bağları, faaliyetle ilintili neden ve sonuçları, kullanılan alet ve tezgâhları, zamansal ve mekansal gelişmeleri yeniden kurgulamayı mümkün kılacaktır. Böylece eski çağlardaki teknik faaliyetleri kuşatan karmaşık toplumsal, ekolojik ve bilişsel boyutları irdelemenin yolu açılmış olur. Yeni tarihli Fransız ve Anglo-Sakson eserlerde kullanıldığı biçimiyle *chaîne opératoire* terimi, hem bazı belirli teknik süreçlerin somut varlığına işaret etmek (etnoarkeolojik araştırmalarda olduğu gibi – bkz. s. 113), hem de arkeolojik ve deneysel çalışmalarda ortaya çıkan genel bir teknik davranış modelini ya da örüntüyü (Avrupa'daki paleolitik döneme ait (*Acheulean*) el baltası işlem zinciri gibi) tanımlar. Ama burada bizim açımızdan uygun olan, terimin uygulamalı ve kavramsal yaklaşımlar bakımından daha geniş çağrışımlarıdır: İşlem zinciriyle çalışmak, imalat ve kullanım süreçlerinin yeniden kurgulanmasında iyi bir yöntemsel çerçeve kullanılması anlamına gelir; ayrıca ve aynı şekilde önemli olan, eski insan topluluklarının teknik faaliyetlerinin niteliğini ve toplum açısından oynadığı rolü anlama konusunda kuramsal bilgiye sadık kalınmasını sağlar.

Tarihsel gelişimi belli başlı olguları ele alarak kısaca özetlersek, işlem zincirinin ne işe yaradığını ve muhtemel imkânları hakkında bazı bilgiler edinebiliriz. 19. yüzyılın ilk yarısında (henüz bu terim türetilmemişken) Fransız Antik Çağ uzmanı François Jouannet, Dordogne bölgesinde, bazıları tamamıyla cilalı, bazıları da yontulmuş halde, bir dizi taş balta bulur. Jouannet, yontulmuş baltaların cilalı olanların taslağı ya da bitmemiş örnekleri olduğu sonucuna varır ve bunların incelenmesiyle "imalatlarındaki sırrı anlayabileceğimizi" iddia eder. Ona katılmayan doğabilimci Casimir Picard ise, istatistiksel ve morfolojik (biçimsel) sebepler ortaya koyarak yontulmuş baltaların ıskarta olmadıklarını, tersine işlevleri gereği isteyerek öyle bırakılmış, yapımı tamamlanmış aletler olduklarını iddia eder (karş. Cheynier 1936). Bugün artık bu buluntuların bazılarının Neolitik (Yeni Taş) döneme, bazılarının da Avrupa Paleoli-

tik (Eski Taş) döneme ait (*Acheulean*) baltalar olduklarını tartışmasız bir şekilde biliyoruz. Yine de, bazı formların şekillendirme sürecinde kimi kesintileri temsil ettikleri için teknolojik bir öneme sahip olabilecekleri, bazı formların da kaba ve "tamamlanmamış" görüntülerine rağmen, bilerek öyle bırakıldıkları, dolayısıyla onların da kronostratigrafik ve kültürel açıdan önemi oldukları konusunda tartışmalar vardır; bu da insan yapımı nesnelerdeki değişimin dinamik bir şekilde incelenmesinde büyük bir aşamaya işaret etmektedir.

1890'larda Kuzey Amerika'da, Yeni Dünya'nın İlk Çağ medeniyetlerinde (bkz. s. 149) gün yüzüne çıkarılan buluntularla Avrupa'nın Paleolitik aletleri (özellikle de el baltası) karşılaştırılıp yüksek düzeyde bir uygarlık olarak tanımlanarak duyurulurken yine benzer tartışmalar sökün etmiştir. Smithsonian Enstitüsü'nden antropolog Willam Henry Holmes, taş ocaklarında etnografik ve stratigrafik araştırmalar yapmış ve "Paleolitik/Eski Taş dönemi"ne ait olduğu iddia edilen taşların amaçlanan nihai ürünler olmadığı, malzemedeki arızalar ya da bozuk yontulma nedeniyle bizzat zanaatçı tarafından ıskartaya ayrılan aletler olduğu sonucuna varmıştır. Daha sonra Holmes bu örnekleri taş yumrusundan ok ucu olana kadar geçirdikleri "imalat aşamalarına göre dizmiş" ve kaba ve bitmiş formların aslında "zanaat ve zaman bakımından uyum" gösterdiklerini ortaya koymuştur (karş. Meltzer ve Dunnell 1992; Schlanger 1999). Gizli kalmış yönlerine rağmen, "aletlerin doğal tarihi"nin böyle güçlü bir şekilde kavranmış olması, taş incelemelerinde 1970'ler ve sonrasında geliştirilmiş olan süreçselci "indirgemeli dizilim" yaklaşımının etkili bir habercisidir (örn. Bradley 1975; Dibble 1995).

Holmes'ün bu çalışmalarına Viktorya dönemi evrimci bakış açısı kaynaklık etmiştir; 1930'lardan itibaren Fransa'da gelişen kültürel teknoloji araştırmaları ise sosyolojik ve antropolojik yönelimler içerir. Sosyolog Marcel Mauss, teknikler ve bunların incelenmesiyle (daha çok gövde teknikleri) ilgili bir dizi etkileyici makalede teknikleri, "geleneksel verimli faaliyetler", toplumsal olarak uygulanan ve aktarılan "habitus" (bkz. s.

144) ya da olma ve yapma yollarından biri olarak ele almıştır. Teknik uygulamaların aşama aşama çözümlenmesiyle bu faaliyetlerin her aşamasının malzemeyle belirlenmiş olduğu, toplumsal ilişkilere aracılık ettikleri ve de etkili oldukları görülmektedir (karş. Mauss 2004). Bu anlayış Mauss'un öğrencisi teknolog, etnolog ve tarihöncesi uzmanı André Leroi-Gourhan tarafından sürdürülmüş, irdelenmiştir. *L'Homme et la Matière* [İnsan ve Madde] (1943-6) adlı eserinde Leroi-Gourhan, temel maddeleri işleme araçlarının etnografik sınıflamasını yapmasının yanı sıra, özgün ya da yaygın teknik "eğilimler" ile kimi etnik gruplarda görülen teknik "olgular" arasında belirgin bir ayrım olduğunu ortaya koymuştur. Bunun ardından teknik devinimi tam manasıyla anlamak için biyolojik modellerle benzetmelerden yararlanmış; faydaları ve işlevlerinin yanı sıra tekniklerin kendilerinin de nasıl işlediklerini, nasıl yapıldıklarını, çeşitli parçaların nasıl birleştiğini ve faaliyet halindeyken nasıl bir arada hareket ettiklerini anlamaya çalışmıştır.

1950'lere gelindiğinde Leroi-Gourhan bu süreci tanımlamak için *chaîne opératoire* (işlem zinciri/üretim zinciri) terimini bulmuş ve 1964 tarihli başyapıtı *Le Geste et la parole*'de [Hareket ve İfade] terimi şu kelimelerle tanımlamıştır: "Teknik hem hareketlerden hem de aletlerden meydana gelir; bunlar tıpkı sözdizimi gibi, bir dizi işleme hem sabitlik hem de esneklik vermek üzere, zincir şeklinde düzenlenmiştir" (1964: 164/1993: 114; karş. Schlanger 2004). Bu terimler ve kavramlar üzerine kurulan işlem zinciri yaklaşımı, birbirine bağlı iki temel disiplinde, antropolojik ve arkeolojik çalışmalarda daha da geliştirilmiştir.

Teknoloji üzerine çalışan antropologlar işlem zinciri yöntemiyle hem modern hem de geleneksel toplumlarda teknoloji ile insanlar arasındaki bağları incelemektedirler. Asıl olarak maddeci (bkz. s. 205) ve Marksist (bkz. s. 208) kuramdan yola çıkmakla birlikte, Mauss'un fikirleriyle yapısalcılık ve göstergebilimden yararlanmaktadırlar. Tekniği; aletleri, yöntemleri ve bilgiyi kapsayan madde üzerindeki toplumsal eylemler bütünü olarak tanımlayan Pierre Lemonnier'in çalışmaları özellikle et-

kili olmuştur. Lemonnier ayrıca işlem zincirini "stratejik görevler" –projeden tümden vazgeçmedikçe kesilmeyen ya da değiştirilemeyen sabit işlemler– ile "teknik seçenekler" –toplumsal ve kültürel açıdan uygun olması şartıyla kullanılan malzemede keyfî davranılabilecek bir esneklik– olmak üzere ikiye ayırmıştır. Söz konusu seçenekler yüzeysel konularda olabileceği gibi (örn. bezeme ve biçim farkları) teknik fayda ve emniyet gibi daha temel konularda da olabilmektedir. Örneğin Papua Yeni Gine'de ormanlık arazide tarla açma uygulaması, kimi gruplarda ağaçları kesilmiş ormanlık alanın önce yakılması, ardından etrafının çitle çevrilip tohumların sonra ekilmesi şeklindeyken, kimi gruplarda önce yakma, sonra ekme, en son çit çekme; kimilerinde de önce çit çekme, sonra yakma, en sonunda da ekim yapma şeklindedir. Dolayısıyla bahçecilik işlem zincirinde ekimden önce yakma işlemi, ertelenemeyecek ve izleyen işlemlerin sırasını ve zamanlamasını etkileyecek zorunlu bir iş, stratejik bir görevdir. Oysa arazinin etrafının çitle çevrilmesi işlemi keyfî, grupların ayrışma stratejilerine ya da çevirmeye, evcilleştirmeye ve sahiplik ilişkilerine dair farklı toplumsal tasarımların olmasıyla ilgili teknik bir seçimdir (Lemonnier 1986, 1992). Lemonnier'in ortaya koymuş olduğu gibi, madde ve anlam üretimi eşzamanlıdır ve her ikisi de toplumsal ilişkiler içinde gerçekleşir. Bu nedenle, işlem zinciri yaklaşımı çağdaş maddi kültür incelemelerine, özellikle de tamamen düşünsel ve sembolik olanla gündelik işlerin daha alelade maddi yönlerinin dengeli bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. Dahası, işlem zinciri esasen "doğrusal olmayıp" (bkz. s. 95) birbirine geçmiş halkalardan meydana geldiği için halkaların incelenmesi, üretimle tüketim ayrımını aşmada yardımcı olabilir ve kullanıma sokulan nesnelerin tarihinin, toplumsal, teknik ve sembolik başarı hikâyelerinin kesişmesinden meydana geldiği anlaşılabilir.

Şimdilerde geniş bir arkeolojik malzeme ve konu yelpazesini (çömlekçilik, madencilik, tekstil, arkeobotanik, arkeozoooloji, zanaat uzmanlıkları, etnoarkeoloji (bkz. s. 113) gibi) kapsayan işlem zinciri yaklaşımı, ilk olarak malzemesi taş olan buluntuların incelenmesi sayesinde geliştirilmiştir; çünkü taş bu-

luntular hem insanın yaşamış olduğu her yerde bol miktarda ortaya çıkmakta, hem de bunların fiziksel özelliklerinin süreçselci bakış açısıyla yeniden kurgulanmaya çok müsait oldukları görülmektedir. Deneysel çakmaktaşı yongalama (bkz. s. 88) günümüz arkeologlarına alet üretimi ve kullanımı sürecindeki malzemeyi, hareketleri ve harcanan el becerisini anlamalarında çok yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde yongalama sırasında çıkan yongaların ve artıkların fiziksel olarak ve kopma sıralarına göre yeniden bir araya getirilmesi de çok öğreticidir. Terminolojideki ve grafik çizimdeki gelişmeler (yön ve sıra gösteren şemalar) ve çeşitli araştırma gelenekleri (Fransız, Anglo Sakson, Sovyet ve Japon, karş. Bleed 2001) sayesinde edinilen bilgiler tarihöncesi teknolojilerin incelenmesini zenginleştirmiştir. Artık giderek daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki, yapım süreçleri, buluntu çözümleme ve yorumlama çalışmalarında mutlaka başvurulması gereken bir yöntemdir ve örneğin alışılagelmiş tipolojiler, çeşitli formların nasıl oluştuğunu ve zamanla nasıl değiştiğini dikkate almadığında, zamansal ve kültürel yararlarını kaybedeceklerdir. Teknik faaliyetleri zamansal ve mekansal ortamlarına (çıkarılma, üretim, nakliye, kullanım) göre ele alan işlem zinciri yaklaşımları, eski yerleşim yerlerinin hem doğal hem de toplumsal dinamiklerini yeniden kurgulamada katkı sağlamaktadır. Ayrıca, çok eski zamanlarda malzemeye uygulanmış olan işlemlerin sırasını ince ayrıntılarına kadar anlamanın sağlanmış olması, tarihöncesi zanaatçıların kullandığı bilgi, beceri ve ustalığın araştırılmasını da mümkün kılmaktadır.

Taşın yontulmasının değişmez bir plana ya da önceden belirlenmiş "zihinsel bir şablon"a (istenen ürüne ait özgün bir imgeye) göre yapıldığını ya da kayaların bir amaca göre dikkatle parçalandığını söylemektense, bu özgün amaca yönelik faaliyetin, planlama, karar alma ve daha örtük ve sıradan işleri de kapsayacak şekilde, zihinsel ve maddi bütün olanakların yapısal ve üretici etkileşimi olarak görülmesi daha uygundur (Keller ve Keller 1996; Schlanger 1996). Bunun ardından, uygulama sırasındaki bilişimle ilgili olan kültürel antropologların ele

aldıkları temsil, aktarım ve beceri gibi konular ile, bilişsel arkeoloji (bkz. s. 44) ve evrimci psikolojinin ele aldığı insanın evrimi sırasında yaşanmış nörobiyolojik ve sosyokültürel uyum sorunları gelir.

Özet olarak, işlem/üretim zinciri ilk çağ tekniklerinin yeniden kurgulanması yönteminden çok, günümüzde ortaya çıkarılmış statik kalıntılardan geçmişin dinamik süreçlerine ulaşmayı sağlayan ve dolayısıyla bir dizi umut verici arkeolojik ve antropolojik soruyu gündeme getiren bir yöntemdir. İşleme zinciri sayesinde, aletler, hammaddeler, enerji ve çeşitli fiziksel ya da çevresel olanakların yanı sıra, teknik sistemlerin faaliyet sırasında kullanılan bilgi, beceri, değer ve sembolik temsiliyet gibi ciddi unsurlardan meydana geldiğini ve (cinsiyet, yaş veya etnik farklılıklar gibi) toplumsal çerçevenin de gündelik hayatın üretimi ve yeniden üretimi sırasında devreye girdiğini görüyoruz.

Önerilen kaynaklar

Bleed, P. 2001. "Trees or Chains, Links or Branches: Conceptual Alternative for Consideration of Stone Tool Production and Other Sequential Activities." *Journal of Archaeological Method and Theory* 8: 101-27. [Fransız, Kuzey Amerikan ve Japon araştırma geleneklerinin güçlü yönlerini karşılaştırarak taş alet imalatını çözümleyen yaklaşımların yakın zamanlı ayrıntılı bir değerlendirmesi.]

Dobres, M. ve Hoffman, C. 1994. "Social Agency and the Dynamics of Prehistoric Technology." *Journal of Archaeological Method and Theory* 1: 211-58. [Arkeolojik teknoloji araştırmalarına dair yaklaşımları sosyolojik ve antropolojik kuramdaki son gelişmeleri dikkate alarak ele alan kışkırtıcı ve faydalı bir genel bakış.]

Keller C. ve Keller, J.D. 1996. *Cognition and Tool Use: The Blacksmith at Work.* Cambridge: Cambridge University Press. [Arkeolojik geçmişe sahip teknik bir faaliyetin (nalbantlık), önemli kavramsal ve kuramsal açılımlara yol veren, antropolojik, psikolojik ve deneysel açılardan incelemesi.]

Lemonnier, P. 1992. *Elements for an Anthropology of Technology.* University of Michigan Museum of Anthropology, Anthropological Paper No. 88. Michigan: University of Michigan Museum of Anthropology. [İlk

uygulayıcılarından biri olarak, kırsal Fransa ve Papua Yeni Gine'de yaptığı araştırmaya değinen ve yüksek teknolojili bir ürüne dikkat çeken kışkırtıcı bir teknoloji antropolojisine giriş metni.]

Leroi-Guorhan, A. [1943-6] 1964. *Le Geste et la parole, vol. 1: Technique et langage; vol. 2: La Mémoire et les rythmes*. Paris: Albin Michel. (A. Bostock Berger (çev.) 1993. *Gesture and Speech*. Cambridge, Mass.: MIT Press.) [Teknolojiyi, insanın biyolojik ve kültürel evrimi gibi geniş (kimi zaman modası geçmiş) bir çerçevede ele alıp sezgileriyle birleştirerek inceleyen bir başyapıt.]

Mauss, M. 2004. *Marcel Mauss. Techinques, Technology and Civilisation* (N. Sclanger'in editörlüğünde ve giriş yazısıyla). Oxford: Berghahn Press. [Ünlü Fransız sosyoloğun beden teknikleri, karşılaştırmalı teknoloji incelemeleri ve teknolojiyle medeniyetlerin ilişkisi gibi konularda 1920'lerden 40'lara kadar yazmış olduğu önemli metinlerden yapılmış bir seçki.]

Pelegrin, J. 1993. "A Framework for Analysing Prehistoric Stone Tools Manufacture and a Tentative Application to Some Early Lithic Industries," s. 302-14, (A. Berthelet ve J. Chavaillon, der.) *The Use of Tools by Human and Non-Human Primates*. Oxford: Clarendon Press. [Deneysel taş yontmacılığında ve tarihöncesi teknolojilerinde önde gelen uzmanlardan biri olan Pelegrin, insan evrimi boyunca gerçekleşmiş taş alet üretiminin işlem zinciri yaklaşımıyla incelenmesine yöntemsel bir çerçeve getirmektedir.]

Pfaffenberger, B. 1988. "Fetishised Objects and Humanised Nature: Toward an Anthropology of Technology." *Man* 23: 236-52. [Marksist emek ve değer kavramları ile Hindistan'daki etnografik alan araştırmalarından yola çıkan ve toplumsal hayatta teknik olguların merkezî önemine işaret eden sosyal antropologları onaylayan önemli bir eser.]

İleri okuma

Bradley, B. 1975. "Lithic Reduction Sequences: A Glossary and Discussion," s. 5-14, (E. Swanson, der.) *Stone Tool Use and Manufacture*. The Hague: Mouton Press.

Cheynier, A. 1936. *Jouannet, Grand-père de la préhistorire*. Brive: Chastrusse, Praudel.

Dibble, H. 1995. "Middle Paleolithic Scraper Reduction: Background, Clarification, and Review of the Evidence to Date." *Journal of Archaeological Method and Theory* 2: 299-368.

Lemonnier, P. 1986. "The Study of Material Culture Today: Toward an Anthropology of Technical Systems." *Journal of Anthropological Archaeology* 5: 147-86.

Meltzer, D. J. ve Dunnell, R. C. 1992. *The Archaeology of William Henry Holmes.* Washington, DC: Smithsonian Institution Press.

Schlanger, N. 1996. "Understanding Levallois: Lithic Technology and Cognitive Arhaeology." *Cambridge Archaeological Journal* 6 (2): 231-54.

— 1999. "De la rédemption à la sauvegrade: contenu et contexte de la technologie du Bureau of American Ethnology," s. 483-512, (J.-L. Jamard, A. Montigny ve F.-R. Picon, der.) *Dans le sillage des techinques. Hommage à robert Cresswell.* Paris: L'Harmattan.

— 2004. "Suivre les gestes, éclat par éclat': la chaîne opératoire de Leroi-Gourhan," (F. Audouze ve N. Schlanger, der.) *Autour de l'homme: contexte et actualité de Leroi-Gourhan.* Paris: Editions APDCA.

NATHAN SCHLANGER

KAMUSAL ARKEOLOJİ/MÜZECİLİK/ KORUMA/MİRAS BIRAKMA

Kamusal arkeoloji, ören yerlerini ve buluntuları korumak için tasarlanmış yasaları uygulamak, müze koleksiyonlarını yönetmek, kadim tarihi kamuya tanıtmak, geçmişin kalıntıları üzerine yapılacak inşaatların olumsuz etkilerini en aza indirmek üzere imar yetkilileriyle birlikte çalışmak gibi konularda kamu çıkarı için çalışan profesyonel arkeologların alanıdır. Günümüzde arkeologların birçoğu, akademik araştırmaların geleneksel mekânı üniversitelerden çok kamusal arkeoloji alanında çalışmaktadır.

Arkeoloji her zaman halkın ilgisini çekmiştir. Disiplinin kökleri antika eşya toplamaya, Yunan ve Roma dönemine ait heykeller ve paralar gibi nesnelerin incelenmesine kadar gider. 18. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan arkeoloji dernekleri amatör kazıların ve arkeoloji tartışmalarının yapıldığı kurumlar olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında Schliemann'ın Ege'deki, 1920'lerde de Carter ve Carnarvon'un Mısır'daki büyük arkeolojik keşifleri

basında büyük yer bulmuş, bu ilgiye rağmen arkeoloji akademik bilgiyi yaymayı, daha fazla akademik yayın yapmayı amaçlamıştır. Ancak 1970'lerden itibaren arkeolojide akademinin epey dışına çıkan birçok profesyonel yeni alan açılmıştır. "Kamusal Arkeoloji" terimi bu yeni gelişmeleri kapsamaktadır.

Son otuz yılda sayıları önemli ölçüde artan müzeler artık yalnızca en iyi parçaların eğitimli halkın beğenisine sunulmak üzere camekânlar içinde sergilendiği tarih depoları olarak görülmemektedir. Louvre gibi büyük uluslararası müzeler kültürel saygınlığı yüksek mekânlardır. Daha küçük, belirli alanlarda uzmanlaşmış müzelerse çok sayıda ziyaretçi çekerek, uluslararası tanınmış firmalarla birlikte, turizmin köşe taşları haline gelmiştir. Müzeler ziyaretçilerinin mekânlarında deneyimledikleriyle artık daha fazla ilgilidirler; Disney'in eğlence parklarından örnek alarak, hareketli sergi teknikleri kullanmakta, türlü çeşit konuda halkı eğitme ve eğlendirme rolü üstlenmiş görünmektedirler. Müze yöneticileri artık koleksiyonları sunmaktan öte, yorumlama faaliyeti içindedirler. Müzelerde sergilenen nesneleri halkın anlamasına yardımcı olmak için içeriklerine dair metinler ve görsel bilgiler eskiye göre çok daha fazla kullanılmaktadır. Bu amaçla etkileşimli bilgisayar sunumları ve web siteleri devreye sokulmuştur. Müzeler artık insanların arkeolojiyle karşılaştıkları yerler olarak eğlence ve turizm merkezleriyle, hatta eğlence parklarıyla iç içedir. Müzeoloji ya da Müze Çalışmaları, çağdaş kültür kurumları olarak müzelerin araştırılmasının yanı sıra koleksiyon ve arşivlerin sergilenme, yorumlanma ve sunumlarının öğretildiği bir disiplindir.

19. yüzyılda bazı Kuzey Avrupa ülkelerinde antik yapıların korunmasına dair yasalar çıkarılmıştır. Geçmişin korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası kanun ve antlaşmalar 1970'lerden itibaren sayıca hayli artmıştır. UNESCO gibi kuruluşlar dünyanın her yerinde tarihî kalıntıların korunmasını sağlamak üzere faal bir rol üstlenmektedir. Dünyanın birçok yerinde planlama ve kalkınma çalışmalarının arkeolojik kalıntılar üzerindeki olası etkilerinin dikkate alınması zorunluluğu getirilmiştir. Dolayısıyla geçmişin kalıntılarını günümüzde ve gele-

cekte yönetecek arkeologlara ve müze yöneticilerine büyük bir talep olmaktadır. (Birleşik Devletler'deki adıyla) Kültürel Kaynaklar Yönetimi ya da (Avrupa ve öteki ülkelerdeki adıyla) Arkeolojik Miras Yönetimi, sit alanları, anıtlar, bulgu ve buluntular ve tarihî yerleşim yerlerinin yönetilmesiyle ilgili profesyonel çalışma alanlarıdır. Buralarda yapılan işlerin büyük bölümünü yasalara uygunluk çalışmaları ve planlamanın bir parçası olarak, araştırma ve kazılar oluşturmaktadır. Bu işler Birleşik Devletler'de olduğu gibi Milli Parklar İdaresi veya Birleşik Krallık'taki gibi İngiliz Mirası (English Heritage) adındaki kamu işletmeleri ya da yapılan sözleşmeler çerçevesinde özel firmalar tarafından yüklenilmektedir. Bu tür arkeolojik çalışmalara "Sözleşmeli Arkeoloji" denmektedir.

Bütün bu gelişmelerin bir anlamı da arkeologların bilgilerini meslektaşlarının yanı sıra halkla da paylaşma konusunda görev ve sorumlulukları olduğunu kabul etmiş olmalarıdır; akademik ilgilerinin yanı sıra kamu için de çalışmalar yapmaktadırlar.

"Kamusal Arkeoloji", profesyonelliğin yanı sıra, arkeolojik geçmişe dair halkın çıkarını korumayı da ifade etmektedir. Günümüzde hazine avcılığı, antik eser ticareti ve özel koleksiyonlar hiç olmadığı kadar yaygın ve kazançlı bir hale gelmiştir. Kitaplar, dergiler, filmler ve TV programları son bulgu ve iddialarla birlikte, unutulan kadim bilgilere ya da kayıp uygarlık Atlantis türünden gizemli konulara dadanmışlardır. Ayrıca arkeolojiden beslenen "Lara Croft Mezar Yağmacısı" gibi bir sürü bilgisayar oyunu piyasadadır.

Kamusal arkeolojinin gelişmesinin ardında neler yatmaktadır?

1. Koruma faaliyeti. En önemli etken İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyüyen yapı ve inşaat sektörüdür. 1960'lardan itibaren kentsel gelişme ve altyapı çalışmalarının arkeolojik kalıntıları tehdit ettiği anlaşılmıştır. Avrupa'da bir mil uzunluğunda bir çevre yolu inşaatı bin kadar arkeolojik alanı ortaya çıkartmıştır. Başlarda tıpkı bir acil servis gibi, kurtarma kazısı çağrısı yapılmış, daha etkin bir yol olaraksa işin başından itibaren, planlama ve geliştirme sırasında tarihi düşünmek ve ge-

rekli önlemleri almak ihtiyacı doğmuştur. 1970'lerde doğanın korunmasına yönelik olarak da "yeşil" gündemle ilişkiye geçilmiştir; Kamusal Arkeoloji genelde korumacı bir etiğe sahiptir, yani tıpkı doğa gibi, geçmiş de önemli ve kısıtlı bir kaynaktır, tıpkı onun gibi tehdit altında ve korunmaya muhtaçtır.

2. Kültürel kimliklerini arayan yeni ulus devletler ile yerli halklar. 20. yüzyılın ilk yarısında Avrupalı sömürgeci imparatorlukların yıkılmasıyla ortaya çıkan çok sayıda yeni ulus devlet, uluslarını inşa ederken faydalanacakları kültürel kökler bulmak üzere tarihe bakmaya başlamıştır. Modernizmin getirdiği hızlı değişim ve tüketim, bunun yol açtığı yavan kimliksizlik hali, çoklukla geleneksel kültürlere karşı bir tehdit olarak algılanmaktadır. İnsanlar kendilerine özgü kültürel kökler bulmak için tarihe ve arkeolojik geçmişe bakarlar. Akademik ve profesyonel arkeologlardan oluşan Dünya Arkeoloji Kongresi 1986'dan beri küreselleşme ve yerli halklar arkeolojisi üzerine çalışmaktadır.

3. Kültür turizmi. Turizm büyük bir iş alanıdır. Dünyayı dolaşmak günümüzde hiç olmadığı kadar ucuz ve kolaydır. Birçok turistin en gözde menzilleri arasında kendilerine ya da başkalarına ait kültürlerin tarihî kalıntıları vardır.

Bu üç etken günümüz toplumlarında geçmişin kutsanması doğrultusunda beraberce rol oynamaktadır. Buradaki kilit kavramsa kültürel mirastır. Kültür eleştirmeni Robert Hewison (1987) Kamusal Arkeoloji'yi de dahil ederek, günümüzde geçmişe duyulan aşırı ilgiyi miras "endüstri"si olarak adlandırmaktadır.

Kültürel miras nedir? Miras, arazilerden koleksiyonlara, yapılardan kurumlara, yaşayan bütün geleneklere, hatta izlenim ve yönelimlere kadar hemen her şeyi kapsar. Birleşik Devletler Anayasası, Amerikan Yerlileri'nin ruhani dünyaları, Stonehenge, geleneksel Fransız peyniri, Ren Nehri kıyısındaki bir kale, bütün bunlar miras olarak kabul edilebilir. UNESCO bazı mekân ve bölgeleri Dünya Kültür Mirası, yani insanlık için özel öneme sahip koruma alanı ilan etmektedir. Burada önemli olan geçmişle kurulan ilişkinin varlığıdır. Kültürel miras, günümü-

zün geçmişe verdiği kıymettir; geçmişin değeri ise kıymet ve kimliğin günümüzdeki anlamına yaptığı katkıyla bulunur.

Kimileri kültürel mirası geçmişin yeniden yaşatılması olarak görür: English Heritage, Birleşik Krallık'ta arkeolojiyi kamu adına denetleyen devlet kurumunun adıdır. Kimileriyse mirasın yapay bir gösteri ve eğlence konusu yapıldığından söz etmektedir. Kültürel miras konusunda önde gelen akademik sözcülerden biri olan David Lowenthal, gerçeğin kesinliğinin doğrulanmasına ihtiyaç duymayan mirasın, tarihi çarpıtan bir hayalle ya da türedi bir gelenekle de ilgili olabileceği için (örneğin İskoç mirasının ve kimliğinin dayanaklarından biri olan ekose desen, 19. yüzyılda ortaya atılmıştır), ne tarih, ne de arkeoloji olduğunu iddia etmiştir.

Mirasla ilgili bu tartışma kamusal arkeolojinin önemli konularından değerle doğrudan ilgilidir. Koruma etiği geçmişin kalıntılarına atfedilen değerden doğar. Burası mı, şurası mı koruma altına alınmalıdır? Bu, ötekinden daha çok mu sergilenmeye değerdir? Ya da –yasal veya yasa dışı antika pazarlarında– bu heykelin değeri nedir? Değer hakkındaki bütün bu sorular geçmişin insanlar için şimdi ne ifade ettiğiyle yakından ilgilidir.

Ve elbette değer konusu sıklıkla tartışma yaratmaktadır. 2002 yılında Afganistan'da Taliban rejimi tarafından Bamiyan Buda heykellerinin keyfî olarak tahrip edilmesiyle kendini gösteren zorbalık, değer konusundaki en aşırı çatışma örneğidir. Geçmişin değeri ve önemine dair çekişme, Kamusal Arkeoloji'yi de belirleyen kültürel politikaların esas unsurudur. Bu çekişmenin iki özgün şeklinden biri eserin ülkesine iade edilmesi, diğeri de kalıntıların olduğu yerde bırakılmasıdır. İlkine örnek, 19. yüzyıldan beri Londra'daki British Museum'da bulunan, Atina Akropol'ündeki Parthenon tapınağının mermer heykellerinin Yunanistan'a iadesini isteyen Yunan hükümeti'nin tutumudur: Yunan mirası için bu heykellerin değeri eşsizdir. Birleşik Devletler'deki talep ise Amerikan yerlilerinin kemiklerinin akademik incelemedense tekrar gömülmeleridir, çünkü dinî ve ruhani saygı, kalıntıların incelenmesiyle edinilecek bilgiden daha değerli görülmektedir.

J. E. Tunbridge ile Geoffrey Ashwort'un *Dissonant Heritage* [Akortsuz Miras] (1996) adlı kitaplarında da değinildiği gibi birçokları için bu çekişme mirasa ve Kültürel Kaynak Yönetimi'ne özgü bir durumdur. Ama elbette post süreçselci/yorumlamalı arkeolojinin (bkz. s. 227) gündeminde ve Yerli Halklar Arkeolojisi (bkz. s. 331) çalışmalarında geçmişe dair farklı ve çoğulcu bakış açıları geliştirmek amaçlandığı da unutulmamalıdır.

Tartışma genellikle geçmişin birilerine ait kültürel bir mülkiyet olarak algılanmasından çıkmaktadır (bu senin değil benim – benim mirasım ve kimliğim). Bu, geçmişle mülk sahipliği üzerinden ilişki kurmayı ve ötekini dışlamayı öne çıkaran bir tutumdur. Oysa farklı ilişki türlerine odaklanmak, farklı değer yargılarına saygı duymak gerekir. Kimi arkeologlar kültürel mülk olarak görülen kaynakları korumakla görevli idareci rolünü kabul etmeyip, kamusal rollerinin geçmiş üzerinde farklı çıkar besleyenlere profesyonel aracılık yapmak olduğunu söylemektedirler.

Profesyonel bir alan olarak Kamusal Arkeoloji'deki önemli konular arasında alıcılarla ilişkilerde davranış kurallarına ve etik ölçütlere bağlı kalmak başta gelir. Amerikan Arkeoloji Derneği, Birleşik Krallık'taki Alan/Arazi Arkeolojisi Enstitüsü ve Avrupa Arkeologlar Derneği gibi kurumların tümü, üyeleri için birçok mesleki etik kural geliştirmiştir. Kamusal Arkeoloji, akademi alanını fazlasıyla aşan bir dünyada, farklı insanlar ve ilgiler karşısında danışmanlık vermeyi ve müzakere yürütmeyi kapsamaktadır – bu nedenle Kamusal Arkeoloji disiplinlerüstü bir alandır.

Çoğu insan için günümüzde Kamusal Arkeoloji'nin en temel konusu modernleşme ve yapılaşma yüzünden arkeolojik geçmişin tehdit altında olması ve antika karaborsasına mal sağlamak üzere arkeolojik alanların yağmalanmasıdır. Örneğin, Yunanistan'daki Kiklad adalarında binlerce mezarın mermerden yapılmış heykelcik bulmak ve antika pazarlarında satmak amacıyla yağmalanması oradaki tarihöncesi toplumların neredeyse tüm arkeolojik kanıtlarını tahrip etmiştir. Tahribatın ve kayıpların dünya ölçeğinde haddi hesabı yoktur. İnsanların bu ko-

nudaki farkındalıklarını arttırmak, koruma yasalarının kabulünü sağlamak, koleksiyonerlerle müzelere, yağma ve karaborsayı mahkûm etmeleri için baskı yapmak Kamusal Arkeoloji alanına giren ve büyük çaba sarf etmeyi gerektiren konulardır.

İleri okuma

Hewison, R. 1987. *The Heritage Industry: Britain in a Climate of Decline*. Londra: Methuen.

Lowenthal, D. 1996. *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History*, New York: Free Press.

McManamon, F. ve Hatton, A. (der.) 2000. *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*. Londra: Routledge.

Tunbridge, J. E. ve Ashworth, G. J. 1996. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: Wiley.

MICHAEL SHANKS

KATASTROF/FELAKET ARKEOLOJİSİ

Dünya tarihini felaketçi bir anlayışla yorumlamak 19. yüzyıl öncesinde Avrupalı düşünürler arasında oldukça yaygındı; buna göre, düzenli olarak doğal afetlere uğrayan yeryüzünün tarihi bir yıkımlar destanıydı. Bu düşünürlerin tümü dünyanın her yerinde belirli aralıklarla yıkıcı felaketlerin olduğunu söylüyor, ama bu facialarn hangi doğal süreçler yüzünden, sellerden mi, yoksa volkanlardan mı meydana geldiği konusunda anlaşamıyorlardı.

İskoçyalı James Hutton farklı düşünen ilk jeolog olmuştur. Çığır açan 1795 tarihli etkileyici eseri *Theory of the Earth*'de [Yeryüzü Kuramı] "doğadaki faaliyetlerin şaşmaz, dengeli" ve öngörülebilir olduğunu, mutlaka felaketle sonuçlanması gerekmediğini iddia etmiştir (1795: 19). Hutton'ın eseriyle birlikte yeryüzünün mevcut halinin olağan, bilinen ve gözlemlenen faaliyetlerin ve çok uzun bir zaman zarfında, iklim koşullarına

bağlı olarak gelişen aşınmanın sonucunda oluştuğu görüşü, yani tekdüzelik (üniformitaryan) bakış açısı (bkz. s. 286) giderek yaygınlaşmıştır. Hutton'ın bilimsel mirasçısı Charles Lyell bu bakış açısını 19. yüzyıla taşımış, Dünya'nın doğal tarihinin bu güne değin geçen "hayal edilemez uzunluktaki zaman" boyunca "mevcut koşulların yavaş ve aynı şekilde işleyen etkisi" sonucunda oluştuğunu savunmuştur (1830: 63).

Lyell'dan sonra jeolojiye artık tekdüzelikçi bakış açısı egemendir. Onun Eski Dünya'nın yavaş birikimler sonucunda değiştiği tezi, tarihöncesi araştırmacılarının insanın ilk çağlardaki yörüngesinin de Dünya'nın doğal tarihi gibi açıklanabileceği görüşünü benimsemelerine yol açar. Tekdüzelikçi jeologlar Dünya tarihinin bilinebilir, gözlenebilir süreçler izleyerek, azar azar ve sürekli olarak geliştiğini kabul etmektedirler; arkeologlar da tıpkı onlar gibi insanın değişim çizgisinin yavaş ilerleyen kültürel süreçlerin sonucunda evrildiğini düşünmeye başlarlar. Eski çağların, Danimarkalı müze yöneticisi Christian Jurgensen Thomsen tarafından 1836'da Taş, Tunç ve Demir Çağı olarak üçe bölünmesi (bkz. s. 317), insanın teknolojik deneyiminin belli bir tarihsel yörünge izlediği, yavaş ve sürekli ilerleyerek geliştiği görüşüne dayanmaktadır. Thomsen'in bu görüşü Edward Tylor tarafından 1865'te yayımlanan *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization* [İnsanlığın Erken Tarihi ve Uygarlığın Gelişimi Üzerine Araştırmalar] adlı kitabında geliştirilerek, insan tarihinin teknolojideki gelişimlerin tarihi olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun ardından Amerikalı antropolog Lewis Henry Morgan (1877), insan davranışındaki ve teknolojideki birikimli gelişimi yansıtan ilkel, barbar ve uygar kültürler şeklindeki aşamaları öne sürer. Çeşitli düşünürlerce savunulan bu sıralama ya da aşamalar ne olursa olsun, kültürün yavaş ve istikrarlı bir şekilde ilerlediği ve uygarlıkların belirli bir zamanda doğup, belirli bir hızda ilerlediği, sonra da yıkıldıkları görüşü, hemen herkesçe benimsenmiştir.

Jeolojik felaketçilik, 20. yüzyıl sonuna doğru jeolog Walter Alvarez'in (1998) altmış beş milyon yıl önce Dünya'nın uzaydan gelen bir nesneyle dehşet verici bir şekilde çarpıştığı ve

bunun ağır sonuçları olduğu, canlıların yeryüzünden silindiği şeklindeki teziyle birlikte, tekrar gündeme gelip yeni bir itibar kazanmıştır. Bunun ardından başka büyük doğa felaketleri yaşandığı tezleri ortaya atılmış, özellikle dünya dışı nesnelerin yeryüzüne çarptıkları, bu izlerin gezegenimizin çeşitli yerlerinde şiddetli darbe sonucunda meydana geldiği açıkça görülen kraterlerden anlaşıldığı öne sürülmüştür.

Modern dünya bilimcilerinin iddia ettiği şekliyle, gezegenimizi etkilemiş olan felaketler milyonlarca yıl önce meydana gelmiştir ve bu, uygarlığın gelişimini etkileyemeyecek kadar çok eski bir tarihtir; ancak bazıları, doğal felaketlerin gezegenimizi rahat bırakmadığını, insanlık tarihini etkileyecek ölçüde yakın dönemli afetler yaşandığını iddia etmektedirler. Söz konusu iddialar 1908'de bir uzay cisminin Sibirya'ya çarptığına dair kanıtlarla da desteklenmektedir. "Tunguz ateştopu" adı verilen bu büyük çarpışma Dünya ile yaklaşık 50 metre çapındaki bir meteor ya da kuyruklu yıldız arasında olmuş, 15 ila 30 megatonluk bir TNT patlayıcısına eşdeğer bir patlamayla sonuçlanmıştır. Modern katastrof arkeolojisinin kökeni, jeolojik yakın geçmişte Dünya'yı etkileyen ve insanlık tarihini kökten değiştiren Tunguz çapında, belki daha da büyük bir doğal facia ya da bir dizi facianın yaşandığı görüşüne dayanmaktadır.

İster dolaylı ister doğrudan, ister açık ister üstü kapalı olsun, modern arkeolojik felaketçiliğin temelinde, Yunan filozof Platon'un (İ.Ö. 427-347) anlattığı yüksek medeniyet düzeyine erişmiş eski bir uygarlık olan Atlantis'in yok olma hikâyesi vardır. Platon, *Timaeus* ve *Critias* diyaloglarında, antik Yunanistan'da cesur savaşçıların kendilerinden çok daha güçlü Atlantislilere yenilmelerine öfkelenen tanrıların bu ada kıtayı tamamen yok ettiklerini anlatır (Hutchins 1952). "Şiddetli depremler ve seller yüzünden Atlantis tek bir gün ve gecede denizin derinliklerinde kaybolup gider" (s. 446). Platon'un Mısırlı rahipleri bu hikâyeyi Platon'dan üç yüz yıl kadar önce yaşamış olan Yunan bilge Solon'a atfetmektedirler; bilgeye göre olay 9.000 yıl önce olmuştur. Bu durumda Atlantis'in yok olması *Timaeus* ve *Critias*'a dayanarak günümüzden yaklaşık 11.700 yıl önceye tarihlenmektedir.

Felaketçi arkeologlar, ya Atlantis'le ilgili diyalogları açıkça tarihsel doğru kabul ettiklerinden, ya da Platon'un bu anlattıklarını gizlice benimsediklerinden, en azından genel tema ve zamanlama açısından, çok benzer bir hikâyeden söz ederler. Bu uzmanlar ileri düzeydeki bu kadim medeniyeti, yerini Platon'dan farklı göstermekle birlikte, teknolojik gelişmişlik düzeyi, denizin dibine batma zamanı, dünyanın geri kalanı üzerindeki kültürel etkisi ve düşüşüne neden olan doğa felaketi ve tarihini, Platon'un Atlantis'i ile bire bir aynı şekilde anlatırlar.

Felaket senaryolarından en popüler olanlarından biri Rand ve Rose Flem-Ath (1997) adlı yazarlar tarafından ortaya konmuştur. Onlara göre çok karmaşık, çok eski bir uygarlık o zamanlar bizim bildiğimizden çok farklı bir yapıya sahip bir Dünya'da gelişmiştir. Flem-Ath tarafından açıkça Atlantis diye adlandırılan bu uygarlığın Antarktika kıtasında, ama ikliminin bugünkünden çok daha iyi olduğu bir dönemde var olduğu söylenmektedir. Dünya'nın kutuplarında bir kayma olduğunu ileri süren Charles Hapgood'un (1999) ardından Flem-Ath çifti bu kez yerkabuğundaki bir yer değiştirme sonucunda kutupların kaydığını, bunun da hayal bile edilemeyecek büyüklükte bir dizi sel felaketine ve dünyanın en güneyindeki kıtanın kalıcı buzlarla kaplandığı iklim değişikliklerine yol açtığını iddia eder. Büyük Antarktika medeniyeti böylece yok olmuştur; Atlantis medeniyetinin önce evriminin, ardından da yok oluşunun dünya üzerinde dalga dalga yayılan etkisinin arkeolojik kanıtları her yerde görülmektedir ve bütün bunlar, neredeyse Platon'un diyaloglarında verilen tarihte, 11.600 yıl önce olmuştur.

Felaketçiler genellikle iddialarını teknolojik olarak gelişkin çok eski bir medeniyetin varlığına ve bununla ilgili arkeolojik kayıtların olmasına dayandırmaktadırlar; onlara göre bu medeniyet geleneksel tarihöncesi uzmanlarının ilk medeniyetler olarak kabul ettikleri Mezopotamya şehir devletleri ve Eski Mısır Krallığı'ndan çok daha önce kurulmuştur (Hancock 1996). Felaketçilerin sıraladıkları kanıtlar çoğu zaman yeni bulunmuş arkeolojik bir alandan gelmez; genellikle önceden edinilmiş arkeolojik bilgiler yeniden yorumlanıp tarihlenir. Bu olduk-

ça önemli bir noktadır; çünkü felaketçilerin Atlantik'e (ya da ne isim veriliyorsa ona) atfettikleri eski yapılar zaten tarihöncesi uzmanları ve arkeologlar tarafından tarihlendirilmiş, belirgin bir kopukluk göstermeyen tarihsel bir sıralamaya oturtulmuştur. Ama felaketçiler bu sıralamayı ve tarihlemeyi kabul etmezler. Örneğin Mısır'ın Giza kentinde bulunan piramitler bölgesindeki Büyük Sfenks, Eski Mısır bilimcileri tarafından İ.Ö. 2500 yılına, firavun Kefre dönemine tarihlendirilir. Felaketçilerse Büyük Sfenks'in çok daha eski olduğunu iddia ederler ve iddialarını, sfenksi en eski uygarlığın, yani aslında yeni uygarlığın kurulmasından sorumlu olan bir uygarlığın yok olmasından önceye tarihleyen jeolog Robert Schoch'un kitabına (1999) dayandırırlar.

Platon'un mitsel kıtasını Atlantik Okyanusu'nun ortasına kondurması ve kendi zamanından 9.300 yıl öncesine tarihlemesi hiç tesadüf değildir. Platon basitçe okuyucularının onu tarih ve yer bakımından test etmelerini istememiştir, ki bu, o tarihte gerçekleşmesi mümkün olamayacak bir şeydir (Jordan 2001). Bu noktada Platon'un Atlantis'i ile modern felaketçilerin Atlantis'i arasında başka bir ortaklık kurulabilir. Felaket arkeolojisinin en bilinen tezlerinde de, kayıp medeniyetin ve varlığına dair herhangi bir kanıtın doğrudan bir arkeolojik çalışma yapılmasının imkânsız olduğu Güney Kutbu'ndaki buz tabakasının altında olduğu iddia edilmektedir.

Atlantis'i 19. yüzyılda üne kavuşturan yazar Ignatius Donnelly, *Atlantis: The Antediluvian World* [Atlantis: Tufandan Önce Dünya] (1881) adlı kitabının sonunda büyük bir umutla bir yüzyıl içinde dünyanın büyük müzelerinin kayıp kıtadan bulunmuş efsanevi hazinelerle dolup taşacağını, dolayısıyla böyle bir medeniyetin varlığının inkâr edilemez bir şekilde belgeleneceğini iddia etmiştir. Kehanet doğru çıkmamıştır, ancak Donnelly'nin öngörüsü en azından arkeoloji biliminde maddi kanıtların merkeze alınması gerektiği şeklindeki anlayışın yerleşmesini sağlamıştır. Bugünün felaketçi arkeologları farkında olsun ya da olmasınlar, bu tür somut kanıtlar olmaksızın Atlantisleri de, onu yok eden afetler de, Platon'unki kadar fani olacaktır.

Önerilen kaynaklar

Alvarez, W. 1998. *T-Rex and the Crater of Doom.* New York: Vintage Books. [Walter Alvarez'in artık hem jeologlar hem de paleologlar tarafından kabul edilen ve dünya dışı bir nesnenin, büyük olasılıkla bir meteorun çarpması sonucunda meydana gelen büyük bir afetin dinazorların soyunu tükettiği şeklindeki tezi.]

Donnelley, I. [1881] 1971. *Atlantis: The Antediluvian World.* Harper: New York. [Modern felaketçilerin çoğunun iddia ettiği, ama aslında Atlantis hikâyesinin güncellenmiş yorumundan başka bir şey olmayan bir anlatı; bu açıdan Ignatius Donnelley'nin 19. yüzyıla ait popüler kitabı önemli bir kaynaktır. Donnelley, Platon'un Atlantis'inin varlığına inanır, çünkü tarihsel ve arkeolojik kanıtları vardır ve bu kanıtlara göre, Eski ve Yeni Dünya'daki antik medeniyetler ortak bir kaynak olan Atlantis ile birbirine bağlanmaktadır. Donnelley'nin 1881'de öngördüğü arkeolojik kanıtların bulunacağı iddiası ise gerçekleşmemiştir.]

Flem-Ath, R. ve Flem-Ath, R. 1997. *When the Sky Fell: In Search of Atlantis.* New York: St Martin's Press. ["Atlantis" olarak adlandırdıkları büyük bir medeniyetin Antarktika'da bulunduğu ve yerkabuğunun yerinden oynamasıyla yeryüzünde büyük bir iklim değişikliği yaşandığı tezleri bu kitapta anlatılmaktadır.]

Jordan, P. 2001. *The Atlantis Syndrome.* Phoenix Mill, İngiltere: Sutton Publishing. [Atlantis üzerine yazılmış bu en sonuncu kitapta Jordan, Platon'un *Timaeus* ve *Critias* diyaloglarını yazmasındaki amacını inceliyor ve diyalogların tarihsel gerçekleri değil, felsefi konuları ortaya koymak için yazıldığını gösteriyor. Ona göre Platon, ekonomik ve askerî açıdan kendinden çok daha güçlü bir ülke tarafından tehdit edildiğinde varsaydığı "mükemmel toplum"un nasıl tepki vereceğini örneklemeyi amaçlamıştır. Atlantis gerçek bir yer değil, Platon'un tarihsel bir ahlak dersi verdiği hikâyedeki hayalî bir ülkedir.]

Lyell, C. [1830] 1990. *Principles of Geology; Being an Attempt to Explain the Former Changes of the Earth's Surface, By Reference to Causes Now in Operation*, 2 cilt. Chicago: University of Chicago Press. [Bu çalışma doğa bilimcilerin Dünya tarihi hakkındaki fikirlerinin temelden değişmesini sağlamıştır. Lyell kitabında zaman içinde sürekli ve istikrarlı bir şekilde değişime uğrayan antik bir gezegen üzerine çok hoş bir tartışma ortaya koymaktadır. Lyell tekdüzelikçi bakış açısını, günümüzde sürmekte olan jeolojik süreçlerin gezegenin fiziksel durumunu açıklama-

da yeterli olacağı iddiası üzerine kurmuştur; kendi kelimeleriyle söyleyecek olursak, "günümüz geçmişin anahtarıdır."]

Schoch, R. 1999. "Erosion Processes on the Great Sphinx and its Dating." *Society for Interdisciplinary Studies, Internet Digest* 2: 8-9. [Jeolog Robert Schoch'un Büyük Sfenks'i yeniden tarihlendirme çalışması modern felaketçiler tarafından sık sık anılır. Makalede Büyük Sfenks'in geleneksel Eski Mısır bilimcilerinin öngördüğünden binlerce yıl daha eski olduğu iddiasını ortaya koymaktadır. Birçok felaketçi Schoch'un tarihlendirmesini arkeologlar tarafından benimsenenden çok daha eski bir medeniyetin varlığını kanıtlamak ve jeologların katılmadığı bir doğal afet sonucunda yok olduğunu iddia etmek üzere kullanmaktadır.]

İleri okuma

Hancock, G. 1996. *Fingerprints of the Gods*. New York: Crown Publishing Group.

Hapgood, C. 1999. *The Path of the Pole*. Illinois: Adventures Unlimited Press.

Hutchins, R. M. 1952. *The Dialogues of Plato*. Çeviren: B. Jowett. Chicago: William Benton/Encyclopedia Britannica.

Hutton, J. [1795] 1959. *Theory of the Earth: With Proofs and Illustrations*, 2 cilt. Weinheim, Almanya: H.R. Engelmann (J. Cramer) and Wheldon & Wesley.

Morgan, L. H. [1877] 1964. *Ancient Society*. Cambridge, Mass.: Beknap Press.

Tylor, E. 1865. *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization*. Londra: J. Murray.

Velikovsky, I. 1950. *Worlds in Collision*. Londra: Macmillan.

KENNETH L. FEDER

KAZI ÇALIŞMALARINA DAİR TEMEL GÖRÜŞLER

Kazı yapanlar ya büyük bir çukur ya da çok sayıda küçük çukur açarlar; hangi yolu seçecekleri arkeologların geçmişi tasavvur edişlerine ve yerin altında olabilecek şeyleri hayallerinde nasıl canlandırdıklarına göre değişmiştir ve hâlâ da böyle be-

lirlenmektedir. Kültür tarihçileri kazı alanlarını tarihsel olayların fosilleri olarak görmeyi severler, dolayısıyla incelemelerini hedefledikleri yerlerde açmalar açarak yaparlar. Örneğin Mortimer Wheeler, İngiltere'de Maiden Kalesi adlı Demir Çağı'na ait korunaklı yüksek bir kalenin topraktan yapılma surları boyunca bir açma açmış, çeperinde oluşan dikey kesitteki katman silsilesine bakarak, kalenin inşa edildikten sonra, zaman içinde onarılma ve tekrar inşa edilme aşamalarını belgelemiştir. Wheeler kesitlerle çalışmaktan yanadır ve çok sayıda kesit elde edebilmek için 3 fit (1 metre) genişliğinde, toprak atmada kullanılan araba yollarıyla birbirinden ayrılmış bir dizi kare alandan oluşan kutular kazmıştır. Her kutu görünümlü alanın içindeki dolgu (toprak) inşaatçı malası kullanılarak ve stratigrafik olarak, yani tabaka tabaka kazılmış ve bulgular her tabaka için ayrı ayrı korunmuştur. Çalışma bittiğinde kutuda her biri olaylar dizisinde başka bir olguyu gösteren ve kazı alanının (araştırma yapılan yerin) bütün hikâyesini oluşturan dört dikey kesit elde edilmiştir.

Lewis Binford ve Kent Flannery gibi Süreçselci ya da "Yeni" arkeologlar (bkz. s. 267) ise kazı alanlarını toprağa gömülmüş sistemlerin bir parçası olarak görürler ve tıpkı toplumbilimciler gibi, yok olmuş bu toplumların davranışlarını "örnekleme" üzerinden anlamaya çalışırlar. Arazide örnekleme, araştırılacak ya da kazılacak sayısız küçük kare ve dikdörtgen alandan oluşur. Bu örneklemeyi oluşturmanın birçok yolu vardır. Düzenli aralıklarla ya da her birinin yerinin rastgele seçildiği rastlantı yöntemiyle, açmalar (enlemesine kesit) ya da test çukurları (kare alan) isteğe göre kazılan katlara (dolgular) ya da doğal katlara (katmanlar) göre dibe doğru kazılır. Burada da, tıpkı toplumsal bir grubun araştırılmasında olduğu gibi, tekil bir şahısa sorulmuş bir dizi sorunun grubun tamamına uygun olacak şekilde yanıtlanacağı ve sorular ne kadar sıklıkla sorulursa o kadar az hatalı yanıt alınabileceği varsayılmaktadır.

Bazı durumlarda bu varsayım kesin doğrulara ulaşmayı sağlar. Örneğin bir bataklığa düşmüş polen/çiçektozu miktarı tek bir ölçümle belirlenebilir; ya da bir alanda bulunan yenmiş

bitki tohumları tek bir çukurda bulunanların incelenmesiyle (elenmesiyle) ortaya çıkarılabilir. Bunların "temsilî örnekler" oldukları varsayılır. Ama geniş bir bölgeye dağılmış test çukurları nadiren birer temsilî örneklemedir, çünkü evler, yiyecekler ya da mezarlar gibi farklı olgularda her bir çukur başka bir sonuç verir, dolayısıyla tek bir bulgu tüm bölgeyi aydınlatmaktan uzak kalır. Ksar es-Seghir'de kazı yapmış olan Amerikalı Charles Redman İslamiyet'in erken döneminde yıkılmış bu kenti rastgele seçilmiş belirli sayıda kare çukur kazarak ortaya çıkarmaya çalışmış, ancak cadde ve binaların örüntüsü belli olmaya başlayınca biçimlerini ve işlevlerini daha net görebilmek için geniş bir alanı açmıştır.

Binaların ahşaptan inşa edildiği ülkelerde, yapılar genellikle çürümüştür ve geriye yalnızca direklerin yuvaları kalır. Avrupa kıtasında yaygın olan *schnitt* (dilim) yöntemiyle, mala ve küreklerle kare alanlar temizlenerek çalışılmış, sonunda doğal toprakta sıra sıra koyu su damlaları gibi görünen yuvaların bulunduğu *yatay bir kesit* meydana getirilmiştir. Kazı alanı yatay ve dikey bölümlerden oluşan ve hepsi birlikte özgün kalıntının denetlenebilir, sağlaması yapılabilir bir modelini oluşturan kümeler halinde kaydedilmiştir. Ama eğer kalıntı çok derindeyse dilim yönteminin böldüğü yapılar ortaya çıkarılamaz. İskandinavya'da arkeologlar 1930'larda görülmesi zor bu binaları daha iyi görebilmek için tabaka yüzeylerini izlemeye ve dikey kesit uygulamasına başlamışlardır. Söz konusu *açık alan kazısı* yöntemini derin tabakalı kazı alanlarında uygulayanlar, 1960'larda İngiltere, Winchester'da Martin Biddle ile Wroxeter ve Hen Domen'da Philip Barker olmuştur. Kalıntılar, şekilleri ve konumları tek tek kaydedilerek, tabaka tabaka ve mümkün olan en büyük ölçekte çıkarılmıştır.

Topyekûn kazı fikri İngiliz "Kurtarma" hareketi (Kültürel Kaynak Yönetimi'nin ilk hali) tarafından kabul görmüştür. 1972'de Max Foster *kontekst* (context) fikrini ortaya atmış, büyük yüklenici arkeoloji firmalarının devreye girdiği bu yöntem önce York, daha sonra da Londra'da kullanılmıştır. Kontekst, ana stratigrafik birimdir ve bu bir tabaka, ya da bir taban

yüzeyi veya bir çukurun çeperi, bir binanın temel taşları veya açılan temel çukurunun kenarları olabilir. Winchesterli arkeolog Edward Harris dizilimin en eskisinin en altta, en yenisinin de en üstte görüldüğü bir çizimle (Harris'in matrisi) temsil edilebileceğini göstermiştir. Londra'yı kazan Steve Roskams gibi kent arkeologları kalıntının tümünü her kontekstin ayrı bir form üzerinde tanımlanması ve asetat üzerine çizilmesi şeklinde kontekstlerin ayrı ayrı kayıt altına alınma yöntemini uygun bulmuşlardır. Bu yöntemde sahada yorumlama işlemi uygun değildir; tüm sonuçlar bir araya getirilip bulgular analiz edildikten sonra yorum yapılır. Bu uygulama her kontekstin tek tek belgelenmesidir (*single context recording* olarak bilinir). Kentlerde iyi işleyen bir uygulama olup "kurtarma" kazıları için de uygundur, çünkü yerleşmenin farklı bölümlerindeki kontekstler eşzamanlı olarak belgelenip kaldırılabilir. Yöntem aynı zamanda analiz için temel olan tutarlılığı da sağlamaktadır.

Herhangi bir dolgunun tümüyle ve sistematik olarak incelenmesi ne kadarının kazılması gerektiğini ve anlamlandırma sorunlarını tamamen yanıtlamaz. Bu nedenle Ian Hodder ve Gavin Lucas gibi post süreçselci arkeologlar (bkz. s. 227) sahada yorum yöntemine geri dönüşü savunmakta ve video kameraların yanı sıra, eskiden beri araştırmacıların rağbet ettiği kazı günlüğü tutulması gibi yöntemlerle çalışmalar sırasında ortaya atılan bütün görüşleri kayıt altına almaktadırlar. Kazı yapan araştırmacılar neyi neden yaptıklarının bilincinde olmalıdırlar (dünüşünümsellik – *reflexivity*) ve yorumlama işini çevrede bulunanlarla paylaşmalıdırlar (çok seslilik). Yorklu arkeolog Martin Carver, değerlendirme ve tasarlama gibi temel fikirleri öne çıkarıp, yorumlamayı kazı belgeleriyle birlikte örerek kendine ait "Arazi Araştırması Prosedürü" adlı bir yöntemle bu ilkeleri uygulamaya dönüştürmüştür.

Değerlendirme kazı başlamadan önce yapılır ve neyi öğrenmek istediğimizin (araştırma gündemi), kalıntıların niteliğinin (arazi), kullanılacak tekniklerin ve yapılacak işleri engellemesi mümkün yerel toplumsal koşulların tümünden oluşan bir dö-

küm ortaya konmuş olur; başka bir deyişle bilmek istediğimiz şeyle ne yapabileceğimizi baştan anlamaya çalışırız. İlk arazi değerlendirmesi muhtemelen 19. yüzyıl başında flütçü diplomat Claudius Rich'in Babilon'da yaptığı çalışmadır. Tek bir açmayla meşgul olup içindekileri ortaya çıkartmak yerine, önce dikkatli bir yüzey araştırması yapmış, kalıntıların yerlerini gösteren bir harita çıkarıp hangi döneme ait olabileceklerine dair tahminde bulunmuştur. Geroge Cowgill ise terk edilmiş Meksika kenti Teotihuacán'da önce yüzeyi haritalamış, çanak çömleklerin tipine ve miktarına göre kalıntıların bulunduğu alanı 7. yüzyıl Maya toplumu hakkında çok sayıda soruya yanıt verebilecek şekilde bölgelere ayırmıştır. İngiltere'deki Sutton Hoo höyük alanında yapılan incelemeyse üç yıl sürmüş, topografik ve jeofizik araştırmanın yanı sıra, bu Erken Tunç Çağ yerleşmesi ve tepede kurulu Anglosakson mezarlardan kalanları gösteren bir *kalıntı modeli* elde etmek için, eski kazı alanları yeniden kazılmıştır. Bu model 4 hektarlık bir mezarın sınırlarını çizmiş, dörtte birinin kazılmasını içeren bir *proje tasarısı* için temel oluşturmuştur.

Kazı *tasarısı,* bu değerlendirmelere dayandırılır ve "ilgili kimse"lerden oluşan grupların tümünün fikirlerini içerecek şekilde çoksesli olarak yapılır. Fikirbirliğine varıldığında tasarı diğer ilgililerle (arazide olmayan ve orada neler yapıldığını bilmeyen) imzalanmış bir anlaşmaya dönüşecektir. Önceden değerlendirilmesi yapılmış kazılar, herkesin haberdar edildiği bir proje tasarısı olarak etiktir ve akademik çevrelerin onayını almış kabul edilir. Çoğu ülkede proje tasarıları genel planlama sistemi içinde ele alınmakta ve üzerinde uzlaşma sağlanmaktadır; bu durum araştırma ağırlıklı ya da kültürel kaynak yönetimi ağırlıklı olmasına bakılmaksızın tüm projeler için geçerlidir. Günümüzde arazi projeleri hem de araştırmayı (bkz. s. 338) içeren birleşik programlar kullanılmaktadırlar.

"Bilginin belgelenmesi"nin yanı sıra, Ian Hodder'ın kelimeleriyle "malanın ucunda" iken edinilen izlenimlerle de sahada "dönüşümlülük" sağlanabilir. Carver'a ait *kurtarma/ortaya çıkartma kademeleri* ise kazı tasarısının gerektirdiği farklı ka-

zı yöntemlerini gösterir – örneğin A kademesinde mekanik bir kazıcı, B'de bir kürek, C ve D kademelerinde malalar ve E kademesinde bir spatula kullanılmalıdır. F kademesi ise dolguyu blok halinde yanınızda götürmek demektir. Dolayısıyla bir alanı açmaya başlarken daha kaba kurtarma kademeleri uygulanırken, örneğin bir mezarı kazarken daha incelikli bir iş yapılması zorunludur. Arazide yapılan yorumları kaydederken tutarlı bir belge yaratabilmek için, kontekstlerin daha ayrıntılı kavramlarla desteklenmesi gerekebilir. Burada yapı öğeleri (*feature*) kazıyı yapan tarafından tanımlanmış kontekstler, yapı (*structure*) ise yapı öğelerinden oluşan kümedir; bunların her birinin kendine özgü formu ve numaralama sistemi olmalıdır. Bu *birkaç seviyeli belgeleme,* elde edilen sıralamayı, yani "yerleşme modeli"ni oluşturmakta kullanılır.

Kazı belgelemeleri birkaç seviyeden oluşmakla kalmaz, aynı zamanda çok ortamlı belgelerdir: Tutulmuş defterler ve not kâğıtları, çizimler, fotoğraflar, videolar, dijital dosyalar, örnekleme kutuları, hayvan kemikleri, tohumlar, bitki ve buluntuların tümü kazı belgelerini oluşturur. Peki bütün bunlar nasıl bilinir kılınacaktır? Temel bir görüş Barry Cunliffe tarafından "Yayımlama Kademeleri" şeklinde ortaya atılmış ve arazide edinilen bilgilerle bunlara ihtiyaç duyanları bir araya getirmek amaçlanmıştır. 1. Kademe arazinin kendisidir ve henüz ortaya çıkarılmamış bilgileri içerdiğinden uzun vadeli koruma gerektirir. 2. Kademe arazide yapılmış belgelemeyi, yani *Arazi Notları*nı içerir ve kazı yapanların gördüklerinin ilk elden belgesidir. 3. Kademe kazıcıların ilk analiz ve sentezlerini, stratigrafik dizilimi, binaların planlarını, buluntu dağılımının haritalarını içerir. Bunlar *Arazi Raporları* denilen projenin ilk tam dökümüdür. 4. Kademe olan *Araştırma Raporu,* bulguları araştırmanın bağlamı içine yerleştirir. 2. ve 3. kademe raporlar genellikle ileride başka araştırmacıların incelemesi için arşivlenip saklanır. 4. Kademe artık akademik topluluğun ilgisine sunulabilecek şekilde seçilmiş araştırma sonuçlarıdır. Kamuya ve kitle iletişim araçlarına sunulmak üzere başka seçkiler de yapılır (5. ve 6. kademeler). Buradaki hüner, her aşamada yeni bir dinleyici, izleyici ilgisi oluşturabilmek

ve bunu yaparken arazide buluntuyla ilk karşılaşan yani malayı elinde tutan kişinin görüşlerinin önceliğini unutmamaktır.

Önerilen kaynaklar

Barker, P. 1993. *Techniques of Archaeological Excavation.* Londra: Batsford. [Kazı çalışmalarına dair genel bir eser.]

Carver, M. 1998. *Sutton Hoo. Burial Ground of Kings?* Londra: British Museum Press. [Değerlendirme öncelikli sistem uygulaması.]

Carver, M. ve Rothschild, N. 2004. *Field Archaeology. Principles, Techniques and Design.* Londra ve New York: Thames and Hudson. [Kazı ve yüzey araştırmasının bir arada yapıldığı yaklaşıma dair kapsamlı bir el kitabı.]

Flannery, K. (der.) 1976. *The Early Mesoamerican Village.* New York: Academic Press. [Örneklemenin nasıl yapıldığı üzerine iyi ve eğlenceli bir tartışma.]

Hodder, I. 1999. *The Archaeological Process.* Londra: Blackwell. [Çatalhöyük'te uygulanan arazide yorumlama örneği.]

Lucas, G. 2001. *Critical Approaches to Fieldwork. Contemporary and Historical Archaeological Practice.* Londra ve New York: Routledge. [Arazi çalışmalarının saygın ve çözümlemeli tarihi (özellikle 2. Bölüm).]

Roskams, S. 2000. *Excavation.* Cambridge: Cambridge University Press. [*Single context* belgeleme uygulaması.]

Wheeler, R. E. M. 1954. *Archaeology from the Earth.* Oxford: Oxford University Press. [Kesit ve kutu sisteminin kullanımına dair bir uygulama.]

MARTIN CARVER

KÜLT VE DİN ARKEOLOJİSİ

Arkeolojinin alanına girdiği çok açık olsa da, kült ve din arkeolojisi büyük oranda görmezden gelinmiştir. Bunun bir nedeni kolayca araştırılamayan bir alan olmasıdır, çünkü hem tek tek bireylerin hem de toplum olarak insanların inançlarına ilişkin derin kökleri vardır, dolayısıyla oldukça karmaşık bir konudur.

İhmal edilmesinin ilk nedeni tanımlama sorunlarından kaynaklanır. "Kült", marjinal, "acayip" ve ender karşılaşılan şeyler

çağrışımlarına karşılık, dinsel törenlerle ilgili olanlar şeklinde kolayca tarif edilebilir; buna karşılık "din" çok daha karmaşık bir tanımlama gerektirir. Dinin ve bileşenlerinin ne olduğu antropologlar, sosyologlar ve din tarihçilerinin tartışmalarına konu olmuş ve din en basitinden en karmaşık olanına kadar birçok şekilde tarif edilmiştir. Örneğin antropolog Edward Tylor (1958: 8) dini basitçe "ruhsal varlıklara inanmak" şeklinde tanımlarken, birçok unsurun –inançlar, uygulamalar, törenler, deneyimler, toplumsal etkenler vb.– karışımı olarak tanımlamaya çalışanlar da vardır.

O halde din gerçekten nedir? Verilecek yanıtta öncelikle dinin birçok açıdan tanımlanamaz olduğunu söylemek gerekir, çünkü din düşünceler, inançlar, eylemler ve maddi hayatla ilgilidir ve bunların her birine din içinde verilen ağırlık farklıdır. Bununla birlikte, tanım ne kadar basit olursa o kadar iyidir. Önemli olan, şimdiye kadar yapılmış karmaşık bütün tanımlara rağmen arkeologların dinin aynı zamanda elle tutulamayanı, akılcı olmayanı ve tanımlanamayanı içerdiğini kabul etmeleridir. Din karmaşıktır, dolayısıyla arkeolojisi de karmaşık olacaktır; basitçe söyleyecek olursak, din arkeolojisinin maddi sonuçları güçlü ve maddi kültürün bütün boyutlarını kapsayacak derinliktedir.

Tanımlanmasındaki bu belirsizliklerden dolayı arkeologlar, eğer tarihsel olarak bilinen ve hâlâ yaşayan dinleri, yani Hıristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet, Hinduizm, Budizm gibi dünya dinlerini ya da Afrika dinleri veya Avustralya Aborijin dinleri gibi geleneksel veya ilksel dinleri kastetmiyorlarsa, "din" kelimesini hiç kullanmama eğilimindedirler. Bunların dışında kalan ve din denilse belki de daha iyi tanımlanacak olan buluntuları tarif etmek içinse "ritüel" kelimesini yeğlemektedirler. "Ritüel" de aslında sorunlu bir kelimedir ve yine tanımı itibariyle tartışmalıdır. Ritüellerin amacı kutsal da olabilir, dünyevi de, ama bu ayrım çoğu zaman net değildir, dolayısıyla tam olarak anlaşılmayan her şey bu kategoriye dahil edilmektedir. Böylece ritüel, "garip", açıklanmayan ya da açıklanamayan her şeyin yerine kullanılan, bunlarla eşanlamlı bir söz olur çıkar; oy-

sa vaka temelli bakılırsa bu olguların anlaşılması çok daha kolaydır; ritüeli, arkeolojide sıkça kullanıldığı gibi dini açıklayan bir sözcük olarak değil, gerçek bir dinsel unsur olarak ele almak gerekir.

Arkeolojik düşünce ve yöntem açısından din ve kült çalışmalarına dönecek olursak, bu konulara duyulan ilgi 17. yüzyıla kadar geriye gider. İngiliz eski çağ uzmanı John Aubrey, Wiltshire'daki Avebury ve Stonehenge adlı taştan yapılma devasa daireleri Druidler'in (rahiplerin) tapınakları olarak yorumlayan ilk uzmandır. Onun görüşleri 18. yüzyılda eski çağ uzmanı William Stukeley'i etkilemiş, aynı yorumu o daha da ileriye götürüp Avebury rahiplerinin törenleri, "Stamford'da yapılan kilise ayinlerine çok benziyor" saptamasında bulunmuştur (Piggott 1985: 104).

Arkeoloji bilimindeki gelişmelere paralel olarak arkeologlar bulgularındaki "dinsel" yönlerle ilgilenmeyi sürdürmüşlerdir. Örneğin, 19. yüzyıl ortalarında arkeoloji disiplininin kurulmasında etkili olan iki Danimarkalı arkeolog, Christian Jürgensen Thomsen ile Jens Worsaae –Thomsen, taş, tunç ve demir olmak üzere Üç Çağ Sistemi'ni bulan kişidir (bkz. s. 315)– yalnızca teknoloji ve hayatta kalma konularıyla ilgilenmekle kalmamış, eski inançlar konusuna da eğilmişlerdir. Ancak arkeologlar tarafından dine dair apayrı bir kuram, 20. yüzyıl ortalarına kadar geliştirilememiş, İngiliz arkeolog Christopher Hawkes bu tarihte "kavrama merdiveni"ni ortaya atmıştır. Bu, teknik süreçleri en alt basamağa yerleştiren bir tür anlamlandırma merdivenidir; yani arkeolojik buluntuların en kolay yorumlanabileninden başlayarak, önce "geçim ekonomisi", sonra sosyal ve siyasi kurumlar ve en sonunda da "dinsel kurumlarla ruhani yaşam" anlamaya çalışılır (1954: 161-12). Dolayısıyla Hawkes dini, arkeolojik kanıtlar üzerinden yorumlanmaya çalışılan geçmiş yaşamların en zor kısmı olarak görmüş, onu en üst basamağa yerleştirmiştir.

Daha yakın zamanlarda süreçselci ya da "Yeni" arkeolojide de (bkz. s. 267), özellikle de Amerikalı arkeolog Lewis Binford'un çalışmalarında din, arkeologların ele almaları gereken

bir etken olarak görülmektedir. Binford (1962: 218-19) "ideolojik alt sistemler"den ve "teknik düşünce araçları" dediği oluşumlardan söz etmektedir. Bununla birlikte, süreçselci bakış açısında da, "epifenomenal" yani arkeolojinin teknoloji ve geçinme gibi ana ilgi alanlarının dışında, ek ya da yersiz bir araştırma konusu olarak din dışarıda bırakılmış, arkeologların din üzerine çalışmaları "paleopsikoloji" alanı içinde kalan bir çaba olarak sınıflandırılmıştır. Bilişsel süreçselliğin gelişmesiyle birlikte ise, tıpkı teknoloji ya da ekonomi gibi, eski çağların aklıyla da ilgilenilmeye başlanmış, kült ve din üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar bundan sonra disiplin içinde kesin bir yer edinmiştir. Bu bağlamda itici gücü Britanyalı arkeolog Colin Renfrew sağlamış, ama kendisine ait "kavrama çerçevesi"nden (1985: 11) uzaklaşarak, kült ve din arkeolojisinin, örneğin dört ana kategoride ele alınabilecek ritüele dair arkeolojik göstergeler üzerinden çözümlenebileceğini iddia etmiştir. Bu kategoriler şunlardır:

– dikkatin neye odaklandığı;
– bu dünya ile ötekisi arasındaki sınır bölgesi;
– tanrısal varlığın mevcudiyeti;
– katılım ve adak.

Bu anlayış çağdaş arkeolojik düşüncenin öteki temel alanlarıyla çelişmektedir. Örneğin, post süreçsel, bağlamsal ya da yorumlamalı arkeolojide (bkz. s. 227), dinin yerine maddesel kültürün "ritüel" veya "sembolik" boyutlarıyla daha fazla ilgilenilir. Britanyalı arkeolog Ian Hodder "Avrupa'nın evcilleşmesi" (1990) adlı çalışmasında, buluntular rahatlıkla dinsel olarak da tanımlanabilecekken, daha çok ritüel ve simgesel boyutlara vurgu yapar. Başka post süreçselci arkeologların makalelerinde de benzer bir din eksikliği söz konusudur; örneğin dini, ideoloji içinde sayan ama ritüeli arkeologların inceleyebilecekleri kanıtlar kategorisinde gören Michael Shanks ve Christopher Tilley bu görüşteki uzmanlardandır.

Belki de "din" sözcüğü, "tarih öncesi din"in genelleştirilerek post süreçselci bağlamda kullanılmaya başlanmasıyla kavramsal açıdan lekelenmiştir; çünkü biliyoruz ki, modern etiketler

uygunsuz bir şekilde eski olana yapıştırılmış; ya da kısıtlı kanıtlar abartılarak yorumlanmış, sonuçta rahip ve rahibelerin boy gösterdikleri tam teçhizatlı Orta Paleolitik "Mağara Ayısı Kültü" ya da Neolitik dinler gibi şeyler yaratılmıştır. Ayrıca, kült ve din arkeolojisi üzerine yazan arkeologların kendi bakış açıları da olumsuz katkıda bulunmuş olabilir. Yani eğer söz konusu uzmanlar dini önemsiz görüyorlarsa bu durum arkeolojik çıkarımlarına da kaçınılmaz olarak yansıyacaktır.

Yakın zamanlarda din arkeolojisine daha bütüncül yaklaşma gereği savunulmaya başlanmıştır; buna göre din, hayatın geriye kalan diğer yönlerinin de içinde yer alacağı bir üstyapı olarak ele alınmalıdır; bu da, daha önce kutsal mekanlarla ve mezarlarla sınırlı olanın üzerinde ve ötesinde bir bakış sağlar. Romanya kökenli Amerikalı din tarihçisi Mircea Eliade'ın ortaya attığı idealist bir dinsel bütünlük değildir burada kastedilen; daha çok akademik dünyanın dine dair kavramların söz konusu çetrefilliğe tam manasıyla karşılık veremediğinin kabulüdür; gerçekten de kült ve din arkeolojisi açısından, arkeolojinin bu temel alanında yöntem ve kuramların yeniden düşünülmesi gereği vardır.

Önerilen kaynaklar

Bell, C. 1997. *Ritual Perspectives and Dimensions.* Oxford: Oxford University Press. [Ritüelle ilgili birçok konuyu ele alan mükemmel bir çalışma.]

Hawkes, C. 1954. "Archaeological Theory and Method: Some Suggestions from the Old World." *American Anthropology* 56: 153-68. [Yazarın "kavrama merdiveni"ne dair fikirlerini ileri sürdüğü orijinal makale.]

Insoll, T. (der.) 2001. *Archaeology and World Religion.* Londra: Routledge. [Hinduizm, Hıristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet ve Budizm gibi dünya dinlerinin incelenmesinde kullanılan arkeolojik kuram ve yöntemleri kapsayan makaleler derlemesi.]

Insoll, T. (2004). *Archaeology, Ritual, Religion.* Londra: Routledge. [Arkeoloji ile din arasındaki ilişkiyi, ilgili akademik bilginin tarihsel gelişimini ve mevcut din ve ritüel tanımlarını ayrıntılı olarak irdeleyen bir kitap. Dinle ilgili arkeolojik çalışmalara yeni bir yaklaşım getirmektedir.]

Renfrew, C. 1994. "The Archaeology of Religion," s. 47-54 (C. Renfrew ve E. Zubrow, der.) *The Ancient Mind.* Cambridge: Cambridge University Press içinde. [Yazarın din üzerine arkeolojik çalışmalarının geniş bir özeti.]

Renfrew, C. 1985. *The Archaeology of Cult.* Londra: Thames and Hudson. [Yunanistan'daki bir mabedin bilişsel süreçselci yaklaşımla incelenmesi üzerine ufuk açıcı, klasik bir ders kitabı (özellikle 1. Bölüm).]

İleri okuma

Binford, L. 1962. "Archaeology as Anthropology." *American Antiquity* 28: 217-25.

Eliade, M. 1969. *The Quest. History and Meaning in Religion.* Chicago: University of Chicago Press.

Hodder, I. 1990. *The Domestication of Europe.* Oxford: Blackwell.

James, E. O. 1957. *Prehistoric Religion.* Londra: Thames and Hudson.

Piggott, S. 1985. *William Stukely. An Eighteenth-Century Antiquary.* Londra: Thames and Hudson.

Shanks, M. ve Tilley, C. 1992. *Re-constructing Archaeology. Theroy and Practice.* Londra: Routledge.

Tylor, E. B. 1958. *Religion in Primitive Culture.* New York: Harper and Row.

TIMOTHY INSOLL

KÜLTÜREL ÇEVRE ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

Kültürel çevre üzerinde düşünmek önemlidir. İlk çağlarda insanlar yaşadıkları yerlerde yalnızca atıklar bırakmış ya da yerleştikleri topraklara binalar inşa etmiş değillerdir; bulundukları yerin ötesiyle de etkileşim içinde olmuşlardır. Kültürel çevre arkeolojisi yaşanılan yerin ötesinde bulunanlarla ilgilidir.

Modern arkeolojide çevre araziler konusuna eğilmenin itici gücü toprak yüzeyinde gözlemlenen çok çeşitli ve fazla sayıda kalıntı olmuştur. 1960'larla 70'lerin büyük araştırma projeleri ve otoyol geçitleri veya taş ocakları gibi büyük ölçekli yıkımlara yol açacak projeler öncesinde yapılan "kurtarma" (enkaz) araştırmaları, çok sayıda ve yoğunluğu yüksek arkeolojik

alan ortaya çıkarmıştı. Üstelik bu alanlar harita üzerinde belirtilen basit birer noktadan ibaret değildi. Eski çağlara ait birbirleri üzerine inşa edilmiş çok sayıda devasa kalıntı –tarla sınırları, sulama ve tarım sistemleri kalıntıları, kanal ve hendekler gibi– meydana çıkmıştı. Bu yolla birçok arkeolojik "alan"ın birbiri üzerine oturduğu ve/veya ortak özelliklerden anlaşıldığı üzere, birbirine bağlı olduğu belirlendi.

Bu durum arkeolojik alanların harita üzerinde birer nokta olmadıklarını, bütün bir arazinin ele alınmasının daha anlamlı olduğunu göstermişti. İngiliz arkeolog O.G.S. Crawford bunu bir palimpsest* benzetmesiyle anlatmıştır:

> Üzerindeki yazıların birçok kere yazılıp silindiği bir belge; belgedeki yazıları çözme işi arazi arkeoloğuna aittir. Yollar, tarla sınırları, ormanlar, çiftlikler ve tüm yerleşim alanları, yani insan emeğinin ürünü olan her şey; işte bunlar toprağa oyulmuş harfler ve kelimelerdir. Ama bunları okumak hiç de kolay değildir, çünkü parşömen ancak bir iki kere yazılıp silinmişken topraklar çağlar boyunca sürekli değiştirilmiştir.
>
> (Crawford 1953: 51)

Avrupa'daki gibi, bin yıldan uzun süreden beri yoğun yerleşilmiş arazilerde çalışan birçok arkeolog, yaptıkları işi böyle görmekte, analitik yöntemle kazı (bkz. s. 179) denilen bir işlemle yerleşim yerlerinin birbirini izleyen tabakalarını geriye doğru soyarak çalıştıklarını, yani "araziyi okuduklarını" söylemektedir. Bunu yapabilmek için arazide yürüyüşler gerçekleştirmek, havadan fotoğraf çekmek, yüzey araştırması yapmak ve vergi kayıtları gibi belgelere müracaat etmek şeklinde çok çeşitli alan dışı teknik kullanılmaktadır. OS ve IGN** haritaları gibi standart haritalarda tarla sınırları ve yerleşim biçimleri gibi işe yarar temel bilgiler bulunabilmektedir. Arkeo-

(*) Palimpsest: Üzerindeki yazılar silinip yeniden yazılmış parşömen – ç.n.

(**) İngiltere'nin resmî haritacılık kuruluşu olan *Ordinance Survey* tarafından üretilen ayrıntılı haritalar dizisi ile Fransa'nın benzer biçimde ürettiği tam ölçekli *L'information grandeur nature* haritaları – ç.n.

lojinin bu dalı ile geleneksel tarihsel coğrafya birbirleriyle yakından ilişkilidir.

Kuramsal açıdan, kültürel çevre çalışması arkeolojinin kendisi kadar eski bir çalışma alanıdır. Rönesans'la başlayan eskiye duyulan arkeolojik ilgiye paralel olarak, boş zaman sahibi antika meraklılarının arazi üzerindeki ilk çağa ait olguları ortaya çıkarıp tanımlamaları ve sınıflandırmalarıyla analitik bakış açısı da gelişmiştir. Yeni araştırma tekniklerinin bulunmasında ve haritacılığın ilerlemesinde araziye bu tarz yaklaşmanın etkisi vardır. 16. yüzyıldan itibaren 18. yüzyıl sonuna kadar akademisyenler bugün bizim arkeoloji, tarih ve haritacılık dediğimiz alanlara dair çeşitli unsurları topografyayla ilgili eserlerinde bir arada kullanmışlardır.

Arazi ve çevreyle ilgili bu yaklaşımlar iki gelişmenin ardından değişikliğe uğramıştır: 18. yüzyıl sonlarında estetik boyuta önem vererek arazinin görselliğini öne çıkaran Romantizm hareketi ve 19. yüzyılda bugün gördüğümüz arazinin çok yavaş ilerleyen bir değişim sürecinin –farklı mekan ve zamanlarda meydana gelmiş karşılaştırılabilir birikme ve aşındırma süreçleri (bkz. s. 286)– sonucu olduğunu ortaya koyan jeoloji bilimindeki gelişmeler. Estetik/duygusal bakış ile jeolojik kavrayış halen de günümüz arazi/çevre arkeolojisinin ilerlemesinde rol oynayan itici güçlerdir.

Arkeologlar kültürel çevre konusuna çeşitli şekillerde eğilmişlerdir:

1. Araziyi ekonomik kaynakların bulunduğu bir yerleşim havzası/yaşanılan topraklar (bkz. s. 254) olarak görenler: Birçok arkeolog "sit havzası incelemesi"nde arkeolojik alanın yerini yakınlarda ya da belli bir mesafe içinde bulunabilen kaynaklar açısından ele almak gerektiğini öne sürmektedir. Buna göre, erken tarım dönemi yerleşimcilerinin toplayıcı-avcı barınaklarını ekonomik bağlamda ele almak için, barınakların ötesindeki arazinin toprak çeşidi ve arazi yapısı ya da yakınlarda göçer hayvanlara ait göç yollarının bulunup bulunmaması gibi özellikleri açısından incelemek gerekir. Arazide ekonomik nedenlerle yapılmış büyük ölçekli dönüşümler ayrıntılı olarak in-

celenmelidir. Toplayıcı-avcı topluluklar genellikle belirli hayvan ve bitkileri yetiştirmek için yangın çıkarmış ya da araziyi tadil etmişlerdir; tarım toplumları ise sulama kanalları yapmış, dağ yamaçlarına teraslar inşa etmiş, tarlalar açmışlardır.

2. Arazi kullanımının üzerinde yaşayan toplumu yansıttığını ileri sürenler ve konuyu karmaşık toplum ve devletlerin oluşumuyla (bkz. s. 305) ilgili kuramlarla ilişkilendirenler: Arkeolojik alanlar büyüklük, anıtsal yapılar ya da genel yerleşim sisteminin karmaşıklığı gibi özellikleri bakımından "yerleşim hiyerarşisi" gözetilerek sınıflandırılmıştır. Örneğin sulama sistemlerinin kullanılması, arazinin büyük ölçeklerle dönüştürülmesi şeflik ya da ilk devletlerin ortaya çıkışı gibi toplumsal dönüşümlerle ilişkilendirilir.

3. Arazi kullanımının kültürel sistemin bir ifadesi olarak ele alınması. Bilişsel (bkz. s. 44) ve post süreçselci (bkz. s. 227) bakış açılarının gelişmesine paralel olarak birçok arkeolog artık arazi kullanımını insanların dünyaya ilişkin görüş ve davranışlarının bir ifadesi olarak yorumlamaya başlamıştır. Burada hem toprağın kendisi, hem de görünüşü, ya da nasıl görüldüğü önem kazanmaktadır. Richard Bradley geçmişte anıtların nasıl tekrar tekrar kullanıldığı üzerinde durmuştur. Birçok geniş toprak parçası büyük olaylar için "tören alanı" olarak ayrılmıştır: Örneğin Stonehenge'in etrafında bir grup höyüğe, bir dizi hafriyata ve başka benzer olgulara rastlanmıştır; öteki büyük törensel araziler arasında Aztek ve Maya tören kompleksleri ve Güney Peru'da bulunan Nazka Çölü'ndeki Nazka çizimleri vardır. Bu arazilerin çoğunun incelenmesi ve gündelik yaşam örüntüleriyle ilişkilendirilmesi fenomenolojik arkeolojinin konusudur (bkz. s. 128).

Crawford geleneğinden gelen birçok eski arkeologsa arazi konusunda herhangi bir kuramsal bakış açısına bağlı kalmaksızın eser vermektedir. Özellikle tarihsel arkeoloji (bkz. s. 281) alanında araziye ve çevreye dair güçlü bir duygusal bağ kurma geleneği söz konusudur; kimi yer ve yörelere özellikle böyle yaklaşılmaktadır. Arka bahçelerde olup bitenleri anlamaya çalışmaktan başka bir şey istemeyen bu gelenek, eleştiriye açıktır ancak yerel birçok arkeoloğu esinleyen ve harekete geçiren de bu duygusal bağdır.

Önerilen kaynaklar

Ashmore, W. ve Knapp, A. B. (der.) 1999. *Archaeologies of Landscape.* Oxford: Blackwell. [Kuramsal yaklaşımları örnekleyen vaka çalışmalarından bir seçki.]

Bender, B. 1998. *Stonehenge: Making Space.* Oxford: Berg. [Stonehenge çevresine dair arkeoloji ve güdülen siyaset.]

Bradley, R. 1998. *The Significance of Monuments: On the Shaping of Human Experience in Neolithic and Bronze Age Europe.* Londra: Routledge. [Tarihöncesi arazi kullanımına dair son yıllarda yazılan kitapların en iyilerinden biri.]

Crumley, C. L. (der.) 1994. *Historical Ecology: Cultural Knowledge and Changing Landscapes.* Santa Fe: SAR Press. [Son yıllardaki ekolojik yaklaşımlara dair iyi bir seçki.]

Hoskins, W.G. 1978. *The Making of the English Landscape.* Londra: Hodder and Stoughton (Birinci baskı 1955; bu baskıda C.C. Taylor'a ait çok yararlı kısa yorumlar var). [Büyük bir etki yaratmış tutkulu tonu ve yaklaşımı için okunacak bir eser.]

Johnson, M. H. Baskıda. *Ideas of Landscape.* (2007'de Oxford: Blackwell tarafından basılmış – ç.n.) [Konuya dair başlangıç eserlerden biri.]

İleri okuma

Aveni, A. F. 1986. "The Nazca Lines: Patterns in the Desert." *Archaeology* 39: 32-9.

Bender, B. (der.) 1993. *Landscape: Politics and Perspectives.* Oxford: Berg.

Crawford, O.G.S. 1953. *Archaeology in the Field.* Londra: Phoenix House.

Head, L. 1993. "Unearthing Prehistoric Cultural Landscapes: A View from Australia." *Transactions of the Institute of British Geographers* 18: 481-99.

Piggott, S. 1976. *Ruins in a Landschape: Essays in Antiquarianism.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments.* Oxford: Berg.

Yamon, R. ve Metheny, K. B. (der.) 1996. *Landscape Archaeology: Reading and Interpreting the American Historical Landscape.* Knoxville: University of Tennessee Press.

MATTHEW JOHNSON

KÜLTÜREL EVRİM

Arkeologlarla antropologların sıkça kullandıkları "kültürel evrim" kavramı (kimi zaman "sosyal" ya da "sosyokültürel evrim" olarak da kullanılır), geleneksel olarak insanlık tarihindeki temel ve uzun erimli gelişim eğilimlerine işaret eder: avcı toplayıcılıktan tarıma; tarımdan ilk uygarlıklara ve devletlere; tarımsal uygarlıklardan sanayi ve sanayi sonrası toplumlara geçişler ve bunlara eşlik eden nüfus artışı, daha fazla sosyal karmaşıklık ve eşitsizlikler, daha karmaşık teknolojiler. Yakın zamanlarda kültürel istikrarı ve değişimi üreten süreçlerin birçok açıdan biyolojik evrim süreçlerine benzediği şeklindeki görüşü dile getirmek için de bu kavram kullanılmaya başlanmıştır: Buna göre, nasıl ki biyolojik evrim, doğal seçilim gibi süreçler sebebiyle ve zaman içinde insanlarda belirli genlerin görülme sıklığındaki değişimleri niteliyorsa; kültürel evrim de kitlelerin yaygın kültürel özelliklerinin, yine doğal seçilim yoluyla ama bunun yanı sıra, genetik evrimdeki süreçlere benzemeyen başka süreçlerden de etkilenerek değişim geçirmesidir.

Bu makale daha çok geleneksel tanım üzerinde duracaktır. Yukarıda değinilen yeni bakış açısı bağlamında arkeolojinin kültüre yaklaşımı Darwinci arkeoloji olarak bilinir ve kitapta bu başlık altında ayrıca incelenmektir (bkz. s. 81).

Toplumun belli bir yönde evrildiğine dair görüşlerin tarihi oldukça eskidir, ancak gelişmenin iyi yönde mi, kötü yönde mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır: Yunan ve Roma düşüncesinde altın bir çağdan geriye düşüldüğü görüşü hâkimken, Hıristiyanlık'ta kurtuluşa doğru bir gelişme olduğu savunulur. 18. yüzyılda, Aydınlanma olarak bilinen felsefe devrimiyle daha dünyevi şemalar ortaya atılmıştır. Ancak, özellikle L. H. Morgan'ın yabanıllıktan barbarlığa sonra da uygarlığa geçiş şeklindeki sıralamasından etkilenen Marx (bkz. s. 208) ve Engels'in 19. yüzyılda geliştirdikleri gelişim şemaları çok daha etkili olmuştur. Din dışı gelişim şemalarının iyice yaygınlaştığı 19. yüzyıl sanayi toplumlarında karmaşık teknolojiler ve artan üretim gibi gelişmeler insanlığın yazgısında bir iyileşme, dola-

yısıyla bir ilerleme olarak görülmüştür. Benzer bir anlayışla, geleneksel toplumların sanayileşmiş, emperyalist ülkeler tarafından egemenlik altına alınmaları da zayıf toplumların güçlülere yenik düştüğü toplumsal Darwinci rekabetin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak düşünülmüştür.

19. yüzyılın sonlarına doğru arkeolojinin de doğmasına zemin sağlayan entelektüel ortamda, evrimleşmenin belli bir yöne doğru olduğu fikri merkezî önemdeyken, 20. yüzyılın ilk yarısında arkeologların ilgilerinin kültür tarihine dönmesiyle evrimin önemi giderek azalmıştır. Bunun önde gelen istisnası Marksist Gordon Childe'dır (bkz. s. 62). Kitaplarının başlıklarının da gösterdiği gibi (örn. *Kendini Yaratan* İnsan), Childe'ın yaklaşımı esnekliği olmayan çizgisel ve determinist bir yaklaşım değildir. Bununla birlikte Childe, tarımın ortaya çıkışı (Neolitik devrim) ile kentli toplumların (kent devrimi) doğuşunu insanlığın ilerlemesinde büyük adımlar olarak görmüştür; çünkü bu adımlar sayesinde insan yaşadığı çevreye uyum sağlamış, beslenme sorununu çözmüş ve nüfusu hızlı bir artış göstermiştir. Elbette ilerleme otomatik bir şekilde gerçekleşmemiştir. Childe, başlarda sürekli gelişen kadim Yakın Doğu uygarlıklarının despotik yönetimlerin ve baskıcı toplumsal denetim mekanizmalarının etkisiyle sonunda durgunlaştığını ve giderek fosilleştiğini söyler. Ona göre, artık ilerleme başka yerlerdedir; teknolojik gelişme asası Yakın Doğu Tunç Çağı'ndan tarihöncesi Avrupa'ya geçmiştir. Avrupa'da despotik yönetim biçimleri olmadığı için Yakın Doğu'da geliştirilmiş madencilik gibi kimi yeniliklere yeni bir yön verilebilmiştir. Childe'ın şemasına göre, Avrupa Tunç Çağı'nın özgür madencilerinden Yunan demokrasisine ve en nihayetinde de Endüstri Devrimi'ne geçilmiş, dümdüz bir evrim çizgisi izlenmiştir!

Kuzey Amerika'da kültürel evrimi gündeme getiren antropologlarsa Julian Steward ile Leslie White olmuştur. Steward, bazı toplumların uyum yörüngelerinin belirlenmesiyle ilgilenmiş, White ise evrimi küresel ölçekte ele alarak daha genel bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre evrim çok genel bir süreçtir ve toplumlar teknolojik keşifler sayesinde doğayı dizginleyip artan miktarlarda enerji kullanmaları sayesinde ilerlemişlerdir. Whi-

te'ın artan enerji üretimi şeklinde ortaya koyduğu kültürel evrimde, toplumların tekil olarak hangi ölçütlere göre kendilerine bu şemada yer bulacakları sorusu ortadadır. Yanıtı, toplumsal yapı içerisinde enerjinin nasıl harcandığına bakılarak bir toplumun ne kadar enerji ürettiğinin ölçülebileceğini iddia eden Elman Service'den gelir. Ona göre toplumsal yapı, giderek karmaşıklaşan biçimleriyle, sürü, kabileler, şeflikler ve devletler olarak sıralanabilir. Kabaca söylenecek olursa, küçük gruplar ya da sürüler birbirleriyle çok az ilişkileri olan avcı toplayıcı topluluklardır; kabilelerse, kan bağları üzerine kurulu toplumsal bir yapıya sahip, birbirleriyle ilişkili ve belli bir düzeye erişmiş tarımla uğraşan toplumlardır. Şeflikler de, örneğin üyelerden toplanan ürünlerin şölen türü örgütlenmeler yoluyla topluluğa tekrar dağıtılması gibi faaliyetlerin yürütüldüğü merkezî yapılara sahip oluşumlardır. En sonda da çok daha merkezî, kitlenin iradesiyle belirlenmiş karar verici bir aygıtın bulunduğu devletler vardır.

Toplumların karşılaştıkları sorunlara buldukları yanıtlarla bu aşamaların birinden ötekine doğru hareket ettikleri düşünülür. Örneğin, yeniden dağıtım, toplulukların bir tek kendi yaşadıkları yöredeki kaynaklarla sınırlı kalmayıp, farklı ekonomik imkânları için bütün bir bölgeyi ortak yarar gözeterek örgütleme becerisi olarak görülür. Ayrıca farklı gruplar arasında rekabet olması durumunda daha karmaşık örgütlenmeleri olan toplulukların daha başarılı olacakları da öne sürülmüştür

Service'in şeması ve benzer başka şemalar insanlık tarihindeki temel izlekleri kapsadığı ve uygun bir hüküm ölçeği sunduğu için, geçmişin uzun vadeli örüntülerine dair kanıtları olan ama bu kanıtların verilen çabuk kararlar yüzünden iyi işlenemediği ya da çoğu zaman yoruma açık ayrıntılarda kaybolup gittiği bir disiplin içinde çalışan arkeologlara çok çekici gelmiştir. Örneğin Colin Renfrew (1974), Avebury ve Stonehenge gibi anıtları üretmiş toplumların örgütlenme biçimlerini aydınlatmak maksadıyla, Wessex'ten edinilmiş Geç Neolitik dönem arkeolojik buluntulara Service'in ortaya attığı bakış açısıyla bakmış ve Wessex toplumunun, uzun mezar höyüklerinin ve yükseltilmiş setler üzerinde toprak çevirmelerin bulundu-

ğu Erken Neolitik dönem ile Avebury gibi devasa "taş" anıtların yapıldığı Geç Neolitik dönem arasında bir zamanda kabileden şeflik aşamasına evrildiğini iddia etmiştir.

Bu çerçevede birçok faydalı iş yapılmış, arkeolojik buluntulara dayanarak eski toplumlarda meydana gelmiş değişim örüntülerinin izi sürülmüş, gözlenen bu değişimlerin tanımlanmasına çalışılmıştır. Bununla birlikte bu yaklaşıma karşı birçok eleştiri de yok değildir. "Karmaşıklık" ölçütünün "karmaşık" toplumları basit olanlardan daha değerli bulduğu ve bunun Avrupamerkezci bulanık bir havayla yapıldığı şeklindeki eleştiri bunlardan biridir. Üstelik dünyanın çeşitli yerlerinde söz konusu arkeolojik sıralamanın artan bir karmaşıklığı izlediğine dair kanıtlar bulunamamıştır. Bu nedenle çalışmalarda böyle dönemler veya bölgeler ya tamamen dışında bırakılmış ya da daha sık yapıldığı gibi, bunlar üzerinde çalışan arkeologlar genelin dışına atılmamak uğruna hafif değişiklikleri bile toplumsal karmaşıklıkta artış olarak görecek kadar maharetli davranmak durumunda kalmışlardır. Her halükârda, bütün bir toplumsal değişimi tek bir "karmaşıklık" boyutuna sıkıştırmanın, daha da kötüsü bu boyutu birbirinden farklı aşamalar dizisi şeklinde bölmenin hiç de gerçekçi olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu girişim aslında toplumların belli özelliklere bakarak farklı türler altında gruplanabileceğini iddia eden görüşün iyice abartılmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca aşamaların sırayla izlenmesi de şart değildir; yani devlet olmalarından önce toplumların şeflik durağından geçmeleri zorunlu değildir.

Belli bir doğrultuda ilerleyen geleneksel kültürel evrim şemalarına getirilen bu eleştiriler sosyal arkeolojiyi ele alması beklenen konular bağlamında kesin bir programdan mahrum bırakmıştır. Elbette bu, insan topluluklarının tarihinde uzun vadeli eğilimlerin olduğu fikrinin tamamen reddedilmesi anlamına gelmemektedir. Bruce Trigger (1998) kültürel evrimci yaklaşımların irdelediği konuların her zamanki önemini koruduğunu öne sürmektedir. Ona göre, insanlık tarihinde yeni toplumsal ve ekonomik oluşumlar her zaman görülmüş, bu oluşumlar sayesinde giderek daha büyük alanlara hükmetme

becerisine erişilmiş, üstelik bu hâkimiyet oralarda yaşayan insanların zararına da olmamıştır. Trigger, asıl olan bu gelişmelerin varlığını kabul etmek ve nasıl yayıldığını anlamaya çalışmaktır, der: Sorun kültürel evrim yaklaşımının kendisindedir, özellikle de, topluluklar büyüdükçe ve farklılaştıkça hiyerarşilerin ortaya çıkmış olmasına ve toplumsal denetimin gelişmesine odaklanmıyor oluşu hayli sorunludur. Örneğin, kültürel evrimci bakışta mülkiyet ve ticaret kurumlarının gelişimi gibi yönetici kurumları etkileyen değişim nedenleri büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Sosyal değişimin birçoğu ev düzeyinde gerçekleştiği halde, evle ilgili kurumlar da aynı şekilde görmezden gelinmiştir. Ayrıca birçok yazar da, hâkimiyet altına alma girişimlerinin her zaman direnişi de beraberinde getirdiğini, bu nedenle yüzeydeki toplumsal süreçler kadar derinlerde neler olup bittiğine de bakılması gerektiğini öne sürmüştür.

İnsanlık tarihinde önemi herkesçe kabul edilen ana örüntüleri ortaya koymakta kültürel evrimci yaklaşımın eksik yönleri vardır ve bunları gidermek için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar arasında gelecek vaat edenlerden biri, "aktör temelli modelleme" olarak bilinen "aşağıdan yukarıya" yaklaşımının kullanılmasıdır; geleneksel kültürel evrim yaklaşımlarının seçkinci toplumsal denetim modellerinin tersine, yerel amaçlara ulaşmaya çalışan kurumların faaliyetleri ve etkileşimleri geniş zamansal ve mekansal ölçeklerde, yeni toplumsal oluşumlar da dahil olmak üzere, birçok yeniliğe yol verebilmektedir (bkz. örn. Kohler ve Gumerman 2000). Dolayısıyla kültürel evrimin önceden bilinen kabul edilmiş bir yönü yoktur.

Önerilen kaynaklar

Earle, T. 1997. *How Chiefs Come to Power*. Stanford: Stanford University Press. [Tarihöncesi Danimarka, Peru ve Hawaii'de şefliklerin doğuşunu karşılaştırmalı olarak inceleyen ve farklı bölgelerdeki şeflerin iktidar kaynaklarına ve etkilerine odaklanan bir çalışma.]

Feinman, G. M. ve Marcus, J. (der.) 1998. *Archaic States*. Fe: SAR Press. [Dünyanın farklı yerlerindeki ilk devletlerin belirgin özelliklerini ortaya koyan faydalı bir araştırma.]

Richerson, P. J. ve Boyd, R. 2001. "Institutional Evolution in the Holocene: The Rise of Complex Societies," s. 197-234 (W. G. Runciman, der.) *The Origin of Social Institutions*. Oxford: Oxford University Press. [Yukarıda belirtilen ve eskiden beri var olan kültürel evrim yaklaşımlarını Darwinci bir bakış açısıyla ve insanlarla hayvanların toplumsal davranışlarındaki gelişmelerle ilgili son çalışmalar ışığında yeniden ele alan ilginç bir girişim.]

Trigger, B. G. 1998. *Sociocultural Evolution*. Oxford: Blackwell. [Antropolojideki kültürel evrime dair görüşlerin tarihi üzerine kapsamlı ve eleştirel bir çalışma.]

İleri okuma

Diehl, M. W. (der) 2000. *Hierarchies in Action. Cui Bono?* Carbondale, Ill.: Center for Archaeological Investigations, University of Southern Illinois.

Hass, J. (der.) 2001. *From Leaders to Rulers*. New York: Kluwer/Plenum.

Kohler, T. A. ve Gumerman, G. J. (der.) 2000. *Dynamics in Human and Primate Societies: Agent-Based Modelling of Social and Spatial Processes*. New York ve Oxford: Oxford University Press (Santa Fe Institute Studies in the Sciences of Complexity).

Peebles, C. ve Kus, S. 1977. "Some Archaeological Correlates of Ranked Societies." *American Antiquity* 42: 421-48.

Renfrew, C. 1973. "Monuments, Mobilisation and Social Organisation in Neolithic Wessex," s. 539-58 (C. Renfrew, der.) *The Explanation of Culture Change*. Duckworth: Londra. (İkinci baskı: C. Renfrew (1984) *Approaches to Social Archaeology*. Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 225-57.)

— 1974. "Beyond a Subsistence Economy: The Evolution of Social Organisation in Prehistoric Europe," s. 69-96 (C. B. Moore, der.) *Reconstructing Complex Societies: An Archaeological Colloquium* içinde (American Schools of Oriental Research Bülteni no. 20'nin Eki).

Sanderson, S. K. 2001. *The Evolution of Human Sociality: A Darwinian Conflict Perspective*. Lanham: Rowman and Littlefield.

Shennan, S. J. 1999. "The Development of Rank Societies," s. 870-907 (G. Barker, der.) *Companion Encyclopaedia of Archaeology* cilt 2. Londra: Routledge..

Trigger, B. G. 1998. *Sociocultural Evolution*. Oxford: Blackwell.

STEPHEN SHENNAN

MADDE İNSAN İLİŞKİSİ VE MADDESEL GERÇEKLİK

Eski toplumların incelenmesinde kullanılan "iç içe geçmiş madde-insan ilişkisi" yaklaşımı, tüm eylemlerin bilgi ve zekayla yapıldığını vurgulamasının yanı sıra, insanın dünya işlerinde fiziksel ve bilişsel niteliklerini birlikte devreye soktuğunu kabul eder. Bu, akıl ve madde, ruh ve beden veya bilinç ve maddi dünya gibi eskiden beri öne sürülen zıtlıkların içerdiği ikilemleri aşmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, idealist ve materyalist yaklaşımlar arasındaki (geleneksel) tezat, insanın, bilinebilir olmakla kalmayıp, aynı zamanda her toplumun kendi mekan ve zamanına özgü toplumsal özellikleri doğrultusunda sembolik değerlerini kullanarak kurduğu dünyevi ilişkileri daha iyi anlayabilmenin önündeki engel olarak görülür. Bu nedenle bu yaklaşımda insanlık durumunun kendisine –bedenlerimizle ve ona ait bütün eksiklikler ve yeteneklerle var oluruz–, bedenin bilgi ve deneyimlerimizle ve de bulunduğumuz toplumda geliştirip kullandığımız maddesel kültür yelpazesine göre değiştiğine vurgu yapılmaktadır. Maddesel gerçeklik üzerindeki güncel vurgu da benzer şekilde toplumsal yapıların ve dinî kavramların gelişiminde maddi kültürün oynadığı etkin rol üzerindedir. Bu nedenle bu yaklaşımda geleneksel materyalizm ve Marksist arkeolojinin (bkz. s. 208) erken dönemleriyle ilişkilendirilen anti-idealist duruştan uzak kalınmaya, ama aynı zamanda post süreçselci ya da yorumlamalı arkeolojinin (bkz. s. 227) anti-materyalist görülen kimi yönleri de savuşturulmaya çalışılmaktadır.

İç içe geçmiş insan-madde ilişkisi kuramı, insanların ve toplulukların aynı anda hem maddi bir gerçekliği, hem de bilişsel (bkz. s. 44), yani akli yönü olan eylemler yoluyla maddi dünyayla girdiği ilişki süreçlerini ele almaktadır. Bilişsel özellik, ilk bakışta zeki bir planlamanın eseri olarak gördüğümüz, büyük bir özenle inşa edilmiş yuvalar yapabilen bazı sosyal böcek türlerinin kimi faaliyetlerinin aksine, genetik olarak belirlenmiş ya da sonraki nesillere taşınabilen bir unsur değildir. İnsan zekası öğrenilmiş davranışın kültürel olarak belirlenmiş örüntüleri üzerinde yükse-

lir. Bu örüntüler eyleyen insanın çok uzun bir zamana yayılmış deneyimlerinin ve yeniliklerin ürünüdür (bkz. s. 221).

İç içe geçmiş insan-madde ilişkisi süreci toplumlardaki gelişme ve değişim biçimlerini belirlemesi ve insanlık durumunun temel özelliği olması bakımından önemlidir. Öteki türleri de kapsayan evrimsel değişim, bireyin ve toplumun çevreyle ilişkisi bağlamında görülebilirse de, aksi durumda yalnızca doğal seçilme olarak kalacak bu sürece seçim ve karar verme (yani "özne/fail olma") gibi özellikleri getiren, yalnızca insana özgü olan bilişsel unsurdur.

Maddesel gerçeklik, ikonik temsillerin kullanımı ve mabet gibi kutsal yerlerin inşası yoluyla dinî inançların gelişmesinde ve ayrıntılandırılmasında olduğu gibi, insan topluluklarının sembolik kavramlara anlam katmak için maddi dünyanın çeşitli unsurlarını kullanıma sokmalarını da dikkate alır. Örneğin dinî törenlere katılanların davranışlarını etkileyen ve yönlendiren ilahi imgeler ve kutsal yerler gibi maddi bir çevre inşa edilmemiş olsaydı, düşünsel ya da bilişsel unsurlar toplumsal davranışlar bağlamında bu kadar etkin olamaz ya da istenilen anlamı veremezdi. Genelde kutsal yerlerin ya da mabetlerin fiziksel düzeni böyle bir işlev görmüştür. Çok tartışılan Peru'nun orta kuzey bölgesindeki İ.Ö. birinci binyıldan kalma Chavín de Huantar'da, Lanzón'a, yani Büyük İmge'yi barındıran küçük odaya giden merkez geçite anıtsal platformlarla çevrelenmiş bir yeraltı meydanından ulaşılmaktadır. Gizli geçitler dinî arınma amacıyla ve törenlerin etkisini artırmak üzere başvurulan gürleme sesini elde etmekte kullanılan suyun geçmesi için yapılmış olabilir. Algıyı artırmak için uyuşturucu kullanıldığına dair kanıtlar ve bunlara koşut resimler de bulunmuştur. Maddi kültür öğeleri dikkate alınarak törenlerde yaşanmış dinî deneyimlerin ve toplumsal ilişkilerin yapısını oluşturan maddi özellikleri ortaya koymak mümkündür.

Din, şeylerin zeka yoluyla kullanıma sokulmasıyla gerçekleşen toplumsal ilişkilerin yalnızca bir boyutudur; kimi nesnelerin değerli olarak bilinmesi (ya da tanımlanması) de akılla kurulmuş bir ilişkidir. Armağan değiş tokuşu ya da statü ve rütbe amblemlerinin yaratılması, hatta paranın ortaya çıkışı gibi

toplumsal ilişkileri yapılandırmada nesneler kullanılmıştır. Bu tür gerçekleşme veya insan madde ilişkisi süreçlerindeki maddi unsurların çoğu, filozof John Searle'ün tanımladığı "kurumsal olgular"ın (bkz. s. 44) benimsenmesini gerektirmiştir.

Ağırlık ölçüsü gibi ölçü sistemlerinin gelişimi bunun iyi bir örneğidir. Ağırlık ilk bakışta "simgesel" bir şeydir. Ancak yakından bakıldığında bu, simgenin genel tarifine simgeleyen/simgelenen ilişkisine pek uymaz: Yani "C bağlamında X, Y'yi temsil eder" şeklindeki ilişkide sözü edilen X gibi değildir. Çünkü orada X "simgeleyen", Y ise simgelenen şeydir. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak: "Kilogram" gerçek dünyada belli bir kütleyi temsil eden bir simgedir. Ancak buna denk gelen büyüklük ve kütlenin kendisi (bir kilogram) yani "bir kilo ağırlık" dediğimiz şey, aslında simgelenen şeyin kendisini *içermektedir* (yani kilonun yapıldığı malzemenin miktarı hacmiyle değil, ağırlığıyla ölçülmektedir). Simge cisimsizdir, oysa gerçek kilo ağırlığının (ki aslında bir kilogram olması için ne kadar malzemeye ihtiyaç duyulduğunu söylediğimiz şeyin) ayrılmaz bir maddi gerçekliği vardır. Simge bu malzeme olmaksızın işini görememektedir. Bu durum kuramın önemli bir özelliğini de örneklemektedir: Simge (simgeleyen) ile gerçek (simgelenen şey), "kavram" ve "madde" gibi ikili bir ilişki şeklinde birbirlerinden ayrılmak zorunda değildir. Çoğu zaman bunlar bir arada vardır; buna simgenin de maddenin de var olduğu "hipostatik" (yani bölünemez) ilişki denir.

Metalaşma kuramı insan toplumlarının gerçekliğinin temelinde yatan bu özelliklerin bir kısmını ele alıp incelemeyi amaçlamakta, bu yolla "aklın paradoksu" denilen şeyi aşmayı ummaktadır. Aklın paradoksu, insan devrimi (yani kendi türümüz *Homo sapiens sapiens*'in ortaya çıkışı), 40.000 yıldan fazla bir süre önceye dayandığı halde, yerleşikliğe, köy hayatına ve buna paralel kimi bölgelerde çok hızlı olmak kaydıyla, kentlerin, yazının ve devletlerin ortaya çıkışının yalnızca 10.000 yıl önceye tarihleniyor oluşuna işaret eder. Eğer ilk akıllı atalarımız bugün bizim sahip olduğumuz kalıtsal ve genetik olarak belirlenmiş fiziksel bir bilişsel kapasiteyle donanmışlarsa, ne-

den bu önemli gelişmelerin ortaya çıkması bu kadar zaman almıştır? Soru budur. Yanıt ise, birçok önemli buluşun yerleşik hayata geçişten ve hemen ardından gelen çiftçilikten önce gerçekleşmesinin çok zor olduğu yönündedir. Mülkiyet kavramıyla ortaya çıkan yeni toplumsal ilişkiler de dahil, bu yenilikleri ancak çiftçilik ve yerleşik hayata geçiş mümkün kılabilmiştir.

Üst Paleolitik dönemin avcı toplayıcı topluluklarında mülkiyet ilişkileri (bireylerle nesneler arasındaki) hayli kısıtlıdır: Bireysel mülkiyet giysi, süs eşyası ve özel eşyalardan ibarettir. Yerleşik hayat ve çiftçilikle birlikte evlerin, ekilebilir toprakların, büyük ve küçük baş hayvanların sahipliği gündeme gelmiştir. Hemen ardından da daha önce "değerli" görülmeyen yeşim gibi değerli taşlar ile altın gibi değerli madenler, yeni birçok değerli nesne belirmeye başlamıştır. İşte insan madde kuramı ölçü, değer, servet, meta ve bunların ardından gelen para gibi konuların gündeme getirdiği ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu süreç elbette daha önce değinilen maddiyat ve maneviyatta olduğu gibi, ekonomik dünyayla sınırlı değildir.

Önerilen kaynaklar

Appadurai, A. (der.) 1986. *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press. [Maddesel kültürün etkin rolünü ortaya koyan makaleler derlemesi.]

DeMarrais, E., Castillo, L. J. ve Earle, T. 1996. "Ideology, Materialization and Power Ideologies." *Current Anthropology* 37: 15-31. [Maddesel gerçeklik fikrini ortaya koyan önemli bir makale.]

De Marrais, E., Gosdon, C. ve Renfrew, C. (der.) [2008]. *Rethinking Materiality: the engagement of mind with the material world*. Cambridge: McDonald Institute. [Temel konuların birçoğunun güncellenmiş değerlendirmesi.]

Renfrew, C. 2001a. "Symbol before Concept: Material Engagement and the Early Development of Society," s. 122-40 (I. Hodder, der.) *Archaeological Theory Today*. Cambridge: Polity Press. [Yukarıda değinildiği şekliyle iç içe geçmiş insan madde ilişkisi kavramını anlatan bir makale.]

Renfrew, C. 2001b. "Commodification and Institution in Group-Oriented and Individualising Societies," s. 93-117 (W. G. Runciman, der.) *The*

Origin of Human Social Institutions. Oxford: Oxford University Press for the British Academy. [İnsan madde ilişkisi kuramı üzerine bir başka tartışma.]

İleri okuma

Donald, M. 1991. *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition.* Cambrige, Mass.: Harvard University Press.

Lesure, R. 1999. On the Genesis of Value in Early Hierarchical Societies, s. 23-55 (J. E. Robb, der.) *Material Symbols, Culture and Economy in Prehistor.* Carbondale, Ill.: Southern Illinois University.

Michailidou, A. 1999. "Systems of Weight and Social Relations of "Private Production in the Late Bronze Age Aegean," s. 87-113 (A. Chaniotis, der.) *From Minoan Farmers to Roman Traders.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Mithen, S. 1998. "The Supernatural Beings of Prehistory and the External Storage of Religious Ideas," s. 977-106 (C. Renfrew ve C. Scarre, der.) *Cognition and Material Culture: The Archaeology of Symbolic Storage.* Cambridge: Cambridge University Press.

Renfrew, C. 1996. "The Sapient Behaviour Paradox: How to Test for Potential?," s. 11-14 (P. A. Mellars and K. Gibson, der.) *Modelling the Early Human Mind.* Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

Searl, J. R. 1995. *The Construction of Social Realtiy.* Harmandsworth: Allen Lane/Penguin Press.

COLIN RENFREW

MATERYALİZM, MARKSİZM VE ARKEOLOJİ

Materyalizmle ilişkisi çok eskiye dayanan arkeoloji, maddi olanla bağı sebebiyle elbette materyalist yaklaşımlara daha açıktır, ancak bu bir zorunluluk değildir. Tarihsel materyalizm de, kültürel materyalizm de, toplumsal ve kültürel olanı maddi ilişkilerin bir ürünü olarak görme eğiliminde olmuştur. Materyalizmin en etkili biçimlerinden birine göre toplumlar, üretimin maddi koşullarınca belirlenmiştir çünkü insanın geçine-

bilmek için çevresinden ihtiyacı olan şeyleri çıkarıp alması zorunludur. Leslie White (1959) ve Julian Steward (1955) gibi yeni-evrimci antropologlar ve Marvin Harris (1979) tarafından geliştirilmiş olan daha da katı kültürel materyalizm yaklaşımında, maddi olan demografik, ekolojik ve teknolojik koşulların tümüdür ve toplumsal biçimin belirlemesine bakılmaksızın, bunların hepsine toplum tarafından el konulduğu varsayılır. Hatta toplumsal ilişkiler de doğrudan maddi koşullar tarafından belirlenir.

Leslie White'ın çalışmalarında kültürel evrim, kültürün uyum göstermeye meyilli bir sistem olduğu iddia edilerek, enerji fazlasına ya da serbest enerjiye sürekli artan bir şekilde el konulması bağlamında tarif edilmiştir. White, teknolojiden dine kadar her şeyi toplumla çevresi arasındaki ilişkiye dahil ederek ve enerji girdisinin ayrılmaz parçası olan öteki gereksinimleri de uyarlanabilir mekanizmalar olarak ele alarak, kültürel evrimin çevreden enerji elde etmedeki verimliliğe bakılarak açıklanabileceğini öne sürmüştür. Böylece bir yandan genel olarak teknolojik evrimden yana duruşunu korurken bir yandan da uygarlaşma yolundaki çöküşleri iyi uyum gösteremeyişe ya da çevreye uyum sağlamada yaşanan sorunlara bağlayabilmiştir. White'ın Güney Amerika arkeolojisiyle ilgili tartışmalarda, özellikle öğrencisi Betty Meggers'ın çalışmalarında, etkisi yüksektir. Julian Steward'ınsa 1950'lerle 60'larda gelişen "Yeni Arkeoloji" (bkz. s. 267) üzerindeki etkisi hayli açıktır. Geliştirdiği "kültürel ekolojik" yaklaşımda, enerji artışındaki verimliliklerinden çok, teknoloji yapılarının kendi başlarına önemli değişkenler olduklarını iddia etmiştir. Avcı toplayıcı tekno-ekolojiden "sürü toplumu" olarak adlandırılan ideal bir toplumsal biçim ortaya çıkarmak için yararlanılabileceğini göstermeye çalışır. Avcı toplayıcı toplumlarda küçük gruplar geniş alanlarda dolaşarak bir yandan yaşadıkları çevreyi sömürürken, bir yandan da daha geniş bir bölgeye yayılma arzularını katlayarak, ki birlik içinde kalmak için toplumsal ilişkilerin koruması büyük önem taşımaktadır, denge sağlayıp kendilerini yeniden üretebilmişlerdir.

Bu tartışma ağaç kesimi ve yakma yoluyla bitki örtüsünü temizleyerek tarım alanları açılması ve bunun giderek daha da yoğunlaşmış olması konularını da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve 1949 yılında, yankı uyandırmış önemli bir makalede (Steward 1955), dünyanın çeşitli yerlerinde sulu tarıma dayalı uygarlıkların doğuşunda yaşanmış benzer teknolojik ve toplumsal evrim süreçleri birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın bulguları hem antropolojide hem de arkeolojide oldukça etkili olur; "grup/sürü", "kabile", "şeflik", "devlet" gibi kategoriler bir kuşak boyunca antropolog ve arkeologların ders kitaplarının ana bölümlerini oluşturacaktır (bkz. s. 274). Yaklaşımın sınıflayıcı gücü bütün beşeri alanlarda hissedilmiş, eski uygarlıklar tarihi, dünyanın toplumsal tarihöncesi, çağdaş "geleneksel" toplumların sınıflandırılması gibi hemen hemen bütün konular aynı kategorik ilkelere tabi tutulmuştur. Devasa kalınlıktaki *Handbook of the South American Indians* [Güney Amerika Yerlileri Elkitabı] bunun tipik bir örneğidir. Kitapta, antropologların yanı sıra, arkeolologlar da ekoloji ve teknolojinin kıtadaki farklı toplumsal biçimleri anlamada öncelikli değişkenler olarak ele alınması gereğini dile getirmişlerdir. Yaklaşımın benimsediği çerçevenin esas itibariyle işlevselci bir nitelik taşıdığını belirtmek gerek. Buna göre, bir toplumun kültürü ve kurumları uyum gösterebilme becerilerinin ürünüdür ve ekolojik, demografik ya da ekonomik işlevleri yerine getirmek için sahnededirler.

Bu yaklaşım 1960'larda giderek eleştirilmeye başlanmıştır. Arkeolojik bulguları başka türlü okumak da mümkündür. Ancak teknolojinin belirleyici olduğu bu yaklaşımın çekiciliği oldukça fazladır ve eldeki verilerle gayet iyi bağdaşmaktadır. Marksizmin kimi yorumları yeni-evrimciliğin vardığı sonuçlarla çatışmazken, modelin dayandığı temeli eleştirenler de vardır. Eğer avcılık ve toplayıcılık sürü toplumlar doğuruyorsa, tabakalaşmanın hayli yüksek olduğu Kuzeybatı Kıyı Yerlileri'nin oluşturdukları topluma ne denecektir? Ya da Florida'daki şehirleşmiş Calusa Yerlileri nasıl yorumlanacaktır? Veya Balkanlar'daki Mezolitik Lepenski Vir arkeoloji alanında bu-

lunan anıtsal mimari nedir? Eleştirilerin çoğu açıklama modeli, modelin işlevselci varsayımı ve indirgemeciliği üzerinedir. Steward, sulu tarım toplumlarını ele alan Karl Wittfogel'dan (1957) etkilenmiştir. Wittfogel, yağmur almayan kurak bölgelerde büyük bir nüfusun toplanabilmesi için sulama yapılmasının zorunlu olduğunu, sulama işinin de mutlaka örgütlenmiş olması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla ortada yönetici bir devlet olmalıdır. Buna dayanarak sulu tarımın yapıldığı ilk medeniyetlerin tümü bu "hidrolik hipotez"e indirgenir, karmaşık bürokratik devlet aygıtının sulama sisteminin gerektirdiği örgütlenmeye uygun olarak doğduğu, dolayısıyla da büyük medeniyetlerin gereği olan yüksek nüfus yoğunluklarını taşıyabildiği ileri sürülmüştür. Yeni Arkeoloji'nin ilk dönemlerinde bu varsayım destek görmüşse de, sonunda büyük bir basitleştirme, büyük bir hata yapıldığı anlaşılır. Örneğin Çin'de sulama, devletin önayak olduğu bir uygulamadır ve siyasi gücün artırılmasına hizmet eden projelerden biri olarak kabul edilir. Karmaşık sulama sistemlerinin devlet düzeyinde bir örgütlenme olmaksızın işlediği Filipinler ve öteki bazı yerler de bu yaklaşımda savunulan maddi nedensellik ilişkisiyle çelişen örneklerdir.

Bütün bu tartışmalarda Marksist kuramın katkısı, birçok Marksistin bu tür bir indirgemecilikten rahatsız olmamasına rağmen, işlevselci yaklaşımın reddedilmesi olmuştur. Marksizm uyarlanabilen mekanizmalar aramak yerine, uzun dönemli toplumsal değişimi çelişkilerle dolu, dinamik bir süreç olarak ele almıştır. Gordon Childe (bkz. s. 62), tek örnek olan Avrupa Tunç Çağı hariç (Patterson 2003 ile karşılaştırınız), tarihöncesi dönemde teknik değişimin toplumsal hiyerarşi tarafından sistemli olarak engellendiğini göstermek için Sovyet tipi çizgisel evrim kuramını reddederken zaten bu yaklaşım içindedir. Fransa'da Marksist antropoloji 1960'larla 70'lerde Terray, Meillassoux, Rey ve Godelier'in çalışmalarıyla başlı başına bir alan olarak gelişmiştir. Bunlardan yalnızca Godelier arkeolojiyle ilgilenmiş, Marx'ın "Asya tipi üretim tarzı" üzerinde durduğu bir eserinde teokratik iktidar konusunda çalışmış, sonra da bunu İnkalar'a uyarlamıştır. Meillassoux, Rey, Godelier ile Fried-

man'ın çalışmaları ise sonradan arkeolojide de kullanılan toplumsal dinamik ve denetim modelleri ortaya koymuştur. Teknolojik etkenlerin belirleyici olduğu materyalizmin tersine, bu modellerde genel olarak üretimin her zaman toplumsal olarak örgütlendiğine, özel olarak da, emek ve meta fazlasına el koyma yollarının ve tekelleşmenin varlığının farklı toplumsal biçimleri açıklayabileceğine vurgu yapılmıştır.

Rey'in "itibarlı malların" değiş tokuşundaki tekel kavramı üzerine kurulu yaklaşımını kullanan Ekholm-Friedman'sa, Kongo Krallığı'nın siyasi genişlemesi ve yıkılışı üzerine bir model geliştirmiştir. Kongo Krallığı uzak bölgelerle yapılan alışveriş üzerindeki merkezî denetimini kaybetmesi sonucunda yıkılmıştır; model tarihsel olduğu kadar tarihöncesi bulgulara da uygulanmıştır (Frankenstein ve Rowlands 1978; Friedman 1982; Friedman ve Rowlands 1977). Bununla birlikte, 1960'larla 70'lerin Marksist antropolojisinin arkeoloji üzerinde ortodoks Marksizmin hem içeriden hem de dışarıdan saldırıya uğradığı bir dönemde etkili olmaya başladığını unutmamak gerekir. Ortodoks Marksizm Doğu Bloku'nun çökmesi ve Batı'da modernist ve kalkınmacı düşüncenin gözden düşmesi üzerine eleştirilmeye başlanmıştır. İçeriden yapılan eleştirilerdeyse modelin materyalist indirgemeciliği sorgulanmış, toplumsal ilişkilerin ve stratejilerin önceliği vurgulanmıştır. Ancak başka önemli bir gelişme daha yaşanmış, disipline küresel boyutlu sistematik bir yaklaşım getirilmeye başlanmıştır. Burada da yine Marksist materyalist determinizm/gerekircilik fazlasıyla dar olmakla eleştirilmiş, çözümlemelerin daha geniş alanlara ve küresel bir çerçeveye oturtulması amacıyla, toplumsal yeniden üretim kavramı kullanılmıştır. Toplumsal sistemler geniş alanları kapsayan toplumsal yeniden üretim süreçleri çerçevesinde düşünülmelidir. Merkez, çevre ve yarı-çevre gibi kavramlar eski tarihe ve tarihöncesine uygulanmaya başlanır.

Ayrıca küresel çerçevenin genellenmesi, dünya sisteminin olsa olsa 15. yüzyılda başlayan modern Avrupa olgusundan ibaret olduğu anlayışına da ters düşmektedir. Bu durum son zamanlarda epey eleştiri almıştır (Abu-Lughod 1989; Frank ve

Gills 1993). Elbette bunlar yepyeni fikirler değildir, ama yeniden üretimin temel alındığı bakış açısı büyük ölçekli nüfuslarla uğraşırken sistemli/bütünsel bir yol sunmuştur. Friedman ile Rowlands (1977) uzun dönemli toplumsal dönüşümlerin küresel dinamiklere bağlı olduğuna dair bir çerçeve getirmiştir. Dünya sistemi yaklaşımı 1970'lerin sonundan başlayarak yaygınlaşır ve 1980'lerde benimsenerek bolca tartışılır; Ortadoğu ile Avrupa'daki merkez/çevre ilişkisi üzerine çok sayıda kitap yayımlanır. Algaze'in ufuk açıcı eseri *The Uruk World System* [Uruk Dünya Sistemi] bu dönemden bir çalışmadır. Dünya sistemi çerçevesinde kabul edilen varsayımların bu dönemde daha önceki bölgesel sistemlerde görülen süreçleri açıklayabilmek için değiştirildiği öne sürülebir. Ancak geniş alanlardaki toplumsal süreçleri anlamanın gereği kabul edilmiş, bu da çeşitli uygulamalara yol açmıştır.

Bazı durumlarda, toplumsal yeniden üretim açısından daha geniş bir bölgenin ne anlama geldiği sorusu, eşitsizliğin ve bağımlılığın olduğu bölgeleri belirlemek üzere, merkez ve çevre kavramlarının daha gevşek bir şekilde uygulandığı geniş kapsamlı arkeolojik ilintili çalışmalar yapılmasına yol açmıştır. Kohl'ün antik Mezopotamya'daki ticari oluşumlar çalışması ile Weigand'ın Meksika'nın batısında klasik dönemdeki karmaşık toplumları incelemesi, ticaret yollarını ve malların dolaşımını denetleme yoluyla ortaya çıkan eşitsizlikler şeklindeki ortak bir konuyu ele almaktadır. Merkezin ne kadar denetimi olduğu ve çevrenin merkeze sistemli bir şekilde ve gerçekten bağlı olup olmadığı tartışma konusu edilir; Kohl, özellikle Mezopotamya'da antik dönemin büyük bir bölümünde ticaret ilişkisinin merkez ve çevre arasında değil, yarı özerk bölgeler arasında kurulmuş olduğunu iddia etmiştir (Kohl 1987). Stein da, imparatorluklarda kolonilerle diaspora nüfusu arasında yapılan ticaretin, modern dünya sistemlerindeki teknoloji sayesinde birleşmiş pazarlardan daha etkin olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bu görüşlerden etkilenen arkeologlar arasında yarı-çevre diye bir kavramın gelişmesi şaşırtıcı değildir (krş. Chase Dunn ve Hall 1997: 37). Çevre bölgelerin sessiz failler olmadıkları,

merkez tarafından bütünüyle egemenlik altında tutulmadıkları vurgusu da Kohl'ün işaret ettiği başka bir noktadır ve Mezopotamya'daki önemli teknolojik yeniliklerin çoğunun çevre denilen Kafkasya ve ötesinde yapıldığını göstermiştir. Edilgen çevre imgesi elbette emperyalizm kuramının şematik ve politik kimi kitaplarından kaynaklanmaktadır, oysa tarihsel bilgiye dayalı çalışmalar çevre bölgelerin seçim şansları kısıtlı olmasına rağmen fail olduklarını ortaya koymuştur. Birçok durumda ise çevredeki seçkinlerin köleleri ve hammaddeleri, kimi zaman da itibar sağlayıcı kalemleri değiş tokuş ederken yerel güçlerini koruma taktikleri öne çıkmaktadır. Hedeager, Roma Demir Çağı İskandinavyası üzerine yaptığı çalışmada (1992), aynı zamanda yerel şeflik hiyerarşisini de yapılandırmış olan bir değişim sistemini, yerel ürünlerle ithal prestij mallarının değiş tokuş edildiği bir çevrenin geliştiğini ikna edici bir şekilde göstermektedir. Kristiansen'se Avrupa Tunç Çağı ile Avrupa'nın Akdeniz ve Yakın Doğu'yla ilişkileri üzerine yaptığı kapsamlı çalışmada benzer bir şekilde büyük bir bölgede ve bölgeler arası ağlarda düğüm noktası oluşturan geniş bir alana dağılmış seçkinlerden söz etmektedir (Kristiansen ve Rowlands 1998). Bölgesel dinamik modeller kuran çok sayıda başka çalışma ve çelişkili süreçler üzerine kurulu daha küçük bölgeleri kapsayan ama dinamik modeller kullanan çalışmalar da bulunmaktadır.

Önemli bir gelişme de, dünya sistemini savunan siyaset bilimci, sosyolog ve antropologlardan oluşan coşkulu bir grubun uzun dönemli değişim çalışmalarına girmiş olmalarıdır. Modelski ile Thompson, Chase-Dunn ile Hall, Frank ve Gills gibi araştırmacılar dünya tarihi ve modelleme konularını yeniden canlandırmışlar, arkeologlarla diyalog başlatmak için ellerinden geleni yapmışlar ve bu karşılaşmadan ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Son yılların en kışkırtıcı araştırmacılarından biri olan Frank, bütün bir Avrupa ile Ortadoğu, Hindistan ve Çin'i birleştiren bir sistemin olup olmadığını ve bölgenin tamamında görülen genişleme ve daralma döngülerinin eşzamanlı olarak yaşanıp yaşanmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tür küresel sistemlerin devamlılığının olup olmadığı grup tarafın-

dan heyecanla tartışılmaktadır. Sherratt (1997), geniş bölgelerdeki farklı alanların değişim süreci bağlamında birbirleriyle nasıl ilişkide olduklarını gösteren bir haritalama sistemi geliştirmiştir. Burada asıl önemli olan, arkeologlar, antropologlar, siyaset bilimciler ve sosyologlar arasında disiplinleri aşan tartışmaların başlamış ve bu işbirliğinden birçok çalışmanın doğmuş olmasıdır.

Sonuç olarak Marksist ya da değil, materyalist bir yaklaşımın arkeolojide hâlâ işe yararayıp yaramadığını görmek durumundayız. Kültürel evrim de aynı şekilde hem Darwincilik hem de bilişselci (bkz. s. 81, 44) bakış açısı tarafından sorgulanmaktadır. Materyalizmin, "Foucaultculuk"tan "post Marksist" yaklaşımlara kadar çok farklı şekillere bürünmüş olduğu, tek bir tarifinin yapılamayacağı söylenebilir. Günümüzde arkeoloji, geçmişle uğraşmanın itici gücü ve bugünü anlamadaki açık önemi açısından deneyime fazlaca vurgu yapan fenomenolojik (bkz. s. 128) ve yorumlamalı yaklaşımlardan büyük ölçüde etkilenmiş durumdadır. Buna göre, bölge dediğimizde toplumsal yeniden üretimin maddi koşullarını içeren bir yerden çok, düşünsel duyusal geniş bir çevre aklımıza gelmektedir. Marx'ın duyusal pratiğin entelektüel soyutlamadan üstün olduğu şeklindeki ünlü materyalizm tanımında bulunan "kendini gerçekleştirme", maddi formlara simge olarak kazınmış kimliği kapsayan öznellik kavramıyla hiç de çelişmemektedir. Ama böyle bir sıçrama yapabilmek için arkeolojinin amacının ne olduğunu sorgulamak gerekir. Gerçekten de, eski çağlara bir sonraki toplumsal biçimi ya da maddi gerçekliği kendiliğinden yaratmış dönemler olarak bakmak istemiyorsak bu soruyu sormak; verili toplumsal ve tarihsel koşullardaki eylem olasılıkları yelpazesini sınırlayan ve belirleyen yapıların nasıl ortaya çıktığını anlamak durumundayız.

Öte yandan eleştirel Marksizm bu alandaki etkisini korumaktadır. Tıpkı 1980'lerle 1990'lardaki antropoloji gibi, politikleşen arkeoloji de daha çok kültürel siyasetle ilişkili olmuştur; toprak hakları ve kutsal kalıntılar üzerinde çeşitli iddiaları olan yerli halklar arkeologlarla birlikte eylemli bir mücadele vermişlerdir. Bu tür eylemlilikler aynı zamanda Batı bilim çev-

relerinin temsilcileri ile yerli halklar arasında önceden var olan dengeli güç ilişkisinin de sorgulanması anlamına gelmektedir. Aynı mücadele yerli halklarla onlar hakkındaki bilginin nasıl üretileceğini belirleme gücünü kaybetmek istemeyen antropologlar arasında da sürmektedir. Bu olgunun da küresel bir sistem içinde ele alınmasının gereği vardır. Kültürel kimlik ile arkeoloji arasındaki ilişki bir dizi çözümlemeyi hak eden önemli bir olgudur. Aslında arkeolojik politika, bu tür konuların tüm toplumu kapsayan bir anlayışla ele alınmasının zorunluluğunu dile getiren Marksist çözümleme yaklaşımıyla yakından ilişkili olmak durumundadır.

Önerilen kaynaklar

Algaze, G. 1993. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization.* Chicago: University of Chicago Press. [Kendinden önceki çerçeveyi değiştiren ve eski Mezopotamya'ya dünya sistemi kuramı açısından bakan bir eser.]

Chase-Dunn, C. K. ve Hall, T. D. 1997. *Rise and Demise: Comparing World Systems.* Boulder, Col.: Westview Press. [Eski dünya sistemlerini ilk kez büyük ölçekli ve karşılaştırmalı olarak ele alan bir eser.]

Friedman, J. ve Rowlands, M. J. 1977. *The Evolution of Social Systems. Proceedings of Meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects held at the Institute of Archaeology, London University.* Londra: Duckworth. [Arkeolojik ve etnotarihsel çözümlemede Marksizmin çeşitli biçimlerinin kullanıldığı makaleler derlemesi.]

Kristiansen, K. ve Rowlands, M. 1998. *Transformations in Archaeology.* Londra: Routledge. [Tarihöncesi ve sömürge arkeolojisinde yapısalcı Marksist ve dünya sistemi kuramının kullanıldığı makaleler derlemesi.]

Patterson, T. C. 2003. *Marx's Ghost. Conversations with Archaeologists.* Oxford: Berg. [Arkeolojik yorumlamada Marx'ın etkisi üzerine bir tartışma.]

Roseberry, W. 1997. "Marx and Anthropology." *Annual Review of Anthropology* 26: 25-46. [Antrpolojide Marksist siyasal ekonominin kuramsal gelişimini araştıran bir yazı.]

Sherratt, A. 1997. *Economy and Society in Prehistoric Europe: Changing Perspectives.* Princeton, NJ: Princeton University Press. [Eski Dün-

ya'nın tarihöncesine geniş ölçekli bir dünya sistemi kuramıyla bakan bir çalışma.]

Wolf, E. 1982. *Europe and the People without History*. Berkeley: University of California Press. [Modern dünya sisteminin gelişimine Üretim Tarzları yaklaşımıyla bakan karşılaştırmalı bir çalışma.]

İleri okuma

Abu-Lughod, J. L. 1989. *Before European Hegemony: The World System AD 1250-1350*. New York: Oxford University Press.

Denemark, R. A. 2000. *World System History: The Social Science of Long Term Change*. Londra: Routledge.

Foster, Ö. 2000. *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press.

Frank. A. G. ve Gills, B.K. 1993. *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* Londra/New York: Routledge.

Frankenstein, S. ve Rowlands, M. 1978. "The Internal Structure and Regional Context of Early Iron Age Society in South-Western Germany." *Bull Institute of Archaeology* 15: 73-113.

Friedman, J. 1982. "Catastrophe and Continuity in Social Evolution" (C. Renfrew, M. Rowlands ve B. Seagraves, der.) *Theory and Explanation in Archaeology*. Londra: Blackwell.

Harris, M. 1979. *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. New York: Random House.

Hedeager, L. 1992. *Iron-Age Societies: From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to Ad 700. Social Archaeology*. Oxford, Birleşik Krallık ve Cambridge, Mass.: Blackwell.

Kohl, P. 1987. "The Ancient Economy Transferable Technologies and the Bronze Age World System" (M. Rowlands, M. Larsen ve K. Kristiansen, der.) *Centre and Periphery in the Ancient World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kohl, P. ve Fawcett, C. 1995. *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meillassoux, C. 1981. *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Community*. Cambridge: Cambridge University Press.

Orser, C. E. 1996. *A Historical Archaeology of the Modern World*. New York: Plenum.

Paynter, R. 1999. "The Archaeology of Equality and Inequality." *Annual Review of Anthropology* 18: 369-99.

Spriggs, M. (der.) 1984. *Marxist Perspectives in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
Stein, G. 1999. *Rethinking World-Systems: Diasporas, Colonies and Interaction in Uruk Mesopotamia*. Tuscon: University of Arizona Press.
Steward, J. H. 1955. *Theory of Culture Change; The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana: University of Illinois Press.
White, L. A. 1959. *The Evolution of Culture; The Development of Civilization to the Fall of Rome*. New York: McGraw-Hill.
Wittfogel, K. A. 1957. *Oriental Despotism; A Comparative Study of Total Power*. New Haven: Yale University Press.

JONATHAN FRIEDMAN - MICHAEL ROWLANDS

NİTELENDİRME/TANIMLAMA VE DEĞİŞ TOKUŞ KURAMI

Arkeolojide bir malzemenin kimyasal ve fiziksel özelliklerinin belirlenmesine ve o maddenin doğal kaynağının anlaşılmasına nitelendirme/tanımlama denir. Diyelim bir arkeolog, Avustralya'da cilalı bir taş balta buldu ve baltanın esas malzemesi taşın hangi ocaktan geldiğini belirlemek istedi; bunun için yapılması gereken nitelendirme çalışması, malzemenin doğal kaynağının tam yerini gösterecek taşbilimsel ya da mineralojik özelliklerinin tanımlamasını sağlayacak şekilde, baltadan alınan ince kesitin petrolojik (taşbilimsel) incelemesidir. Buna Stonehenge'de bulunan "mavitaş" iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Mavi taşlar o yapıyı oluşturan devasa tek parça kumtaşlarından daha küçüktür ve aynı yerde daha önce bulunan başka bir taş anıtın parçaları olduğu kanısına varılmıştır. 1720 gibi erken bir tarihte yapılan taşbilimsel inceleme bunların devasa taşlardan farklı bir kaynaktan geldiğini kanıtlamıştır, ancak 1923'te özel bir mikroskopun kullanılmasıyla, taşların kuş uçumu 100 mil uzaklıktan, Güney Galler'deki Prescelly Dağları'ndan geldiği kesin olarak belirlenebilmiştir. Taşlar büyük olasılıkla sallarla nakledildiğinden, mesafenin deniz ya da nehir yoluyla çok daha uzun olduğu tahmin edilebilir.

Arkeolojik bir alanda bulunmuş malzemelerin kaynağının belirlenmesi, hem hammaddelerin hem de bitmiş ürünlerin nakledilip edilmedikleriyle ilgili de fikir verir. Bu yolla ticaret ya da değiş tokuştan, dolayısıyla ilk seyahatler hatta değiş tokuş sistemlerinin gelişmesi hakkında, değerli ipuçları elde edilecektir. Çıkarılacak dağılım haritaları, ürün ve malzemelerin dağıtım miktarını ve yoğunluğunu gösterir. Buluntuların nicel miktarı ise birçok ekonomik bilgi sağlar. Buluntuların bir değiş tokuş sonucunda mı oraya geldikleri, eğer öyleyse bu işlemin öteki bileşenlerinin neler olduğu gibi soruları yanıtlamak kolay değildir, ancak çeşitli çözümleyici teknikler kullanılarak bu zorluklar aşılmaya çalışılır.

Arkeolojide ticaret ve değiş tokuş çalışmaları önceleri genel olarak buluntuların ana malzemelerinin belirli özelliklerinin tanımlanması ve bu malzemelerin işaret ettiği yapım yerinin veya alanın belirlenmesi üzerine kurulmuştur. Elverişli bazı durumlarda buluntuların dağılımı, ürünlerin hareket örüntüsü hakkında bilgilendirici olabilmekte, dolayısıyla ilk çağlarda yapılan ticaret ve değiş tokuşun izlediği yolları incelemeyi mümkün kılmaktadır. Bir Olmec maskı ya da bir Mısır heykeli, tarzı ve işçiliği sayesinde kolayca tanınabilmektedir. Kimi durumlarda buluntunun üzerinde bir ibare, madeni paralardaysa üretim yerini gösteren darphane ismi bulunabilmektedir. Ancak genellikle o yöreye ithal edilerek geldiği düşünülen buluntuların tanımlanması pek kesin sonuç vermeyen benzerlikler üzerine kurgulanabilmekte, ya da söz konusu ürünün ithal değil, taklit edilmiş olduğuna karar verilmektedir. Eğer kullanılan malzemenin yabancı olduğu tam olarak belirlenirse sonuçlar daha kesin olmaktadır. Ancak çok nadir durumlarda –Antik Mısır'da üzerine titrenen Afganistan'dan gelme koyu mavi renkteki benzersiz taş, *lapis lazuli* gibi– malzemenin nereden geldiği görülür görülmez anlaşılabilmektedir. Bununla birlikte, 20. yüzyılın ilk yıllarında çok yararlı çalışmalar gerçekleştirilmiş ve örneğin amber gibi kimi malzemelerle yapılmış aletler için genel durumu (veya biçimleri) sayesinde tarihlendirilebilen ve hatta kaynağı da belirlenebilen çeşitli haritalar hazır-

lanmıştır. Ege Bölgesi Tunç Çağı'na ait olduğu düşünülen amber buluntuların, amberin doğal olarak bulunduğu Baltık Denizi'nin güney kıyısından geldiği bilinmektedir. Ancak, daha ileri araştırmalar yapılmadığı takdirde, söz konusu amberin başka bir yerden, bilinmeyen bir kaynaktan gelmiş olması ve dolayısıyla öngörülen ticaret rotasının yanlış olması riski her zaman vardır. Nitekim amberle ilgili soruların yanıtları 1970'lerde kızıl ötesi spektroskopik (tayf) çalışmaları yapılana kadar bilimsellik kazanamamıştır.

Günümüzde tanımlama çalışmalarında kullanılabilen çok çeşitli teknikler vardır. Başarıyla uygulanmış en eski teknik, Britanya'nın Neolitik taş balta ticareti ve çömlekçilik üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan ince kesitlerin taşbilimsel açıdan incelenmesidir. 1950'lerdeyse Tunç Çağı Britanyası'ndan ithal olduğu sanılan "fayans" (mavi sırlı bir malzeme) boncuklar üzerinde yapılan eser element analizi ilerde devreye girecek daha kesin çalışmaların yolunu açmıştır. Eser element analizi daha sonra (önce ışık salımı tayf ölçümü [optik emisyon spektroskopi] ile sonra nötron etkileşim [nötron aktivasyon] çözümlemesi ile) obsidyenlere uygulanmıştır. Obsidyen, volkanik bir camdır ve çakmaktaşı gibi spiral şekilde kırılabilen bir malzemedir; özellikle Avrupa ve Yakın Doğu'da, Neolitik dönemde ve Mezoamerika Oluşum (Formative) döneminde ve ayrıca Pasifik'te tarihöncesi zamanlarda bolca kullanılmıştır. Yalnızca asitli (silis açısından zengin) volkanlarda bulunduğu için ve birkaç milyon yıl sonra camsı özelliğini kaybettiği için, doğada sınırlı sayıda kaynağı vardır. Bu nedenle de nitelendirme çalışmalarında çok yararlı bir malzemedir. Obsidyenler sahip oldukları iki önemli özellik nedeniyle tanımlama çalışmalarında başarıyla kullanılmaktadır; kaynakları farklı olan obsidyenler birbirlerine benzemezler, ama aynı kaynaktan çıkanlar birbirlerinin aynısıdır. Yani iki farklı kaynaktan gelen ürünlerin eser elementleri bakımından kompozisyonları farklıdır ve bu nedenle yapılan analiz sonucunda ayırt edilebilirler. Oysa tek bir kaynaktan gelen örnekler birbirlerinden çok az farklıdır. Görece homojen oldukları için farklı örneklerin tekrar tek-

rar analiz edilmesi ve aynı nitelikleri göstermeleri sonucunda kaynak kesin bir şekilde tanımlanmış olur.

Sorun, aynı arkeolojik alanda bulunan buluntuların malzeme analizleri tanımlanmış kaynakların özellikleriyle uyumsuz sonuçlar verdiğinde ortaya çıkar. Böyle bir durum Anadolu'daki bir obsidyen vakasında yaşanmış ama daha sonra bilinmeyen kaynağın yeri belirlenip tam analiz yapılabilmiştir. Daha sık karşılaşılan bir sorunsa iki ya da daha fazla kaynaktan gelen ürünlerin (analitik incelemeleri açısından) birbirlerine çok yakın olması, dolayısıyla kesin olarak ayırt edilememeleridir. Farklı yerlerde yapılmış çömleklerden kalan kırık parçaların eser element analizine tabi tutulmaları sırasında böyle durumlarla sık sık karşılaşılmaktadır. Çok sayıda örneğin bulunması halinde ayırma analizi gibi istatistiksel teknikler kullanılabilmektedir. Ancak örnekler analiz sonucunda bile ayırt edilemiyorsa karmaşık istatistiksel çalışmalar soruna çare olmaz. Kimi malzemeler için tatmin eder şekilde tam bir niteleme çalışmasının yapılamayacağını kabul etmek gerekir. Bunun örneği klasik dönemde yapılmış heykellerde kullanılan iyi kalite mermerlerde açıkça görülmüştür. Beyaz mermere karışmış çok az yabancı madde vardır ve nitelendirme çalışmaları yoluyla farklı taş ocaklarını birbirlerinden tam manasıyla ayırmanın kolay olmadığı anlaşılmıştır.

Yaygın biçimde ticaretinin yapıldığı bilinen altın, gümüş, bronz ve bakır gibi madenlerin aynı şekilde araştırılması da uzmanların ilgisini çekmiştir. Ancak burada da bazı sorunlar vardır. Öncelikle, örneğin bakırda olduğu gibi, çok sayıda olası kaynak mevcuttur. İkincisi, altında olduğu gibi, kaynaklar arasında sistematik bir fark olduğunu gösterecek kompozisyon özelliklerinin bulunması çok zordur. Son olarak da madende çok ciddi bir "karışma" sorunu vardır. Bakır ya da tunç buluntular eritilip çoğu zaman başka kaynaklardan malzemelerle karıştırılıp yeniden hammadde olarak kullanılabilmektedir. Neyse ki, metallerin nitelendirilmesi konusunda pek yardımcı olmayan eser element analizi yerine, kurşun izotop analizi kullanımı, hem kurşun, hem de çoğu kez olduğu gibi, içinde az miktarda kurşun bulunan gümüş ve bakırın nitelendirme çalışma-

ları için umut verici olmaktadır. Aynı şekilde öteki malzemeler için de kimi teknikler uygulanmaktadır. Fizikten (radyoaktif yöntemler de dahil) kimyaya kadar geniş bir alanda kullanılan analitik yöntemler nitelendirme çalışmalarında da geçerlidir. Kimi durumlarda, örneğin yabancı türler söz konusu olduğunda ve tür tanımlaması gerektiğinde, biyoloji disiplini bile yardıma koşmaktadır.

Dağıtım örüntüleri üzerine yapılacak niceliksel bir çalışma oldukça bilgilendirici olabilmektedir. Eğilim-yüzey analizi, taş balta buluntularının dağılım haritalarının incelenmesinde; kaynaktan uzaklaştıkça buluntu miktarındaki düşüşü gösteren eğrilerin incelenmesinde de çeşitli matematiksel modeller kullanılmıştır. Kaynağa yakın bir köyden aldıkları malzemelerin bir bölümünü ellerinde tutup kalanını bir sonraki komşu köyle değiş tokuş eden bir dizi köy bulunmuş, daha sonra süreklilik arz eden bu komşu köyler arası elden ele değiş tokuş örüntüsünün katsayısal bir düşüş (*exponential decline*) gösterdiği sonucuna varılmıştır. Bazı yerlerde ithal edilmiş maddelerin toplandığı, yani yönelimli bir ticaretin söz konusu olduğu, buranın ayrıcalıklı bir erişim yeri ya da belki de bir dağıtım merkezi olduğu, dolayısıyla merkezî yerlerin bulunduğu ve hatta iktidar hiyerarşilerinin işlediği sonucuna varılmıştır.

Aslında mekansal ticaret ve değiş tokuş modelleri kurmanın ve uygulamanın çeşitli zorlukları vardır. Bunlar arasında "eşsonluluk" (*equifinality*) sorunu, yani birden fazla değiş tokuş tarzının aynı buluntu dağılımına yol açmış olabileceği gerçeği başta gelir. Buluntu dağılım örüntüleri ne kadar titizlikle analiz edilirse edilsin, farklı tüketim ve depolama modellerinin ya da bireysel değiş tokuşta devreye giren duyarlılıkların gerçek bilgisine ulaşmamız mümkün olmaz. Arkeolojide sıkça başa geldiği gibi, örüntüleri yorumlamak oldukça zordur. Yine de mantıklı bir nitelendirme çalışması, örneğin Üst Paleolitik dönemdeki denizciliğe dair edinilen kesin bilgiler gibi, ilk çağlardaki ulaşım hakkında rakamsal bilgi sunabilmektedir.

Değiş tokuş işlemleriyle ilgili değerlendirmeler ekonomik antropolojinin gelişmesinde önemli bir rol oynamış, Karl Po-

lanyi'nin izinde "maddeci" yaklaşımı savunanlar karşılıklılık, yeniden dağıtım ve pazar değiş tokuşu gibi konuları arkeolojik belgelerde saptamaya çalışmışlardır.

Değiş tokuş sistemlerinin ilerlemesi, karmaşık toplumların gelişmesinde önemli bir rol oynamış, Dünya Sistemi yaklaşımı ve ona eşlik eden "merkez" ve "çevre" kavramları bazı akademisyenlerce arkeolojik konulara uygulanmıştır.

Önerilen kaynaklar

Earle, T. K. ve Ericson, J. E. 1977. *Exchange Systems in Prehistory*. New York: Academic Press. [Nitelendirme ve değiş tokuş modelleri üzerine yapılmış çalışmaları inceleyen önemli bir derleme.]

Renfrew, C. 1975. "Trade as Action at a Distance," s. 1-59 (J. Sabloff ve C. C. Lamberg-Karlovsky, der.) *Ancient Civilizations and Trade*. Albuquerque: University of New Mexico Press. [Değiş tokuş kuramıyla ilgili genel konulara değinen ilk makalelerden biri.]

Renfrew, C. ve Bahn, P. 2004. *Archaeology, Theory, Methods and Practice*, 4. baskı, Londra: Thames and Hudson, 9. Bölüm. [Konuyla ilgili en son değerlendirmeler.]

Scarre, C. ve Healy, F. (der.) 1983. *Trade and Exchange in Prehistoric Europe*. Oxford: Oxbow Monograph 33. [Yararlı bir örnek olaylar derlemesi.]

İleri okuma

Cauvin, M.-C. (der.) 1998. *L'Obsidienne au Proche et Moyen Orient*. Oxford: British Archaeological Reports International Series 738.

Earle, T. 2002. *Bronze Age Economics, the Beginnings of Political Economies*. Boulder, Col.: Westview Press.

Polanyi, K. 1957. "The Economy as Instituted Process," s. 243-4 (K. Polanyi, M. Arensberg ve H. Pearson, der.) *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*. Glencoe, Ill.: Free Press.

Rowlands, M., Larsen, M. ve Kristiansen, K. (der.) 1987. *Centre and Periphery in the Ancient World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wallerstein, I. 1974. *The Modern World System*. New York: Academic Press.

COLIN RENFREW

ÖZNE [FAİL/EYLEYEN/ARACI/AKTÖR]

Geçmişe dair bütün kuramlar öyle ya da böyle belli bir insan anlayışına dayanır: İnsanlar neden tıpkı bizler gibi davranırlar, davranışlarımızın toplumsal ve fiziksel çevremizle ilişkisi nedir? Bu doğrultuda, kültür tarihi arkeolojisinde insanlar yalnızca özgün gelenekler üretmek için hareket eder, eylerlerken, işlevselci görüşte insanın eylemleri hayatta kalma şansını azamileştirmek amacıyla çevresel koşullara karşı verilmiş bir cevap olarak ele alınır. İnsan kavramı, geçmişi anlamamızda, toplumsal ilişkileri ve değişimi kültürel gelenekler, çevresel farklar ve benzeri konularla ilişkili olarak yorumlamayı mümkün kılan, gerekli bir köprüdür.

En geniş anlamıyla, arkeolojide fail kuramının amacı saydam bir eyleyen insan modeli ortaya koymak ve bu modelin geçmiş toplumlardaki duruşunun belli kurallara göre izini sürmektir. Çok geniş bir yelpazede ve çeşitli başlıklar altında incelenebilecek fail kavramı, tarihsel olarak semboller ve güç bağlamında birbirine zıt başlıca iki farklı yaklaşım içinde kendine yer bulup gelişmiştir.

Amerikan süreçselci gelenekten gelen akademisyenler (bkz. s. 267) toplumsal değişimin hırslı siyasi aktörlerin izledikleri stratejilerin sonucunda meydana geldiğini söylerler. Onlara göre, elbette aktörler belirli bir dünya görüşü ve gelenek içinde yaşayıp davranırlar, ama öte yandan bütün insanlar saygınlık ve güç elde etme arzusuyla güdülenmişlerdir. Güç öteki insanların eylemlerinin denetim altında tutulması olarak görülür ve gücün yanında saygınlığın da kültürler arası geçerli bir güdü olduğu varsayılır; sembollerse ötekileri ikna etmek amacıyla ideolojik olarak yönlendirilmiştir. Siyasi strateji oluşturan özne fikri, siyasi ve ekonomik süreçlerin bireysel eylemlerin bir sonucu olduğu şeklinde daha karmaşık görüşlere yol açmıştır. Ne var ki, bu görüşün bazı kısıtları vardır. Kuramsal açıdan, eğer tasarlanmış insan eyleminin belirli bir tarihsel ve kültürel çerçeveyle sınırlanmış olduğu düşünülürse, bu çerçevenin nasıl oluştuğunu açıklamak bu yaklaşımda mümkün değildir. Yani

eğer siyasi aktörler belli bir oyunda galip gelmeye çalışıyorlarsa, oyunun kurallarını kim koymuştur? Ya da bir yandan sembolleri stratejilerine uygun olarak yönlendirirlerken, kendileri o sembollere nasıl olup da inanmaktadırlar? Deneysel açıdan [ampirik olarak] da, insanın bilinçsiz ve tasarlanmamış eylemlerinin sonuçlarının, toplumsal ilişkileri açıklamada insanın yaptığını düşündüğü şeyden daha belirleyici olduğu görülmüştür. Ayrıca, bu yaklaşım kitleleri ya da toplumun bütününü açıklamaktan çok, müstakbel liderleri anlatmak için her zaman daha kullanışlı olmuştur – özellikle de, erkek hane reislerini anlatan, dolayısıyla da özne tanımındaki cinsiyetçi bakış açısını gösteren bir yaklaşımdır.

Arkeolojide faille ilgili ikinci gelenek daha derin ve sağlam bir felsefi yaklaşıma, Marx'ın "praksis" fikrine dayanmaktadır: Marx'ın düşüncesinde insan eyleminin hem dışsal, fiziksel sonuçları vardır hem de eylem bizzat özneyi biçimlendirir; buna göre, fabrikada çalışmakla hem ekonomik bir ürün yaratılır, hem de işçinin kendi bilinci biçimlenir. Bu anlayış Giddens ve Bourdieu gibi post-yapısalcı kuramcılar tarafından daha da geliştirilmiştir (bkz. s. 145-146). Giddens'a göre, insanın eylemi, içinde bulunduğu yapılar tarafından belirlenir ve bu yapıların izin verdiği sınırlar dahilinde vuku bulur ve aynı zamanda bireysel davranışlar da bu yapıların devamını sağlar (bu süreç "ikili yapı" olarak adlandırılmıştır). Bu durumun bir sonucu olarak, her eylem, eyleyen çok azını tasarlamış ya da çok azının bilincinde olsa bile, birçok inanç ve alışkanlığı yeniden üretir. Örneğin bir erkek bir kadına kapı açtığında, kafasında yalnızca "normal" bir nezaket kuralını yerine getirmek vardır, oysa bu eylemi, etkin erkeklik ile edilgen kadınlık gibi belirli bir duruşa dayanmakta ve onu pekiştirmektedir. Bourdieu da aynı şekilde failin "habitus"u (bkz. s. 144) hakkında, kemikleşmiş tutum ve değerler (örneğin belli bir toplumda erkek olmanın ne anlama geldiği) ile bu değerleri sürdürmek için uygulanan stratejiler (örneğin erkeğin saygınlık ve onur kazanmak için neler yaptığı) arasındaki ilişkiye dair önermelerde bulunmaktadır. Ona göre, failin bağlı olduğu değerler onu doğrudan

ve sıkı sıkıya belirli bir eyleme yönlendirmez, ama bu değerler, içinde bulunduğu durumu anlamasına ve izleyeceği adımları belirlemesine olanak veren pratik bir mantık çerçevesi sağlar. Her iki yazar açısından da güç, tek başına öteki insanların davranışlarını kontrol etmenin dışında, toplumsal ilişkilerin tümüne yayılmış bir haldir.

Bourdieu, Giddens, Foucault, Sahlins ve Ortner'in faille ilgili görüşleri arkeoloji kuramını 1980'lerin başında etkilemeye başlamış, temel kavramların birçoğu post süreçselci kuram tarafından kabul görmüş ve özellikle Barrett'in eserlerinde kendini göstermiştir (bkz. s. 227). Bu geleneğe dahil birçok uzman fail kavramını çeşitli şekillerde ve değişken saydamlıklarda kullanmaktadır. Eğer bir ortak noktaları varsa o da, bütün insanların anlamlı yapılardan oluşmuş bir dünyaya doğuyor olmalarıdır. Davrandığımızda tasarladığımız belirli bir eylemi yapmakla kalmaz, aynı zamanda hem kendi içimizde, hem de kurduğumuz toplumsal ilişkilerde bu yapıları pekiştirir, sürdürürüz. Örneğin bir cenaze töreninde ille de ve yalnızca ölenin toplum içindeki yeri sergilenmez; statü geri planda kalabilir, cemaatin ortaklaşılmış nitelikleri öne çıkabilir, duygusal bir aidiyet yaşanabilir, ortalığı kozmolojik (uzay, zaman ve kainata dair) düşünceler sarabilir veya genel bir hak duygusu yaratılabilir. Genel yaklaşım böyle olmakla bilikte, tartışmalı konular da yok değildir. Bazı kuramcılar yapıları ve anlamlarını görece durağan, hatta değişmez görürlerken, insanların eyledikleri sırada sembollerin anlamlarını yeniden tarif etme yetenekleri üzerine odaklanlar da vardır. Benzer şekilde, bazıları bireyi eylemin olmazsa olmaz birimi olarak görürken, ötekiler ussallık kavramıyla kısıtlanmış modernist birey anlayışına karşı çıkarlar. Faile dair toplumsal-yeniden-üretim yaklaşımının eksiklikleriyle siyasi-aktör yaklaşımının eksiklikleri birbirlerini tamamlamaktadır. Bu durum kuramsal altlık seçimindeki farklılığı yansıtmaktadır. Yorumlar yerel senaryolar üzerinden yapıldığı için uzun vadeli, büyük ölçekli değişimleri ya da karşılaştırma yapılabilecek örüntüleri açıklamak için fail kavramı fazla yardımcı olamamaktadır. İşlevselci yaklaşıma karşı verilen tepkiler çev-

resel, demografik ve ekonomik bağlamların gözden kaçırılmasına yol açmış, kısa vadeli, şimdiki zamanda yaşanan anlamlı insan deneyimine odaklanmaksa siyasi ve ekonomik gelişmelerin eksik yorumlanmasına neden olmuştur. Daha genel söylersek, kalıcı yapılar ile faillerin bizzat eyleyerek yapıları yeniden oluşturma ya da yorumlama özgürlüğü arasındaki ilişki gerektiği gibi ortaya konamamıştır (post-yapısalcı zıtlaşmaya rağmen, aslında toplum kuramcıları, Bourdieu bir örnektir, bunu yapmıştır); Giddens'ın "ikili yapı"sı ise kimi zaman sorunu aydınlatmak yerine üzerini örtmek için kullanılan gizemli bir mantra (kutsal söz) yerine geçmektedir.

Bu iki güçlü kuramsal geleneğin yanı sıra, kalıplaşmış kamplara kolayca dahil edilemeyecek akademisyenlerin gözden kaçırılmaması gereken hayli aydınlatıcı çalışmaları bulunmaktadır. Gittikçe artan sayıda Amerikalı akademisyen basitçe süreçsel/post süreçsel ayrım çerçevesinde tanımlanamayacak şekilde her iki görüşten bazı temel noktaları benimsemeye başlamıştır. Fail kuramının geniş bir sentez dahilinde önemli unsurları arasında şunlar sayılabilir:

1 İnsanlar kendilerini ve toplumsal ilişkilerini günlük pratikler içinde yeniden üretirler;
2 Günlük pratikler maddi koşullar altında ve maddi kültür aracılığıyla deneyimlenir;
3 Günlük pratikler geçmişten gelen kültürel inançlar, tutumlar ve alışkanlıklar gibi tarihsel ortamlarda deneyimlenir; dolayısıyla aktörler eylemlerinde onlara yardımcı olan ve aynı zamanda eylemlerini sınırlayan değerlere sahiptirler;
4 İnsanlar eylemleri sırasında yalnızca maddi koşullarını, miras aldıkları anlam yapılarını ve tarihsel bilinçlerini yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda bunları değiştirir, yeniden yorumlar ve yeniden tanımlarlar.

Bu, arkeolojik durumlara uygulamadan önce bazı kuramsal müdahaleler gerektiren temel ilkelerden oluşmuş soyut bir özettir. Kullanışlı bir genel kuram aslında kendini geri plan-

da tutan ve ilginç yorumlara ulaşmamızı sağlayan kuramlardır. Aşağıda bu bağlamda hazırlanmış, temel konuların çoğunu içeren geniş bir araştırma gündemi sunuluyor:

- *Beden, cisimleşme, feminist arkeoloji* (bkz. s. 121): Beden, deneyimin başlıca fiziksel mekanı, eylemlerimizin, kimliğimizi idrak etmemizin ve başkasına iletmemizin başlıca gerecidir.
- *Maddesel* kültür çalışmaları: Tıpkı beden gibi, eşyalar da kendimizi yarattığımız ve başkalarını anlamamızı sağlayan gereçlerdendir, dolayısıyla da toplumsal yeniden üretimin vazgeçilmez unsurlarıdır. Araç gereçler [*artefacts*] toplumsal ilişkilerin ve zihinsel çerçevenin anahtarıdırlar. Hatta arkeoloji kuramcıları arasında eşyaların da tıpkı insanlar gibi fail olarak ele alınması doğrultusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Maddi varlıkların fail olma şekillerinden özellikle belirtilmesi gerekenler, toplumsal bilgi ile cisimleşmiş eylem dizgesi olan teknoloji; devlet otoritesi gibi karmaşık siyasi anlamları iletmekte kullanılan günlük şeyler; miras alınmış anlamları yeniden tanımlamak ya da tartışmak bağlamında maddi varlıkların kullanılması ve arkeolojik envanterin ne ölçüde tasarlanarak yaratıldığı meselesi.
- *Güç*: Eğer güç kültürel olarak tanımlanıyorsa, faillerin siyasi denetimi ele geçirme yollarının izini sürebiliriz; bu girişimler, güç ve saygınlık gibi "evrensel" kabul edilen dürtülerden çok, kültürler tarafından belirlenmiş düşünce biçimlerinden kaynaklandığı için, meydana gelen gelişmelerin izini sürmek mümkündür. Ayrıca kültürel inançların siyasi yapılarla nasıl ilişkili olduğunu ve insanların kültürel mücadele yoluyla siyasi baskılara nasıl direndiklerini ya da karşı koyduklarını araştırabiliriz.
- *Uzun dönemli tarih*: Arkeolojinin zaman derinliği sayesinde, her kuşağın miras aldığı kültürel mantığı, içinde bulunduğu yeni tarihsel bağlamda yeniden ürettiği çerçeveyle tüm uygulamaların ve kurumların eğilimlerini/yörüngelerini izleyebiliriz.

Önerilen kaynaklar

Barrett, J. 1994. *Fragments from Antiquity: An Archaeology of Social Life in Britain, 2900-1200 BC*. Oxford: Blackwell. [Uzun dönem arkeolojide post-yapısalcı fail kuramının incelikle kullanıldığı klasik bir kaynak.]

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. New York: Cambridge University Press. [Uygulama kuramına dair önemli bir kitap.]

Dobres, M.-A. 2000. *Technology and Social Agency: Outlining a Practice Framework for Archaeology*. Oxford: Blackwell. [Fail kuramıyla fenomenoloji (olgubilim) unsurlarını birleştirip yeniden ele alan önemli bir yakın tarihli çalışma.]

Dobres, M.-A. ve Robb. J. (der.) 2000. *Agency in Archaeology*. Londra: Routledge. [Yukarıda anılan noktaları ayrıntılarıyla ele alan ve arkeoloji bağlamında faile dair çok çeşitli yorumu içeren bir derleme.]

Giddens, A. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Berkeley: University of California Press. [Sosyolojide fail konusunun kuramsal altlığını oluşturan bir çalışma.]

Johnson, M. 1989. "Conceptions of Agency in Archaeological Interpretation." *Journal of Anthropological Archaeology* 8: 189-211. [Failin arkeolojide nasıl kullanıldığına dair tarihsel bir inceleme.]

İleri okuma

Barrett, J. C. 2001. "Agency, the Duality of Structure, and the Problem of the Archaeological Record," s. 140-64, (I. Hodder, der.) *Archaeological Theory Today*. Oxford: Polity Press.

Earle, T. 1997. *How Chiefs Come to Power*. Stanford: Stanford University Press.

Hegmon, M. 2003. "Setting Theoretical Egos Aside: Issues and Theory in North American Archaeology." *American Antiquity* 68: 213-44.

Marcus, J. ve Flannery, K. V. 1996. *Zapotec Civilization: How Urban Society Evolved in Mexico's Oaxaca Valley*. Londra: Thames and Hudson.

Pauketat, T. R. 2001 "Practice and History in Archaeology: An Emerging Paradigm." *Anthropological Theory* 1: 73-98.

Price, T.D. ve Feinman, G (der.) 1995. *Foundations of Social Inequality*. New York: Plenum.

Sahlins, M. 1985. *Islands of History*. Chicago: University of Chicago Press.

Shackel, P. A. 1993. *Personal Discipline and Material Culture: An Archaeology of Annapolis, Maryland, 1695-1870*. Knoxville: University of Tennessee Press.
Tilley, C. (der.) 1993. *Interpretative Archaeology*. Oxford: Berg.

JOHN ROBB

POST SÜREÇSEL VE YORUMLAMALI ARKEOLOJİ

Post süreçsel arkeoloji, süreçsel arkeolojinin (bkz. s. 267) bir dizi yetersizliğin fark edilmesiyle başlayan eleştirel tepkilerden doğmuştur (Hodder 1982a, 1982b, 1985; Shanks ve Tilley 1987a, 1987b; Miller ve Tilley 1984; Leone 1982). Yapılan eleştirilerde, süreçselcilerin uyarlanan teknolojilere odaklanmalarına, tarihsel bağlam yerine kültürlerarası antropolojiyi benimsemelerine ve arkeoloji bilimini "pozitivist" (arkeolojide kullanıldığı şekliyle söylemek gerekirse, pozitivizmde iddialar, kuramların bağımsız ve nesnel verilerle sınanmasıyla öne sürülür) ve kısıtlayıcı olarak tanımlamalarına karşı geliniyordu. Başlangıçta aralarında feminizmden (bkz. s. 121) etkilenmiş olanların da bulunduğu geniş bir yelpazeden yazarlar benzer eleştirilerde bulunmuş, başka bir gündem oluşturacak ortak bir tema belirlemek zor olmuştur. Birleşik Devletler'de tarihsel arkeoloji (Leone vd. 1987) alanından önemli bir katkı sunulmuşsa da, post süreçselci eleştirinin asıl güçlü sesleri Britanya ve İskandinavya'da duyulmuştur.

Post süreçselci eleştirinin temel konuları arasında anlam ve sembolizm, tarih, aktör (bkz. s. 221) ve eleştirel yaklaşım vardır. 1960'larla 70'lerin süreçselci arkeolojisinde maddi kültürün uzun vadeli uyarlanma süreçleri açısından incelenmesi önerilmiş, barındırdığı simgeler bile bu doğrultuda, örneğin topluluğun nüfus artışında sembolizmin nasıl bir önemi olduğu üzerinden ele alınmıştır (Wobst 1977). Maddi kültürün toplumsal aktörlerin dünya algılarını etkileyen anlamları olduğunu söyleyen diğer antropolojik bulgularsa büyük ölçüde gözden kaçırılmış-

tır. Bourdieu (1977), Sahlins (1976) ve Turner (1969) gibi antropologların ardından post süreçselci arkeologlar maddi kültürün anlamlı bir şekilde oluşturulduğunu öne sürmüşlerdir. Onlara göre sembolizm her yerdedir ve örneğin çöp yığınları bile temizlik, saflık veya kirliliğe dair anlam ve kavramlar bağlamında ele alınmalıdır.

Anlam ve sembolizm konusu, kültürlerarası genelleme üzerindeki süreçselci vurguyu da yıkmıştır. Kimi teknolojilerin çevreyi dünyanın her yerinde belli bir yönde kullanmaya izin verdiği kabul edilse bile, en azından anlam ve semboller isteğe bağlı oluşlarını korumaktadır. Başka bir deyişle, papyonun ya da kap kacağın biçimi belirli bir tarihsel bağlamda ve belirli koşullar altında insanlararası özgün ilişkilere göre belirlenmektedir. Söz konusu tarihsellik vurgusu Trigger (1978) tarafından uzun süre önce gündeme getirilmiş, antropolojideki sembolik ve tarihsel eğilimlere paralel olarak, post süreçselci arkeoloji de tarihe dönme ihtiyacı duymuştur. Nitekim post süreçsel arkeolojinin etkisi en fazla hem Birleşik Devletler'de (Leone vd. 1987) hem de Britanya'da (Johnson 1996) tarihsel arkeoloji alanında görülmüştür. Tarihöncesi arkeolojisindeyse bağlam vurgusu beraberinde evrenselliğin eleştirisini getirmiştir (örn. Barrett 1987).

Başka bir eleştiri, süreçsel arkeolojide maddesel kültürün yalnızca bir çevreye cevap verme aracı olması, yani edilgenliği üzerinedir. İnsanlar da ne yüzleri olan, ne de fail olabilen varlıklardır, tek yaptıkları etraflarındaki dünyanın zorunluluklarına edilgen bir şekilde tepki vermektir. Post süreçselci arkeologlar maddi kültürün etkin olduğunu, yani toplumsal değişimi yönlendirecek şekilde insanlar tarafından beceriyle kullanıldığını (Hodder 1982a); maddi kültürün insanların yaşadıkları dünyayı anlamlandırma biçimlerini, yani ideolojileri dönüştüreceğini (Miller ve Tilley 1984) iddia ettiler. Yine antropolog Bourdieu (1977) ve sosyolog Giddens'ın (1979) izinden gidenler insanların enayice davranmadıklarını, tersine çevrelerindeki dünyayı izleyip değiştirdiklerini, yani birer aktör olduklarını öne sürdüler.

Post süreçselci eleştirinin son konusu 1960'larla 70'lerde süreçsel arkeolojinin Hempel'den devraldığı varsayımsal tümdengelim pozitivizmi kucaklamış olmasıyla ilgilidir. Pozitivist yaklaşım, genel kuramlardan belirli önermeler çıkarmak ve bunları gözlemlenen verilerle sınamaktan ibarettir. Post süreçselci arkeologlar benimsenmiş görünen bu epistemolojinin (bilgi kuramının) zamanının çoktan geçtiğini, hatta komik olduğunu düşünmüşlerdir. Zamanı geçmiştir, çünkü doğa bilimlerinde bile bu tarz bilim fazlasıyla eleştiriye uğratılmıştır; komiktir çünkü arkeoloji, zamanının çoğunu gözlenmesi imkânsız kadim kültürlerle çalışarak geçiren bir bilim koludur (Wylie 1982). Aslında antropoloji de, birçok başka toplumsal disiplin de, çoktan köklü bir pozitivizm eleştirisi yapmıştır. Ardından pozitivist arkeolojideki erkeklerin egemenliğine dikkat çeken (Gero ve Conkey 1991) feminist arkeoloji (bkz. s. 121) ile pozitivist arkeolojinin kendi çıkarlarına hizmet etmediğini söyleyen yerli halklar arkeolojisi (Anyon vd. 1996) tarafından yapılan çok sayıda eleştiri gelir.

Post süreçsel arkeoloji, 1980'lerde süreçsel arkeolojiye getirilen farklı eleştirilerden oluşmuş, yalnızca "post" bir daldır. Bununla birlikte, ortak noktalarda bazı çalışmalar da birikmeye başlamıştır. Bunlardan biri antropolojideki ve öteki toplumsal ve beşerî bilimlerdeki "arayı kapatma" tartışmalarıdır. Süreçsel arkeolojiye yapılan en genel eleştiri, arkeolojiyi komşu disiplinlerdeki gelişmelerden uzak tutmasıyla ilgilidir; bu nedenle öncelikle yukarıda sayılan dört eleştiri noktasında bu alanlarla uzlaşma aranmaya çalışılmıştır. Başka bir birleştirici tema ekonomik, teknolojik ve çevresel etkenleri unutmayarak hayatın toplumsal yönlerine odaklanmaktır. Son ortak vurgu ise, kimi süreçselci arkeolog tarafından iddia edildiği gibi, bilimin tekilliği yerine farklı yaklaşımların bir aradalığı konusundadır. Yani "post" olmak iyidir.

1990'lar boyunca birçok post süreçselci arkeolog yalnızca eleştirel olmaktan uzaklaşıp, farklı yaklaşımların desteklendiği bir yöntem ve arkeoloji kuramını yeniden inşa etme çizgisine gelir. "Yorumlamalı arkeoloji" terimi işte bu konumu tarif

etmek için kullanılmaktadır (Tilley 1993; Thomas 2000; Hodder 1991). Süreçselcilerin açıklama vurgusu yerine yorum vurgusu getirilmiştir; bu, araştırmacıların farklı toplumsal ilgileri dolayısıyla geçmişi farklı şekillerde inşa edecek olmaları anlamına gelmektedir. Çünkü insanların nesnel saydıkları veriler de değişebilmektedir, dolayısıyla bilimsel süreçlerin belirsizliği ya da muğlaklığı yalnızca nesnel bilgiye başvurularak giderilemez (Hodder 1999). Oysa yorumlamada bilgi parçaları tutarlı bir iddia doğrultusunda bir araya getirildikçe verilerle kuram arasında gidip gelmek mümkündür – bu bir araya getirme süreci en iyi şekilde Hodder tarafından "yorumbilim" olarak tanımlanmıştır. Kimi yorumlar diğerlerine göre daha olumlu bulunabilecek, taşlar yerine oturdukça "en uygun" yorum ortaya konulabilecektir. Kuramların nesnel verilerle sınanabilmesiyse arkeoloji bilimi (ya da öteki toplumsal ve doğa bilimleri) açısından doğru bir betimleme değildir. Yorumlamalı arkeoloji, arkeolojik verilerle ilgili doğruluk iddialarını göz ardı etmeksizin, doğruluğun temeline getirilen toplumsal eleştiriye bağlılığını korumaktadır. Yeni bir yazma biçimi yayılmaya (örn. Joyce 2002; Mithen 2003; Edmonds 1999) ve arazi ve laboratuvar uygulamaları için yorumlamalı yaklaşımın etkilerini araştıran dönüşümlü yöntemler (Andrews vd. 2000; Hodder 1999) uygulanmaya başlanmıştır.

Yorumlamalı arkeolojinin öteki önemli bileşenleri arasında özne kuramları (Dobres ve Robb 2000) ile "uygulama kuramları" (Barrett 1994; Tilley 1994) bulunmaktadır. 1990'larda yorumlamalı arkeoloji içindeki en önemli kuramsal sıçrama, maddesel kültür için bir metafor olarak kullanılan "metin"den uzaklaşıp, uygulamaya ve "cisimleşme"ye doğru yapılan geçiştir (zihinle beden/cisim arasındaki tezatın kırılması). Maddesel kültürün bir metin olarak okunabileceği fikri yapısalcı ve sembolik arkeolojiden gelir (Hodder 1986), ancak bu yaklaşım maddesel sembollerin günlük hayat uygulamalarından ayrı bir yere konmasını getirmiştir. Aslında maddesel kültür soyut sembollerden oluşmaz. Nesnelerin anlamları dünyayla ilişkiye girdikçe ortaya çıkar (baltanın anlamı ağacın kesilmesiyle iliş-

kilidir), buna benzer doğrudan anlamlar dolambaçlı anlamlara ışık tutar. Zihin ile madde, ve özne ile nesne arasındaki tezatı aşmanın en iyi şekli fenomenolojik yaklaşımda ortaya konmuştur (bkz. s. 128) (Thomas 1996). Feminist arkeolojideki yeni gelişmeler de cisimleşme konusunda getirilen yeni fikirlerdir (Meskell 1998; 1999; Tringham 1994). Kültürel çevre çalışmaları (bkz. s. 190) ise deneysel yaklaşımların uygulama bulduğu (Tilley 1994) önemli bir alandır.

21. yüzyılın ilk yıllarında "post süreçsel arkeoloji" iki anlama gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. İlkin, yorumlamalı arkeoloji yerine; ikinci olarak da süreçsel arkeolojiye feminist ve yerli halklar arkeolojisi de dahil olmak üzere, çeşitli toplumsal disiplinlerden getirilmiş eleştiriler anlamında. Süreçsel arkeolojinin fazla benimsenmediği Birleşik Devletler'de bile anaakım arkeoloji içinde post süreçselcilik kendine yer bulmuştur. Nitekim Birleşik Devletler'de gündemdeki arkeoloji kuramlarını ele alan yeni bir makalede, arkeologların büyük bölümünün artık sembol ve anlamları, fail, toplumsal cinsiyet, eleştirel olmak gibi konuları bünyesinde toplayan süreçselcilik sonrası yaklaşımlardan yana tavır aldıklarından söz edilmektedir (Hegmon 2003). Süreçsel arkeolojinin başka bir kolu olan bilişsel süreçsel arkeolojide (bkz. s. 44) de, arkeologların, bilişselliği kimi zaman toplumsal bağlamından koparmalarına rağmen, benzer bir şekilde post süreçsel ve yorumlamalı arkeolojinin temel konuları kabul görmüştür (Renfrew 1989). Günümüzde artık süreçsel/post süreçsel arasındaki eski savaş sona ermiş gibidir; arkeolojide araştırmacıların ellerindeki veri kümeleri ve sorunsallarıyla konularına uygun olan yaklaşımları benimseyebilecekleri geniş bir toplumsal kuramlar yelpazesi bulunmaktadır.

Önerilen kaynaklar

Dobres, M.-A. ve Robb, J. (der.) 2000. *Agency in Archaeology*. Londra: Routledge. [Arkeolojide fail/eylemci/aktör konusunu tüm tartışmalarıyla kapsayan yararlı bir kitap.]

Hodder, I. 1986. *Reading the Past*. Cambridge: Cambridge University Press. [Süreçsel arkeoloji eleştirilerini özetleyerek post süreçsel arkeolojinin tanımını yapan temel bir kitap.]

Leone, M., Potter, P. B. ve Shackel, P. 1987. "Toward a Critical Archaeology." *Current Anthropology* 28: 251-82. [Eleştirel arkeolojiyi Kuzey Amerikan Marksist tarihsel arkeoloji bakış açısına göre ele alan önemli bir eser.]

Meskell, l. 1999. *Archaeologies of Social Life: Age, Sex, Class etcetera in Ancient Egypt*. Oxford: Blackwell. [Bedenlenme ve toplumsal fark hakkındaki kuramların kapsamlı bir uygulaması.]

Shanks, M ve Tilley, C. 1987a. *Reconstructing Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Post süreçsel arkeoloji hakkında temel ve radikal bir akademik eser.]

Thomas, J. 1996. *Time, Culture and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press. [Britanya'nın tarihöncesini fenomenolojik bir yaklaşımla ele alan önemli bir eser.]

İleri okuma

Andrews, G., Barrett, J. ve Lewis, J. 2000. "Interpretation not Record: The Practice of Archaeology." *Antiquity* 74: 525-30.

Anyon, R., Ferguson, T. J., Jackson, L. ve Lane, L. 1996. "Native American Oral Traditions and Archaeology." *Society for American Archaeology Bulletin* 14: 2, 14-16.

Barrett, J. 1987. "Contextual Archaeology." *Antiquity* 61: 468-73.

— 1994. *Fragments from Antiquity*. Oxford: Blackwell.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Edmonds, M. 1999. *Ancestral Geographies of the Neolithic. Landscapes, Monuments and Memory*. Londra: Routledge.

Gero, J. ve Conkey, M. (der.) 1991. *Engendering Archaeology*. Oxford: Blackwell.

Giddens, A. 1979. *Central Problems in Social Theory*. Londra: Macmillan.

Hegmon, M. 2003. "Setting Theoretical Egos Aside: Issues and Theory in North American Archaeology." *American Antiquity* 68 (2): 213-43.

Hodder, I. 1982a. *Symbols in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

— (der.) 1982b. *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

— 1985. "Post-processual Archaeology," s. 1-26 (M. Schiffer, der.) *Avances in Archaeological method and Theory*, cilt 8. New York: Academic Press.
— 1991. "Interpretive Archaeology and Its Role." *American Antiquity* 56: 7-18.
— 1999. *The Archaeological Process*. Oxford: Blackwell.
Johnson, M. 1996. *An Archaeology of Capitalism*. Oxford: Blackwell.
Joyce, R. 2002. *The Languages of Archaeology: Dialogue, Narrative and Writing*. Oxford: Blackwell.
Leone, M. 1982. "Some Opinions about Recovering Mind." *American Antiquity* 47: 742-60.
Meskell, L. 1998. "Intimate Archaeologies: The Case of Kha and Merit." *World Archaeology* 29: 3363-79.
Miller, D. ve Tilley, C. (der.) 1084. *Ideology, Power and Prehistory*. Cambridge: Cambridge University Press.
Mithen, S. 2003. *After the Ice*, Londra: Weidenfeld and Nicolson.
Renfrew, C. 1989. "Comments on 'Archaeology into the 1990's." *Norwegian Archaeological Review* 22: 33-41.
Sahlins, M. 1976. *Culture and Practical Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
Shanks, M. ve Tilley, C. 1987b. *Social Theory in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
Thomas, J. 2000. *Interpretive Archaeology. A reader*. Leicester: Leicester University Press.
Tilley, C. (der.) 1993. *Interpretive Archaeology*. Oxford: Berg.
— 1994. *The Phenomenology of Landscape*. Oxford: Berg.
Trigger, B. 1978. *Time and Tradition*. Edinburg: Edinburg University Press.
Tringham, R. 1994. "Engendered Places in Prehistory." *Gender, Place and Culture* 1: 2, 169-203.
Turner, V. 1969. *The Ritual Process*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
Wobst, M. 1977. "Stylistic Behaviour and Information Exchange," s. 317-42 (C. E. Cleland, der.) *For the Director: Research Essays in Honor of James B. Griffin*, University of Michigan Museum of Anthropology, Anthropological Paper 61. Ann Arbor: University of Michigan.
Wylie, A. 1982. "Epistemological Issues Raised by a Structuralist Archaeology," s. 39-46 (I. Hodder, der.) *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press icinde.

IAN HODDER

Sembolik arkeolojinin kökeni eskiye dayanırsa da bu alandaki ilk çalışmalar genellikle bu isimle anılmaz. Örneğin, kültür tarihi odaklı yaklaşımlarda çeşitli gruplarla ilişkili olduğu düşünülen farklı tarz ve kültürler ele alınmıştır (Childe 1925). Kültürel tarzlar ise toplumsal ya da etnik grupları "temsil" ederler, yani bu anlamda semboliktirler. Bir buluntunun sembolik niteliği o nesnenin kullanımının, yani işlevinin ötesine geçen ikincil anlamlarına işaret eder. Dolayısıyla, bir balta ağaç kesmek için kullanılır (baltanın ilk anlamı, "işaret ettiği" anlamıdır bu), ama aynı zamanda gücü veya tarımsal iktidarı ya da onu kullanan toplumları anlatan ikincil bir anlama da sahip olabilir; hatta bir gruba "adını verebilir", onu temsil edebilir; bu durumda balta o grubun simgesidir. Oysa, kültür tarihi yaklaşımlarının simgesel olanla ilgisi daha çok bölgesel tarzlar ile kültürler arasındaki ilişkiler olmuş, ikincil anlamlar tam manasıyla araştırılmamıştır.

Süreçsel arkeolojiyle (bkz. s. 267) birlikte simgelere verilen önem değişmiş, ama daha çok insanların çevreye daha iyi uyum sağlamalarında simgelerin nasıl bir işleve sahip olduklarıyla ilgilenilmiştir. Örneğin Wobst (1977) büyük grupların bilgi akışını idare edebilmek için simgelere ihtiyaç duyduklarını, bu nedenle daha fazla maddi simgeye sahip olduklarını iddia etmiştir. Burada simgeler bilgi alışverişinin bir fonksiyonu olarak görülür. Dolayısıyla süreçselci yaklaşımların simgelere olan ilgisi ikincil anlamlarından çok, işlevlerine dairdir. Simgelerin öne çıktığı başka bir süreçselci ilgi alanı da yüksek statü sahibi bireylerin belirlenmesinde, mezar buluntularındaki saygınlık nesnelerinin yol gösterici nitelikleridir (Renfrew ve Shennan 1982).

Bu yaklaşımların eksikliği simgeciliğin parçalı ve yanbirim ya da ikincil olarak ele alınmasıdır. Oysa herhangi bir eylemin ya da nesnenin simgesel bir anlamdan uzak olduğunu söylemek çok zordur. Ayrıca işlevsel anlamın simgesel ya da temsilî anlamdan her zaman önce geldiğini iddia etmek de müm-

kün değildir. Alternatif görüş, her şeyin belli bir ölçüde simgesel olduğu ya da simgelerin her yerde olduğu yönündedir. Buna göre, ıskartaya çıkmış bir çöp ya da kazılmış bir çukur gibi en sıradan arkeolojik bulgular ve eylemler dahi eski insanların hayatlarını ortaya koymak açısından önemli bir simgesel boyut içermektedir.

Bu nedenle maddi kültürün her zaman anlamlı bir şekilde oluşturulduğu iddia edilmiştir (Hodder 1982). Simgesel maddi kültürü incelemenin bir yolu da nesneyi bir metin gibi ele almaktır: Nesneler bir şey söylemek üzere yazılmış kelimeler gibi yapılmışlar ya da sit alanı içerisine anlamlı bir şekilde yerleştirilmişler, cümleler gibi, küme halinde bir anlam ifade edecek şekilde bir araya getirilmişlerdir. Metin benzetmesinin birazdan değinileceği gibi kimi sorunları vardır, ancak nesnelerle kelimeler arasındaki bu karşılaştırma maddi kültürün ortaya konmasında daha geniş bir bakış açısını, semiyotik bilimini (göstergebilimi), işaretlerin incelenmesini devreye sokacaktır. Göstergebilime en büyük katkıyı, antropolojide yapısalcılığın gelişiminde önemli rol oynayan Lévi-Strauss'u (1963) hayli etkilemiş olan de Saussure yapmıştır. De Saussure ve Lévi-Strauss tarzı yapısalcılık, Pierce'in göstergebilimi (Pruecel ve Bauer 2001) ve mekan sözdizimiyle (mekan sentaksı) (Hillier vd. 1976) birlikte, arkeolojide de çok etkili olmuştur.

Arkeolojide, nesnelerin anlamlı olmaları için işaretler sistemi içinde kurulmuş olmaları gerektiğini iddia etmek üzere yapısalcılıktan faydalanılmıştır. Örneğin nesneler, "modelsel" (paradigmatik) ilişkileri açısından (bir mezarlıkta bulunan iskeletlerin tümünün omuzlarında farklı tarzlarda broşların olması gibi) ve "dizimsel" (sentagmatik) kümeler halinde (yani broş, iğne, çanak ve hayvan kemiklerinin erkek değil kadın iskeletleriyle bir arada gruplanabilir olması gibi) kurgulanmış olabilir. Kimi çalışmalar da nesneler arasındaki bu tür ilişkilerin biçimsel yapısını inceler ve evlerdeki odaların tanzimine ve kaplardaki bezemelerin düzenine odaklanır. Bu düzenlemelerin incelenmesi biçimsel ya da yapısal çözümleme olarak adlandırılır, bu nedenle de antropolojideki Lévi-Straussvari yapısalcı analiz-

den başkadır. Antropolojide işaret sistemlerinin belirleyici yapılar tarafından kurgulandığı varsayılır ve her zaman olmasa da genellikle ikilikler şeklinde ortaya konur. Yani bir yerleşimde iç mekan temiz ya da kirli, içinde gömü olan ya da olmayan şeklindeki farklar üzerinden, kapılar da doğuya bakacak şekilde diye bir nitelendirme yapılır (Campbell 2000; Parker Pearson 1996). Bu tür vakalarda temiz kirli için, gömülü gömüsüz için, batı doğu için vardır diyebilir ve şu şekilde yazabiliriz: tem iz:kirli::gömü:gömüsüz::batı:doğu. Hatta daha da genelleyerek bütün zıtlıkları içine alır şekilde kültür:doğa ya da erkek:dişi gibi daha derin bir yapı olduğunu iddia edebiliriz. Arkeolojik bulguların çeşitliliğini açıklayabilmek için bu tür çalışmalar çokça yapılmış, ancak birleştirici temayı kültür:doğa şeklinde tanımlayacak son adım genellikle fazla soyut ve belirlemeci bulunduğundan atılmaktan geri durulmuştur (McGhee 1977; Yentsch 1991).

Bunlar, yapısalcı yöntemlerin arkeolojiye uygulanmasındaki kimi zorluklardır. Ama daha da önemlisi maddi kültürün birçok yönüyle ağızdan çıkan bir kelime ya da yazılmış bir metinden oldukça farklı olmasıdır. Öncelikle, maddi kültürün anlamları çok nadiren keyfîlik taşır. Örneğin İngilizcede "ağaç"ı temsilen herhangi bir ses seçilmiş olabilir; gösteren ("ağaç" kelimesi) ile gösterilen (ağaç kavramı) arasındaki bu ilişki keyfîdir. Ama bir kap, yemek pişirmeyi, ya da evi, ya da genel olarak ev içindeki hayatı sembolize ediyorsa burada gösteren ile gösterilen ilişkisi keyfî olmayacaktır – gerçek nesne, yani kap, göstergesel sürece müdahildir. Kabın anlamları kabın günlük hayattaki kullanımlarıyla bağlıdır. Dolayısıyla kabın kullanım örüntülenişi ile kabın tarzı, emek ilişkileri, teknolojiler ve günlük işlerle bağlıdır – bütün bu konular da dildeki söz diziminden (sentakstan) ve soyut ikili kodlardan gayet uzaktır (dilin kendisinin de –kelimeler bir şey yapmak için söylenir– ciddi toplumsal ve gündelik boyutları olsa bile, durum böyledir).

Arkeolojik nesneleri yapıları itibariyle (kurgulanış ilkeleriyle) ele alan daha çağdaş çözümlemeler, Lévi-Straus'tan doğrudan etkilenmeden, daha çok Giddens (1979) ile Bourdieu'nün

(1977) (günlük hayatın toplumsal olarak nasıl örgütlendiğini tanımlayan) "uygulama kuramları" (pratik teorileri) üzerinden yürütülmektedir. Bu yazarlar yapısalcılıkla Marksizmi birleştirmişlerdir (bkz. s. 208). Aktör/özne/fail (eyleyen) (bkz. s. 221) ile uygulama kuramları genellikle bir araç gereç topluluğundaki "yapılandırılmış buluntu"yu tanımlar ve bunlar (gündelik hayattaki ilkeleri ve eğilimleri yapılandıran) "habitus"la ilintilendirilir. *Habitus* (bkz. s. 144) yapısalcılığın savunduğu temel yapılardan daha esnek ve değişime daha açık bir kavramdır ve toplumsal uygulamalarla daha ilişkilidir. *Habitus*u ya da günlük hayatı yapılandıran ilkeleri inceleyen çalışmalar arasında Yentsch ile Beaudry'nin (2001) tarihsel çömlekçilik, ve tarihöncesi gömüt ve yerleşim yeri (Barrett 1994; Thomas 1996) konulu çalışmaları sayılabilir.

Yapısalcılık, fail konusu ve uygulama kuramları üzerinde etkili olduğu kadar, post yapısalcılık (Bapty ve Yates 1990) olarak ifade edilen ve çok değerli eleştiriler getiren bir tepkiye de yol açmıştır. Eğer işaret sistemleri keyfî olarak görülürse (ki bununla ilgili bazı sorunları yukarıda ele aldık), herhangi bir işaretin anlamı ancak işaretlerin tamamının yer aldığı işaret takımıyla ilişkisi bağlamında anlaşılabilecektir. Ve eğer tüm eylemlerin simgesel ya da işaret boyutu varsa, "gerçek" ya da "doğru" bildiğimiz her şey yalnızca işaretler sisteminin bir parçası olabilecektir. Bu durumda herhangi bir doğruluk ya da nesnel gerçeklik iddiasını, iddianın kendisinin keyfî bir işaretler sistemine dayandığını göstererek eleştirmek mümkündür. Bu görüş verimli bir eleştiriye yol açmış (örn. Olsen 1991; Thomas 1993), ancak kendi "doğruluk" iddialarının da kuyusunun kazıldığı mantıksal bir sonuçla yetinmek zorunda kalmıştır.

Önerilen kaynaklar

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. [Uygulama kuramlarını tanıtan temel eser.]

Hodder, I. 1982. *Symbols in Action*. Cambridge: Cambridge University Press. [Bu kitap süreçselciliğin eleştirisi bağlamında etnografik bir ka-

nıt getirerek, arkeolojide simgesel yaklaşımlara eğilimli gelişmeyi sağlamıştır.]

McGhee, R. 1977. "Ivory for the Sea Woman: The Symbolic Attributes of a Prehistoric Technology." *Canadian Journal of Archaeology* 1: 141-59. [Arkeolojide yapısalcı çözümlemeye dair açıklayıcı bir örnek.]

Parker Pearson, M. 1996. "Food, Fertility and Front Doors: Houses in the First Millennium," s. 117-32 (T. Champion and J. R. Collis, der.) *The Iron Age in Britain and Ireland: Recent Trends*. Sheffield: Sheffield Academic Press. [Arkeolojide uygulama kuramlarının benimsenmesine iyi bir örnek.]

Richards, C. ve Thomas, J. 1984. "Ritual Activity and Structured Deposition in Later Neolithic Wessex," s. 189-218 (R. Bradley ve J. Gardiner, der.) *Neolithic Studies: A Review of Some Current Research*. British Archaeological Reports British Series 133. Oxford: BAR. [Britanya tarihöncesine "yapılanmış buluntu" fikrini tanıştıran makale.]

Wobst, M. 1977. "Stylistic Behaviour and Information Exchange," ss 317-42 (C. E. Cleland, der.) *For the Director: Research Essays in Honor of James B. Griffen*. University of Michigan Museum of Anthropology, Anthropological Paper 61. Ann Arbor: University of Michigan Museum of Anthropology içinde. [Süreçselci yaklaşımın sembolizme tipik bakışı.]

İleri okuma

Bapty, V. ve Yates, T. (der.) 1990. *Archaeology after Structuralism*. Londra: Routledge.

Barrett, J. 1994. *Fragments from Antiquity*. Oxford: Blackwell.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Campbell, E. 2000. "The Raw, the Cooked and the Burnt: Interpretation of Food and Animals in the Hebridean Iron Age." *Archaeological Dialogues* 7: 185-98.

Childe, V. G. 1925. *The Dawn of European Civilization*. Londra: Kegan Paul.

Giddens, A. 1979. *Central Problems in Social Theory*. Londra: Macmillan.

Hillier, B., Leaman, A., Stansall, P. ve Bedford, M. 1976. Space Syntax. *Environment and Planning* Series B3: 147-85.

Hodder, I. 1982. *Symbols in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lévi-Strauss, C. 1963. *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.

Olsen, B. 1991. "Metropolises and Satellites in Archaeologies." s. 211-24 (R. Preucel der.) *Processual and Postprocessual Archaeologies*. Southern Illinois University, Centre for Archaeological Investigations, Occasional Paper 10. Illinois: Southern Illinois University.

Preucel, R. W. ve Bauer, A. A. 2001. "Archaeological Pragmatics." *Norwegian Archaeological Review* 34 (2): 85-96.

Renfrew, C. ve Shennan, S. (der.) 1982. *Ranking, Resource and Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thomas, J. 1993. "Discourse, Totalisation and 'the Neolithic'," s. 357-94 (C. Tilley, der.) *Interpretative Archaeology*. Oxford: Berg.

— 1996. *Time, Culture and Identity*. Londra: Routledge.

Yentsch, A. 1991. "The Symbolic Dimensinos of Pottery: Sex-Related Attributes of English and Anglo-American Household Pots." s. 192-230 (R. H. McGuire ve R. Paynter, der.) *The Archaeology of Inequality*. Oxford: Blackwell.

Yentsch, A. ve Beaudry, M. 2001. "American Material Culture in Mind Thought, and Deed," s. 214-40 (I. Hodder, der.) *Archaeological Theory Today*. Cambdridge: Polity Press.

IAN HODDER

SİMÜLASYON

Birçok akademisyenin günümüzde çeşitli şekillerde kullandığı simülasyon, kötü şöhretli, anlamı değişken kavramlardan biridir. Kimileri simülasyonu gerçeğin "yeniden oluşturulması" anlamında, "model" kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanır. Bazılarıysa simülasyonun anlamını bilgisayar kullanarak yapılan ve gözlemlenebilir olanla kıyaslanabilecek eşdeğerli görüntüler veya test edilebilir sonuçlar üreten dinamik, tekrarlanabilen, belirli kurallara dayalı kurgularla sınırlar.

Terimin çerçevesi oldukça belirsizdir. Örneğin, çocuk odasındaki rafta duran plastikten yapılma oyuncak uçak, okul bahçesinde kabloyla ya da uzaktan kumandayla uçurulan model uçak, direncini ölçmek için rüzgâr tünelinde uçurulan model uçak, askerî çarpışmalarda uçurulan uzaktan kumandalı Pre-

datörler (Schmitt 2003) ve pilotları eğitmekte kullanılan uçuş simülatörleri: Tümü geniş bir simülasyon tanımı içinde kendine yer bulur. Arkeolojide de benzer bir çeşitlilik söz konusudur: modern malzemelerden üretilen eski zaman aletleri, hayvanların tıpkı o dönemde yapıldığı gibi kesilmesi ya da bitkilerin o zamanki şekilde ekilmesi, Jorvik örneğinde olduğu gibi arkeolojik eğlence parkları (bkz. s. 88), bilgisayarla canlandırılan Afrika çıkışlı göçler ya da Pasifik'in geçilmesi, tarihöncesi düşünme biçimlerini modellemek için yapay zeka programlarının kullanılması vb. Bu yazıda, belirli kurallara göre ve bilgisayar programlarıyla yapılan canlandırma simülasyonları üzerinde durulacak.

Ünlü genetikçi Luca Cavalli-Sforza, çözümleme yoluyla bir sonuca ulaşılamadığında modellerin, modellerden kuşku duyulduğunda da simülasyonların kullanıldığını yazar. Simülasyonlar genelde karmaşık davranış biçimlerini anlamakta geleneksel teknikler yetersiz kaldığında kullanılmaktadır. Özellikle de, insan davranışları (Zubrow 1981) söz konusu olduğunda, "aktörün/failin karmaşık nesnelerin ve simgesel olanın içinde saklı kaldığı" (Read 1999: 1.13) ve arkeolojik alanlardaki kalıntı kırıntılarından sonuç çıkarmak zorunda olunduğunda simülasyona başvurulmaktadır.

"Karmaşıklık savı"nın çeşitli türleri vardır. Bir tanesi, ortalama bir araştırmacının karmaşık ve ortaklaşa gerçekleştirilmiş bir olgu hakkında bugün yeterli çözümlemeler yapamayacağı durumdur. Bir diğeri ise böyle bir toplumsal olgunun modellenip sergilenmesinin imkânsız olduğu durumdur.

Read, antropoloji disiplinlerinde simülasyonların iki şekilde kullanılmasını önerir (Read 1999). İlki, önceden akla uygun ve iyi bir şekilde modellenmiş süreçlerin sonuçlarını bulmaya çalışırken, ki buna arkeolojiden bir örnek Piazza ile Pearthree'nin Kirch'in savladığı "her yöne" göç hareketinin İ.Ö. 1500 civarında Güneybatı Pasifik'te gözlemlenmiş tarihöncesi verilerle desteklenip desteklenmeyeceğini değerlendiren simülasyondur (Piazza ve Pearthree 1999). İkincisi ise, tarihöncesinde nüfus artışında şansın rolü (Zubrow 2000) örneğindeki gibi, ne-

yin daha uygun bir süreç olabileceğini ortaya koyan, ya da yine tarihöncesinde kıyıdan göçün mü karadan göçün mü tercih edilen süreç olduğunu ortaya koyan (Zubrow 2002a) simülasyon teknikleridir.

Öte yandan, simülasyon kullanmamak yönünde de ciddi nedenlerden söz edilebilir. Simülasyonlar emek yoğun işlemlerdir, özellikle de geliştirilmeleri sırasında, yani modelin kurulması, simülasyonun programlanması, denemenin ya da canlandırmanın yapılması ve değişkenlerin tanımlanması yoğun emek isteyen işlerdir. Dolayısıyla simülasyon tek bir deneme yapmak ya da tek bir sorunu araştırmak için kullanılacak verimli bir yöntem değildir. Bir simülasyon ancak yeni bir sorunu ya da birbirine benzeyen sorunları çözmede defalarca kullanılacaksa uygun bir teknik olarak kabul edilebilir. Ayrıca simülasyonlar tümevarımcı "keşif" araçları oldukları için de verimli değillerdir (tümevarım tekilden genele doğru çıkarım yapma sürecidir ve benzetim biçimlerini bolca kullanır). Verim almak için simülasyonu yapanın ciddi bir kuramsal bilgisi olması zorunludur.

Kısacası, simülasyon arkeolojik olguların iç yüzünü anlamaya yardımcı olacaksa ve faydalı bir öngörüde bulunmaya ya da çoğu arkeolojik vakada olduğu gibi, faydalı bir "geriye dönük çıkarım", yani bugüne bakarak geçmişi tahmin etmeyi ya da yorumlamayı mümkün kılıyorsa kullanılmalıdır. Bir simülasyon tarihöncesi bireyin ya da toplumun geleneksel tekniklerle ulaşılamayacak bilgisini verebilmelidir.

Simülasyonun 1970'lerden günümüze kadarki tarihi aşağı yukarı birbirine benzer gelişmelerin olduğu onar yıllık üç bölümde incelenebilir. Bunlar Açılış (1970-80), Biçimlenme (1980-90) ve Yenilenme (1990-günümüz) dönemleridir.

Bu dönemlerin tümünü kesen birkaç genel akımdan söz edilebilir. Birincisi, bilgisayarlar ulaşılabilir oldukça arkeologlar çeşitli konularda daha fazla simülasyon kullanmaya başlamışlardır. İkincisi, yaygın kullanılan programlama dilleri yüksek kaliteye ulaşıp uzmanlaştıkça ve arkeologlar bilgisayarları daha verimli kullanmaya başladıkça simülasyonları tasarlayacak bil-

gisayar uzmanlarına olan talep düşmüş, bilgisayar uzmanının yerini hem tarihöncesi süreçlerin işleyişini bilen, hem de simülasyonu tasarlayıp programları yazan arkeolog programcılar almıştır. Üçüncüsü bilgisayarlar giderek kişiselleştikçe ve programlama dilleri kolaylaşıp makine dilinden uzaklaştıkça, arkeologlar geniş tabanlı büyük çevrelerde gelişen toplumsal süreçlerin simülasyonundan, bireye, kişisel bilişime, özneye/faile daha çok önem veren simülasyonlara yönelmişlerdir.

1970'lerde toplumsal olgulara dair ilk simülasyonlar birbirleriyle ilişkili sistemler üzerine kurulmuştur; birçoğu belirlenimci (deterministik) bir eğilim sergiler. Bu ilk simülasyonların çoğu genel sistem kuramı (bkz. s. 248), oyun kuramı ya da denge kuramı bağlamında oluşturulmuştur. Jay Forrester ve Roma Kulübü'nün yaygınlaştırdığı görüşlerden sonra, araştırmacılar türler arası rekabet konulu Lotka-Volterra matematik modeli ya da güneybatının tarihöncesi taşıma kapasitesi simülasyonu (Zubrow 1974) gibi demografik ve ekolojik modellerden ilham almışlardır. Yerleşim örüntüsüne odaklananlar (Thomas 1972; Chadwick 1978), hatta geleneksel sözlü anlatıma dayananlar olmuştur. Buna örnek Willey ile Shimkin tarafından derlenmiş olan sözlü anlatımı kullanan Klasik Maya'nın yıkılışı simülasyonudur (Hosler vd. 1977). Arkeolojide bilişsel konuların ilk araştırmaları karar verme kuramı doğrultusunda yapılmıştır (Johnson 1978). 1970'ler dönemi Jeremy Sabloff'un 1978'de düzenlediği Amerikan Araştırma Okulu, Arkeolojide Simülasyon Semineri (Sabloff 1981) ve Ian Hodder'ın 1978 tarihli kitabı *Simulation Studies in Archaeology* [Arkeolojide Simülasyon Çalışmaları] (Hodder 1978) ile kapanır.

1980'lerde arkeolojik simülasyonlarda birkaç önemli keşif yapılmıştır. Bunlardan biri olasılık kuramının ve rastlantısallığın kullanılmasıdır. Fraktal geometri (benzer elemanların oluşturduğu şekil geometrisi) (Zubrow 1985) kullanan arkeolojik simülasyonlar artmış, James Gleick'in *Chaos* [Kaos] (Gleick 1987; Porter ve Gleick 1990) adlı kitabıyla ünlenen hareketli sistemler çalışmalarında ilerleme kaydedilmiştir.

1990'lardan itibaren simülasyon birçok alanda yaygın bir şe-

kilde kullanılmaya başlamıştır. Arkeometrideki kullanım kesintisizdir. Tek ya da çift bilinmeyenli deneylerin çoğunda, örneğin optik termoluminesans (görsel ısı ışıldama) gibi tekniklerin doğruluğunu test etmek için, hem simülasyon hem de gerçek veriler kullanılmaktadır (Liritzis 1998). Anaakım arkeolojide, "eleştirel arkeoloji" ile "post süreçsel arkeoloji" (bkz. s. 227) bakış açıları merkeze oturduğunda kısa süreli bir duraklama gözlenmiş, ama 1990'ların ortalarına gelindiğinde, yapay zeka ile fail temelli (eylemi gerçekleştiren üzerinden) simülasyonların bilişsel ve hafızaya dair sorunlara çare olabileceği kabul edilmeye başlanmış, simülasyon tekrar önem kazanmıştır. Kohler ve Gumerman (2000) ile Sallach (2000), çeşitli toplumsal süreçlere ve eyleyenin stratejisinden doğan toplumsal kurumlara uygulanabilirliliğine işaret ederek özne/fail temelli simülasyonların kapsamlı bir anlatımını sunmuşlardır. Özne/faile dayalı simülasyon, yapay zeka ile nesne yönelimli programlamanın birleşiminden oluşan bir teknolojiye dayanır. Eylemi gerçekleştirenlerin birbirleriyle iletişimini sağlayan kendi iletişim dilleri vardır. İşbirliği veya pazarlık yaparak, boyun eğerek ya da rekabete girerek birbirleriyle etkileşirler. Bu eylemciler toplumu oluşturan bireylerdir.

Günümüzde sürdürülen simülasyon çalışmalarının düzeyini göstermek üzere birkaçının örnek verilmesi yeterli olacaktır. İlki, Zubrow'un ilk denemesi, ilkel bir tasarım olan tarihöncesi aile simülasyonudur: Tarihöncesi fail bireyler yaratılmış, CAMSIM'le programlanmış sabit nüfus modelleri kullanılmıştır. Bireylerin doğumları, büyümeleri, evlenmeleri ve ölümleri izlenmiş ve çeşitli çağlarda kurulan ailelerin büyüklükleri bulunmaya çalışılmıştır. Ardından Üst Paleolitik, Neolitik, Demir Çağı ve Roma toplumunda karşılaştırmalar yapılmıştır (Zubrow 2002b). Daha da etkileyici bir çalışma Andre Costopoulos'un "avcı toplayıcı bireylerin geçimlerini sağladıkları çevreye ve doğal kaynakların bulunduğu araziye uyumları" bakımından hafıza yeteneğinin önemini araştıran çalışmasıdır (Costopoulos 2001): Çalışmada karar vermede etkisi olan olayların sayısını artırmanın uyum yeteneğini etkilemediği gösterilmiştir. Bir diğer çalışma ise Kohler ve arkadaşlarının yaptıkları İ.S.

900 ile 1300 arasında (ABD) Colorado'nun Mesa Verde bölgesinde, geçmiş zaman hasatlara ve arazi bilgisine bakarak, başka bir yerde başka kurallarla tarım yapma ihtiyacının duyulup duyulmaması doğrultusunda verilen kararlara dair simülasyondur (Kohler vd. 2000).

Arkeolojide sık sık eğitim amacıyla simülasyon kullanılmaktadır. Öğrencilere arkeolojinin yıkıcı ve eksik yönlerini anlatmak için "sanal" bir yüzey araştırması veya kazı yaptırmaktan daha iyi bir yol yoktur. Ayrıca eskiden beri kullanılan bir ören ya da kazı alanının zamanın yıkıcı süreçleri orayı tahrip etmeden önce ne halde olduğunu gösteren sanal canlandırma simülasyonları vardır.

Piyasada bulunan tanınmış en iyi simülasyonlardan biri FUGAWILAND'dır (Price ve Gebauer 1997, 2002). Price ve yardımcıları tarafından yazılıp McGraw Hill tarafından yayımlanan bu tasarımda ders kitabı ile bilgisayar simülasyonu bir aradadır ve öğrencinin arkeolojik yüzey araştırması yapmasına ve yaratıcı teknikler kullanmasına olanak sağlanır. WINDIGFREEWARE'se lisans ve lise öğrencileri için uygun, SYSGRAF kullanılarak tasarlanmış Windows'un arkeolojik kazı simülasyonudur. Başka bir ücretsiz yazılım ise araştırma ve kazılarda örnekleme stratejilerini birleştirip simülasyonunu yapan SVGASMP'tır. ARCDIG ise bir sit alanını olduğu gibi indirip kazı planları hazırlamak üzere tasarlanmıştır.

Kazı simülasyonları ile sanal canlandırma arasında bir yerde duran PALOMA WORLD ise Peru'da bulunan tarihöncesi bir köyde "üzerinde uçmak" da dahil, sanal bir tur yapmanın yanı sıra, alanın bir bölümünü kazmaya da izin veren bir çalışmadır. Çok sayıda sanal canlandırma mevcuttur. Çeşitli ekipler bu konuda emek harcamaktadır. Maurizo Forte, Roma'da (Barceló vd. 2000a, 2000b) sanal gerçekliğin arkeolojiye uygulanması amacıyla hem kuramsal hem de gerçek anlamda çalışmaktadır. Brown Üniversitesi'nde büyük bir ekip, Shape Group, Petra'nın sanal gerçekliğini yaratmaya (Joukowsky vd. 2003), Birmingham'da Vince Gaffney'nin ekibi ise Roma dönemi Wroxeter'i yeniden kurmaya (Gaffney vd. 2003), Paley'in ekibi de

Buffalo'da çalışırken bir yandan da Nemrut'un canlandırması için uğraşmaktadır (Paley 2002). Saydıklarımız dünya çapında yayılmakta olan sanal gerçeklik simülasyonlarından sadece birkaçıdır. Tek sorun, sanal gerçeklik canlandırmalarında nelerin bulgulara dayandığı, nelerin "arkeolojik noktaların" birleşitirilmesiyle oluşturulduğu, nelerin etnografik benzeşimle üretildiği ya da tamamen kurgu olduğudur.

Simülasyonun geleceği parlaktır. Programlamanın gücü, bilgisayar okuryazarlığı ve arkeologların daha önce çözümsüz gördükleri sorunları simülasyonla çözme yetenekleri artmaya devam etmektedir. Arkeolojik kaynaklar fiziksel olarak giderek kısıtlı hale geldikçe, ulaşılmaları güçleştikçe, siyasi, yasal ve bürokratik açıdan araştırma ve kazı yapmak zorlaştıkça, simülasyon arkeolojik verilerin incelenmesi, görselleştirilmesi ve iletilmesi konusunda önemi artan bir yöntem olmayı sürdürecektir.

Özellikle fail temelli simülasyonlarda son yıllarda görülen patlamanın arkeolojide daha fazla rol oynaması, tarihöncesi sit alanlarının, ören yerlerinin ve kültürlerin görselleştirilmesinde sanal gerçekliğin kullanılması beklenmektedir.

Önerilen kaynaklar

Costopoulos, A. 20001. "Evaluating the Impact of Increasing Memory on Agent Behaviour: Adaptive Patterns in an Agent Based Simulation of Subsistence." *Journal of Artificial Societies and Social Simulation* 4 (4). Internet adresi: http://www.soc.surrey.ac.uk/JASS/4/4/7.html. [Arkeologların davranışla ilgili konularda kullanabilecekleri ince tasarlanmış harika bir simülasyon örneği.]

Gaffney, V., Buteux, S. vd. 2003. *Virtual Wroxeter Roman Fortress.* İnternet adresi: http://www.arch-ant.bham.ac.uk/bufau/research/bt/fv102w/fortress.htm. [Roma Kalesi'nin sanal olarak canlandırılması.]

Joukowsky, M. S., Willis, A. vd. 2003. *The Great Temple Tour.* Brown University. İnternet adresi: http://www.brown.edu/Departments/Anthropology/Petra/temple/temple.html

Journal of Artificial Societies and Social Simulation. İnternet adresi: http://www.soc.surrey.ac.uk/JASSS.html. [Yeni iş ve fikirlerin bulunabileceği en iyi sitelerden biri.]

Kohler, T.A. ve Gumerman, G. J. 2000. *Dynamics in Human and Primate Societies: Agent-Based Modeling of Social and Spatial Processes.* New York: Oxford University Press. [Modern fail temelli simülasyonların en iyi örnekleri.]

Price, T. D. ve Gebauer, A. B. 2002. *Adventures in Fugawiland: A Computer Simulation in Archaeology*. Boston: McGraw-Hill. [Simülasyonun eğitimde kullanımına iyi bir örnek.]

Read, D. W. 1999. "Introduction." *Journal of Artificial Societies and Social Simulation* 2 (3). Antropolojide Bilgisayar Simülasyonu özel sayısı. İnternet adresi: http://www.soc.surrey.ac.uk/JASSS/2/3/10.html. [Yeni milenyum öncesinde simülasyonun ulaştığı düzeyi ele alan mükemmel bir derleme.]

Sabloff, J. A. 1981.*Simulations in Archaeology*. Albuquerque: University of New Mexico Press. [İlk klasik derleme.]

Zubrow, E. Robinson, J ile 2000. Chance and the Human Population: Population Growth in the Mediterranean, s. 133-44 (J. Bintliff ve K. Sbonias, der.) *Reconstructing Past Demographic Trends in Mediterranean Europe*. Oxford: Oxbow.

İleri okuma

Barceló, J. A., Forte, M. ve Sanders, D. H. 2000a. *The Diversity of Archaeological Virtual Worlds*. Oxford: Archaeopress.

— 2000b. *Virtual Reality in Archaeology*. Oxford: Archaeopress.

Chadwick, A. J. 1978. "A Computer Simulation of Mycenean Settlement," s. 47-55 (I. Hodder, der.) *Simulation Studies in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gleick, J. 1987. *Chaos: Making a New Science*. New York: Viking.

Hodder, D., Sabloff, J. ve Runge, D. 1977. "Simulation Model Development: A Case Study of the Classic Maya Collapse," s. 552-90 (N. Hammond, der.) *Social Process in Maya Prehistory*. Londra: Academic Press.

Johnson, G. A. 1978. "Information Sources and the Development of Decision-Making Organizations," s. 87-112 (C. L. Redman, der.) *Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating*. New York: Academic Press.

Kohler, T. A., Kresl, J., Van West, C., Carr, E. ve Wilshusen, R. 2000. "Be There Then: A Modeling Approach to Settlement Determinants and Spatial Efficiency Among Late Ancestral Pueblo Populations of the Mesa Verde Region, US Southwest," s. 145-78 (T. A. Kohler ve G. J. Gumerman, der.) *Dynamics in Human and Primate Societies: Agent-Based*

Modeling of Social and Spatial Processes. New York: Oxford University Press.

Liritzis, I. 1998. *Third Millennium BC. The Revised Age of Two Hellenic Pyramidal Buildings with a New Nuclear Dating Method.* Internet adresi: http://geocities.com/Athens/Forum/8635/liritzis.html

Paley, S. M. 2002. *The Citadel Mound at Nimrud* (CD). Williamstown, Mass.: Learning Sites Inc. (ayrıca bakınız http://www.learningsites.com/Framelayout01.htm)

Piazza, A. D. ve Pearthree, E. 1999. "The Spread of the 'Lapita People': A Demographic Simulation." *Journal of Artificial Societies and Social Simulation* 2 (3). Internet adresi: http://www.soc.surrey.ac.uk/JASSS/2/3/4.html

Porter, E. ve Gleick, J. 1990. *Nature's Chaos.* New York: Viking.

Price, T. D. ve Gebauer, A. B. 1997. *Adventures in Fugawiland: A Computer Simulation in Archaeology.* Mountain Vie, Calif.: Mayfield.

Sallach, D. L. 2000. "Review of Dynamics in Human and Primate Societies: Agent-Based Modeling of Social and Spatial Processes." *Journal of Artificial Societies and Social Simulation* 4 (3). Internet adresi: http://www.soc.surrey.ac.uk/JASSS/2/3/contents.html

Schmitt, E. 2003. "In the Skies Over Iraq. Silent Observers Become Futuristic Weapons." *New York Times* 18 Nisan.

Thomas, D. H. 1972. "A Computer Simulation Model of Great Basin Shoshonean Settlement Patterns," s. 671-704. (D. Clarke, der.) *Models in Archaeology* Londra:Methuen.

Zubrow, E. B. W. 1974. *Prehistoric Carrying Capacity, A Model.* Menlo Park, Calif.: Cummingss

— 1981. "Simulation as a Heuristic Device in Archaeology," s. 143-88 (J. Sabloff, der.) *Simulations in Archaeology.* Santa Fe, New Mexico: School for Amircan Research.

— 1985. "Fractals, Cultural Behavior, and Prehistory." *American Archaeology* 5 (1): 63-77.

— 2002a. "Experimenting with Migration: Simulating Population Growth and Continental Migration," s. 143-58 (J. R. Mathieu, der.) *Experimental Archaeology Replication Past Objects, Behaviors, and Processes.* Oxford: Archaeopress.

— 2002b. "The Prehistoric Family at Haddenham: An Iron Age Example." Haddenham 3. Cambridge: McDonald Institute of Archaeological Research.

EZRA ZUBROW

SİSTEM DÜŞÜNCESİ

Sistem düşüncesi arkeolojiyi kuramsal açıdan 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkilemeye başlamıştır, bugün de kimi açılardan etkisini sürdürmektedir. "Sistem düşüncesi" aslında "sistem kuramı"ndan daha çok benimsenebilecek bir ifadedir, çünkü ortada, en azından arkeoloji açısından, doğrudan kuramlardan oluşmuş bütünlüklü bir yapı yoktur; daha çok geçmiş toplumları, onların davranışlarını ve gelişmelerini sağlayan unsurları düşünürken kullanabileceğimiz bazı araçlar sunan, öteki disiplinlerden alınmış bir dizi birbirine uyumlu yaklaşım vardır.

"Sistem" birbirleriyle ilişkili parçalardan oluşmuş işleyen bir bütündür ve çeşitli ölçeklerde tanımlanabilirler: En küçük ölçek hücredir ya da tek hücreli organizma, öteki uçta ise toplum ya da ulus devlet veya dünyanın tamamı, hatta güneş sistemi bulunur. Arkeolojide genellikle toplumlar, yani birbirlerini etkileyen ayrıca çevreleriyle de etkileşime giren insan grupları incelenir. Esas meselesi ise maruz kaldığı değişimler karşısında böyle bir sistemin kendisini nasıl koruduğunu veya kendi kendine gelişip büyüyerek farklı bir şeye nasıl dönüştüğünü anlamaktır. Değişim süreçleri her zaman kolay öngörülemez, ayrıca değişimlerin insanların bilerek isteyerek girdikleri eylemlerin doğrudan sonucu olmaları da gerekmez. Çünkü sıklıkla bireyin veya topluluğun eylemlerinin niyetlenilmemiş sonuçları da olur. Hatta, yetkin bir sistem çözümlemesinin ele almak ve açıklamak isteyeceği şey, karmaşık sistemlerin kimi zaman sergiledikleri bu amaç karşıtı davranışlardır.

Lewis Binford'un, kültürlerin altsistemlerden oluşmuş sistemler olarak görülmesi gerektiğini iddia etmesiyle, sistem düşüncesi 1960'larla 70'lerde süreçsel arkeolojinin (bkz. s. 267) ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kent Flannery, 1968'de yayımlanmış "Arkeolojik Sistem Kuramı ve Erken Mezoamerika" adlı etkili makalesinde toplayıcılıktan yerleşik tarıma geçiş sırasındaki kültürel değişimi bu yolla açıklamıştır. 1972 tarihli *The Emergence of Civilisation* [Uygarlığın Doğuşu] adlı kitapta da Ege Tunç Çağı'nda karmaşık toplumlara geçiş, sistem

çerçevesi içinde çözümlenmişir. Yaklaşımın ilk ayrıntılı ve bütünlüklü ifadesi ise *Analytical Archaeology* [Analitik Arkeoloji] adlı 1968 tarihli kitapla David L. Clarke tarafından yapılmıştır.

Sistem yaklaşımı çeşitli açılardan yaptığı kapsamlı eleştirilerle "post süreçsel" arkeolojinin (bkz. s. 227) ilk günlerinden itibaren ortaya atılmıştır – özellikle de bireyin (failin) rolünün gözden kaçılırıldığı ya da hakkının verilmediği (bkz. s. 221) ve toplumu oluşturan üyelerin akılsız otomatlar olarak sergilendiği şeklindeki eleştiriler. Yaklaşımı benimseyenler, kimi çözümlemelerinin toplumları çevresel değişime otomatik olarak tepki veren basit birer ekosistem olarak ele aldığını kabul etseler de, bu eksikliklerin sistem düşüncesinin yöntemlerinden değil, uygulamasındaki hatalardan kaynaklandığını iddia etmişlerdir.

Yaklaşımın lehinde ve aleyhindeki iddiaların Marksist arkeoloji (bkz. s. 208) bağlamındaki eleştiriler gibi olmadığını baştan söylemeliyiz. Çünkü Marx, bir yüz yıl önce toplumu bir bütün olarak ve üretim güçleri ile ilişkileri bakımından çözümlemek üzere bir çerçeve ortaya koymuştur. Daha sonra Marksist yaklaşımı eleştirenler çözümlemelerde ekonomik altyapının insanın inançları, düşünceleri ve isteklerinin sergilendiği simgesel ve entelektüel üstyapı karşısında aşırı derecede öncelikli kılındığını öne sürmüşlerdir. Yeni Marksistlerse, tıpkı son zamanlarda işlevsel süreçselci yaklaşımın (bkz. s. 44) kısıtlarını eleştiren bilişsel süreçsel arkeologlar gibi, altyapının üstyapıdan önce geldiğini reddetmişlerdir.

Arkeolojide sistem düşüncesinin gelişmesinde en az üç büyük etkiden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki "sibernetik" yani, 1950'lerde elektronikteki gelişmelerle birlikte kendini gösteren ve birçok karmaşık makineyi niteleyen denetim mekanizmalarının incelenmesi anlamına gelen güdümbilimdeki gelişmelerdir. Sistem dengesi ya da *homeostaz* kavramı hem insan topluluklarına, hem eko sistemlere, hem canlı organizmalara, hem de işleyen öteki mekanizmalara uygulanabilmektedir. Sistem girdisi ve sistem çıktısı gibi kavramlar *olumsuz geribildirim* (negatif geri besleme) kavramına evrilmiştir, böylece *sistem değişkenleri*nin istenilen düzeyde tutulmaları için çıktı-

lar sürekli gözlenmekte, önemli bir değişim durumunda (ters istikamette) bir yönlendirmeyle girdilere karşı atak yapılmakta, dolayısıyla denge ya da istikrar tekrar sağlanmaktadır. Burada birkaç tane yeni terminoloji ortaya çıkmaktadır ki, kimi eleştirmenler bunları mesleki dil olarak görmüşlerdir, ancak gerçekten kavramsal düzeyde ilerlemeler de söz konusudur. Sürekli ilerleme ya da sistemin sürekli gelişmesi düşüncesi sistem değişkenlerinin izlenmesiyle tanımlanabilen *sistem yörüngesi* kavramına, bu da nicel ve hatta matematiksel tanım ve uygulamalara yol açmıştır. Bu kavramları çözümleme hedeflerinin gerektirdiği düzeyde ayrıntılandırmak mümkündür.

İkinci etki, ekoloji çalışmaları ve arkeolojide ekolojik yaklaşımın (bkz. s. 100) benimsenmesidir. Canlı hayata ekosistem açısından yaklaşmak daha önceden benimsenmiş bir alandır. Bir adanın ekosistemi nasıl iklim ve yırtıcı av hayvanları üzerinden çözümlenebiliyorsa, kültürel sistemler de Rappaport gibi antropologların çoktan uygulamaya başladıkları gibi, bu tür ilişkiler üzerinden çözümlenebilmektedir. Üçüncü etki, Ludwig von Bertalanffy tarafından geliştirilen "Genel Sistem Kuramı"ndan gelmiştir; buna göre, büyüme modellerinin (örneğin üstel ya da biçimsel), yaşayan sistemler dahil, daha büyük sistemlerle karşılaştırılıp çözümlenebilmesi mümkündür. Üstel büyüme modeli, ki hızlı ve artan bir genişlemeyi kapsar, bir türe ait bireyler yeni ve daha elverişli bir çevreye yerleştiklerinde nüfuslarının arttığı ilk evreyi tanımlar. Biçimsel büyüme modeli ise nüfusun hızlı büyümesinin giderek yavaşlaması ve sabit bir azami düzeye ya da "taşıma kapasitesi"ne ulaşmasıdır ve belirli bir alandaki azami nüfus rakamı bölgedeki kaynakların besleyebileceği yüksekliğe erişildiği durumlarda görülür. Böyle bir çözümleme, medeniyetlerin çocukluk, olgunluk ve ölümü şeklindeki eski ve tehlikeli benzetmeyi tümden değiştirerek, neden insan kültürlerinin bazı yönleriyle canlı bir organizmaya benzerken, tayin edici başka birçok açıdan benzemediğini ayrıntılarıyla açıklayabilecektir.

Sistemin tanımı ve sınırlarının belirlenmesi çözümlemeyi yapanın seçimine kalmıştır. Kimi zaman belirli bir bölge ve üze-

rinde yaşayan insan nüfusu seçilir, kimi zamansa bir yerleşim yeri ve onun iç bölgesi ya da bir kültür ve çevresi, seçilmiş sistem olabilmektedir. Kapalı sistem, sınırları aşacak bir etkileşimin olmadığı sistemdir; gerçekte insan toplulukları girdilerin olduğu ve nesnelerin, enerjinin ve bilginin değiş tokuş edildiği açık sistemlerdir. Aynı şekilde, sistemin onu oluşturan altsistemlere bölünmesi işi de çözümleyene kalmıştır. Kimi zaman geçim, teknoloji, toplumsal yapı, simgesel ya da bilişsel dünya veya dış ticaret gibi konularda farklı altsistemler tanımlamak uygun olmakta ama bu altsistemler tek bir insanda bile kesişebildiği için, yapılan ayrımlar genellikle keyfî kalmaktadır. Bu tür zorluklara rağmen, ekonomistler tekil ülkelerin ekonomilerini biçimsel ve nicel olarak çözümleyebilmek için Sistem Hareketleri modelini kullanmışlardır; günümüzde kullanılan ekonomik modellerin çoğu nihai anlamda sistem düşüncesiyle temellenmiş bir çözümlemeye dayanmaktadır.

Yaklaşımın iyi örneklerinden biri (durumsal denklemleri olan biçimsel bir çözümleme olmasa da) Kent Flannery'nin Mezoamerika'da tarıma geçişi incelediği çözümlemesidir. Flannery, insan nüfusundaki yoğunluk değişimi bakımından ve uygun olduğu yerde değişen ekolojik koşullar bağlamında insanın yiyecek kaynaklarına el koymasını incelemiştir; tarıma geçişin ekilen tohumun büyüyeceğini "keşfetmekle" mümkün olduğunu söyleyen eski görüşü eleştirir. Ona göre, böyle bir modelin kullanılması ile:

> Kültürel evrim "keşifler"e, "buluşlar"a, "deneyler"e ya da "dahiler"e bağlanamaz, tersine tarihöncesi kültürleri birer sistem olarak ele almamız mümkün olur. Değişimi engelleyen ya da hızlandıran işleyişleri sorgulamamızı, dolayısıyla uyarlanmanın nasıl olduğu hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Daha da önemlisi, değişimin *de novo* (sil baştan) değil, daha önce var olan sistemin küçük bir parçasındaki gayet hafif, ama bir kez başladıktan sonra olumlu geribeslemeler sayesinde hızla genişleyebilen sapmalarla olduğunu görmemizi sağlar.
>
> (Flannery 1968: 80)

Sistem yaklaşımı, yanlış bir şekilde, tüm büyük yeniliklerin ve değişimlerin *dışsal*, yani sistemin dışından kaynaklanan hareketleri tepki olarak gerçekleştiğini iddia ettiği şeklinde eleştirilmektedir. Eğer yalnızca olumsuz geribeslemenin, yani sürekli mevcut dengeyi korumaya uğraşmanın etkilerini ele alıyor olsak, bu eleştiri doğru olabilirdi. Oysa iyi bir sistem çözümlemesi aynı zamanda *içsel* değişimle, sistemin sınırları içinde gerçekleşen değişimle de ilgilenmelidir; buluşların olabileceğini ve kimi koşullar altında olumlu geribeslemenin meydana gelen küçük değişimleri hızlandıracağını dikkate almak zorundadır. İçsel olarak ortaya çıkan ve sistemi değiştirerek belirgin bir dönüşüme yol açan *morfojeni* ancak bu yolla mümkündür. Karmaşık toplumun ortaya çıkışını da, Flannery'nin "Uygarlıkların Kültürel Evrimi" adlı 1972 tarihli başka bir etkili makalesinde gösterdiği gibi, aynı bakış açısıyla ele almak mümkündür.

Sistem düşüncesi, genellikle makro düzey de denilen, topluluk ve toplumların bütün olarak davranışlarına yönelik çalışmalarda da benimsenmektedir. Ancak sürdürelebilir büyüme ve değişimin (yani morfojeninin) kökeninde yatan önemli buluşlar genellikle mikro düzeyde, birey ölçeğinde filizlenmektedir. Hatta, buluşların benimsenmesi bilişsel düzeydeki işlemlere, yani seçimlere bağlıdır. Seçim ve bilişsellik, sistem çözümlemelerine pekâlâ dahil edilebilir ancak ekosistem yaklaşımına sembolik ve bilişsel unsurları katmak için bir parça değişiklik yapmak gerekir. Bence karmaşık sistemlerin davranışlarını incelerken çok faydalı olan sistem yaklaşımının uzun dönemli değişimi çözümlerken tatminkâr bulunmamasının bir nedeni de budur. Yine de özellikle çoğu simülasyon çalışmasının (bkz. s. 239) gerektirdiği çözümlemelere gayet uygun bir yoldur. Gelecekte bilgisayarlı yöntemlerin daha da karmaşıklaşması, sistem yaklaşımında, birçok değişkenin etkileşim halinde olduğu hallerde bile, etkin moddellemelerin kullanımını mümkün kılacak yeni gelişmelere yol açacaktır. Ancak bilişsel konuları (sembolik ve dinî unsurlar da dahil) dikkate almak gerektiğinde sorunlar yine artabilir. Uzun dönemde ne olacağını şimdiden görmek zordur. Arkeologlar henüz böyle unsurları model-

lemenin yolunu bulamamışlardır. Bulana kadar da sistem düşüncesinin bu yöndeki kısıtlamaları aşılamayacaktır.

Önerilen kaynaklar

Ashby, W. R. 1956. *An Introduction of Cybernetics*. Londra: Methuen. [Sistem düşüncesinin genel hatlarıyla ilk kez ortaya konulması.]

Clarke, D. L. 1968. *Analytical Archaeology*. Londra: Methuen. [Sistem düşüncesinin arkeolojide ilk ele alınışı.]

Flannery, K. V. 1968. "Archaeological Systems Theory and Early Mesoamerica," s. 67-87 (B. J. Meggers, der.) *Anthropological Archaeology in the Americas*. Washington, DC: Antrhoropological Society of America. [Sistem düşüncesini kullanan ilk arkeolojik vaka çalışması.]

Flannery, K. V. 1972. "The Cultural Evolution of Civilizations." *Annual Review of Ecology and Systematics* 3: 399-426. [Karmaşık toplumların kökeninin sistem çerçevesinde irdelenmesi.]

Renfrew, C. 1972. *The Emergence of Civilisation, the Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC*. Londra: Methuen. [Devletin kökeni sorununda sistem düşüncesinin ilk uygulaması.]

Sabloff, J. A. (der.) 1978. *Simulations in Archaeology*. Albuquerque: University of New Mexico Press. [Sistem yaklaşımının çeşitli uyarlamalarını içeren makaleler derlemesi.]

İleri okuma

Bertalanffy, L. von. 1950. "An Outline of General System Theory." *British Journal of the Philosophy of Science* 1: 134-65.

Renfrew, C. ve Cooke, K. L. (der.) 1979. *Transformations: Mathematical Approaches to Culture Change*. New York: Academic Press.

Waddington, C. H. 1977. *Tools for Thought*. St Albans: Paladin.

COLIN RENFREW

SİT HAVZASI İNCELEMESİ

Sit havzası incelemesi (*site catchment analysis* – SCA) ilk kez 1970 yılında Claudio Vita-Finzi ile Eric Higgs tarfından arkeolojik bir sit alanının çevresiyle bağlantılı olarak çözümlenmesi doğrultusunda tanımlanmıştır. Tarihöncesi ekonomileri, kazılarda elde edilen maddi kalıntılardan öte, kimi savlar öne sürerek ve bu savları sınayarak çözümleme yapılmasının aracıdır. Bu yöntemin gelişmesini sağlayan da, bitki ve hayvan kalıntılarının iyi korunmadığı sit alanlarındaki ekonomileri anlama ve tarımın kökenini araştırma çalışmaları olmuştur. Temel önerme, tahıl tarımına dayalı olduğu düşünülen bir sit alanının işlenebilir topraklara, geyik avcılığı yapılan bir yerinse geyiklerin yaşadığı çevreye yakın olacağı varsayımıdır. Sit alanı olması muhtemel bir yeri tanımlayabilmek için Vita-Finzi ile Higgs basit bir maliyet kâr ilkesi kullanmış, savlarını çeşitli etnografik ve tarihsel örneklerle destekleyerek, avcı toplayıcı sit alanlarının günlük geçimlerini sağladıkları arazinin azami yarıçapının 10 kilometre, daha emek yoğun tarım faaliyeti içinse bu alanın 5 kilometre yarıpaçında olduğunu hesaplamışlardır. Arazi topoğrafyasının gidiş gelişleri zorlaştırabileceği düşüncesiyle yarıçaplar yürüme zamanı cinsinden tanımlanmış, on kilometre iki saatlik, 5 kilometre ise bir saatlik yürüyüş mesafesine eşit alınmıştır.

Tekniğin usulünce yapılan ilk uygulamasında İsrail ve Filistin'de örneklem olarak seçilen Natuf ile Neolitik sit alanlarında zaman tutularak yürüyüş yaptırılan öğrencilerden yol boyunca topografya, toprak ve bitki örtüsü ile diğer çevresel değişkenler hakkında notlar almaları istenmiştir. Elde edilen haritalar tarımın başlangıcının Natuf dönemi olduğu varsayımının reddedilmesinde kullanılmış, çünkü sonraki dönemlerden kalma sit alanlarıyla karşılaştırıldığında, Natuf döneminde çok az sayıda sit alanının tarıma uygun bir topografya ve araziye yakın yerde olduğu gözlenmiştir.

1972'de Higgs ve Vita-Finzi yukarıda anlatılan bu tekniği Sit Alanı Arazi Analizi (*Site Territorial Analysis* – STA), yani sit

alanının işlediği topraklardan oluşan araziler şeklinde, yeniden adlandırıp sit alanının etrafındaki günlük geçimin sağlandığı topraklar olarak isimlendirmişlerdir. Sit havzası analizi SCA'yı ise sınırlı anlamıyla, yani arkeolojik kalıntıların malzemelerinin geldiği çevre toprakların oluşturduğu alan olarak tanımlamışlardır. Bu iki teknik aslında birbirlerini tamamlamaktadır, çünkü STA'da çevre araziden arkeolojik alana, yani içe doğru, SCA'da ise arkeolojik birikimi oluşturan nesnelerden üretildikleri en yakın yerdeki malzemeye, yani dışa doğru çalışılmaktadır. STA en uzak günlük yürüyüş ve taşıma mesafesi ile geçimlik kaynakların bulunabileceği yerler hakkında varsayımlara dayalı kuramsal bir çalışmadır. SCA ise arkeolojik alanda bulunan nesnelerin en yakın malzeme kaynağı gibi daha somut şeylerle uğraşan fazlasıyla görgül bir çalışmadır. Elbette, bir sit alanı çeşitli havzalara sahip olabilir. Kimi zaman ekonomik havza, varsayılmış olan geçimlik araziden daha küçük ya da büyük olabilmekte, veya farklı yiyecek kaynakları için farklı boyutlarda havzaları kapsayabilmektedir. Ayrıca taş aletler ya da çanak çömlek yapmak için hammadde sağlayan kaynakların bulunduğu 'jeolojik' havzalardan da söz etmek mümkündür.

SCA'ların ilk örnekleri aslında STA çalışmalarıdır ve bu şekliyle çalışmalar iki amaca hizmet eder. Birincisi, arkeolojik sit alanlarıyla ilişkisi olan çevresel çeşitliliğin ayrıntılarıyla ele alınmasını sağlar. Eskiden ekonomik işlev hakkındaki bütün yorumlar sit alanlarının bulunduğu bölge bir bütün olarak ele alınarak yapılır, örneğin insanların çoğunlukla yarar sağladıkları çöldeki bir vaha gibi yöresel değişimler görmezden gelinirdi; ya da değerlendirmeler nesnelerin işlevleri üzerinden, kuşku götürür varsayımlara dayanarak, veya eksiksiz korunmuş arkeolojik besin kalıntıları üzerinden yapılırdı. İkincisi, bu çalışmalar sit alanındaki olası ekonomik faaliyetler hakkında yeni tezler oluşturmayı teşvik etmekte ve yeni araştırma konuları ve uygun sınama verileri önerebilmektedir. Arkeolojik birikimden elde edilen hayvansal ve bitkisel kalıntıların kurtarılmasına dair ileri tekniklere ve bu malzemelerin toplanması, taşınması, atılıp atılmadıkları, dolgulara nasıl karıştıkları, korunup ko-

runmadıkları veya bozulup bozulmadıklarını belirleyen süreçlere dair (bkz. s. 30) dikkatli çözümlemelere ihtiyaç doğmaktadır. İdeal koşullarda STA'dan –sit alanı dışındaki bulgulardan (*off-site*)– elde edilecek çıkarımlar sit içi alandaki bulgularla karşılaştırılmalı ve gerçek geçimlik faaliyetlerle sit işlevlerinin çevresel koşullara uyup uymadığı görülmeli, yani çevre ile ekonomi arasındaki ilişkinin daha özenli bir yorumu yapılmalıdır. Beklenmeyen yerlerde karşılaşılan sit alanları ya da aynı yerdeki başka sit alanlarıyla karşılaştırıldığında farklı arkeolojik özelliklere ve havzalara işaret eden sit alanları geçim amaçlı kullanılmayan, ama savunma amaçlı kullanılan, değerli hammaddelerin temininin, ticaret yollarının veya pazarların denetiminin yapıldığı ya da toplu katılımın olduğu, törensel amaçlı yerler olabilmektedir.

Bu çalışmalar daha sonraki araştırmaların yönünü belirleyecek nitelikte birkaç soru gündeme getirmiştir. Bunlardan ilki, sit alanının geçim amaçlı kullanılan arazilerinin tanımındaki zaman-mesafe ölçüsünün ne kadar kesin olduğu konusudur. Kent Flannery ve arkadaşları Mezoamerika'da erken tarımı incelerlerken hammaddenin toplandığı, bazılarının yarı işlendiği uydu kamp yerlerinin bulunduğunu, asıl yerleşim yeri ile bunların arasında 10 kilometre sınırını aşan mesafeler olduğunu belirlemişlerdir. Bunun anlamı geçici kampların kendi geçim arazilerinin olmasıdır, yani asıl yerleşim yerinin ekonomik havzası bu sayede genişlemektedir. Avcı toplayıcılıkta ideal kuramı, yani farklı geçim faaliyetlerinin maliyet ve kârları arasındaki optimum (ideal, en iyi) ilişki, farklı kaynaklar için zaman mesafe sınırlarını daha kesin tanımlamada kullanılmaktadır. Örneğin kalori bakımından zengin tohumların işlenmesi pahalıya mal olsa da büyük miktarlarda toplanır ve uzun mesafeler boyunca taşınmaya değer görülür. Küçük hayvanlar bütün halinde; büyük hayvanlarsa genellikle öldürüldükleri yerde parçalanıp kullanılmayacak bölümler gövdeden ayrıldıktan sonra, yalnızca et olarak kampa götürülür. Yumuşakçalar kolay işlenir ancak yenilmeyecek kabukların fazla yer tutması en ekonomik nakliye mesafesini 5 kilometre sınırının altına indirecektir, do-

layısıyla ya kabuklar geçici bir yerde ayıklanır, ya da besin hemen oracıkta tüketilir. Toprağın emek yoğun işlenmesi gerektiğinde etkin yarıçap mesafesi 1 kilometre ya da daha altına inmektedir. Su en zor nakledilen kaynaktır; su kaynaklarına yakın olmak, yer seçimini belirlemekte başlıca besin kaynaklarına yakın olmaktan daha etkin bir hale gelir.

Buradan ikinci bir soruya geçebiliriz: Geçimlik toprakların ortasında, günlük ekonomik faaliyetlerin ardından her gece dönülen sabit bir yerin olduğu bir arazi kullanımı varsayılmaktadır. Bu anlayış, kırsal tarımın incelenmesinde coğrafyacıların kullandığı Merkezî Alan Kuramı'ndan kaynaklanmaktadır. Bitkisel besinler gibi işlemek ve paylaşmak için merkezde bir noktaya getirilmeleri gereken bol ve sabit kaynaklar için bu kuram geçerli olabilir, ancak devinim halindeki kaynaklar için çok doğru değildir. Derek Sturdy 1972'de, büyük hayvan avcılarının yerleşmek için topoğrafik engellerle çevrelenmiş otlak alanların kenarında bulunan alanları tercih ettiklerini göstermiştir. Böylece avcılar hayvanları rahatsız etmeden geniş bir alandaki hareketlerini izleyip denetleyebilmektedirler. Dolayısıyla bu tür sit alanları başlıca kaynaklara ulaşım açısından asimetrik olarak konumlanmıştır; eskiden, "kullanılan topraklar" olarak tanımlanan alanlardan çok daha geniş bir araziyi kontrol edebilirler. Devinim halindeki kaynaklarla ilgili bu tanımlama Avrupa'daki Üst Paleolitik sitler için geçerlidir, büyük olasılıkla hayvana dayalı tüm ekonomilerin incelenmesinde de kullanılabilir.

Merkezî bir mekan olmasına dair bir başka sorun da birçok arkeolojik alanın oturma amaçlı olmayıp, günlük işler için kullanılan geçici yerler olması durumudur. Bu bağlamda başlıca kaynakların dağılımının bölgesel ölçekte haritalanıp görsel ya da istatistiksel teknikler kullanılarak arkeolojik kalıntıların dağılımıyla karşılaştırılmasını içeren başka bir yaklaşım gerekli hale gelir. Böylece tek tek alanların veya mekânların işlevleri konusunda peşin hüküm verilmesi engellenmiş, seçilmiş mekânların niye seçildikleri ve çevresel kaynakların örüntüsü ortaya konmuş olacaktır.

Başka bir sorun da günümüze kalmış örüntüleri inceleyerek geçmiş çevreyi ne kadar doğru bir şekilde yeniden oluşturabileceğimiz konusudur. İklim ve bitki örtüsü çoktan değişmiş, toprak ve dolgular dağ yamaçlarından, nehir yataklarından aşınarak alçak vadilere sürüklenmiş, tabanlarda birikmiş ya da denize karışıp gitmiştir. Nehir yatakları değişmiş, kuyular ve pınarlar kurumuş yok olmuştur. Dağların, vadilerin topografyası bile, eğer yer kabuğunun aktif bölgesindeyseler insan ömrü süresinde değişecektir. Göl ve nehir tortularıyla polen katmanlarının incelenmesi gibi paleoçevresel teknikler iklim değişimlerini araştırmak için kullanılmakta, arkeolojik amaçlar için gerekli yerel bazdaki ayrıntılardan çok, büyük ölçekli yeniden yapılandırmalar elde edilmektedir. Dolayısıyla havza kavramının –polen havzası veya çökelti havzası– kullanılan tekniklerin daha detaylı kurulmasında etkili olacağı görülmüştür.

Son olarak, günümüzde yaşayan bitki ve hayvan ortamlarını geçmişle ne kadar güvenilir bir şekilde ilişkilendirebiliriz. Günümüzün kızıl geyikleri kenarda köşede kalmış ormanlık ya da çalılık alanlara sıkışmış durumdadırlar; dağ keçileri ise evcil sürüler yüzünden yüksek ve sarp kayalıklara sürülmüşlerdir. Oysa tarihöncesinin geyikleri geniş ormanlarda, açık alanlarda, dağ keçileri ise her tür yükseklikte, engebeli arazilerde yaşamışlardır. Teknolojik değişimler toprağın durumunu da etkilemiştir. Erken Neolitik dönemde el aletleriyle işlenebilen hafif toprağın tersine, günümüz tarımı için en verimli topraklar ağır olanlardır. Dolayısıyla çevresel kaynakların durumundaki ve ekonomik potansiyeldeki değişimleri belirlemek için arkeolojik sit alanlarına ve buluntulara sit havzası analizi ve sit alanı arazi analizlerinin uygulanması yarar sağlamaktadır.

Önerilen kaynaklar

Bailey, G. N. (der.) 1997. *Klithi: Palaeolithic Settlement and Quaternary Landscapes in Northwest Greece.* Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research. [Yöntem üzerine son tartışmaları da içeren, geniş ölçekli iklim, bitki ve jeolojik değişimlerle hayvan davranışı, ar-

keolojik ve çevresel havzalar ile yer kabuğuna ilişkin tartışmaları kapsayan bir bölgesel yaklaşım uygulaması.]

Flannery, K. V. (der.) 1976. *The Early MesoAmerican Village.* Londra ve New York: Academic Press. [Yöntemin geliştirilerek Kuzey Amerika'daki erken tarım ekonomilerine uygulanması; STA ve SCA'nın yanı sıra bölgesel dağılım ve sit alanı merkezli analizler içeriliyor.]

Higgs, E. S. (der.) 1972. *Papers in Economic Prehistory.* Cambridge: Cambridge University Press. [SET ile SCA arasındaki farkın (Higgs ve Vita-Finzi), genişletilmiş topraklar kavramının (Sturdy) ve toprak kullanımının (Webley) ortaya konduğu bir dizi bölümden oluşan yöntem üzerine bir derleme.]

Higgs, E. S. (der.) 1975. *Palaeoeconomy.* Cambridge: Cambridge University Press. [Avrupa'daki avcı toplayıcı ve tarım ekonomilerine STA uygulamalarını ele alan bölgesel vaka çalışmalarından bir derleme.]

Jarman, M. R., Bailey, G. N. ve Jarman, H. N. 1982. *Early European Agriculture: Its Foundations and Development.* Cambridge: Cambridge University Press. [Avrupa tarihöncesine dair yöntem ve ilkelerin tanıtımını ve çeşitli uygulamaları içeren bir kitap.]

Roper, D. 1979. "The Method and Theory of Site Catchment Analysis: A Review," s. 119-40 (M. B. Schiffer, der.) *Advances in Archaeological Method and Theory* 2. New York ve Londra: Academic Press. [Amerikan bakış açısıyla yapılmış faydalı bir eleştiri.]

Vita-Finzi, C. ve Higgs, E. S. 1970. "Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palastine: Site Catchment Analysis." *Proceedings of the Prehistoric Society* 36: 1-37. [Tarımın kökenine dair yöntemin tanımı ve usulüne uygun ilk saha uygulaması.]

İleri okuma

Bailey, G. N. ve Davidson, I. 1983. "Site Exploitation Territory and Topography: Two Case Studies from Palaeolitihc Spain." *Journal of Archaeological Science* 10: 87-115.

Bettinger, R. L., Malhi, R. ve McCarthy, H. 1997. "Central Place Models of Acorn and Mussel Processing." *Journal of Archaeological Science* 24: 887-99.

Findlow, F. J. ve Ericson, J. E. (der.) 1980. *Catchment Analysis: Essays on Prehistoric Resource Space.* Anthropology UCLA, 10. Los Angeles, CA: Department of Anthropology, University of California, Los Angeles.

Foley, R. 1977. "Space and Energy: A Method for Analysing Habitat Value and Utilization in Relation to Archaeological Sites," s. 163-87 (D. L. Clarke, der.) *Spatial Archaeology*. Londra ve New York: Academic Press.
Metcalfe, D. ve Barlow, K. R. 1992. "A Model for Exploring the Optimal Trade-off between Field Processing and Transport." *American Anthropologist* 94: 340-56.
Vita-Finzi, C. 1977. *Archaeological Sites in their Setting*. Londra: Thames and Hudson.

GEOFF BAILEY

STRATİGRAFİK DİZİLİM İLKELERİ

Stratigrafik dizilim arkeolojide göreli tarihlendirmenin temelini oluşturur ve arkeolojik nesnelerin bulunduğu alttaki dolguların üstte bulunanlardan daha eski olduğu ilkesine dayanır. Üst üste binme yasasını kullanarak ve kaynağa bakarak yapılan göreli yaş belirleme tekniği her arkeolojik kazının ve bütün tarihlendirme tekniklerinin temel noktasını oluşturur. Stratigrafik dizilim ile tabaka ve nesnelerin zaman içinde üst üste sıralanmaları 18. yüzyıldan beri arkeologların kullandığı bir yöntemdir.

Stratigrafinin sıkça yapılan iki tanımı vardır: Bunlardan biri arkeolojik açıdan, diğeri ise biraz daha geniş kapsamlı olan yerbilimi açısından tarif edilmiştir. Arkeolojik stratigrafi, dolguların incelenmesi ve yorumlanmasıdır ve burada tarih belirleme amacına yönelik olarak üst üste binme ve sıralanma üzerinde durulur. Yerbilimlerinde ise katmanbilimi şöyle tarif edilmektedir:

> Dünya kabuğunu oluşturan tortul, volkanik ve başkalaşmış bütün kaya kütlelerinin betimlenmesiyle ve bunların sahip oldukları özelliklere göre farklı, kullanışlı ve eşleştirilebilir birimlere ayrılmasıyla uğraşan disiplin katmanbilimidir. Yerbilimlerinde buna dair işlemler, oluşturulan birimlerin mekânla ilişkisinin ve zamana göre nasıl sıralandıklarını belirlenmesi,

bu amaçla betimlenmeleri, sınıflandırılmaları, isimlendirilmeleri ve birbirleriyle ilişkilerinin bulunmasını içerir.

(Salvador 1994: 137)

Bu iki tanım arasındaki fark küçük olmakla birlikte önemlidir. Arkeolojik tanımda şeklen betimleme, isimlendirme, sınıflama ya da tabakaların birbirleriyle ilişkisini ortaya koyma yoktur. Arkeolojideki stratigrafinin temel amacı tarihlendirmedir, özellikle de üst üste binme ve bağlamsallıktır. Yerbiliminde kayaların betimlenmesi, sınıflandırılmaları ve özellikle de kaya oluşumunun ve fosillerin zaman ve mekân ilintisi üzerine odaklanılır. Yerbilimciler için katmanbilgisinin amacı tabakaların mekânla ve zaman içindeki sıralanmayla ilintisini kurmaktır. Arkeologların amacı ise zamanı belirlemektir.

Bu ayrımın nedeni hem tarihseldir, hem de bir parça içsel bir konudur. Arkeolojinin Avrupa'da ve Amerika'da gelişimi farklı olmuştur; Paleolitik (Eski Taş Çağı) ve Paleoindian (İlk Kızılderililer) gibi çok eski çağları inceleyenler ile yeni çağları (ilk tarım toplumlarını, karmaşık toplumlarda kentleri, klasik alanları ve eski zanaatları) araştıranlar tabakaları farklı şekillerde kullanmışlardır. Ayrıca, bu iki disiplin farklı ölçeklerde çalışır. Arkeologlar kaya birimlerini tek tek yerleşim yerlerine ya da kazılmış hendeklere göre ilişkilendirmezler; genellikle bir kilometreden daha küçük bir alana yayılmış bir sit alanındaki zamansal ilişkilere bakar, çevresel kurgudan veya ilişkiden çok, üst üste binme durumu üzerinde dururlar.

Stratigrafinin başlangıcı fosillere duyulan ilgiye kadar gitmektedir. İlk kaya tabakaları gözlemcileri aslında Alplerin yüksek tepelerinde veya Roma kentinin altı gibi tuhaf yerlerde deniz kabuklarının varlığını açıklama isteğiyle bu konuya yönelmişlerdir. Antik Roma'nın altında bulunan kabuklu katmanın kentin kendisinden daha eski olduğunu iddia eden Nicholas Steno, ilk katmanbilimci olarak kabul edilir. Ona göre, bu kabuklar ve parçaları, kat kat birbirleri üstüne birikmiştir ve de diziliş itibariyle alttaki katlar üsttekilerden daha eski olmalıdır. Şimdi bize normal gelen bu gözlem 1669'da devrim niteliğinde bir olaydır.

Arkeolojiye özgü stratigrafi kullanımı ise Steno'nun ilkelerine dayanan doğabilimcilerin insan eliyle yapılmış ilkel nesneleri aramalarıyla başlar. Bu uzmanlar insanlık tarihinin eskiliğini ve genel olarak yaşamın zaman içinde geçirdiği aşamaları üstü üste binme olayını kullanarak ortaya koymuşlardır. Doğabilimcilerle işbirliği yapan ve arkeoloji içinde yeni bir disiplin kuran bu arkeologlara tarihöncesi uzmanları adı verilir. Yerbilimcilere yakın duran tarihöncesi uzmanlarının son yüz yıl içindeki gelişimleri stratigrafideki gelişmeler tarihine koşuttur.

Tarihöncesi uzmanlarının kullandığı stratigrafi tek bir kayaç dizisinin çok sayıda birim kümesine ayrılmasını gerektirir. Öncelikle çeşitli kıstaslar kullanılarak –taşbilim (kayanın görünümü), fosiller, manyetik özellikler, yüzeysel bozunma ya da ilişkilendirme ve bu doğrultuda kullanılabilecek başka şeyler– birimler oluşturulur. Kayaç dizilerinin her kıstasa göre göre ayrı ayrı ölçümü yapılır ve belirgin değişim yerleri sınırlarının tanımı yapılarak ve yerleri belirtilerek not edilir. Eğer bütün kıstaslar bir dizi içinde tek bir sınıra uygun düşüyorsa bu yer önemli bir değişim noktası olarak değerlendirilir. Tarihöncesi uzmanları bu işlemleri Avrupa, Asya ve Afrika'da kazılan hemen bütün mağaralarda ve açık hava sit alanlarında uygulamaktadırlar.

Bu arada, yerleşim yerlerinde, kent merkezlerinde çalışan büyük bir arkeolog grubu da tamamen farklı bir yöntemle bu alana katılmıştır. Arkeoloji ile tarihsel metinler, diller ve klasik çağda kurulmuş medeniyetler arasındaki bağları araştırmaktadırlar. Sit alanlarında yapıların duvarları, temelleri, yollar ve yazıtlar bulunmaktadır; metinlerinse yaş ve zamana dair tabakalarda ele geçen buluntulardan daha fazla bilgi sundukları aşikârdır, dolayısıyla onlara göre, tabakalar ihmal edilebilir.

Tarihlendirme amacıyla yerleşim yerlerinde tabakalaşmayı göz önüne alan ilk arkeologlar Kathleen Kenyon ile Sir Mortimer Wheeler'dir. Kazılarını kat kat yaparak bu alanda gelişme sağlamışlardır. Wheeler 1954 tarihli *Archaeology from the Earth* [Dünya'dan Arkeoloji] adlı kitabında iyi arkeologların tarih bilmeleri gerektiğini ama bunun yanı sıra başka bilimlerden gelen faydalı bilgilere önem vermelerinin zorunlu olduğunu vurgu-

lar. "Önemli olan arkeoloğun tarihleri ve bunları kullanmasını bilmesidir: Doğru olarak kaydedilmiş tarihlerin yanı sıra, jeoloji, kimya veya bitkibilimin dünyadan elde ederek sunduğu yazılı olmayan tarihleri de" (1954: 24).

Ne var ki, Edward Harris *Principles of Archaeological Stratigraphy* [Arkeolojik Katmanbiliminin İlkeleri] adlı 1979 tarihli kitabında Harris Matrisi olarak adlandırılan bir kayıt yöntemini tanıtana kadar, arkeologlar Wheeler'ın yukarıdaki sözlerine kulak vermemişlerdir. Harris, duvarların, yer ve kentsel yapıların karmaşık biçimde üst üste binme ilişkisini kurgulamak için elinde yalnızca profil kesitlerinin olmasından hüsrana uğramış, her katın bir kutu şeklinde işlendiği Harris Matrisi'ni keşfetmiştir. Karşılıklı ilişkilerine göre yerleştirilen kutular arkeolojik dolgunun üst üste binmiş katmanlarını göstermektedir. Dolayısıyla matris sit alanındaki bütün tabakaların, dolgunun zamansal olarak üst üste gelişlerinin kaydını vermektedir.

Harris Matrisi hem kent arkeologlarının hem de tarihöncesi uzmanlarının araştırma alanlarını kurgulamada devrim niteliğinde rol oynamıştır. Hanedan kayıtlarıyla çalışan, dolayısıyla arşiv bilgilerine sahip olan arkeologların takvim yılına göre sit alanlarını tarihlendirmek için elbette bu matrislere ihtiyaçları yoktur. Matrisler, belli bir yolu yeniden inşa etmek ya da evin bir bölümünün modelini yapmak gibi kent içinde bulunan daha küçük ölçekli ve zaman içinde yok olmuş olguları çözmek için kullanılmaktadır.

Amerika kıtasında da Avrupa'dakine benzer şekilde, Buzul Çağı'nı inceleyen arkeologlarla kentsel yerleşimleri araştıranlar arasında bir ikilik oluşmuştur. Tarihöncesinin en eski çağlarına odaklananlar yerbilimcilere yakın durmuşlar, daha yakın zamana, karmaşık kültürlere bakanlarsa çanak çömlek, mimari, sanat ve etnografyaya dayanarak tarihleme yapmış, mekânsal ilintileri ortaya koymuşlardır.

Kuzey ve Güney Amerika kıtalarının ilk yerleşimcilerini araştıran arkeologlar Avrupa'da oluşmuş sıralamayı izlemek ile kendi dizilerini bulmak gibi bir başka ikilemle karşılaşmışlardır. İlk arkeologlar kadim tarihi göstermek üzere nesnelerin

yüzeysel biçimbilgisine (morfoloji) başvurmuş, Avrupa'da bulunmuş Aşağı Paleolitik Çağ'ın nesneleriyle bunlar arasındaki benzerlikleri göstermeye çalışmışlardır. Daha sonra bunun yerini buluntularla Buzul Çağı fosillerinin ilişkilendirilmesi almış, böylece yerbilimcilerle arkeologlar o dönemin nesli tükenmiş hayvanlarıyla bir arada buldukları yivli uçlar (aletin her iki yüzünde de boylu boyunca yiv ya da yontulmuş bir bölümün olduğu fırlatma uçları) üzerinden, insanların Amerika'da binlerce yıldır, en azından Avrupa'daki Paleolitik dönemler kadar eski zamanlardan beri, yaşadıklarını saptamışlardır.

Kuzey Amerika'daki karmaşık toplumları araştıran arkeologların ellerinde tabakaları tarihlendirmede kullanacakları metinler ya da hanedan listeleri yoktur, ne de üzerlerinde tarih bulunan damgalı paralar gibi eski buluntular vardır. Bu nedenle Kuzey Amerika'da yerleşik halkların ne kadar eskiye gittiğini ve yaşayan Yerli Amerikalıların nereden geldiklerini anlamak için hayli uğraşmışlar, ancak sit alanlarının eskiliğini ve yaşını ortaya koyan yeni bir diziliş tekniği keşfedildikten sonra, stratigrafiye kucak açmışlardır. Diziliş tekniğinde, öncelikle yapıntıların zaman içinde yavaş yavaş değişime uğramış özellikleri kullanılarak arkeolojik dolgu toplulukları dönemlere ayrılır. Böylece sit alanlarından ve tabakalardan elde edilen insan eliyle yapılmış malzemeleri sıralamak ve tarihlendirmek mümkün olmaktadır.

Kentsel sit alanlarını tarihlendirmek amacıyla diziliş tekniğini kullanan Amerikalı arkeologlardan en tanınmışları Aşağı Mississippi Vadisi'ndeki kazılara dönük eserlerinde elde ettikleri tabakalaşma bilgilerini açıklayan Phillips, Ford ve Griffin'dir (1951: 240-1).

> Birçok arkeoloğa göre katman bilgisi, nesnelerin bulundukları farklı toprak kuşaklarına göre ayrılabildiği bir olguyu anlatır. Oysa durum aslında böyle değildir. Göstereceğimiz gibi, çoğunlukla gözle görülür bir toprak tabakalaşmasının olmadığı türdeş bir dolgu da bize çok değerli bir tabaka bilgisi sunabilmektedir. Açıktır ki, bu şekilde tabakalaşmamış bir dolgu, keyfî katlar oluşturularak kazılacak, dolayısıyla tabakaları tek

tek ayırarak elde edilen "doğal stratigrafi"nin tersine, burada "ölçerek edinilen stratigrafi" yöntemi uygulanacaktır.

Amerika kıtasında buluntuya yönelik stratigrafiye verilen önem, arkeologlara nesneler üzerinde kültürel olanlar kadar "doğal süreçler"in de etkisi olduğunu dikkate almalarını öğütleyen Schiffer'a (1987) (bkz. s. 30) kadar sürmüştür. Schiffer, buluntuların toprağın altında geçirdikleri zamana vurgu yapmış, buna oluşum süreci adını vermiştir. Arkeologların çoğu artık stratigrafide dizilişi (zaman) ve bağlamı (oluşum süreci) da hesaba katmaktadır.

Stratigrafik dizilim başından beri arkeolojik tarihlendirmenin belkemiğini oluşturmuştur. Ne var ki, bugünkü şekline gelebilmesi için çeşitli zorlukları aşması gerekmiştir.

Önerilen kaynaklar

Browman, D. L. ve Givens, D. R. 1996. "Stratigraphic Excavation: The First 'New Archaeology.'" *American Anthropologist* 98: 80-95. [Stratigrafiye göre sit alanlarını tarihlendirmek ile sahayı stratigrafiye göre kazmak arasındaki farka dikkat çekerek hem Avrupa'daki hem de Amerika'daki arkeoloji çalışmalarında tabakalara göre yapılan kazıların geçmişi ayrıntılı bir şekilde tartışılıyor.]

Harris, E. C. 1979. *Principles of Archaeological Stratigraphy.* Londra: Academic Press. [Kitap daha çok Avrupa ve Yakın Doğu'daki yerleşim yerlerinde çalışan Kent Arkeologlarıyla Tarihçi Arkeologların görüşlerini bir araya getiriyor. Stratigrafiye yerbilimlerinden ayrı bir disiplin olarak bakan Harris'in görüşü, Harris Matrisi'nin de tanıtılmasıyla açık bir şekilde ifade edilmektedir.]

Harris, E. C., Brown, M.R., III, ve Brown, G. J. 1993. *Principles of Archaeological Stratigraphy* Londra: Academic Press. [Sit alanlarındaki tabakalaşmayı kayıt altına almak için Harris Matrisi'ni başarıyla kullanmış arkeolojik projelerden örnekler sunan bir derleme.]

O'Brien, M. J. ve Lyman, R. L. 1999. *Seriation, Stratigraphy, and Index Fossils: The Backbone of Archaeological Dating.* New York: Kluwer Academic/Plenum. [Tarihleme yöntemleri üzerine araştırmalarıyla katkıda bulunan önde gelen Amerikalı arkeologların stratigrafi ve diziliş tekniklerinin rolü üzerine ayrıntılı çalışmalarından oluşan bir derleme.]

Schiffer, M. B. 1987. *Formation Processes of the Archaeological Record.* Albuquerque: University of New Mexico Press. [Davranışçı bir arkeolog tarafından yapılan tanıma uygun olarak, kültürel ve doğal süreçler de dahil olmak üzere, oluşum süreçlerini kapsamlı bir şekilde anlatan bir kitap.]

Stein, J. K. 1987. "Deposits for Archaeologists," s. 337-93 (M. B. Schiffer, der.) *Advances in Archaeological Method and Theory,* Cilt 11. Orlando, Flor.: Academic Press. [Arkeologların kullandıkları şekliyle çeşitli tabaka birimleri, yasaları ve ilkelerinin ayrıntılı betimlemeleriyle birlikte, hem arkeolojik hem de yerbilimleri açısından stratigrafinin tanımı.]

Stein, J. K. 2000. "Stratigraphy and Archaeological Dating," s. 14-40 (S.E. Nash, der.) *It's about Time: A History of Archaeological Dating in North America.* Salt Lake City: University of Utah Press. [Tarihleme yöntemi olarak kullanılan stratigrafinin Amerikan Arkeolojisi'ndeki yeri. Makaleler ve yorumlar genel arkeolojik tarihleme yöntemlerinin gelişimi bağlamında veriliyor.]

İleri okuma

Kenyon, K. M. 1952. *Beginning in Archaeology.* Londra: Phoenix House.

Phillips, P., Ford, J. A. ve Griffin, J. B. 1951. *Archaeological Survey in the Lower Mississippi Valley, 1940-1947*, Peabody Arkeoloji ve Etnoloji Müzesi Makaleleri, sayı 25. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Pyddoke, E. 1961. *Stratification for the Archaeologist.* Londra: Phonix House.

Rowe, J. H. 1961. "Stratigraphy and Seriation." *American Antiquity* 26: 324-30.

Salvador, A. 1994. *International Stratigraphic Guide: A Guide to Stratigraphic Classification, Terminology, and Procedure*, 2. baskı. Boulder, Col.: Geological Society of America.

Steno, N. 1968. *The Prodromus of Nicolaus Steno's Dissertation Concerning a Solid Body Enclosed by Process of Nature within a Solid* (Giriş ve açıklayıcı notların John Garrett Winter tarafından yazıldığı İngilizce metin) New York: Hafner.

Wheeler, M. 1954. *Archaeology from the Earth.* Londra: Oxford University Press.

JULIE K. STEIN

SÜREÇSEL ARKEOLOJİ

"Yeni Arkeoloji" de denilen süreçsel arkeoloji, kurama ve yönteme dair bir yaklaşım olarak 1960'ların başından beri antropolojik arkeoloji disiplininde oldukça etkilidir. Yaklaşımın en belirgin özelliği, arkeolojinin başlıca amacının çeşitli çevresel ve kültürel ortamlarda değişim sürecinin nedenlerini anlama iddiasıdır. En büyük etkisi ise Birleşik Devletler'deki arkeolojik uygulamalarda görülmüş, ama akademik dünyanın tümünde farklı şekillerde yankı uyandırmıştır. Süreçsel arkeolojinin kendi gelişimi de çok hareketlidir ve son kırk yılda önemli değişikliklere uğramıştır.

Süreçsel arkeolojinin, 20. yüzyıl ortalarında ilk kez biçimlenmeye başladığı dönemdeki amacı, arkeologlar arasında hâkim ya da geniş kabul gören düşünce ve eylem biçimi olan geleneksel kültür tarihi yaklaşımına bir alternatif getirmektir. 1960'larda bu yeni düşünce tarzını öneren kişi, 1962 tarihli "Antropoloji olarak Arkeoloji" adlı makalesi ve izleyen çok sayıda eseriyle süreçselci yaklaşımın başlangıçtaki gündemini belirleyen Amerikalı arkeolog Lewis R. Binford olmuştur. Kimi akademisyenler o zamanlar süreçsel arkeolojiyi yöntem ve kuramın vardığı geçici bir aşama olarak görmüşlerse de, yeni yaklaşım günümüzün arkeolojik düşünce ve uygulamalarında önemli roller oynamayı sürdürmektedir.

1960'lara gelindiğinde, geleneksel kültür tarihi yaklaşımının arkeolojik nesneleri zamanın ve mekânın içine yerleştirme odaklı bakış açısı zaten tüm dünyada arkeolojik sıralamanın yapılması ve geliştirilmesi konusunda arkeologlara başarıyla rehberlik etmiş haldedir. Farklı coğrafyalarda yapılan kazılarda elde edilmiş çanak çömlekler, taş aletler gibi buluntuların dikkatle analiz edilip sınıflandırılmaları sayesinde arkeologlar bu nesneleri kronolojik olarak sıralamış, arazi üzerindeki dağılımlarını şemalaştırmış, kesinleştirdikleri zaman ve mekân sınırları içinde nesneleri "kültürler"le ilişkilendirip gruplamışlardır. "Ne, nerede, ne zaman" sorularına odaklanan araştırmacılar, bu kültürlerin kronolojik olarak geçtikleri aşamaları ve zaman

içinde yerlerini nasıl başka kültürlere bıraktıklarını inceleyerek birçok bölgenin tarihini ortaya çıkarmışlardır.

Ne var ki, bazı arkeologlar bu başarılarla yetinmezler. Onlara göre eski insanların düşünce biçimleri ve faaliyetleri bütün dikkatin zaman mekân sınıflandırmasına verilmesiyle unutulup gitmiştir; geleneksel arkeologların sözünü ettiği "kültürler" en iyi durumda ancak birer çerçeve olabilirler, bu nedenle de eski kültürlerin nasıl işlediklerine dair çok az bilgi verebilmişlerdir. Örneğin Amerikalı arkeolog Walter W. Taylor, 1948 tarihli önemli kitabında araştırmacıların bulguları sadece zaman mekân çekmecelerine yerleştirmekle yetinmeyip inceledikleri malzemenin işlevlerini ortaya koyacak şekilde nesne analizi yapmaları gerektiğini yazmıştır. Ayrıca arkeologların o dönemlerdeki kültür-çevre etkileşimine ve kültürlerin evrimsel gelişimine daha fazla önem vermeleri ihtiyacı dile getirilmiştir.

Binford bütün bu iddiaları güçlü bir tezde bir araya getirmiş, arkeologların benimsediği temel kültür tarihi yaklaşımının kendilerini ve arkeolojik faaliyetleri fazlasıyla kısıtladığını öne sürmüştür. Ona göre arkeoloji, geçmişin kısır tarihinden çok daha fazlasını verebilecek bir disiplindir; tıpkı kültürel antropologların modern kültür incelemeleri gibi, uygun kuram ve yöntemler sayesinde arkeologlar da geçmişte yaşanmış kültürel değişim süreçlerini anlamaya çalışmalıdırlar. Hatta, kültürel antropoloji çalışan akademisyenlerin tersine, inceledikleri malzeme çok eski zamanlara ait olduğundan, arkeologlar kültürel gelişmedeki uzun vadeli evrimsel eğilimleri bile fark edebilirler.

Süreçselci arkeologlar, amaçlarının tanımlamak değil açıklamak olduğunu iddia ederler. Açıklamalarsa birtakım tahminlerden ibaret olmamalı, arkeolojik bulgulardan edinilen bilgilerle desteklenmelidir. Yani, kültür tarihi yaklaşımının sorduğu "ne, nerede, ne zaman" sorularına, "nasıl ve neden" soruları eklenmeli, nihai amaç bu son iki soruya yanıt bulmak olmalıdır.

Binford'un gündeme getirdiği Yeni Arkeoloji'de altını çizdiği belli başlı noktalar şunlardır: Birincisi, süreçselci arkeologlar birbirleriyle yakın ilişkide olan teknolojik, ekonomik, toplumsal, siyasal ve ideolojik yönleriyle kültürün bir sistem ola-

rak görülmesi gerektiğini vurgularlar. İkincisi, kültürel ekolojiye önem verirler ve çevre ile kültür etkileşimini tıpkı kültür gibi, sistematik olarak ele almak gerektiğini söylerler; çevre ile teknoloji arasındaki ilişki özellikle önemlidir. Üçüncüsü, arkeologlar kültürel sistemlerin zaman içindeki evrimini incelemelidirler. Amerikalı kültür antropoloğu Leslie White'in izinden giden Binford, araştırmacıların kültürlerin verimli enerji kullanımlarındaki evrimsel gelişmelere dikkat etmelerini istemiştir. Ancak arkeologların çoğu daha genel bir bakış açısına sahip olunmasını ve kültürel karmaşıklığın zamanla artmasını sağlayan düzenlerin bulunmasına odaklanılması gerektiğini ileri sürmüştür. İşte bu düzenleri ya da kültürel değişim süreçlerini ortaya koymak süreçsel arkeolojinin temelini oluşturmaktadır. Binford ve meslektaşları daha sonra söz konusu eski süreçlerin bilinmesiyle günümüz süreçlerini dahi iyi anlamanın mümkün olacağını, böylece arkeolojinin yalnızca geçmişi inceleyen esrarlı bir bilim dalı değil, modern dünyadaki değişim süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak uygun bir disiplin olacağını iddia etmişlerdir.

Daha açık belirtecek olursak, süreçselci arkeologlar kültürel süreçleri arkeolojik bir kavrayışla ele almak için farklı araştırma stratejileri geliştirmenin önemini vurgulamaktadırlar; her arkeolojik inceleme belli bir soruna ya da sorunlar kümesine odaklanmalıdır.

Kültürü "sistem olarak" görmenin arkeolojik uygulamalarda çeşitli etkileri olmuştur. En önemlisi de, çeşitli altsistemlerin etkileşiminden oluşan kültürel sistemler üzerinde çalışmakla, kültürün homojen olmadığı, çeşitli kültürlerden söz edilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Çeşitlilik vurgusunun olası sonuçlarıysa saymakla bitmez. Örneğin bir arkeolojik araştırma sahasındaki en büyük höyüğün ya da merkezdeki birkaç deneme açmasının kazılması, orada yaşamış insanların kültürü hakkında resmin tamamını vermeyecektir; büyük olasılıkla kazılardan elde edilen bulgular o kültürün tek bir alt sistemini gösterecek, tamamını temsil etmekten yoksun olacaktır. Arazide karşılaşılan bu durum dolayısıyla arkeolojik araştırma tasarılarında ör-

nekleme yapılması çok önemli bir konu haline gelmiştir. Arkeologlar nadiren alanın tümünü kazabildiklerinden, edinebildikleri bilgiler üzerinden geçmişteki kültürel sistemin tümüne dair güvenilir sonuçlar çıkarabilmeleri, büyük ölçüde yapacakları örnekleme çalışmasına bağlı olur. Bu nedenle örnekleme çalışmasında kullanacakları istatistiksel bilgi de kritik önemdedir. Ayrıca incelenen kültürel sistemlerin büyüklüklerinin bilinmesi gerektiği için, ölçekle ilgili konular (alan, bölge ya da saha) da ayrı bir çalışma birimidir.

Yeni perspektif, arkeolojik düşünce ve uygulamalarda yol açtığı gelişmelerin yanı sıra, yaratıcı bir bakış açısına ve stratejiye sahip olunduğu takdirde geçmişin arkeologlarca bilinebileceği şeklindeki sınırsız bir iyimserliği de beraberinde getirmiştir. Süreçselci arkeologlar bulguların yetersizliğini ve tarihsel ya da antropolojik verilerle karşılaştırıldığında arkeolojik verilerin oldukça sınırlı kaldığını söyleyen eski görüşleri reddeder, arkeolojik araştırmalar neticesinde doğanın ve kültürel değişimin nedenlerinin bilgisine çok net bir katkıda bulunacaklarına inanırlar.

Süreçselci yaklaşım 1960'larda arkeoloji sahnesinde entelektüel bir kasırga yaratmış, ancak 1970'lere gelindiğinde bir dizi sorun ortaya çıkmaya, süreçselci arkeologların yarattığı iyimserlik sönmeye başlamıştır. Hatta kimileri bu sorunları disiplinin ölüm çanları olarak görmüş, ama Yeni Arkeoloji gayet dirençli bir şekilde sorulara yanıt buldukça güçlenmiş, bugün herkesçe kabul gören yaklaşımlardan biri olma niteliğini kazanmıştır.

Sorunlar arasında Binford ile yandaşlarının geleneksel kültür tarihi yaklaşımına karşı başlattıkları tartışmanın güçlü bir söz sanatı eşliğinde sürdürülmüş olması vardır. Başlarda edilen süslü sözler disiplin içinde gerçekçi olmayan beklentilere yol açmış, amaçlanan sonuçlar ortaya konamayınca hayal kırıklıkları yaşanmış ve yeni yaklaşımın ilk on yılında esaslı kuramlar ya da yeni bilgiler gün yüzüne çıkarılamamıştır.

Başka bir sorunsa, süreçsel arkeolojinin geleneksel arkeolojiden daha özenli ve bilimsel olduğu şeklindeki savlarının bir

parçası olarak, kimi Yeni Arkeologlar'ın çalışmalarda tümdengelimli açıklama yönteminin kullanılması gerektiğini iddia etmiş olmalarıdır. Epey ilgi toplamış olan bu tartışmalı konu, akademisyenler ayrıntılı açıklama modasını dert etmeyip araştırmalarını daha titiz yapmaya odaklandıklarından pek uzun ömürlü olamamıştır.

Üçüncü bir sorun da, süreçselci arkeologların, kültüre "bütüncül" bir sistem olarak (yani kültürel sistemin bütün yönlerine odaklanarak) yaklaşmanın önemine vurgu yaptıkları halde, çabalarının çoğunu çevre, teknoloji ve ekonomi konularına harcamış, ideolojiye, dine ve bunların kültürün öteki yönleriyle bağlantılarına çok az önem vermiş olmalarıdır.

Ne var ki, süreçselci arkeologların özgün çevresel ve kültürel ortamlarda kültürlerin nasıl ve neden değiştiklerine dair yeni kuramlar oluşturma amaçlarının peşinde giderlerken karşılaştıkları en büyük sorun, günümüzde elde edilmiş statik arkeolojik bulguların o nesneleri yaratan dinamik kültürel davranışlarla nasıl ilişkilendirileceği noktasındadır. Basit bir örnek vermek gerekirse: Arkeologlar birtakım yontulmuş çakmaktaşı yongaları bulduklarında birilerinin orada geçmişte –ki kimi yöntemler sayesinde yaklaşık bir tarih de vermek mümkündür– taş balta yapmak için çakmaktaşı yonttukları çıkarımını yapmaktadırlar. Ama burada unutulmaması gereken, bulunanın bir taş alet işliği değil, geçmişte yongalanmış taşların günümüzde bulunmuş yeridir. Böyle bir bağın olduğu bilgisini güvenli hale getirdikleri takdirde, çıkarımları doğru olacaktır. Ne geleneksel, ne de süreçsel arkeolojinin bunu tutarlı, güvenilir bir şekilde yapabilecek kesin yöntemleri vardır; arkeologlar genellikle şahsi deneyimlerine güvenerek ve genel kabul görmüş, genellikle üstü kapalı olarak yapılan benzetmelere dayanarak çıkarım yaparlar. Bu tavır öyle yerleşmiştir ki, araştırmacılar çoğu zaman benzetme yaptıklarını unuturlar. Hatta çıkarımda bulundukları halde, bir alet işliği bulduklarına kendileri de inanırlar!

Süreçselci arkeologlar son otuz yıldır kültürlerin zamana bağlı değişimlerinde bazı düzenler bulma ve bunları anlama

amaçları doğrultusunda sabırla çalışmaktadırlar; başlarda çıkan sorunlara ve karşılaştıkları eleştirilere sürekli çözüm aramışlardır. Örneğin arkeolojik bulguları fazla titiz yorumlamaları sorununa buldukları çözüm, "ara bağlam kuramı" olmuştur. Günümüzde elde edilmiş arkeolojik bulgularla geçmiş davranışlar arasındaki uçurumu kapatmaya çalıştıkları için, belki de bu çabalarına "köprü kurmak" ya da "birleştirmek" adını vermek daha doğru olur. Binford bu girişimleri "arkeolojik bulgulara anlam vermek" olarak nitelemektedir. Ara bağlam kuramı, aslında bulguları yorumlamak için arkeologların kullandıkları benzetmeleri güçlendirmek amacı taşımaktadır. Aslolan arkeologların bugün elde ettikleri bulguların yaratılmasını sağlamış olan kültürel ve doğal süreçlerin daha iyi anlaşılması, yani arkeolojik oluşum süreçlerinin incelenmesi için atılmış adımlardır.

Süreçselcilere göre insan davranışlarıyla üretilmiş nesneleri birbiriyle eşlemenin en yaratıcı yolu "etnoarkeoloji"dir. Bu yöntemde arkeologlar, modern insanlara bakarak belirli çevresel ve kültürel koşullarda kimi davranış kalıplarının kalıcı, maddi "işaretler" üretip üretmediğini incelerler. Arkeolojik bulgularda bu tür işaretler yakalarlarsa belirli bir mantık çerçevesinde benzetme yoluyla aynı davranışın aynı işareti geçmişte de yaratmış olduğu çıkarımını yaparlar.

Kültürel sistemlerin değişmesinde ideolojinin oynadığı rolün önemine artık daha fazla dikkat edilmeye başlamıştır. Süreçselci arkeologların araştırma stratejilerine ve yorumlarına ideolojiyi başarıyla dahil edebildikleri bir alan, yerleşme düzenidir. Burada ideolojiyle yüklü arazilerin kentlerden bölgelere kadar değişen ölçeklerdeki yerleşim birimlerinin kurulmasını belirlemede önemli bir rol oynadığı üzerinde durulmaktadır.

Özetleyecek olursak, artık kırk yaşını doldurmuş olan süreçsel arkeoloji geçmişi açıklamada önemli bir yaklaşım olmayı sürdürmektedir. Başlarda yarattığı tartışmaların üstesinden gelmiş, değişen arkeolojik sorun ve ilgilere kendisini uyarlayabilmiştir. Post süreçsel arkeoloji (bkz. s. 227) de dahil, farklı birçok bakış açısı tarafından eleştirilen süreçsel arkeoloji,

kültürel evrimdeki düzenlilikleri ortaya çıkarma amacındadır; kültürel sistemlere, bu sistemlerin değiştiğine vurgu yapar, sorun yönelimlidir, yöntemsel açıdan titizdir ve arkeolojik yorumlarda ara bağlam kuramını benimser; bu sayede, geçmişi öğrenebilme ve elde edilen bilgiyi günümüzdeki toplumsal konularla ilişkilendirebilme iyimserliğini korumaktadır. Yeni Arkeoloji dünya çapında yapılmakta olan arkeoloji çalışmalarının tümünü temelden etkilemiştir; etkilemeye de devam edecektir.

Önerilen kaynaklar

Binford, L. R. 1972. *An Archaeological Perspective*. New York: Seminar Press. [1960'larda süreçsel arkeolojiyi gündeme sokan belli başlı yazıları içeren bir eser.]

Binford, L. R. (birlikte derleyenler) Cherry, F. J. ile Torrence, R. 1983 *In Pursuit of the Past: Decoding the Archaeological Record*. New York: Thames and Hudson. (University of California Press tarafından 2002'de Binford'un "Sonsöz"ü ile tekrar basılmıştır.) [Süreçsel arkeolojinin amaç ve yöntemleri konusunda Binford'un görüşlerini içeren en tanınmış eser.]

Lyman, R. L., O'Brien, M. J. ve Dunnell, R. C. 1997. *The Rise and Fall of Culture History*. New York: Plenum Press. [Yer yer süreçsel arkeolojiye dönüşen kültür tarihi bakış açısı üzerine bir kitap.]

Sabloff, P.L.W. 1998. *Conversations with Lew Binford: Drafting the New Archaeology*. Norman: University of Oklahoma Press. [Süreçsel arkeolojinin ortaya çıkışının arka planının anlatıldığı Binford'la yapılmış geniş bir görüşme.]

Schiffer, M. B. 1976. *Behavioral Archaeology*. New York: Academic Press. [Arkeolojik buluntuların oluşumuna yol açmış süreçlerin incelenmesine dair ünlü bir giriş kitabı.]

Taylor, W.W. 1948. *A Study of Archaeology*. Amerikan Arkeoloji Derneği, 69 numaralı Rapor. Menasha: American Anthropological Association (Southern Illinois University Press tarafından yeniden basılmış). [Geleneksel kültür tarihi yaklaşımının ilkelerine karşı yapılmış ilk kapsamlı eleştiri.]

Wlliy, G. R. ve Sabloff, J. A. 1993. *A History of American Archaeology*, 3. baskı. New York: W. H. Freeman. [Süreçsel arkeolojinin doğuşunu tarihsel bağlamda ele alan bir eser.]

Wylie, A. 2002. *Thinking from Things: Essays in the Philosophy of Archaeology*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press. [Genelde arkeolojik düşüncede, özelde de ara bağlam kuramında benzetmenin önemli rolüne dikkat çeken, teknik ama anlaşılır makalelerden oluşmuş bir kitap.]

İleri okuma

Ashmore, W. ve Knapp, A. B. (der.) 1999. *Archaeologies of Landscape: Contemporary Perspectives*. Oxford: Blackwell.

Clarke, D.L. 1968. *Analytical Archaeology*. Londra: Methuen.

Feinman, G. M. ve Price, T. D. (der.) 2001. *Archaeology at the Millennium: A Sourcebook*. New York: Kluwer Academic/Plenum.

Johnson, A. W. ve Earle, T. 2000. *The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State*, 2. baskı. Stanford: Stanford University Press.

Preucel, R. W. (der.) 1991. *Processual and Postprocessual Archaeologies: Multiple Ways of Knowing the Past*. Arkeolojik Araştırmalar Merkezi Olağan Makale sayı 10. Carbondale, Ill.: Southern Illinois University at Carbondale.

Trigger, B. G. 1989. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wandsnider, L. 1992. *Quandaries and Quests: Visions of Archaeology's Future*. Arkeolojik Araştırmalar Merkezi Olağan Makale sayı 20. Carbondale, Ill.: Southern Illinois University at Carbondale.

Watson, P.j., LeBlanc, S.A. ve Redman, C. R. 1971. *Explanation in Archaeology: An Explicitly Scientific Approach*. New York: Columbia University Press.

JEREMY SABLOFF

ŞEFLİKLERDEN İTİBAREN TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME

Eski ya da yeni, insanların oluşturduğu toplumlar hem büyüklükleri hem de örgütlenme biçimleri itibariyle birbirlerinden çok farklıdır. Dünya çapında yapılan arkeolojik araştırmalar avcı çadırlarından ilk çiftçilerin köylerine ve antik dünyanın

muazzam kentlerine kadar çeşitlilik gösteren yerleşim yerlerinin bulunduğuna işaret eder. Arkeolojik belgelere göre insan topluluklarının büyüklüğü ve karmaşıklığı zaman içinde yavaş yavaş (nadiren de çarpıcı olarak) değişmiştir. Amerika'da II. Dünya Savaşı ertesinde arkeoloji ile antropoloji arasında kurulan yakın ittifak hem insan topluluklarındaki farklılıkları, hem de toplumların nasıl ve neden değiştiklerini açıklamak amacıyla karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasını teşvik etmiştir. Britanya'da da "sosyal arkeoloji" (bkz. s. 292) ile uğraşanlar eski toplumsal kurumları ve uzun dönemli değişimi anlamanın peşine düşmüşlerdir.

Toplumları sürü, kabile, şeflik ve devlet şeklinde dört evrimsel aşama altında sınıflayan Amerikalı antropolog Elman Service'in (1962) çeşitli eleştirilere uğramasına rağmen bugün de etkisini sürdüren bu şeması, yaygın olarak kullanılmaktadır. "Sürü", yabani bitkileri toplayan ve hayvan avlayan gezgin aile gruplarını tanımlar. Bu gruplar mevsimine göre kamplarda ya da mağaralarda yaşamışlardır. Örneğin Amerikalı arkeolog Kent Flannery (1986), Oksana Vadisi'nde (Meksika) bulunan Guila Naquitz mağarasında yaptığı kazıda Antik Dönem'in (İ.Ö. 8000-2000) "mikro-sürü" topluluklarından kalma bitki kalıntıları ve hayvan kemikleri bulmuştur. Çevredeki öteki kazı alanlarında da taş ocakları ile yiyeceğin bol olduğu zamanlarda toplumsal ve törensel faaliyetler için mikro grupların toplandığı sanılan açık alanlar vadi tabanına yayılmış şekilde keşfedilmiştir.

"Kabile", akrabalık yolu ile birbirine bağlı birkaç aileden oluşmuş daha büyük bir toplumsal birime işaret eden geniş anlamlı bir terimdir. Kabile topluluklarının üyeleri çobanlık, bahçecilik ya da çiftçilikle geçinmişlerdir; buna uygun olarak bazı kabileler göçebe bir hayat yaşarken, kimileri yarı yerleşik, kimileri de kalıcı, daimi köylerde oturmuşlardır. Kabilelerin formal olmayan liderleri vardır; bazılarında, şölenlerin yapılmasını sağlayan, savunmayı örgütleyen ya da köy adına yapılacak ortak işleri gözetip denetleyen etki sahibi "Yüce Kişiler" bulunmaktadır. Yüce Kişi'nin siyasi etkisi kendi niyetine bağlıdır ama

genellikle tek bir köyle sınırlı kalmaz (Sahlins 1963). Bazı köylerde yiyeceklerin saklandığı (çukurlar), savunma amaçlı yapılar (duvarlar ve çitler) ya da tören yerleri (pazar veya dans alanları) olduğuna dair kanıtlar da bulunmuştur. İsrail'deki Ain Mallaha kazı alanı erken dönem yerleşik bir köy örneğidir (İ.Ö. 9000-8000). Natufian kültürüne ait bu köyde elli kadar kulübe ile bitkileri işlemek için kullanılan öğütme ve ezme aletlerinin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Antropolog Peter Wilson (1988), yerleşikliğin toplumsal ilişkilerle maddi kültürde devasa değişimlere yol açtığına işaret ederek köy hayatını önemli bir eşik olarak tanımlamaktadır.

"Şeflikler", kabile ile devlet arasındaki bir "yönetim biçimi" olarak, üretici kaynakların şefin denetiminde olduğu, birkaç yerleşim yerini merkezî bir otorite altında birleştiren, yönetimin babadan oğula geçtiği, seçkinlerin liderliğindeki topluluklardır. Şeflikler geliştikçe siyasi otorite daha da güçlü kurumlardan oluşmaya ve toplumsal eşitsizlikler artmaya başlamıştır; şefin soyundan gelen bireyler statülerini doğumla kazanmaktadırlar. Şefliğin izleri çeşitli arkeolojik buluntularda açıkça görülmektedir: Wessex'teki Stonehenge, Mississippili şefliklere ait höyükler ya da Mezoamerika, Olmek'teki devasa taşlardan oyulmuş kafa heykelleri. Bu kültürlerin her birinde liderler devasa taşları yerinden kaldırmak ve anıtları inşa etmek üzere kullanılan büyük emek gücünü denetlemişlerdir. Yerleşim yerlerinde bulunan anıtlar ile öteki büyük yapılar topluluğun o topraklardaki mevcudiyetini simgeler (Renfrew 1973), önemli kaynaklara sahip olunduğuna işaret eder (Earle 1997). Şeflikler büyük nüfusları (binler hatta on binler) bir arada tutmak için teraslar, sulama ve depolama gibi gelişmiş yapılarda görüleceği gibi, yoğun tarım yapılan toplumlardır. Seçkin kesime dahil olanlar donanımlı evlerde oturmuş, nadir ve egzotik nesnelere sahip olmuş ve öldüklerinde değerli eşyalarla gömülmüşlerdir.

Dördüncü aşama, yani "devlet", kendileri de birer ulus devlete dahil olan okuyucuların en çok tanıdığı yönetim biçimidir. Devletler çok daha büyük nüfusları barındırırlar, yasaları uygulayıp vergileri yöneten daha resmî yönetim kurumlarına sahip-

tirler ve sınıflı toplumlardır (devlet konusu kitapta daha etraflı bir şekilde ele alınmaktadır, bkz. s. 305).

Yeni evrimci (bkz. s. 195) bakış açısına sahip bir araştırmacı olan Service, insanların kurduğu toplumsal örgütlerin kültürlerarası benzerliklerini ortaya koymayı (ve açıklamayı) amaçlamıştır. Ekolojik ilişkileri vurgulayan Service, toplumsal evrimin farklı ekolojik bölgelerden gelen ürünlerin bölüşümünü (toplanması ve dağıtılması) denetlemek için bir yönetim kurumunun gerekli olduğu ortamlarda yaşanacağını öne sürmüştür. Ona göre, toplumlar büyüyüp karmaşıklaştıkça eşgüdüm ve yönetim gereksinmelerine cevap olarak yöneticilik de gelişmiştir.

Ne var ki, Service'in meslektaşlarının tümü aynı fikirde değildir. Antropolog Morton Fried (1967) vurguyu ekolojiden siyasal ilişkilere aktarmış, eşitlikçi, kademeli ve tabakalı toplumlar olmak üzere üç aşamalı bir şema önermiştir. Marx'tan etkilendiği açık olan Fried, tarımsal faaliyetler sabit ve güvenilir bir şekilde artı üretim sağlamaya başladıkça hırslı liderlerin biriken serveti kendi prestij ve toplumsal konumlarını yükseltmek için bölüştürdüklerini iddia eder. Marx'ın daha önce söylediği gibi, o da toprak veya sermaye gibi stratejik kaynakların kontrol edilmesinin toplumsal eşitsizliğin artmasında etken olduğunu, bunun da statü ve siyasi güç peşinde olan liderlerin yönetimleri altında bulunanları sömürmesine yol açtığını düşünür.

Britanya'da arkeoloji, antropolojiyle daha az ilişkiye girmiş, ama gelişmekte olan "sosyal arkeoloji" alanında çalışanlar benzer soruların yanıtlarını aramışlardır. Colin Renfrew, sosyal arkeolojinin amacını billurlaştıran çalışmasında (1984), toplumsal kurumları ve uzun dönemli değişimi anlamaya odaklanmıştır. Renfrew ve Britanyalı başka bazı araştırmacılar Avrupa'da elde edilmiş arkeolojik bulguları kullanarak, "Topluluğa kaç kişi dahildir?" "Topluluk içinde farklı rol ve statüler var mıdır?" "Resmî bir yönetim kurumu mevcut mudur?" "Topluluğun üyeleri geçimlerini nasıl sağlamaktadırlar?" gibi sorulara yanıt aramışlardır (Renfrew 1984).

Belirli bir bölgedeki arkeolojik kalıntıların, özellikle de maddi kültürün incelenmesiyle bu soruların yanıtları alınabilmek-

tedir. Örneğin bir arazideki yerleşim yerlerinin büyüklüğü ve konumları hesaplandıktan sonra, siyasi birimlerin yapısı ortaya çıkarılabilmektedir. Aynı şekilde ticaret ağlarının anlaşılması antik dönem ekonomisinin kimi yönlerinin aydınlatılmasında, ya da Tunç Çağı Avrupası'nda değişen ticaret yollarında "prestij nesneleri"nin rolünün anlaşılmasında yardımcı olabilmektedir. Renfrew'ün (1974) "grup yönelimli" şefliklerle "bireyleştiren" şeflikler arasında yaptığı ayrım, siyasi elitlerin stratejileri ve bunun toplum üzerindeki etkileri konusunda çalışan arkeologlar tarafından çokça kullanılmıştır. Grup yönelimli şefllikler devasa anıtları yapan Güney Britanyalı yönetimlerde görülmekte; İ.Ö. 1500'ler civarında, siyasi gücünü altın ve öteki değerli madenlerin denetiminden alan Miken yönetim biçimleri ise tipik birer bireyleştiren şeflik örneği vermektedirler.

Yakın zamanda hem Britanya'da hem de Amerika'da eleştirilere cevap olarak toplumsal örgütlenme üzerine yapılan çalışmalar önemli ölçüde artmıştır. Service de, "kabile" kavramının fazlaca geniş bir anlama sahip olduğunu kabul etmiştir (1971). Eleştirilerin çoğu tipolojilerin genelde basitleştirici olduğu üzerinedir; bir toplumu şeflik olarak sınıflandırmakla tam da incelenmesi gereken ilginç ve tekil farkların üzeri örtülmektedir. Daha da kötüsü, tipolojileri fazlasıyla benimsemiş araştırmacıların arkeolojik bulgulara peşin hükümle, yalnızca beklentilerini karşılayacak olanları ortaya çıkarmak üzere yaklaşmalarının yolu açılmaktadır. Akademisyenler ayrıca tek bir aşamaya ya da kategoriye dahil olamayacak toplum örnekleri de ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri, geliştirdikleri kimi siyasi kurumlarla daha çok erken dönem devletlere benzeyen karmaşık şefliklerdir.

Evrimci bakış açısını korurken bir yandan da bu eksikliklerin üstesinden gelmeye çalışan Amerikalı etnograf Allen Johnson ve meslektaşı arkeolog Timothy Earle (2000), toplumların sürekli değişim halinde olduklarını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, toplumlar belirli eşiklerin geçildiği, yani toplumsal uyuşmanın yeni biçimlerinin ortaya çıktığı kimi özgün noktaların saptanabileceği, büyüklük ve karmaşıklık süreçleri yaşarlar.

Buna dayanarak toplumları üç genel kategori içinde gruplamışlardır: aile düzeyindeki gruplar, yerel düzeyde gruplar (Yüce Kişiler buraya dahildir) ve bölgesel düzeyde yönetim biçimleri (şeflik ve devletler). Aynı karmaşıklık ve büyüklük düzeyindeki toplumların ortak dinamikleri üzerinde duran Johnson ve Earle, toplumsal değişimi nüfus artışı, gıda üretiminin yoğunlaşması, değiş tokuş, savaş ve iktidar mücadelesi gibi yerel değişkenlere bakarak açıklamaktadırlar. Daha da önemlisi, değişimin yönü ve zamanlaması hakkında birkaç varsayımda bulunarak yönetim biçimlerinin büyüme ve birleşme dönemlerinin ardından daha küçük birimlere bölündüğü döngüsel bir yörüngeye sahip olduklarını tespit ederler. Ayrıca toplumsal karmaşıklığın ve büyüklüğün her zaman "ilerleme" kavramıyla ilişkilendirilemeyeceği üzerinde önemle durmuşlardır.

Evrimci modellerle tatmin olmayan kimi bazı araştırmacılarsa daha çarpıcı konular peşindedirler. Uygulamadan yana olanlar veya özne/fail yaklaşımını (bkz. s. 221) benimseyenler toplumsal evrim kuramının insan topluluklarında gözlenen farklılıkları ve değişkenliği açıklamada yetersiz kaldığına inanmaktadırlar. Giddens'ın çalışmalarının (1979, 1984) izinden giden bu araştırmacılara göre bireyler "değişimin öncelikli failleridir". İnsanlar belirli tarihsel koşullar içine doğarlar ve yaşadıkları toplumsal dünyada (kültür, gelenek, toplumsal uygulamalar ve inançlar) biçimlenirler, eylemleriyle de toplumsal gerçekliği kurar ve dönüştürürler. Bu nedenle, değişimin rotasının kolayca öngörülemeyeceğini de kabul ederek, değişim modellerinin insanların belirli koşullar altında ne yaptıklarını dikkate almak zorunda olduğunu ileri sürerler. Kimi araştırmacılar da toplumsal karmaşıklık ve büyüklüğün kaçınılmaz olarak güçlü bir merkeziyetçilik ya da hiyerarşik yapıya sahip yönetimler doğuracağı varsayımını sorgulamışlardır. Onlara göre, gücün belirli durumlarda birkaç kişinin elinde toplanmış olmasından çok, örneğin konfederasyonlarda olduğu gibi, birleşerek paylaşılabildiği durumlar da vardır. Arkeologlar iktidar ilişkilerini giderek daha fazla incelemeye yöneldikçe toplumsal örgütlenmeye yönelik çalışmalarda çok daha yeni fikirlerin ortaya çıkması beklenebilir.

Önerilen kaynaklar

Earle, T. 1997. *How Chiefs Come to Power*. Stanford: Stanford University Press. [Tunç Çağı Danimarka, İspanyol istilası öncesindeki Peru ve Hawaii'nin karşılaştırıldığı şefliklerin doğuşuna dair kapsamlı bir eser.]

Fried, M. 1967. *The Evolution of Political Society*. New York: Random House. [Kitap, Fried'in Service'in (1962) etkili tipolojisine verdiği yanıtı kapsamaktadır. Fried, toplumların eşitlikçi toplumlardan kademeli ve tabakalı toplumlara doğru geliştiklerini öne sürerek siyasi ilişkileri ele almıştır.]

Johnson, A. ve Earle, T. 2000. *The Evolution of Human Societies*. Stanford: Stanford University Press. [Güncel evrimci yaklaşımlara dair kapsamlı bir giriş kitabı. Kitabın başında evrimci dinamikleri anlama doğrultusunda yeni bir yaklaşım sunulmaktadır. Dünya üzerinde var olan toplumların çeşitliliğini göstermek üzere on dokuz tekil vaka incelenmiştir.]

Renfrew, C. 1984. *Approaches to Social Archaeology*. Cambrige, Mass.: Harvard University Press. [Britanya'da toplumsal arkeolojinin gelişimini yansıtan çeşitli makalelerin derlemesi. Başlıklar arasında anıtsal taşlar, uzamsal analiz ve ticaret bulunmakta.]

Sahlins, M. 1963. "Poor Man, Rich Man, Big Man, Chief: Political Types in Melanesia and Polynesia." *Comparative Studies in Society and History* 5: 285-303. [Service ile Fried'i epey etkilemiş bir antropolog olan Sahlins'in Polinezya'daki çeşitli siyasi liderlik biçimleri üzerine yazdığı klasik bir kitap.]

Service, E. 1962. *Primitive Social Organization*. New York: Random House. [Kitap Service'in birçok araştırmacıyı etkilemiş sürü, kabile, şeflik ve devlet şeklindeki ilk tipoloji şemasını içermektedir.]

İleri okuma

Earle, T. 1991. *Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ehrenreich, R., Crumley, C. ve Levy, J. (der.) 1995. *Heterarchy and the Analysis of Complex Societies*. Amerikan Antropoloji Derneği Arkeoloji Üzerine Makaleleri, Sayı 6. Washington, DC: American Anthropological Association.

Flannery, K. (der.) 1986. *Guilá Naquitz: Archaic Foraging and Early Agriculture in Oaxaca, Mexico*. Orlando: Academic Press.

Giddens, A. 1979. *Central Problems in Social Theory*. Londra: Macmillan.
— 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambrige: Polity Press.
McIntosh, S. 1999. *Beyond Chiefdoms: Pathways to Complexity in Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
Renfrew, C. 1973. *Before Civilization; The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. Londra: Cape.
— 1974. "Beyond a Subsistance Economy: The Evolution of Social Organization in Prehistoric Europe," s. 69-95 (C. Moore, der.) *Reconstructing Complex Societies: An Archaeological Colloquim*. Bulletin of the American Schools of Oriental Research 20. Cambridge, Mass.: American Schools of Oriental Research.
Service, E. 1971. *Cultural Evolutionism*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
Trigger, B. 1998. *Socialcultural Evolution*. Oxford: Blackwell.
Wilson, P. 1988. *The Domestication of the Human Species*. New Haven: Yale University Press.
Yoffee, N. ve Sherratt, A. 1993. *Archaeological Theory: Who Sets the Agenda?* Cambridge: Cambridge University Press.

ELIZABETH DEMARRAIS

TARİHSEL ARKEOLOJİ VE METİN

Tarihsel arkeoloji, yazı bilen komşuları tarafından belgelenmiş okur yazar olmayan halklar da dahil, yazılı kaynakları olan toplumları inceleyen arkeoloji dalı olarak tanımlanmaktadır. Kimi yazarlar bu disiplini, dar açıdan bakarak, Batı Avrupa'nın sömürgeleriyle birlikte genişlemesi ve etki alanını büyütmesi dolayısıyla son 500 yılın arkeolojisi olarak tanımlarlar. Geniş tanımıyla ele alındığındaysa, belirli bir bölgeye ya da döneme odaklanan, Mısıroloji, Antik Çin, *İncil*'den sonra veya klasik arkeoloji şeklinde birbirlerinden ayrı konuları ifade eder. Genel olarak okur yazarlığın rolü, yazılı ve maddi belgelerin özellikleri ve aralarındaki ilişkiler incelenir; bu konular zaman ve mekana göre ve toplumlar arası olduğu kadar, her toplumun kendi içinde de önemli değişiklikler gösterir.

Yazı ilk olarak yaklaşık 5.000 yıl önce Mezopotamya'da keşfedilmiş kısa bir süre sonra da Mısır'da görülmüştür. İlk metinlerin İ.Ö. 1200 civarında kehanet kemikleri üzerine işlendiği bilinen Çin'de ve Kolomb öncesi Amerika'daysa yazının bağımsız geliştiği düşünülmektedir. Kesin tarih belirlemek zordur çünkü açık olarak okunabilen yazı muhtemelen daha zor tanınan ve yazıdan önce kullanılmış olan sembollerden türemiştir. Ne günümüze kalmış en eski metnin en eski yazı olduğundan, ne de elimizde olanın antik toplumlarda kullanılmış yazının temsilî bir örneği olduğundan emin olabiliriz. Taş, maden ya da pişmiş kil gibi dayanıklı malzeme üzerinde bulunan ve günümüze kalmış metinlerin büyük bölümü resmî belgelerdir. Yazı, idari işler, yasal işlemler, din ve propaganda amacıyla kullanılmak üzere elitler tarafından ve onlar için yaratılmıştır. Sonraki dönemlerde görülen resmî olmayan, kişisel metinlerse ahşap, papirus veya kâğıt gibi daha eski zamanlarda da bulunabilecek çabuk bozulan malzeme üzerine yazılmıştır.

Tarihsel arkeoloji, ancak 19. yüzyılın ortalarından beri, ilk insana dair bilgilere (bkz. s. 149) ulaşılmasıyla birlikte ayrı bir dal olarak tanınmıştır. O tarihten önce Avrupalılar insanın *İncil*'de tanımlandığı şekliyle Yaratılış'la birlikte, Başrahip Armaghlı Ussher'in (1581-1656) hesabına göre, İ.Ö. 4004'te var olduğuna inanmışlardır. Dolayısıyla arkeolojik kanıtların tümü ancak yazılı tarihle başlayan dönemdendir, yani bu dönemde yalnızca tarihsel arkeoloji vardır. Eski zamanlara dair ilk araştırmalar kayıt altına alınmış halklara ve olaylara duyulan ilgiyle başlar. İ.Ö. 6. yüzyıl gibi erken bir tarihte Babil krallarından biri ataları tarafından yapılmış bir tapınağı ortaya çıkarıp onarmış, klasik tarihçilerle etnograflarsa anıtları ve nesneleri kayıtlı tarihsel ve mitolojik figürlere atıfla tanımlamaya çalışmışlardır. Ortaçağ Avrupası'nda azizlerin mirasçıları kültler icat etmek peşinde olmuşlar, yöneticilerse Roma'dan kalma maddi kültürü emperyal güçlere sahip olduklarının nişanesi olarak kullanmışlardır. Çin'de daha 11. yüzyılda yazılı belgelerle buluntular arasında eleştirel karşılaştırmalar yapılırken, Avrupalı antikabilimciler antik dönemin anıtlarını sistemli bir şekilde kayıt altı-

na alıp tanımlamaya ancak 16. ve 17. yüzyıllarda başlayabilmişlerdir. Anıtlar, Stonehenge'nin William Stukeley (1687-1765) tarafından Druidler'e atfedilmesinde olduğu gibi, bilinen halklarla ilişkilendirilmiştir.

Klasik sanat ve anıtlar Rönesans'tan itibaren Avrupa aristokrasisinin eğitiminin bir parçası olur; Napolyon'un çıkarmasından sonraysa, özellikle 1799'da hiyeroglif metinlerin okunmasını sağlayan Rosetta Taşı'nın keşfiyle, Antik Mısır'a olan ilgi artar. 19. yüzyılda klasik ve *İncil* sonrası arkeolojide elde edilen belli başlı başarılar arasında Layard'ın Nineva'da ve Schliemann'ın Troya'da yaptığı kazılar bulunur. Buluntular buralardan alınıp kamuoyunu antik dünyadan örneklerle etkilemek amacıyla Avrupa müzelerine getirilmiş, böylece yazının keşfinden çok önce insanlığın var olduğu anlaşılarak yeni bir dalın, tarihöncesinin kurulmasının yolu açılmıştır.

Tarihöncesi, insan var oluşunun bütün zamanlarını kapsar ve insanın evrimi ile insan topluluklarının doğuşuna dair bütün temel konuları ele alır. Arkeologların önemi de tarihöncesini geliştirdikleri çeşitli yöntemlerle yazılı metinlere bağlı kalmaksızın maddesel buluntular üzerinden yorumlayarak okumalarından gelir. Buna karşılık tarihsel arkeoloji çoğu kez bağlı olduğu belgesel tarihle birlikte var olur. Yakın zamanlarda karmaşık ve ayrıntılı devasa yazılı kaynakların bulunması bir yana, tarihsel olayların basit bir özeti bile önceki arkelojik görüşleri tümden geçersiz kılabilmekte, yorumlama çalışmalarında kullanılmış olan maddi kanıtlar kimi zaman yalnızca resimlemeye yarayan malzemelere dönüşebilmektedir. Arkeolojiyi siyasi anlatı malzemesi olarak kullanma girişimleri genellikle yanıltıcı olur, çünkü arkeolojik belgeler olaylara kesin yorum getirme konusunda nadiren işe yarar. Bu tür girişimler tarihçiler arasında hatalı beklentiler oluşmasına yol açmış, sordukları sorulara arkeolojik bulgular yanıt vermediğinde hayal kırıklığına uğramışlardır.

Tarihsel arkeolojinin son yıllarda dünyanın her yerinde siyasi amaçlarla kullanılmaya başlaması, disiplini kötü yönde etkilemektedir: ilk yazılı kaynaklarda sözü edilen halklar ve hanedanlıklar açıkça günümüzün maddesel kültürüyle eş tutul-

makta ve bu malzemelerin dağılımı ve tarih sıralaması o halkların mirasçısı olmak ve günümüzde siyasi çıkar elde etmek için onaylayıcı mecra olarak kullanılmaktadır. Bu da günümüz arkeologlarının birçoğunun hiç sempati duymadıkları şekilde, arkeolojinin milliyetçilik, muhafazakâr gelenek ve otoriter devletlerle ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Bu ilişkiselliğin bozulması çabaları bugün tarihsel arkeologların en zor ve en ümit verici girişimlerinden biridir.

Bununla birlikte tarih, arkeoloji ve tarihöncesi arasındaki çizgilerin çok sert çekilmesine gerek yoktur. Yazı ile öteki iletişim biçimleri arasındaki fark çoğu zaman açık değildir. Mesajların simgelerle, hikâye anlatan resimlerle ya da görsel temsilin herhangi bir biçimiyle verilmesi mümkündür. Sayılar ve takvimsel işaretler Paleolitik dönemden beri kullanılmakta, kimi zaman anıtlar biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Okur yazarlığın sınırlı olduğu bir toplumda bir metnin anlamı, içeriğe olduğu kadar biçime ve bağlama da dayalı olabilmektedir. Örneğin yönetimdeki hanedanlıkların ataları ve kimi antlaşma metinleri herkesin görebileceği şekilde büyük anıtların üzerine kazınmıştır. *İncil*, Tanrı Kelamı'nın değerine işaret etmek üzere altın varaklarla, ince ve ayrıntılı desenlerle süslenmiştir. Yazılı olanla sözlü olan arasındaki sınır akışkan da olabilmektedir: Bir Maya metni, bir Anglosakson şeceresi veya bir Ortaçağ kilisesinin duvarlarında bulunan *İncil*'den resimler, bunları okuma yazma bilmeyen izleyici ve dinleyicilere aktaran papazlara vaaz verirken ya da hikâyelerini anlatırken şairlere ilham kaynağı olmuşlardır. Bütün belgeler, hatta bilgisayar ekranı üzerindekiler bile, maddesel kültürün ve teknolojik gelişmenin, bunları yaratmış olan toplumların örgütlenme sistemlerinin bir parçasıdır – dolayısıyla arkeolojinin de konusudur.

Arkeoloji, günlük yaşam ya da idareciler tarafından önemsiz görüldüğü için toplumun belgelerle kayıt altına alınmamış yönlerini aydınlatan bir bilimdir. Bir kenti, bir orduyu, hatta bir evi anlatan bir metni anlayabilmek için yazarının bunları yazdığı sırada aklında olanları bilmek gerekir. Maddesel kültür toplumun seçkin olmayan çoğunluğuna, hatta seçkinlerin gün-

delik hayatlarına da ulaşmamızı sağlar. Belgelerin her şeyi anlattığı yerlerde bile maddesel kültür yazılı kaynakların tamamlayıcısı durumundadır. Askerî tarihçiler bir savaşı her yönüyle tekrarlamanın ancak ilk yapıldığı yerde mümkün olacağını uzun süre önce anlamışlardır; bu durum bütün olaylar ve süreçler için geçerlidir: Bağlam her şeyin temelidir.

Arkeologlar da elbette yazılı olana öncelik verme eğilimindedirler, yazı konuşmanın kalıcılaşmış halidir, ki bu da bizi insan yapan özelliklerden biridir. Yine de hepimiz sürekli olarak yüz ifadelerimizden giysilerimize, evlerin ya da arabaların biçimlerinden TV reklamlarına kadar yazılı olmayan bir sürü mesaj alıp yorumlamaktayız. Hem yazılı hem de maddesel belgeler sürekli üretilmeye devam etmekte, yoruma açık parçalar halinde durmaksızın iletilmektedir; yazı ancak ilk amacı bağlamında anlamlı bir şekilde okunabilir. Konuşma ve yazı insan var oluşunun yaşamsal parçalarıdır, ancak maddi çevremiz ve onu şimdi ve geçmişte nasıl kullandığımız da aynı şekilde önemlidir. Bu ikisi ayrılmaz şekilde birbirlerine bağlıdır ve her ikisine dair belgeler bulundukları yerde birlikte ele alınmalıdır. Tarihsel arkeolojinin oynadığı rol de buradadır.

Önerilen kaynaklar

Andren, A. 1998. *Between Artefacts and Texts. Historical Archaeology in Global Perspective*. New York ve Londra: Plenum. [Dünyanın çeşitli yerlerinde tarihsel arkeolojinin gelişimini anlatan kapsamlı bir girişe ve geniş bir bibliyografyaya yer veren önemli bir eser.]

Johnson, M. 1999. "Archaeology and History," 10. Bölüm, s. 149-61 (M. Johnson) *Archaeological Theory*. Oxford: Blackwell. [Bu yetkin ders kitabının içinde bulunan ve temel konuları ele alan özel bölüm.]

Moreland, J. 2001. *Archaeology and Text*. Londra: Duckworth. [Özellikle Britanya ve Avrupa Ortaçağı'na odaklanan okuması kolay ve kışkırtıcı bir çalışma.]

Schnapp, A. 1996. *The Discovery of the Past*. Londra: British Museum Press. [Babil'den 19. yüzyıla kadar sürmüş olan arkeolojik tarihöncesini anlatan ve elyazmaları ile ilk basılı kitaplardan alınmış çarpıcı resimlerle süslenmiş olan bir eser.]

İleri okuma

Beaudry, M. (der.) 1988. *Documentary Archaeology in the New World.* New Directions in Archaeology. Cambridge: Cambridge University Press.

Hooker, J.T. (der.) 1990. *Reading the Past: Ancient Writing from Cuneiform to the Alphabet.* Londra: British Museum Press.

Marcus, J. 1995. "Writing, Literacy and Performance in the New and Old Worlds." *Cambridge Archaeological Journal* 5: 325-31.

International Journal of Historical Archaeology. New York ve Londra: Plenum.

CATHERINE HILLS

TEKDÜZELİKÇİLİK

"Tekdüzelikçilik", Britanyalı jeolog Charles Lyell'in ortaya attığı karmaşık bir fikirler kümesidir ve birkaç önemli öncü uzmanın çalışmaları üzerine kurulmuştur. "Tekdüzelikçi" terimi, tıpkı "katastrofik/felaketçi" gibi, aslında 1832 yılında İngiliz bilim felsefecisi William Whewell tarafından Lyell'in kitabının ikinci cildinin tanıtım yazısı bağlamında türetilmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa'da Dünya'nın ve insanlığın yaşının aynı olduğu düşünülmektedir ve bu rakam Başpiskopos Ussher'a göre (bkz. s. 137) çok büyük değildir. Ortodoks dünya alimleri bu görüşü paylaşmış, hatta Isaac Newton bile, piskoposun hesapladığı yaşın aşağı yukarı doğru olduğunu onaylamıştır. 1785 Martı'nda aynı zamanda jeolog olan İskoçyalı zengin çiftçi James Hutton'un ortaya attığı yeni fikirler bilimsel bir inceleme adı altında Edinburg Kraliyet Derneği'ne sunulur. İncelemede şöyle denmektedir: "Bu denemenin amacı bitkileri ve hayvanları barındıran küremiz Dünya'nın kaç zamandır var olduğu hakkında bazı tahminlerde bulunmaktır." Hutton'a göre Dünya çok uzun süredir, insanlardan ve kutsal kitabın ölçebileceğinden çok daha fazla süredir vardır.

Hutton'ın 1790'larda üç cilt halinde yayımlanan kuramına göre, gezegenimiz sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Kıta-

lar halen devam etmekte olan süreçler sonucunda sürekli aşınmakta ve yeniden oluşmaktadır; bu süreçler geçmişte de aynı şekilde işlemiştir, gelecekte de tekrarlanacaktır. Toprak denize sürüklenmekte, kayalar oluşmakta, sonra yeraltı ısısının muazzam gücüyle tekrar yüzeye taşınmaktadır. Bu yenilenme ve yok olma döngüleri belirsiz bir süredir meydana gelmektedir, "dolayısıyla insanlık açısından bakıldığında dünyanın ne başı ne de sonu vardır". Hutton kendisinden önce konmuş bütün sınırları yıkıp geçmiş ve insan düşüncesine "derin zaman" fikrini eklemiştir: "Zaman ... doğa için sonsuz ve önemsizdir." Ancak Hutton'ın amacı dini sorgulamak değildir, tersine, "Dünya denilen bu küre elbette insan için" Tanrı tarafından "yapılmıştır" görüşünü dile getiren dindar bir adamdır. Dini kutsal kitapta olduğu gibi değil, "yaradancılık" ya da "doğa dini" olarak bilindiği haliyle desteklemiş, topladığı kaya örneklerini "Tanrı'nın bizzat parmağıyla yazdığı kutsal kitaplar" şeklinde adlandırmıştır.

Hutton kaya oluşumlarını gözlemleyerek ve nasıl meydana geldikleri üzerine fikirler yürüterek Britanya'nın her yerinde seyahat eder; ortaya attığı kuramsa esas itibariyle toprak hakkında merak ettiklerine dayanmaktadır – toprak, bitkilerin büyümesi, dolayısıyla da insan hayatı için çok gerekli olduğu ve aşınmayla ve katı zeminin bozulmasıyla oluştuğu için, çökelti toprağın tamamının neden denize sürüklenmediği nasıl açıklanacaktır? Ortada bir "tamir/yenilenme mefhumu", toprak arzını tazeleyecek onarıcı bir güç olmalı diyerek aramaya girişir ve sonunda bu olayı çökelti toprağı bir araya toplayıp yukarı iten Dünya'nın iç ateşine bağlar. Nihayetinde de, halen işlemekte olan jeolojik mekanizmaların geçmişte kayaların davranışını belirlemiş olanlarla aynı olduğu sonucunu çıkarır. Dünya'nın yaşını kesin olarak belirleyememiştir ama kaya oluşumlarının birkaç bin yıldan daha fazla sürede meydana geldiklerini ileri sürer.

Buradaki önemli nokta Hutton'un sisteminin, yani "dünya makinesi"nin döngüsel olmasıdır: aşınma (bugün izleyebildiğimiz tek aşama), birikme, sertleşme ve yukarı çıkma şeklin-

de bir döngü. Çok dinamik ve sonsuzca tekrarlanan, ama hiçbir yere varmayan bir döngü. Hutton'ın çalışmaları, bugün gözlemlenmesi mümkün olmayan eski süreçlerin kayaların içinde korunmuş kalıntılarından çıkarım yapmak bağlamında başlı başına bir yapı taşıdır.

Birkaç onyıl sonra Paul Tournal'in araştırmaları (bkz. s. 151) da tufandan önceki tarih anlayışını tarihöncesi düşüncesine dönüştüren önemli bir dönüm noktası olmuştur. "Tufandan önce yaşamış insan" görüşünü savunanlar kaçınılmaz olarak *İncil*'in ve dinin "düşmanları" olmuşlardır: Dinden kuşku duyulmasına isyan eden Britanyalı sanat eleştirmeni John Ruskin'e göre, "*İncil* cümlelerinin oluşturduğu ahengi" bozan "rezil tokmaklar" ve jeologlar vardır. Bununla birlikte, sürdürülen tartışmada yalnızca siyahlarla beyazlar yoktur; MacEnery (bkz. s. 152) gibi kimi din adamları arkeolojik kanıtları benimsemiş, birçok jeolog da klasik yazarların tanımladığı dünyayı sarsan tufanlara inanmayı sürdürmüştür. Soyu tükenmiş hayvanların yok olmalarını felaketlere değil de, bugün de gözlenen kademeli değişim süreçlerinin o zamanki benzerlerine bağlayan Tournal olmuştur. Yani, geçmişi bugünün yasalarıyla açıklamakta hem Tournal, hem Hutton, Britanyalı jeolog Charles Lyell'ı ve ünlü eserini öncelemişlerdir.

Lyell, Oxford'da Buckland'ın (bkz. s. 151) öğrencisi olmuş, *Principles of Geology* (1830-3) [Jeolojinin İlkeleri] adlı hayli etkili kitabında geçmişteki bütün jeolojik süreçlerin bugünkülerle aynı olduğunu; son derece uzun bir döneme yayıldığını; ve dolayısıyla fosilleri ve katmanlarda bulunan nesneleri açıklamak için Nuh Tufanı gibi doğaüstü felaketlere inanmaya gerek olmadığını ileri sürmüştür. İddialarını o kadar güçlü bir şekilde ortaya koymuştur ki, zamanın düşünsel iklimi tamamıyla dönüşmüştür. Geleneksel "felaketçilik" (bkz. s. 173) bundan sonra "tekdüzelikçilik" öğretisine evrilmiş; yani eğer geçmişte işlemiş süreçlerle günümüzde işleyen jeolojik süreçler aynıysa, bu durumda Dünya yüzeyi muazzam bir sürede çökeltiler ve aşınmalar sonucunda biçimlenmiştir şeklinde bir kurama yol açmıştır. Bu da Ussher'in dünyanın yaratılışına dair verdiği ta-

rihi (bkz. s. 137) tamamıyla anlamsız kılmış, Buckland da düşüncesini insanlarla fosil hayvanların çağdaş oldukları şeklinde değiştirmek zorunda kalmıştır.

Bununla birlikte, tekdüzelikçilik aslında bir anlamda felaketçiliğin olduğundan daha fazla inanca bel bağlamaktadır; çünkü jeolojik bulgular felaketleri kaydetmişlerdir –kayalar parçalanıp bükülmüş, birdenbire bütün hayvanlar yok olmuştur– yani felaketçiler kendilerini görgül gözleme dayandırırlarken, tekdüzelikçiler kanıtlara kendi hayal güçlerini katmak, jeolojik bulguların kusurlu olduğunu ileri sürüp görülmesi mümkün olmayanı akıl yoluyla ortaya koymak zorunda kalmış, iddia ettikleri aşamalı değişimin kayıp geçişlerde saklı olduğunu varsaymışlardır. Lyell'in klasik örneği şöyledir: Eğer Vezüv yeniden faaliyete geçer ve Pompei'nin üzerine modern bir İtalyan kentinin gömülmesine yol açarsa, Latin'den İtalyan'a ani bir geçiş mi, yoksa kil tabletlerden bilgisayarlara geçiş mi, gerçek bir sıçrama olarak kaydedilecektir, yoksa bu basitçe ortada iki bin yıllık eksik bir veri olduğu anlamına mı gelecektir? Açıktır ki, basit gözlem karmaşık ve kusurlu dünyayı yeteri kadar açıklayamaz.

Lyell'in tekdüzelikçilik kavramının aslında birbirinden farklı dört bileşeni vardır:

Bunlardan ilki, doğanın kanunları mekân ve zaman açısından sabittir (tekdüzedir); yani geçmiş değişken değildir ve her şeyin doğal bir nedeni vardır, kuramsal eklemelere gerek yoktur.

İkincisi, geçmişteki olayları açıklayabilmek için, Dünya'nın yüzeyini şekillendiren gözlenebilir günümüz süreçlerine başvurmalıyız (süreç, zaman boyutunda tekdüzedir). Yalnızca günümüzde işleyen süreçler gözlemlenebilir. (Ancak Lyell, geçmişi açıklamak için günümüz süreçlerinin yeterli olacağını düşünürken, felaketçiler elbette günümüz süreçlerinin tercih edilmesi gerektiğini, ama kimi geçmiş olayların yine de daha ani süreçlerle açıklanmaya ihtiyaç duyduğunu söylerler. Geçmiş olguların bazıları karşısında hayli bilgisiz olduğumuz durumlar söz konusudur.)

Üçüncüsü, jeolojik değişim sarsıntılı değil, yavaş, aşamalı ve istikrarlıdır (hız, tekdüzedir).

Ve dördüncüsü, Dünya temel olarak oluşumundan beri aynıdır (şekillenme tekdüzedir) – ilk oluşumunun sonrasındaki durulmanın ardından küresel felaketler meydana gelmemiştir. Elbette bu iddia doğru değildir –o halde dinazorların nesli neden tükenmiştir?– ve bu nedenle Lyell kanıtlara rağmen, en eski fosil yataklarında memeli hayvanların bulunabileceğini, jeolojik bulgulardaki kitlesel soy tükenmelerinin birdenbire değil, milyonlarca yılda gerçekleştiğini ve de dinazorların döngü tamamlandığında geri döneceklerini iddia etmiştir. Bununla birlikte, insanlığın ortaya çıkışını gezegenimiz tarihindeki bir süreksizlik/kesinti olarak görmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.

Özet olarak, Lyell'in kimi önermeleri büyük katkı sağlamış mantıklı görüşler olsa da, geriye kalanlar fazla katı, hatta hatalı iddialardır ve modern jeoloji aslında onun tekdüzelikçiliği ile bilimsel felaketçiliğin bir karışımını temsil ederek, hem gözlem, hem de çıkarım yapmayı benimsemiş durumdadır.

Lyell'in çalışmaları Charles Darwin, Alfred Wallace ve Thomas Huxley gibi Britanyalı biyologları ve evrim anlayışını hayli etkilemiştir (bkz. s. 154). Jeoloji gibi, biyoloji de kutsal kitabın yazdığı yedi günde yaratılma kısıtlamasından saparak devasa uzunluktaki geçmişin dehlizlerine dalmıştır. Buradaki can alıcı nokta zamandır – Dünya'nın engin yaşı, çok uzun dönemlerde meydana gelmiş küçük değişimlerin basit birikimiyle oluşmuş, gözlenebilir muhteşem sonuçların tümünü üretmeye bol zaman olmuştur.

Jeolojik tekdüzelikçiliğin önderi Lyell'in 1832'de insanın "Tanrı'nın özel ve eşsiz dikkatiyle" yaratıldığına hâlâ inanması ve bu inancı bir yirmi yıl daha sürdürmesi oldukça ironiktir. Ve kendinden önceki Buckland gibi, o da mağaralarda yapılan kazılardan gelen jeolojik kanıtları reddetmiştir. Ancak 1859'da Fransa'daki Boucher de Perthes kazılarını ziyaretinden sonra (bkz. s. 153), görüşleri tamamıyla değişmiş, iki yıl sonra Britanya ve Fransa'daki sit alanlarına yapılan bir tur ise, her zaman inandığı şekilde, taş aletlerin aslında soyu tükenmiş hayvan ke-

miklerinin olduğu alt tabakalarda bulunduğu tezinin onaylanmasını sağlamıştır.

Tekdüzelikçiliğin arkeolojinin temeli olmayı sürdürdüğünü belirtmek gerekir, çünkü yapılması her zaman şart olan temel varsayımlardan biri, bitki ve hayvan türlerinin davranış ve dayanıklılıklarının geçmişte de şimdi de aynı, dolayısıyla bilinebilir olması yönündedir; bu durum ilk insanlar için de aynen geçerlidir. Eğer insanların fiziksel ihtiyaçları, dayanıklılıkları ve davranışsal tepkileri geçmişte de aynı ve dolayısıyla öngörülebilir olmasaydı arkeoloji bilimi mümkün olmazdı.

Önerilen kaynaklar

Bahn, P. G. (der.) 1996. *The Cambridge Illustrated History of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Arkeolojinin küresel tarihine dair örneklerle desteklenmiş bir araştırma.]

Baxter, S. 2003. *Revolution in the Earth: James Hutton and the True Age of the World*. Londra: Weidenfield and Nicolson. [Hutton'un yaşamı ve eserleri üzerine yeni tarihli mükemmel bir çalışma.]

Hutton, Ö. 1795. *Theory of the Earth, with Proofs and Illustrations*. Edinburgh: William Creech. [Hutton'un kuramını açıkladığı orijinal eseri.]

Lyell, C. 1830-3. *Principles of Geology, Being an Attempt to Explain the Former Changes of the Earth's Surface by Reference to Causes Now in Operation* (3 cilt). Londra: John Murray. [Lyell'in kuramlarının son derece etkileyici şekilde sunulduğu eserler.]

Repcheck, J. 2003. *The Man Who Found Time: James Hutton and the Discovery of the Earth's Antiquity*. New York: Simon and Schuster. [Hutton'un hayatı ve eserleri hakkında yine tarihli ama daha hafif bir çalışma.]

Van Riper, A. B. 1993. *Men among the Mammoths, Victorian Science and the Discovery of Human Prehistory*. Chicago: University of Chicago Press. [19. yüzyılın önemli kişileri ve kuramlarının karşılaştırılmasına yer veren bir eser.]

İleri okuma

Daniel, G. E. 1967. *The Origins and Growth of Archaeology*. Harmondsworth: Pelican.

— 1975. *150 Years of Archaeology*. Londra: Duckworth.
Daniel, G. E. ve Renfrew, C. 1988. *The Idea of Prehistory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Gould, S. J. 1980. "Uniformity and Catastrophe," s. 147-52 (S.J. Gould) *Ever Since Darwin. Reflections in Natural History*. Harmandsworth: Pelican içinde.
— 1983. "Hutton's Purpose," s. 79-93 (S.J. Gould) *Hen's Teeth and Horse's Toes. Further Reflections in Natural History*. Harmondsworth: Penguin.
— 2001. "Lyell's Pillars of Wisdom," s. 147-68. (S.J. Gould) *The Lying Stones of Marrakech. Penultimate Reflections in Natural History*. Londra: Vintage.

PAUL BAHN

TOPLUMSAL ARKEOLOJİ

Geçtiğimiz yüzyılda önde gelen çok sayıda arkeoloji uzmanı disipline yeni bir yön vermek üzere toplumsal olanı ön plana çıkarmıştır; bunlar arasında Flinders Petrie, V. Gordon Childe (bkz. s. 62), Grahame Clark, Colin Renfrew ve Ian Hodder sayılabilir. Kültür tarihçisi olmasına karşılık Flinders Petrie'nin (1923: 1) güçlü ifadesi, toplumsal farkın karmaşık boyutlarını, toplumun oluşturulmasında yorumlayanın rolü ile birlikte vurgulamaktadır.

> Toplum çok karmaşık bir yapıdır, bu nedenle incelenmesi basit bir şekilde olamaz. Herhangi bir ülkede belirli bir zamanda farklı sınıflarda çok çeşitli topluluktan söz edilebilir ve muhtemelen çağımızdaki farklar yüzyıllar boyunca gelmiş geçmiş herhangi bir sınıftaki kadar fazladır. Çeşitli ülkelerde çeşitli iklim koşullarında, farklı atalar, farklı dinler ve farklı yaşam tarzlarıyla bu devasa çeşitlilik bizim anlama gücümüzün çok üstündedir ... Keşfedenin aynı zamanda toplumu yapan olduğunu söylemek fazla ileri gitmek olmaz. Her keşfin, her yeniliğin toplumsal ilişkilerin yapısı üzerinde etkisi vardır.

1960'larla 70'lerdeki Süreçselci ya da Yeni Arkeoloji (bkz. s. 267) de eski zamanlara dair toplumsal unsurları belirlemeye çalışmış ancak değerlendirmelerindeki öznellik konusuna ve araştırmaların günümüz kurguları üzerindeki toplumsal etkilerine pek önem vermemiştir. Colin Renfrew 1973'te Southampton Üniversitesi'nde "Toplumsal Arkeoloji" başlıklı açılış dersini veren profesör olarak bu terimi ilk kez kullanan kişidir. Ardından halen bu konudaki en önemli çalışmalardan biri olarak görülen *Approaches to Social Archaeology* [Toplumsal Arkeoloji Yaklaşımları] adlı eserini yayımlamıştır (Renfrew 1984). Renfrew'e göre toplumsal arkeolojiye geçiş, tarihöncesi Avrupa'da değişimi ve başka bir dünyayı yaratmış keşifçi toplumların araştırılması vesilesiyle olmuştur; yayılmacılık kuramları bu gelişmeleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Daha yakın tarihli bir çalışmasında toplumsal arkeolojinin kimlik konularıyla ilgili olduğunu söyler; ona göre, "toplum içindeki birey ve bu bireyin nasıl toplumsallaştığı, ya da tarihöncesi bir toplulukta, hatta günümüzde bir topluluğun içinde birey olmanın anlamı" araştırılmalıdır (Renfrew 2001).

En geniş haliyle toplumsal arkeoloji, geçmişte ve günümüzde kendimizle öteki, toplumla tarih arasındaki ilişkilerin kavramlaştırılmasına dair yöntemleri kapsar; maddeseli merkeze alarak, yaptığımız ve kullandığımız, biriktirdiğimiz ve attığımız, değer verdiğimiz veya görmezden geldiğimiz, ya da hatırlanmak istediğimiz nesneler üzerinden kendimizi ifade ediş biçimlerini araştırır (Hall 2001). Bu bakış açısı dünyada var oluşumuzun çok boyutlu gerekliliğinin takdir edilmesidir. Toplumsal varlığın arkeolojisi olarak kavramlaştırabileceğimiz toplumsal arkeolojiyi zaman, mekan ve maddeselin kesiştiği noktaya konumlayabiliriz. Bu kavramları araştırmaların odağına aldığımız zaman maddi hayat deneyimlerini, nesne dünyasının oluşumunu ve bunların insan deneyimini nasıl şekillendirdiklerini inceliyoruz demektir (Meskell ve Preucel 2004). Toplumsal arkeolojinin kendine özgü ikili bir niteliği vardır: Bir taraftan geçmiş yaşam tarzlarının oluşumundaki toplumsal unsurların önemini vurgular, diğer taraftan da, yakın dönemin

ve çağdaş toplumların yaşantılarında arkeolojik uygulamaların sorumluluğunu ve etkilerini irdeler (Meskell 2002a). İlkine örnek, toplumsal cinsiyet (bkz. s. 297) ya da etnik köken gibi farkların eskiden nasıl olduğunu, ya da eski zamanlarda mekân veya aidiyet gibi kavramların nasıl işlediğini araştırmaktır. Milliyetçilik ve kültürel miras, sömürgeciliğin ya da küreselleşmenin etkileri gibi konularsa, arkeolojik malzeme ve arazi çalışmaları kapsamında, ikinci yönüne örnektir.

Post süreçsel arkeoloji (bkz. s. 227) tamamıyla bir toplumsal arkeolojidir. Post süreçselin öteki biçimleri yorumlamalı ya da bağlamsal arkeolojilerdir. 1980'lerde başlayıp günümüze kadar süren Ian Hodder ile Cambridge ekolünün çalışmaları bu yaklaşımların en güçlü örnekleridir (Hodder 1982, 1984, 1989, 1990, 1991, 1992, 1999; Shanks ve Tilley 1987a, 1987b; Tilley 1990, 1994). Sözü edilen çalışmalar son yirmi yılda konuya, yöntemlere ve arkeolojinin sorumluluklarına dair belli başlı dönüşümleri içerir. Kimlik, anlam ve uygulama bakımından "toplumsal" olana yapılan açık vurgu kesinlikle arkeolojide olumlu bir dönüşüm olarak görülmelidir. Bu gelişme tarih, toplumsal antropoloji, dilbilim, sosyoloji, beşerî coğrafya, yazın kuramı ve toplumsal cinsiyet çalışmaları gibi birbirinden farklı alanlardaki toplum kuramına karşı arkeolojinin artan ilgisinden doğmuştur. Arkeoloji her zaman dünyevi ve maddesel olanla ilgili olmuştur, ancak toplumsal arkeolojiyle birlikte, anıtsallık, hafıza, diaspora ya da kültürel çevre gibi daha kuramsal bakış açıları gündeme gelmiştir. Çağdaş arkeoloji zaman ve kimlik sorunlarını yaşanan ve cisimleşmiş/vücut bulmuş deneyim bağlamında ele alır; özellikle de törensellik, ölü gömme âdetleri, günlük faaliyetler, hane halkı faaliyetleri ve insanın maddesel kültürle etkileşimi çalışmalarında bu ortaya konmaktadır. Son yirmi yılda toplumsal arkeolojide gözlenen eğilimler arasında Marksizm, davranışçılık, yapısalcılık, post-yapısalcılık, post-modernizm, feminizm, eşcinsellik ve maskülincilik gibi birbirinden çok farklı kuramsal duruştan bahsedilebilir.

Artık çok az insan arkeolojik geçmişle günümüz anlatıları-

nın politik açıdan birbirleriyle yakın ilişkide olduklarını inkâr edebilir. Yakın zamanlarda arkeolojinin çeşitli konularda etkileri üzerine çok sayıda tartışma olmuştur: bunlar arasında milliyetçilik (Kohl ve Fawcett 1995; Meskell 1998; Schmidt ve Patterson 1995), miras (Byrne 1991; Cleere 1989; Leone 2001; Meskell 2002b), yerli halklar (Dongoske, v d 2000; Swidler vd. 1997; Watkins 2001), toplumsal cinsiyet, feminizm ve cinsellik (Franklin 2001; Gilchrist 1994, 1999; Joyce 1996, 2001; Meskel 1996, 1999; Meskel ve Joyce 2003; Schmidt ve Voss 2000) ile post sömürgecilik (Gosden 1999, 2001; Shepherd 2003) sayılabilir. Bu gelişmeler kimlik, yerli halklar kuramı, ortak çalışma gerektiren projeler, yeni anlatı biçimleri ile kitle iletişimi, turizm ve entelektüel mülkiyet gibi konularla bütünleşen yeni dallara yol vermektedir.

Yeni disiplinlerin yaygınlaşması amacıyla ilk sayısı 2001 yılında çıkan *Journal of Social Archaeology* [Toplumsal Arkeoloji Dergisi] yayımlanmaktadır. Buradaki "toplumsal arkeoloji", disiplindeki geniş açılımın ifadesi olup, kuramsal bir konuma işaret etmemektedir. Amaç eski toplumları toplumsal bağlamlarıyla ve yaşanmışlıkları üzerinden, ama aynı zamanda ürettiğimiz geçmişe dair bilginin bugün kullanılacağının farkında olarak, anlamaya çalışmaktır.

Önerilen kaynaklar

Gosden, C. 1999. *Anthropology and Archaeology: A Changing Relationship*. Londra: Routledge.

Hodder, I. 1991. *Reading the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.

— (der.) 2001. *Archaeological Theory Today*. Oxford: Polity.

Journal of Social Arcaeology (2001'den itibaren) Sage: Londra

Meskell, L. M. 2002a. "The Intersection of Identity and Politics in Archaeology." *Annual Review of Anthropology* 31: 279-301.

Meskell, L. M. ve Preucel, R. (der.) 2004. *Companion to Social Archaeology*. Oxford: Blackwell.

Renfrew, C. 1984. *Approaches to Social Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Byrne, D. 1991. "Western Hegemony in Archaeological Heritage Management." *History and Anthropology* 5: 269-76.

Cleere, H. (der.) 1989. *Archaeological Heritage Management in the Modern World.* Londra: Unwin Hyman.

Dongoske, K. E., Aldenderfer, M. ve Doehner, K. (der.) 2000. *Working Together: Native American and Archaeologists.* Washington, DC: Society for American Archaeology.

Franklin, M. 2001. "A Black Feminist-Inspired Archaeology." *Journal of Social Archaeology* 1: 108-25.

Gilchrist, R. 1994. *Gender and Material Culture: The Archaeology of Religious Women.* Londra: Routledge.

— 1999. *Gender and Archaeology: Contesting the Past.* Londra: Routledge.

Gosden, C. 2001. "Post-Colonial Archaeology: Issues of Culture, Identity and Knowledge," s. 241-61 (I. Hodder, der.) *Arhaeological Theory Today.* Cambridge: Polity Press.

Hall, M. 2001. "Social Archaeology and the Theatres of Memory." *Journal of Social Archaeology* 1: 50-61.

Hodder, I. 1982. *Symbols in Action.* Cambridge: Cambridge University Press.

— 1984. Archaeology in 1984. *Antiquity* 58: 25-32.

— (der.) 1989. *The Meanings of Things: Material Culture and Symbolic Expression.* Londra: HarperCollins.

— 1990. *The Domestication of Europe.* Oxford: Blackwell.

— 1992. *Theory and Practice in Archaeology.* Londra: Routledge.

— 1999. *The Archaeological Process: An Introduction.* Oxford: Blackwell.

Joyce, R. A. 1996. "The Construction of Gender in Classic Maya Monuments," s. 167-95 (R. P. Wright, der.) *Gender and Archaeology.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

— 2001. *Gender and Power in Prehispanic Mesoamerica.* Austion: University of Texas Press.

Kohl, P. L. ve Fawcett, C. (der.) 1995. *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Leone, M. P. 2001. "Creating Culture through Choosing Heritage." *Current Anthropology* 42: 582-4.

Meskell, L. M. 1996. "The Somatisation of Archaeology: Institutions, Discourses, Corporeality." *Norwegian Archaeological Review* 29: 1-16.

— (der.) 1998. *Archaeology Under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East.* Londra: Routledge.

— 1999. *Archaeologies of Social Life: Age, Sex, Class etc. in Ancient Egypt* Oxford: Blackwell.
— 2002b. "Negative Heritage and Past Mastering in Archaeology." *Anthropological Quarterly* 75: 557-74.
Meskel, L. M. ve Joyce, R. A. 2003. *Embodied Lives: Figuring Ancient Maya and Egyptian Experience*. Londra: Routledge.
Petrie, W. M. F. 1923. *Social Life in Ancient Egypt*. Constable: Londra.
Renfrew, C. 2001. "From Social to Cognitive Archaeology: An Interview with Colin Renfrew." *Journal of Social Archaeology* 1 (1): 13-34.
Schmidt, P. R. ve Patterson, T.C. (der.) 1995. *Making Alternative Histories: The Practice of Archaeology and History in Non-Western Settings*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
Schmidt, R. ve Voss, B. (der.) 2000. *Archaeologies of Sexuality*. Londra: Routledge.
Shanks, M. ve Tilley, C. 1987a. *Social Theory and Archaeology*. Cambridge: Polity Press.
— 1987b. *Re-constructing Archaeology: Theory and Practice*. Londra: Routledge.
Shepherd, N. 2003. "'When the Hand that Holds the Trowel is Black'; Disciplinary Practices of Self-Representation and the Issue of 'Native' Labour in Archaeology." *Journal of Social Archaeology* 3 (3): 334-52.
Swidler, N., Dongoske, K. E., Anyon, R. ve Downer, A. S. (der.) 1997. *Native Americans and Archaeologists: Stepping Stones to Common Ground*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.
Tilley, C. (der.) 1990. *Reading Material Culture*. Oxford: Blackwell.
— 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg.
Watkins, J. 2001. *Indigenous Archaeology* Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.

LYNN MESKELL

TOPLUMSAL CİNSİYET ARKEOLOJİSİ

Toplumsal cinsiyet arkeolojisi, erkeklerle kadınların rollerini, faaliyetlerini, ideolojilerini, kimliklerini ve aralarındaki farkları inceleyen bir daldır. Bu konu disiplinde yer etmiş çeşitli eğilim-

lere karşı savaşmak bakımından önemlidir. Bu eğilimler arasında arkeolojiye dair her şeyin erkeklerin gözünden algılanması (buna androsentrik / erkekmerkezli algı denir), kadınların yalnızca anne ve cinsel partner gibi biyolojik rolleriyle ele alınması ve erkeklerle kadınlar arasındaki farkların kutupsal karşıtlıklar olarak tanımlanması sayılabilir. Toplumsal cinsiyetler arasındaki farkların tezatlar arasındaki fark olarak düşünülmemesi önemlidir. Örneğin kimi kültürlerde erkeklerin kadınlardan daha güçlü olduğu algısı vardır, ancak büyük olasılıkla tüm erkeklerin tüm kadınlardan güçlü olduğu hiçbir yer yoktur (ama kadınların erkeklerden daha güçlü olduğuna inanılan kültürler mevcuttur). Toplumsal cinsiyet arkeolojisi, erkeklerle kadınlara gösterilen arkeolojik ilginin dengelenmesini, erkeklerin faaliyetlerine olduğu kadar kadınların faaliyetlerine de önem verilmesini sağlamak ve bütün kültürlerde kadının aynı olmadığını, karşılaştırmalı incelemeler yaparken kadın faaliyetlerine ayrı bir ilgi gösterilmesi gerektiğini dolayısıyla arkeolojinin yalnızca buluntularla değil, insanlarla ilgili bir bilim kolu olduğunu göstermek için ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet antropolojisine duyulan ihtiyaç dünyada gelişen Kadın Hareketi ile birlikte gündeme gelmişken, toplumsal cinsiyet arkeolojisinin kendine yer edinmesi çok daha yavaş olmuştur. Eğitim, iş ve yükselme fırsatlarının erkek emsalleriyle eşit olmadığını gören kadın arkeologların sayıca artması bu dalın yayılmasında tetikleyici unsurdur. Durumu anlama ve belirtilen konularda eşitlik arama sürecinde kimi kadınlar arkeoloji raporlarında geçmiş toplumlarda yaşamış kadınların neden ihmal edildiklerini ve küçümsendiklerini ya da neden özellikleri belirsiz bir kitleye topluca dahil edildiklerini soruşturmaya başlamışlardır.

Başlangıçta bütün arkeologlar tarafından ciddiye alınmasa da, bazı alanlarda toplumsal cinsiyet konusu sıklıkla dile getirilir olmuştur. İlk insanlara ait fosilleri inceleyen kadınlar, insanın "Avcı Erkek" şeklindeki yaratılış modeline "Toplayıcı Kadın"ı öne sürerek itiraz etmişlerdir. Santa Cruz'daki California Üniversitesi'nden Adrienne Zihlman ve Nancy Tanner bu

doğrultudaki araştırmalara 1970'lerde başlamış, ancak arkeolojinin bütünü üstünde insan fosilleri üzerinde durdukları kadar odaklanmamışlardır. Antik Akdeniz dünyasında kadın üzerine ilk kitap bir klasikçi ve sanat tarihçisi olan Sarah Pomeroy'dan gelmiştir (*Goddess, Whores, Wives, and Slaves* [Tanrıçalar, Fahişeler, Eşler ve Köleler], 1975). Kullandığı veriler arasında mitler, belgeler, renkli resim ve heykeller vardır, ama maalesef arkeolojik kazı alanları yoktur. Tarihçi arkeologlarınsa, konu masaya geldiği anda, günlükler, vasiyetler ve sözleşmeler gibi çok çeşitli yazılı malzemenin yanı sıra, bulgu, buluntu ve çeşitli öğeler sayesinde toplumsal cinsiyetle ilgili sorunları tartışacak araçları her zaman olmuştur. Amerikalı tarihçi arkeolog Suzanne Spencer-Wood 1986'daki ünlü tarihsel arkeoloji toplantısında toplumsal cinsiyet üzerine ilk oturumu düzenleyen kişidir. Tarihöncesi arkeolojisi çalışan kadınlar ellerinde üzerine konuşacakları ne bir görüntü ne de bir metin olduğu için o toplantıda pek varlık gösteremezler.

Tarihöncesi arkeolojide toplumsal cinsiyete duyulan ilgi belirtileri aslında 1970'ler gibi erken bir tarihte Avrupa, Amerika ve Avustralya'da görülmeye başlamıştır. Arkeolojinin özneleri olarak kadınlara dikkat çekmeye odaklanmış ilk toplantı ise 1979'da Norveç'te yapılmış, daha sonra 1987'de sonuçlar "Tümü Erkek miydi?" başlıklı bir yayınla sunulmuştur. Arkeolojik saha araştırmalarının örgütlenmesi konusunu ele alan Joan Gero ve Alison Wylie 1983'te kendi bölümlerinde, reklam edilmemiş ama her anlamda etkili sonuçlar yaratmış yayınlar yapmışlardır. 1991 Mayısı'nda Almanya'dan bir grup kadınsa dernekleşip halen de faal olan bir haber bülteni çıkarmaya başlamışlardır: *Netzwerk der Archaeologishe arbeitende Frauen* [Arkeoloji Çalışan Kadınlar Ağı].

Tarihöncesi arkeologlarınca yayımlanmış ilk makale Berkeley'deki California Üniversitesi'nden Margaret Conkey ile Minnesota Üniversitesi'nden Janet Spector tarafından ortak yazılmıştır. Hem Yeni Dünya, hem de Eski Dünya Arkeolojisi'ni birlikte temsil eden yazarların iddiaları oldukça güçlüdür; makalede toplumsal cinsiyet arkeolojisinin neden önemli olduğu or-

taya konmakta, tanınmış çok sayıdaki arkeolojik kazı alanıyla ilgili yayında erkek egemen bakış açısına sahip olunmadığında, yani toplumsal cinsiyete önem verildiğinde, ne kadar farklı sonuçlar elde edilebileceğinin örnekleri verilmektedir.

Daha sonraları toplantı ve konferanslar giderek artmış, Joan Gero ve Margaret Conkey'in düzenledikleri davetli bir konferans sonunda *Engendering Archaeology: Women in Prehistory* [Doğuran Arkeoloji: Tarihöncesinde Kadın] adlı eser yayımlanmıştır. Hemen aynı tarihlerde Avrupalı arkeolog Margaret Ehrenberg, ağırlıklı olarak Avrupa arkeolojisinden gelmekle birlikte, o tarihe kadar elde edilmiş bilgilerin tümünü kullanarak *Women in Prehistory* [Tarihöncesinde Kadın] başlıklı kitabı hazırlamıştır. Toplumsal cinsiyetle ilgilenen arkeologlardan oluşan epey büyük bir grup Calgary, Kanada'da 1989'da yapılan Chacmool Konferansı'nda toplanmış, toplumsal cinsiyet temasının işlendiği tebliğler sunulmuş, İngilizce konuşulan dünyadan kadınların inanılmaz sayıdaki makalesi 1991'de *The Archaeology of Gender* [Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi] adıyla yayımlanmıştır. Amerika'nın güneydoğusu üzerinde uzman arkeolog Cheryl Claassen 1992'de, izleyen yıllarda da devam edecek olan ilk Boone Konferansı'nı düzenlemiştir. Günümüzde iki yılda bir ABD'nin çeşitli üniversitelerinde *Arkeolojide Toplumsal Cinsiyet Konferansı* adıyla düzenlenmekte olan bu etkinliğe başka ülkelerden katılımcılar da davet edilmektedir. Aynı durum Avustralya'daki *Arkeolojide Kadınlar* konferansları için de geçerlidir. Birleşik Krallık'tan Kuramsal Arkeoloji Grubu, arkeolojide toplumsal cinsiyet konusunu 1980'lerde ele almaya başlamıştır.

Arkeolojide toplumsal cinsiyet konulu yazılar hızla çoğalmıştır. Öyle ki, Michigan Üniversitesi'ndeki Arkeoloji öğrencileri toplumsal cinsiyetle ilgili yayınları ele alacakları özel bir ders talebinde bulunmuşlar, bu derslerde yaptıkları değerlendirmeleri de 1993'te *A Gendered Past: A Critical Bibliography of Gender in Archaeology* [Toplumsal Cinsiyetçi bir Geçmiş: Arkeolojide Toplumsal Cinsiyet Üzerine Eleştirel Bir Bibliyografya] adıyla yayımlamışlardır. Düzenlenen konferanslarda sunu-

lan makalelerin birçoğu halen de yayımlanmaya devam etmektedir. Bunlar çoğunluğu kız öğrenciler ve konunun öneminin farkında olan herkes tarafından iştahla okunmakta, ancak tanınmış dergilerde genel okuyucu kitlesiyle buluşamamaktadır. Norveç'te yayımlanan KAN (*Kvinner in Archaeologi*, Arkeolojide Kadınlar) adlı dergi toplumsal cinsiyet arkeolojisine ayrılmış ilk süreli yayındır ve daha geniş okuyucu kitlesine ulaşması için artık İngilizce olarak yayımlanmaktadır. Britanya'da çıkan *Antiquity* adlı dergi ise 1990'lardan bu yana Amerikan dergileriyle karşılaştırıldığında toplumsal cinsiyetle ilgili makalelere daha fazla yer vermektedir.

Arkeoloji ve toplumsal cinsiyet konulu derleme kitaplar Afrika, İtalya, Ortaamerika ve Kuzey Amerika'nın çeşitli yerlerinde 1990'lardan itibaren görülmeye başlamıştır. Toplumsal cinsiyet üzerine iktidar ve teknoloji gibi başlıklar altında kimi güncel kitaplar da yayımlanmaktadır. Monografiler de 1990'larda yazılmaya başlamıştır. *Gender in Archaeology, Analyzing Power and Prestige* [Arkeolojide Toplumsal Cinsiyet, Güç ve İtibar İncelemesi] (Nelson 1997) adlı kitapta arkeolojik çalışmalarda kadınlara karşı davranışlar ile eski toplumlardaki kadınlar hakkında bilgi edinmenin kuramsal olarak değilse bile, uygulamada birbirlerine dolanmış konular oldukları öne sürülmektedir. Roberta Gilchirst kapsamlı bir örnek olarak Ortaçağ manastırlarına kapanmış kadınları incelediği çalışmasını *Gender and Archaeology, Contesting the Past* [Toplumsal Cinsiyet ve Arkeoloji, Geçmişin Reddi] adıyla 1999'da yayımlamıştır. *Gender Archaeology* [Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi] (1999) adlı eserinde Marie Louise Sørensen, toplumsal cinsiyet ile arkeoloji arasındaki ilişkiyi ele alırken konuya maddesel kültür açısından bakmıştır. Bu tarihlerden itibaren arkeolojide toplumsal cinsiyet konulu kitapların sayısı neredeyse ikiye katlanmış, iki akademik yayınevi dizi halinde yayınlar yapmaya başlamıştır.

Önceleri, arkeolojik çalışmalarda eski toplumlarda kadının yerinin öne çıkarılmasının mı, yoksa kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilere odaklanılmasının mı gerektiği konusu pek açık değildir. Yani, kadınlar mı, toplumsal cinsiyet mi asıl baş-

lık olmalıdır? Her iki yaklaşımın peşinden de gidilmiş, ama hem uygulamaya dair hem de kuramsal nedenlerle geçmişteki toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanılmıştır. Roberta Gilcrist üç damarın birbirlerinden ayrılabileceğini söylemiştir: Feminist damar, kadın arkeologların uğradığı eşitsiz koşulları ortaya koymaktadır, yanı sıra, geçmişi araştıran kadın arkeologları izleyen bir damar ile eski toplumların arkeolojisine kadınları da dahil etmeye uğraşan başka bir damar vardır. Her üç damar da halen ilgi görmektedir, ancak sonuncusu toplumsal cinsiyet arkeolojisi ile doğrudan ilgili olanıdır.

Toplumsal cinsiyet ile cinsiyet arasındaki ilişki öteki toplum bilimlerinden alınmıştır. Toplumsal cinsiyet erkeklerle kadınların toplumsal yapılanmalarını ifade ederken, cinsiyet biyolojik farklar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet cinsiyetleri yansıtmakta, iki cins ve iki toplumsal cinsiyet bulunmaktadır. Ancak birçok toplumda başka toplumsal cinsiyetler de olduğu giderek kabul görmektedir. Arkeoloji aracılığıyla öteki toplumsal cinsiyetleri keşfetme girişimleri özellikle etnografik olarak "İki Ruh" bilgisinin olduğu Amerika'da artmaktadır. Arkeolojide toplumsal cinsiyetle ilgili yeni konular arasında çocukluk arkeolojisi, cinsellik arkeolojisi ve bedenlere odaklanan çalışmalar bulunmaktadır. Elbette bu konulardaki bütün çalışmalar toplumsal cinsiyet hakkında değildir ama yakından ilişkilidir. Örneğin çocukluk, insanlardan beklenen toplumsal cinsiyet rollerini ve bunu tanımlayan bütün faaliyet ve tutumları öğrendikleri dönem olarak ele alınmaktadır. Cinsellik de arkeologlara maddesel kalıntı bırakan bir konudur. İnsan bedenleri cinsiyetlidir, dolayısıyla cinsellik toplumsal cinsiyeti büyük ölçüde etkiler; özellikle de cinsellikle ilgili kısıtlamaların erkeklerle kadınlar açısından farklı olduğu düşünüldüğünde.

Kimi arkeologlar toplumsal cinsiyeti bireysel kimliğin bir unsuru olarak öne çıkarmışlardır. Insanların toplumsal cinsiyet açısından nasıl farklılaştığı, bir kültürde yaşam olanaklarının ve tercihlerinin toplumsal cinsiyet tarafından nasıl etkilendiği ve yaşlandıkça toplumsal cinsiyet algısında olabilecek de-

ğişimler ele alınmıştır. Acaba toplumsal cinsiyet kimi kültürlerde yalnızca genç yetişkinlik yıllarında mı öne çıkmaktadır? Peki bazı kültürlerde yaşlı kadınlar kendilerini ifade etmekte genç kadınlara göre daha mı özgürdürler? Aynı gruptaki insanlar arasında bile ırk, iş ya da toplumsal statüye bağlı olarak toplumsal cinsiyetin ifade bulma biçiminde farklar olabilmektedir. Yani toplumsal cinsiyet giderek daha karmaşık bir konu olmaya başlamıştır.

Toplumsal cinsiyete odaklanmanın önemine iki kısa örnekle işaret edebiliriz. Bunlardan biri Julia Hendon'ın çalışması, Geç Klasik Dönem Maya Uygarlığı'ndaki hane halkı araştırmasıdır. Aynı evde yaşayan insanları türdeş bir grup olarak ele almayıp cinsiyet, yaş ve statü farklarına göre değerlendiren Hendon, her bireyin farklı hedefleri olduğunu göstermiştir. Hane halkı ile devlet arasındaki ilişkiyi ele alarak da siyasi faaliyetin resmî olabileceği gibi gayriresmî de olduğunu, hem erkeklerin hem de kadınların hane ile devlet arasında arabuluculuk bağlamında etkin rollere sahip olduklarını ortaya koymuştur. Janet Levy ise Danimarka'nın Tunç Çağı metallerini ve sembollerini ele almış, hem kullanılan madenî buluntu çeşitlerinde, hem de bunların bulundukları yerlerde toplumsal cinsiyete göre değişen farklar olduğunu göstermiştir. Ortaya koyduğu toplumsal cinsiyet farkları karmaşık toplumlar açısından büyük önem taşımaktadır.

Toplumsal cinsiyetin arkeolojik yöntem ve kuramlar üzerinde karmaşık ama giderek artan bir etkisi vardır. Post süreçsel arkeolojinin (bkz. s. 227) yöntem ve hedefleriyle oldukça uyumludur ve Avrupa'da çok destek bulmaktadır. Süreçsel arkeoloji (bkz. s. 267) ise toplumsal cinsiyetle pek ilgilenmemiştir, çünkü toplumsal cinsiyet ve öteki toplumsal değişkenler, süreçsel gündemine uygun değildir. Süreçsel arkeoloji kültürlerin kurucu parçalarını birbirleriyle yarışan, rekabet eden ya da uyumsuzluklardan oluşan bölümlerden çok, uyum üzerine gelişen bir çerçevede ele alır. Oysa toplumsal cinsiyet çok katı süreçselcilerin bile yolunu açmıştır. Amerika'nın güneybatısı üzerine çalışan arkeolog Michele Hegmon "süreçsel artı-

lar" olarak adlandırdığı başlıklar altında toplumsal cinsiyeti de saymıştır. Sonuç olarak toplumsal cinsiyet, arkeolojinin bütün kollarında bakış açılarını değiştiren bir unsur olmuştur.

Önerilen kaynaklar

Bacus, E.A., Barker, A., Bonevish, J.D., Dunavan, S.L., Fitzhugh, J.B., Gold, D.L., Goldman-Finn, N.S., Griffin, W. ve Mudar, K. 1993. *A Gendered Past: A Critical Bibliography of Gender in Archaeology*. Ann Arbor: University of Michigan Museum of Anthropology. [Bu kitap toplumsal cinsiyet konulu yazının erken dönemini gözden geçirmek için çok değerli bir eserdir. Hem bu ilk girişimlerin pürüzlerini hem de ele alınan çok çeşitli konuyu kapsamaktadır.]

Conkey, M.W. ve Spector, J. 1984. "Archaeology and the Study of Gender." *Advances in Archaeological Method and Theory* 7: 1-38. [Arkeolojide toplumsal cinsiyet konusuna duyulan ilk ciddi ilginin klasikleşmiş makalesidir. Ele alınacak sorunları sıralayıp hedefe ulaşmak için öneriler getirmektedir.]

Gero, J. ve Conkey, M.W. (der.) 1991. *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Oxford: Blackwell. [Kitaptaki makaleler toplumsal cinsiyeti, geçmişi incelerken faydalı bir araç olarak tanımlamaktadır. Yazıların çoğu artık klasik olmuştur.]

Gilchrist, R. 1999. *Gender and Archaeology: Contesting the Past*. Londra: Routledge. [Britanya'nın toplumsal cinsiyetle ilgili bakış açısını Ortaçağ kadınları üzerine yaptığı kendi çalışmasından örneklerle ortaya koyan bir eserdir.]

Joyce, R. 2000. *Gender and Power in Prehispanic Mesoamerica*. Austin: University of Texas Press. [Toplumsal cinsiyet kimliğini hayatın çeşitli evreleri bağlamında ele alan zengin dokunuşlu bir kitap.]

Nelson, S.M. 1997. *Gender in Archaeology: Analyzing Power and Prestige*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press. [Toplumsal cinsiyet arkeolojisinin tarihini, antropolojik konuları ve arkeolojik verilere yaklaşımları içeren bir eser.]

Sørensen, M.L.S. 1999. *Gender Arhaeology*. Cambridge: Polity Press. [Maddesel kültüre odaklanan kitapta nesnelerin toplumsal cinsiyet bağlamında nasıl farklılaştığını göstermektedir.]

Wylie, A. 1991. "Gender Theory and the Archaeological Record: Why is there No Archaeology of Gender?" s. 31-54 (J.M. Gero ve M.W. Con-

key, der.) *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Oxford: Blackwell. [Arkeolojide toplumsal cinsiyetin felsefi ve kuramsal standartları bu makale ile belirlenmiştir.]

İleri okuma

Arnold, B. ve Wicker, N. (der.) 2001. *Gender and the Archaeology of Death*. Walnut Creek, Calif.: AltaMiras Press.

Gilchrist, R. 1991. "Women's Archaeology? Political Feminism, Gender Theory, and Historical Revision." *Antiquity* 65: 495-501.

Hegmon, M. 2003. "Setting Theoretical Egos Aside: Issues and Theory in North American Archaeology." *American Antiquity* 68 (2): 214-43.

Hendon, J. 1996. "Archaeological Approaches to the Organization of Domestic Labor: Household Practices and Domestic Relations." *Annual Review of Anthropology* 25: 45-62.

Kent, S. 1998. *Gender in African Prehistory*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.

Levy, J. E. 1999. "Metals, Symbols and Society in Bronze Age Denmark," (J.Ö. Robb, der.) *Material Symbols: Culture and Economy in Prehistory*. Carbondale: Center for Archaeological Investigations.

Nelson, S.M. ve Rosen-Ayalon, M. (der.) 2002. *In Pursuit of Gender: Worldwide Archaeological Approaches*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.

Whitehouse, R. (der.) 1996. *Gender and Italian Archaeology: Challenging the Stereotypes*. Cilt 7, Accordia Specialist Studies on Italy. Londra: Accordia Research Institute, University of London

SARAH MILLEDGE NELSON

TOPLUMSAL KARMAŞIKLIK VE DEVLETİN EVRİMİ

Filozoflar binlerce yıldır yönetimlerin ve siyasetin ne olduğu üzerine sorular sormaktalar. Toplumlar nasıl oldu da birer yönetime sahip oldular? En ideal yönetim şekli hangisidir? İnsanlar herkesin yararına olduğu için mi başlarında bir yönetim olsun istediler? Yoksa yönetimler insanların öyle bir talepleri olmamasına rağmen mi oluştu? Çağdaş arkeologların yönetim şekillerinin kökeni ve evrimi üzerine çalışmaları bu tür sorula-

rın doğal bir sonucu olarak artmıştır. Bununla birlikte, arkeologlar felsefi tartışmalara fazla girmeden, bu yöndeki toplumsal değişimlerin görüldüğü yer ve dönemleri incelerler.

Yönetimlerin kökeni ve evrimi üzerine yapılan çalışmalar arkeologların toplumsal karmaşıklık ve devlet olarak adlandırdıkları daha geniş bir araştırma konusunun bir parçasıdır. "Toplumsal karmaşıklık" deyimi bir toplumu oluşturan grupların kendi içlerindeki ya da aralarındaki çok çeşitli yaşam deneyimini ve etkinlikleri ifade eder. Günümüzde insanların büyük çoğunluğu karmaşık toplumlarda yaşamaktadır. Birçok insan uzmanlık isteyen çeşitli meslekler icra eder, bunlar arasında tek bir yönetim altında milyonları, hatta milyarları idare eden ulus devletlerin siyasi liderleri ve yönetim kadroları da vardır. Ekonomik ayrıcalıklar ("toplumsal ayrım") bakımından insanlar arasında dikkat çekici farklar mevcuttur. İnsanlar küçük köylerden milyonluk kentlere kadar uzanan farklı biçimlerde topluluklar içinde yaşarlar.

Toplumsal karmaşıklık aslında yakın zamanlı bir gelişmedir. Türümüz, yaklaşık 400.000 yıl önce evrimleşmeye başlamış olduğu halde, toplumsal karmaşıklığa geçiş yalnızca 10.000 yıl önceye dayanır. O zamanlar dünyanın toplam nüfusu ancak 10 milyondu (bugünse 6.3 milyardır). On bin yıl önce insanlar kalıcı olmayan yerleşim birimlerinde yaşar, aileler ekonomik olarak geçimlerini kendi kendilerine sağlarlardı ve zenginlik açısından hemen herkes eşitti. Toplumlar –yetişkinlerin büyük bölümünün toplumsal yönetime katılması anlamında– "siyasi etki açısından eşittiler". Arkeologların merak edip araştırdıkları şeyse, toplumların 10.000 yıl kadar kısa bir zaman dilimi zarfında, tam olarak ne zaman, nerede, nasıl ve neden karmaşıklaştıkları sorularının yanıtlarıdır.

Arkeolojik araştırmalar ve etnografik benzetimler (bkz. s. 58) sayesinde en basit ve en erken yönetimlerden, son dönemlerin daha karmaşık idarelerine doğru bütün yönetim biçimlerinin gelişim silsilesini tanımlamak mümkündür. En erken ve en basit yönetimlerde öteki toplulukların liderlerinden bağımsız, her topluluğun ya da bölgenin bir önderi vardır. Birkaç topluluğun

liderinin kendi üzerlerinde tek bir şefin otoritesini tanımaları durumu "şeflik" olarak adlandırılır. "Devlet" ise geniş bir alanda çok sayıda yerel önderin farklı düzeylerdeki birçok otoriteyi kabul etmesi, en tepede ise bir kral ya da yönetim konseyi gibi üst düzey bir makamın olması durumudur. İlk devletlerin çoğunun kralları bulunmakla birlikte, ilk Yunan kentleri (İ.Ö. 500 civarı) ile Hindistan'ın Ganj bölgesindeki cumhuriyet şeklindeki Vedik Dönemi devletleri (yine İ.Ö. 500 civarı) ve başka bazı yönetimler ikinci tür devlet biçimlerine örnektir.

20. yüzyıl arkeologlarını meşgul etmiş önemli sorulardan biri devletlerin başlangıçta nasıl oluştukları konusudur. Bu gelişme ilk olarak ne zaman ve nerede meydana gelmiştir? Arkeolojik araştırmalar devlet oluşumunun nadir bir olay olduğunu, ilk devletlerin birbirlerinden bağımsız olarak yalnızca altı yerde geliştiklerini ortaya koymuştur. Çin'in kuzeyinde İ.Ö. 1700'lerde devletlerin kurulmuş olduğu kesindir, ama ilk çıkışları daha önceye, İ.Ö. 3000'e kadar gitmektedir. İndus Vadisi'nde, yani bugünkü Pakistan ile Hindistan'ın kuzeybatısında devlet yapısının gelişmeye başlaması İ.Ö. 2600-1900 arasına tarihlenmekte, bunu, İ.Ö. 500 civarından itibaren Ganj Nehri bölgesinde daha sonraki Hindu devletlerin izlerinin bulunabileceği ikinci ve büyük ölçüde ayrı bir Güney Asya dönemi izlemektedir. Mezopotamya'da (şimdiki Irak ve İran) ilk devletler kabaca İ.Ö. 3500 sıralarında gelişmişken, Mısır'ın Nil Vadisi'nde İ.Ö. 3100'lerde kurulmaya başlanmıştır. Yerli Amerikalılar'ın ilk devletleri Mezoamerika'da (şimdiki Meksika) İ.Ö. 500'de, şimdi Peru olan bölgede ise İ.Ö. 200'de kurulmuştur. Devlet olarak adlandırılan yönetim şekli daha sonraları bu altı bölgeden Sahra altı Afrika'ya, Akdeniz'e, Avrupa'ya, Orta Asya ve Güneydoğu Asya'ya yayılmıştır.

İlk devletlerin oluşması insanların hayatlarını muazzam şekilde etkilemiştir; önde gelen antropolog Elman Service, devletin gelişimini insan toplulukları açısından "büyük dönüşüm" olarak adlandırmaktadır. Yönetimler giderek karmaşıklaştıkça, toplumun öteki nitelikleri de karmaşıklaşmıştır. Devletin büyümesi nüfus artışıyla yakından ilişkilidir, ancak nüfus artışı-

nın mı siyasi evrime neden olduğu, yoksa tersinin mi geçerli olduğu kesin olarak söylenememektedir. Nüfus artışı belirgin biçimde, birkaç istisna dışında (örn. Antik Mısır'ın birçok döneminde), genellikle kentlerde görülür. İnsanlar yönetimde görev almak, asker, zanaatkâr ve işçi olarak hizmet etmek üzere gelişen kent merkezlerine göçerler. Devletler ayakta kalabilmek için bir üretim fazlasına ihtiyaç duyduklarından ve pazarın güvenliğini ancak devlet otoritesi sağlayabildiğinden, üretim ve ticaret giderek yoğunlaşır. Devletin oluşmasına bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkar. Örneğin arkeologlara göre, Mezopotamya bölgesinde uzmanlık isteyen göçebe tarımı, artan kentli nüfusun ve sulu tarımda uzmanlaşmakta olan çiftçi ailelerin ihtiyacını karşılamak üzere gelişmiştir. Bu ve benzer nedenlerle ilk karmaşık toplumlarla civar halklar arasında yoğun etkileşim başlamış, bunlardan bazıları kendi devletlerini kurmuşlardır.

İlk devletlerde geliştirilen fikirler, teknolojiler ve toplumsal örgütlenme biçimleri yeni biçimlerle sonraki devletlere aktarılmıştır. Gelişimleri eskiye dayanan devletler ile onlarla girdikleri etkileşimi ve devamlılığı yansıtan sonraki devletlere yüzlerce örnek verilebilir; bunlar arasında Girit'teki Tunç Çağı yönetim biçimleri, daha sonraki Akdeniz devletleri, Güneydoğu Asya'daki Srivijaya ve Melaka ile Orta Meksika'daki Aztekler sayılabilir. İlk altı devlette başlamış olan toplumsal dönüşümlerin birçok yansıması çeşitli derecelerde –modern dünyamızda ve ulus devlet sisteminde de– sonraki bütün siyasi sistemlerde bulunmaktadır.

Arkeologlar toplumsal karmaşıklığın ve devletin evrimi hakkında bilgilendikçe, alan çalışması yapan günümüz arkeologlarının araştırma şekilleri de değişime uğramıştır. Toplumsal karmaşıklık bir topluluğun çeşitli kesimleri arasındaki farkların artması anlamına gelir. Yüz yıl önce arkeologlar genellikle yönetici seçkinlerin mezar ve saraylarında kazı çalışması yaparlarken, toplumsal karmaşıklığın evrimiyle ilgilenen günümüz arkeologları toplumun bütün kesimlerinde ortaya çıkmış farkların ve değişimlerin neden ve sonuçlarını bulmayı amaçlamaktadırlar. Bunu yapmanın bir yolu yalnızca seçkinlerin bu-

lunduğu alanlara odaklanmayıp bütün bir kenti incelemektir ("kent arkeolojisi"). Erken dönem merkezler oldukça büyük, onbinlerce, hatta yüzbinlerce nüfusu barındıran kentler oldukları için, arkeologlar açısından yeni yöntemsel sorunlar gündeme gelmiştir. Araştırma yöntemleri, ilk karmaşık toplumlarda ve devletlerde gelişme aşamaları çok geniş bir yelpazeyi kapsadığı için de değişmiştir. İlk kentler ile sarayların bulunduğu merkezler yüzlerce hatta binlerce kasaba ve köyden oluşan tarımsal bölgeyle ilişkileri sayesinde gelişmiştir. Birbirleriyle eşit düzeydeki yönetimler arasında gerçekleşen savaş, ticaret ve diplomasi, arkeolojik araştırmanın coğrafi boyutunu da genişleten, devlet oluşumunu siyasi olarak belirleyen ("eşit yönetimler arası etkileşim" – bkz. s. 107) toplumsal güçlerdir. Arkeologlar bu sorunu çözmek için, 20. yüzyılın ortalarından itibaren, etkileşim içinde olan bölgenin tamamında bulunan bütün arkeolojik alanları beraberce kayıt altına alıp sistematik olarak inceleme yapılmasını ifade eden, yerleşme düzeni arkeolojisi yöntemini geliştirmişlerdir.

Bununla birlikte eski bir devleti tam manasıyla anlayabilmek kentsel bölge ve eşit yönetimlerin de ötesine geçen coğrafi bir perspektif gerektirmektedir. Büyüyen bir devletin ekonomisi için büyük önem taşıyan göçebe tarımla uğraşanlar ve ihtiyaç duyulan öteki hammaddeleri üretenler kimi zaman belli başlı kentlerden ya da nüfusun yoğunlaştığı merkezlerden çok daha uzak bölgelerde bulunabilmektedir. Örneğin İ.Ö. dördüncü binyılda (Uruk Dönemi), ilk Mezopotamya devletlerinin ortaya çıktığı dönemde, bakır gibi kimi madenler büyük kentlere Türkiye ve Suudi Arabistan yarımadası gibi oldukça uzak bölgelerden getirilmekteydi. Orada ve ilk devletlerin geliştiği öteki yerlerde karmaşıklaşmayı artıran toplumsal değişimler ticaret, göç ve benzeri toplumsal etkileşim biçimleriyle, birbirlerine bağlı olan farklı kültürel grupların yaşadığı çok büyük bölgeler itibariyle gerçekleşmiştir.

Bütün bir kent, bölge, hatta daha geniş etkileşim alanları bağlamında, eski tarihlerdeki toplumsal değişimleri incelemek arkeologların ellerindeki kaynaklarla mümkün olmadığında,

yeni araştırma yöntemleri geliştirilmesi zorunlu hale gelmektedir. Karmaşık toplumlar üzerinde çalışmak amacıyla geliştirilen bu yöntemler sayesinde toplumsal karmaşıklığa ve devletin evrimine hangi toplumsal kesimlerin ve kültürel grupların katkıda bulunduklarını öğrenme şansımız giderek artmaktadır.

Önerilen kaynaklar

Adams, R. McC. 1981. *Heartland of Cities: Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain in the Euphrates.* Chicago: University of Chicago Press. [Devletlerin oluşmasının incelenmesinde yerleşme düzeni arkeolojisinin uygulandığı ilk örnektir.]

Blanton, R. E., Kowalewski, S. A., Feinman, G. M. ve Finsten, L. M. 1993. *Ancient Mesoamerica: A Comparison of Change in Three Regions.* Cambridge: Cambridge University Press. [İspanyol işgalciler öncesinde Mezoamerika'daki çeşitli bölgelerde karşılaştırmalı devlet oluşumunun arkeolojik silsilesini ve Mezoamerika arkeolojisinde yerleşme düzeni araştırmasının önemini ortaya koyan bir çalışma.]

Chang, K. C. 1983. *Art, Myth, and Ritual: The Path to Political Authority in Ancient China.* Cambridge: Harvard University Press. [Yörenin arkeolojisi konusunda önde gelen otoritelerden biri tarafından yazılmış, Çin'de devlet oluşumunun kültürel temelleri üzerine eski ama hâlâ geçerli özgün bir çalışma.]

Hoffman, M. 1991. *Egypt before the Pharaohs: The Prehistoric Foundations of Egyptian Civilization*, 2. baskı. New York: Knopf. [Mısır'da devlet oluşumunun geçmişini okunaklı bir şekilde özetleyen bir çalışma.]

Millon, R. 1973. *Urbanization at Teotihuacán, Mexico, Volume One, The Teothiucán Map, Part One: Text.* Austin: University of Texas Press. [Kent arkeolojisinin ilk ciddi yayını olan bu kitap, zamanında dünyanın en büyük kentlerinden ve Yerli Amerikalılar'ın Meksika Vadisi'nde kurdukları ilk şehirlerden biri olan Teotihuacán'ın haritasının tamamlanması üzerine yazılmıştır.]

Postgate, J. N. 1992. *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Down of History.* Londra: Routledge. [Arkeolojik kaynaklarla ilk yazılı eserleri bir araya getiren Mezopotamya'daki ilk devlete dair faydalı bir anlatım.]

Possehl, G. L. 2002. *The Indus Civilization: A Contemporary Perspective.* Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press. [Indus Vadisi'nde devletin oluşumu üzerine yapılmış arkeolojik araştırmaların güncellenmiş son hali.]

Service, E. R. 1975. *Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution.* New York: W. W. Norton. [Service, toplumsal karmaşıklığın ve devletin evrimi üzerine çalışmış en etkili antropologlardandır; kendine ait karşılaştırmalı yöntemle ilk devletlerin oluştuğu bölgelerdeki arkeolojik araştırma sonuçlarını çağdaş şeflik ve ilk devletlerle ilgili etnografik bilgilerle birleştirmektedir.]

İleri okuma

Algaze, G. 1993. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization.* Chicago: University of Chicago Press.

Charvat, P. 2002. *Mesopotamia before History.* Londra: Routledge.

Cribb, R. 1991. *Nomads in Arhaeology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Earle, T. 2002. *Bronze Age Economics: The Beginnings of Political Economies.* Boulder, Col.: Westview Press.

Feinman, G. ve Marcus, J. (der.) 1998. *Archaic States.* Santa Fe: School of American Research Press.

Nichols, D. L. ve Charlton, T. H. (der.) 1997. *The Archaeology of City-States: Cross-Cultural Approaches.* Washington: Smithsonian Institution Press.

Price, T. D. ve Feinman, G. M. (der.) 1995. *Foundations of Social Inequality.* New York: Plenum Press.

RICHARD BLANTON

TOPLUMSAL UYGULAMALAR KURAMI

Toplumsal konularla uğraşan arkeologların temel soruları toplumsal düzen, üretim ve toplumsal değişim üzerinedir. Kimi toplumlar neden yüzlerce yıl hiç değişmeden kalabilmiş; neden bazıları ani toplumsal değişimler yaşamış; bazıları da neden tamamen göçüp gitmiştir? Bu sorulara yanıt arayan çoğu arkeolog genellikle sınırları kesin çizilmemiş bazı yapısal, kurumsal ve çevresel unsurlara odaklanmış, bunun sonucu olarak tarımsal ekonomiye geçiş çevresel değişimle açıklanabilmiş, kentlerin ortaya çıkışı tarımsal ekonominin yoğunlaşması ya da ku-

rumsal savaşlarla ilişkili olarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Karmaşık ve sınıflı toplumların gelişmesinde belirleyici unsursa prestij mallarının ticareti olarak kabul edilmiştir. Marksist arkeologlar (bkz. s. 208), Yakın Doğu'daki ilk imparatorluklarda olduğu gibi, genellikle sanıflar arası ilişkileri öne çıkarmışlardır. Süreçselci arkeologlar (bkz. s. 267) geçmişten söz ederken çoğu zaman toplumsal sistemlerden yola çıkarlar. Yapısalcı arkeologlar mağara duvarlarındaki hayvan resimlerini ve geometrik desenleri, erkek ve kadın ayrımına dayanan temel yapının ya da dilin ifadesi olarak açıklamışlardır.

Ne var ki, feminizmden gelen bir eleştirinin ortaya koyduğu gibi, bu yaklaşımlar arkeolojiyi "kimliği olmayan su damlalarıyla" uğraşan bir disiplin haline getirmektedir. Eski toplumların bu tür anlatımlarında günlük hayatlarını sürdüren gerçek insanların nasıl ve nerede olduklarını anlamak hayli zordur. İnsanlar her zaman toplumsal yapıların ya da öteki belirleyici güçlerin söyledikleri gibi mi davranmaktadırlar? Peki bu toplumsal sistemler, yapılar ve güçler nerden çıkmışlardır? İnsanların başka türlü davranma güçleri yok mudur? Oysa hepimizin bir benlik duygusu/bilinci ve değişen derecelerde davranma özgürlüğü vardır. Ama arkeolojinin uzun dönemli tarihe ve insan kültürüne bakış açısı, çok net bir şekilde bizi bağlayan güçlü kuralların olduğunu söyler – insanlar az ya da çok, benlik bilinçlerini ve eylemlerini yönlendiren topluluklar içinde yaşarlar. İşte toplumsal arkeolojinin açmazı buradadır: Büyük toplumsal yapılar ve tarihsel güçler kişilerin aktör olma halleriyle (bkz. s. 221), yani insanların eyleme güçleriyle nasıl ilişkilendirilecektir?

Fransız toplum kuramcısı Pierre Bourdieu (1930-2002) toplumsal uygulamalar hakkındaki görüşleriyle post süreçsel arkeoloji (bkz. s. 227) ve Yorumlamalı Toplumsal Arkeoloji (bkz. s. 292) üzerinde fazlasıyla etkili olmuş, tarihin ve toplumsal evrimin şeklini belirleyen çevre veya ekonomi gibi güçleri öne çıkaran görüşlerle, çoğu siyasi tarihte yapıldığı şekilde, önemli insanların davranışlarına odaklanan anlatılar arasında bir orta yol bulmayı amaçlamıştır.

Bourdieu'nün kullandığı *habitus* kavramı (bkz. s. 144), insanları günlük hayatlarında yönlendiren aklıselim tutum ve davranışlara işaret etmektedir. Arkeologlar bu kavramı arkeolojik buluntularda çok açık bir şekilde görünür olan günlük işlerin ve alışkanlıkların topluma ve tarihe nasıl bir yapı kazandırdığını anlama doğrultusunda çok yararlı bulmuşlardır.

Bourdieu, saygın okul Collège de France'ta sosyoloji profesörü ve solcu bir eylemcidir. Üretken kariyeri boyunca Cezayir'de etnografya incelemeleri yürütmüş, çağdaş eğitim, fotoğraf, sanat ve estetik beğeni, kitle iletişim araçları, müzeler ve aydınlar üzerine çalışmalar yapmıştır. Özellikle toplum ve kültür kuramı üzerine yazılarıyla tanınır. Bu yazıların çoğu da biraz önce değinilen toplumsal arkeolojinin temel açmazı ile doğrudan ilgilidir.

1970'lerin sonuyla 1980'lerde post süreçselci arkeologlar, Süreçsel Toplumsal Arkeoloji'yi insanları belirli davranış kalıplarına sokan yapıları ve sistemleri fazlaca vurgulamakla eleştirmişlerdir. Bourdieu'nün uygulama kuramı (*theory of practice*) ile *habitus* kavramı, yanı sıra Anthony Giddens'ın yapılaştırma/yapılandırma ve ikili yapı kuramı, arkeologların kişi, birey, toplum ve toplumsal aktör gibi kavramları kullanırken bir daha düşünmelerini sağlayan etkenler olmuştur.

İnsanlar günlük hayatta ne yapacaklarını bilirler. Nasıl ve niye olduğunu hesaplamadan düşünür, algılar ve eyleme geçerler. Ne yapılması, ne söylenmesi ve ne düşünülmesi gerektiğini sezgileriyle bilirler. *Habitus* bu sezgi yeteneğinin kalbini oluşturan kalıcı eğilimlere işaret etmektedir. Eğilimler kalıcıdır çünkü alışkanlıklarda cisimleşmişlerdir. Çoğu dile gelmez, bedenseldir, deneyimle, karşılaşmayla, taklitle ve cesaretlendirmeyle öğrenilir; işte bu da, toplumsallaşmaktır. *Habitus* cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, işbölümü, sınıf ve statü, ahlak ve beğeni üzerinde izleri olan âdetler, değerler ve tutumlarla ilgilidir.

Buna göre insanların eylemleri, aklıselimle edindikleri neyin mümkün ya da uygun olacağı bilgisine dayanan fırsatçı doğaçlamalar ya da edimlerdir. Dolayısıyla *habitus* kendilerine özgü

algısıyla iş gören insanlarla toplumsal yapılar arasındaki etkileşimin yaşandığı alandır.

Habitus ve uygulamalar kuramı arkeologların günlük alışkanlıklara daha yakından bakmaları gerektiğini söyler. Örneğin toplumsal cinsiyet (bkz. s. 297) insanlara dayatılan bir şey olmaktan çok, doğru davranış, doğru giyinme ve ilişki kurma biçimi olarak kabul görmesiyle bedenlenir.

Arkeologlar toplumları çeşitli kültürler altında gruplarken tanımlamalarda çanak çömlek tarzlarını sıklıkla kullanırlar. *Habitus* kavramı bunu da sorgulamaktadır. Kimlik, buluntuların tasarım ve biçimlerinde kodlanmış bir şey değildir; günlük hayatın içinde kazanılır. İnsanların yapıp ettiklerini tayin eden kademeli bir sistemde yüksek statüyü belli bir tarzda giyim ya da süs göstermez, tersine insanlar öyle olduğu için ve böyle yaparak da öteki insanların tanıyacağı bir statü farkı yarattıkları için, o tarzda giyinir ya da süslenirler.

Kuzey Avrupalı tarihöncesi uzmanları Bourdieu'nün görüşlerinden yola çıkarak çok başarılı çalışmalar yapmışlardır. John Barrett (1994) ve Julian Thomas (1996) Britanya'daki Neolitik anıtlarda toplumsal alışkanlıkların ve *habitus*un izini bulmuşlardır: Anıtların yer aldığı arazilere gidip gelen insanlarda, insan ve hayvan kemikleriyle ilişkili günlük uygulamalarda, kilden kapların tasarım ve kullanımında vardır bu izler. *Habitus* izleri, taştan yapılmış devasa heykellerle dairesel anıtların etrafında ve içinde yapılmış olan törenler gibi duyusal deneyimlere dikkat çekmiş, bu da Fenomenolojik Arkeoloji'nin (bkz. s. 128) temelini oluşturmuştur.

Roberta Gilchrist, rahibe manastırlarını incelemiş ve manastırdaki günlük hayat alışkanlıklarını Ortaçağ'daki toplumsal cinsiyet ve rahibelerin sosyal ve kültürel bağımsızlıkları gibi kavramlarla ilişkili olarak yorumlamıştır. Toplumsal uygulamalar kuramı genelde Feminist Arkeoloji (bkz. s. 121) ve Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi gibi disiplinlerde son zamanlarda gündelik hayata duyulan ilginin bir parçasıdır.

İleri okuma

Barrett, J. 1994. *Fragments from Antiquity: An Archaeology of Social Life in Britain, 2900-1200 BC*. Oxford: Blackwell. [Bourdieu ile Giddens'ın görüşlerinin Britanya Neolitik Çağı bağlamında ilginç bir uygulaması.]

Bourdieu, P. 1998. *Practical Reason: On the Theory of Action*. Cambridge: Polity Press. [Toplumsal uygulamalar kuramı ve *habitus* kavramına dair temel bir eser.]

Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Blackwell Polity. [Yapılaşma kuramının sosyolojik gelişimi.]

Gilchrist, R. 1994. *Gender and Material Culture: The Archaeology of Religious Women*, Londra ve New York: Routledge. [Britanya ve Avrupa Ortaçağı'nda manastırda yaşayan topluluklar bağlamında toplumsal ve toplumsal cinsiyet kuramlarının ilginç bir uygulaması.]

Thomas, J. 1995. *Time, Culture and Identity: An Interpretive Archaeology*. Londra: Routledge. [Britanya Neolitik Dönemi örneğinde toplumsal uygulamalara dair kuramların ayrıntılı bir tartışması.]

MICHAEL SHANKS

ÜÇ ÇAĞ SİSTEMİ

18. yüzyılda Avrupa Aydınlanması olarak bilinen entelektüel hareketle birlikte, genel olarak insanlığın ilerleme düşüncesine, özel olarak da teknolojik ilerlemeye duyulan inanç kuvvetlenmiştir. Bundan önceki dönemlerde, tarihöncesine ait taş aletler cin güllesi veya yıldırım düşmesi gibi hayalperest yorumlarla anılmış, 16. yüzyıla gelindiğinde, Vatikan koleksiyonunun envanterini çıkarın Michel Mercati, bu "fırlatıcılar"ın ve çakmaktaşından yapılma ok uçlarının insan tarafından ve demirin olmadığı zamanlardan da önce yapıldığı sonucuna varmıştır.

Bu fikirlerin yaygın olarak kabulü ise ancak 17. yüzyılın sonlarında mümkün olmuştur. Bu gelişme kısmen deneysel arkeolojinin (bkz. s. 88) bilimsel çıkarımları –ki ilk örneklerinden biri, Alman antika meraklısı A. Rhode'un nasıl imal edildiklerini

keşfetmek için eski taş aletlerin kopyalarını yapmasıdır–, kısmen de hâlâ taştan yapılma aletler kullanan dünyanın uzak bölgelerinde yaşayan "ilkel" halkların keşfedilip incelenmesi sayesinde olmuştur. 1723'te Antoine de Jussieu, Avrupa'da bulunmuş "fırlatıcılar"la Kanada ve Karayipler'den gelen taş baltaları karşılaştırmıştır. Tıpkı Mercati gibi, o da Avrupa'da bulunmuş taş aletleri demirin bilinmediği çok eski dönemlere atfetmiştir.

Aslında bu düşünceler ilk kez sözü edilen öncü alimlerin aklına gelmemiştir. Onlar da klasiklere başvurmuş, görüşlerini özellikle İ.Ö. 1. yüzyılda yaşamış Romalı şair Lucretius'un eserlerine dayandırmışlardır. Lucretius'un başyapıtı *De Renum Natura*'da [Şeylerin Doğası Üzerine] taştan bronza, bronzdan demire, insanın kullandığı teknolojilerin gelişim sırası üzerine özel bir bölüm bulunur. Mercati'nin alıntıladığı şekliyle bu bölümde şöyle denmektedir:

> İlk aletler eller, tırnaklar ve dişlerdi, yanı sıra taşlar, odun parçaları; ateşin bulunmasıyla birlikte de alev ve ateş kullanıldı. Daha sonra demir ve tuncun özellikleri keşfedildi, ama tuncun keşfi daha önceydi, demirin kullanılması ondan sonra geldi.

Hatta Lucretius'tan önce –ama elbette Avrupalı alimlerin bundan haberi yoktu– Doğu Zhou döneminden (İ.Ö. 770-221 civarı), Çinli bir filozof da şu şiirinde benzer bir şema çizmişti:

> Xuan Yuan, Shen Nong ve He XU dönemlerinde ağaçları kesmek ve evler yapmak için aletler taştan yapılıyor, bunlar ölenle birlikte gömülüyordu ... Huang Di döneminde ağaçları kesmek, evler yapmak ve toprağı kazmak için yeşim taşından yapılan aletler kullanıldı ... ve ölenle birlikte gömüldüler. Yu döneminde kanalları ... evleri yapmak için tunçtan aletler vardı ... Günümüzde aletler demirden yapılıyor.

Mercati'nin elyazması 1717'ye kadar yayımlanmamış, ki o tarihe kadar başka alimler de birbirlerinden bağımsız olarak benzer sonuçlara varmış, açıkça taş, tunç ve demir şeklinde çağ sı-

ralaması yapmışlardır. Ancak bu fikirlerin genel kabul görmesi yine de oldukça uzun zaman almış, 19. yüzyılın başında Danimarka Ulusal Müzesi'nin yeniden düzenlenmesiyle birlikte, nihayet "Üç Çağ Sistemi" Avrupa'ya dair tarihöncesi kronolojisinin köşetaşı olarak kurumlaşmıştır.

1802'de Danimarka kraliyet sarayı içindeki antika odasından tarihöncesi döneme ait altından yapılma bir içki boynuzunun çalınması ertesinde ulusal bir koleksiyon kurulmasına karar verilmiştir. Ancak 1816'ya gelindiğinde koleksiyon o kadar büyür ki, profesyonel bir yöneticiye ihtiyaç duyulur. Göreve Kopenhaglı bir tüccarın varlıklı oğlu Christian Jurgensen Thomsen getirilir. İlk işi koleksiyonu halka açmak üzere düzenlemek olan Thomsen, beklendiği gibi, nesneleri 18. yüzyıl boyunca giderek daha fazla kabul görmeye başlamış olan Üç Çağ Sistemi'ni kullanarak sınıflandırır. Düzenleme yontmak için kullanılan aletlerin malzemesine göre yapılmış, yani ilk etap taş aletlere, ikinci etap tunç aletlere, üçüncü ve en yakın tarihli etapsa demir aletlere ayrılmıştır.

Thomsen'in asıl önemi, bu anlayışı öteki nesnelerle ilinti kuracak şekilde ileri götürmesidir. Başka bir deyişle, buluntuları birbirlerinden ayrı nesneler olarak değil, onlarla birlikte bulunan öteki şeylerle ilişkilendirerek incelemiştir. Böylece çömlekçiliğin her üç çağda da olduğunu, ama cam kapların yalnızca Demir Çağı'nda görüldüğünü keşfetmiş, yalnızca kesici aletleri değil, koleksiyondaki bütün nesneleri üç çağa göre düzenleyebilmiştir.

Thomsen her çağı kendi içinde sergilemiş, daha sonra bu çalışmayı müze dışına, Danimarka'nın açık alanda bulunan anıtlarına genişletmiştir. Örneğin Taş Devri'nde mezarların taş odalardan oluştuğunu, kremasyonunsa yalnızca Tunç ve Demir çağlarında görüldüğünü ortaya koyar. Ama dikkatli bir adam olduğundan yeni kronolojisini ve ilişkilendirme ilkesini yayımlamakta acele etmez. 1836'da çalışmalarını *Guide to Northern Archaeology* [Kuzeyin Arkeolojisine Kılavuz] adıyla yayımladığında kitap çok büyük bir etki yaratacak, derhal çeşitli Avrupa dillerine çevrilecektir.

Thomsen'e ait Üç Çağ Sistemi halen de Avrupa tarihöncesi

kronolojisinin temelini oluşturmaktadır. Daha önce karmaşanın hâkim olduğu bu alana ilk kez bir düzen getirilmiş, nesneler sıraya konmuş, ait oldukları dönemlere göre gruplandırılabilmiştir. Elbette burada kesin tarihler söz konusu değildir –arkeologlar kesinlik için mutlak tarihleme yöntemlerinin keşfini beklemişlerdir– ama yine de temel bir kronolojik boyut getirilmiştir. Aynı şema bütün Avrupa müzelerinde hızla benimsenmiş, kısa bir süre sonra sayısız yerel çeşitliliğe yanıt olmak üzere kendi içinde alt bölümler oluşturulmuş, şemalarda düzeltmeler, ince ayarlar yapılmıştır.

Thomsen henüz hayattayken, oluşturduğu şema bazı düzeltmeler gerektiren yeni arkeolojik bulgular karşısında çoktan eskimiştir. Bu gelişmelerden biri, "mutfak çöplüğü" olarak adlandırılan Danimarka sahilleri boyunca deniz kabuklarından oluşmuş çöp yığınlarının bulunmasıdır. Belli ki bunlar çok eski tarihlerden kalma yemek artıklarıdır, ancak yaşları o zaman bir sırdır. Yanıt 1830'ların sonunda Thomsen'in müzesinde gönüllü çalışan Jens Jacob Worsaae'den gelir. 1851'de bu yığınlarından birini kazan Worsaae, Danimarka'nın tarihöncesinin, erken ve geç Taş Devri olarak iki alt bölüme ayrıldığını fark eder. Kabuk yığınları gibi eski dönemde kullanılmış alanlarda kabaca biçimlendirilmiş yontma taş aletler bulunurken, Geç Taş Devri sit alanlarında/yerleşmelerinde daha iyi biçimlenmiş, düzeltilip cilalanmış taş aletlerin yanı sıra, erken dönemde olmayan çanak çömlekler de bulunmuştur.

Worsaae'nin ışık tuttuğu bu konu bugün bizim "Mezolitik" (Orta Taş Devri) ile "Neolitik" (Yeni Taş Devri) olarak tanımladığımız çağlardır, ama elbette o, bu terimleri kullanmamıştır. "Neolitik" terimini (Yunanca *neo* "yeni", *lithos* "taş" demektir) 1865'te Britanyalı arkeolog Sir John Lubbock ortaya atmış, ondan sonra da çanak çömlek yapan, tahıl üretip hayvan besleyen ve cilalı taş aletler kullanan eski toplumlar için kullanılagelen bir terim olmuştur. Lubbock'un şemasında bundan önce "Paleolitik" (Eski Taş Devri), yani Buzul Çağı, "mağara evler" ve yongalanmış çakmaktaşından aletlerin devri vardır. Worsaae'nin Mezolitik Çağı ise bir ara dönemdir.

Yeni keşifler yapıldıkça ve arkeolojik bilgiler çoğaldıkça Taş, Tunç ve Demir çağların alt bölümlere ayrılması gereği ortaya çıkmış, önerilerin kimi kabul görmüş, kimi şiddetli tartışmalara yol açmış, bazıları da sessizce silinip yok olmuştur. Tipoloji temelinde yapılan kronolojik şemalar (buluntuların, aletlerin çeşitlerine göre sınıflandırılması) kaçınılmaz olarak daha ayrıntılı ve karmaşık düzeltmelere gerek duymaktadır. Ne var ki, Üç Çağ Sistemi her zaman büyük binanın temel taşı olarak kalmaya devam edecektir.

Önerilen kaynaklar

Bahn, P. G. (der.) 1996. *The Cambridge Illustrated History of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Arkeolojinin dünya çapında kapsamlı bir resimli tarihi.]

Daniel, G. E. 1967. *The Origins and Growth of Archaeology*. Harmondsworth: Pelican. [Arkeoloji tarihi açısından önemli olan ilk kaynaklardan yapılmış çok değerli ve açıklamalı bir derleme.]

Daniel, G. E. 1975. *150 Years of Archaeology*. Londra: Duckworth. [Ilk uzmanından mükemmel bir arkeoloji tarihi.]

Daniel, G. E. ve Renfrew, C. 1988. *The Idea of Prehistory*. Edinburgh: Edinburgh University Press. [Arkeolojide keşifler yerine fikirler tarihine vurgu yapan çok faydalı bir araştırma.]

Grăslund, B. 1987, *The Birth of Prehistoric Chronology. Dating Methods and Dating Systems in Nineteenth-century Scandinavian Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Thomsen'in Üç Çağ Sistemi'nin gelişimine ve uygulanmasına dair ayrıntılı bir örnek.]

Klindt-Jensen, O. 1975. *A History of Scandinavian Archaeology*. Londra: Thames and Hudson. [Thomsen'in çalışmaları ve onu izleyen önemli İskandinav arkeologları hakkında değerli bir kaynak.]

Thomsen, C. J. 1848. *A Guide to Northern Archaeology*. Londra. [Thomsen'in yaklaşımının arkeolojik bulgular bağlamında ilk uygulaması.]

İleri okuma

Grayson, D. K. 1983. *The Establishment of Human Antiquity*. New York: Academic Press.

Schnapp, A. 1996. *Discovering the Past*. Londra: British Museum Press.

Trigger, B. G. 1989. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
Van Riper, A. B. 1993. *Men among the Mammoths, Victorian Science and the Discovery of Human Prehistory*. Chicago: University of Chicago Press.

PAUL BAHN

YAYILMACILIK VE NÜFUS HAREKETLERİYLE İLGİLİ KURAMLAR

Yayılmacılık nedir?

Yayılmacılık, maddi niteliklerin bir kültürden ötekine aktarılmasını anlatan bir kavramdır. Aktarılma sürecinde alıcı kültürde bazı değişimler meydana gelir. Kavram aynı zamanda 19. yüzyıl sonundan 1950'lere kadar kültürlerin ve medeniyetlerin dünya üzerinde yayılmasını anlatmak için de kullanılmış, "kültür tarihi" çerçevesinden bakan bir yorumla, arkeolojik kültürler halklarla ya da etnik gruplarla bir tutulmuş, değişimler de uygarlaşmış merkezlerden başlayan yayılma süreçlerinin sonucu olarak görülmüştür.

Göçler (nüfus hareketleri) çoğunlukla değişimin motoru olarak düşünülmüştür. Gordon Childe (bkz. s. 62), özellikle *The Dawn of European Civilisation* [Avrupa Medeniyeti'nin Şafağı] adlı önemli eseriyle, her ne kadar evrimci bakış açısını benimsemiş olsa da, bu görüşün savunucusu olarak anılmaktadır. 1960'lardan sonra kültür tarihi odaklı çalışmalar geleneği yerini, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimde iç güçlere öncelik veren yeni bir kuramsal çerçeveye bırakmıştır. Süreçselci (bkz. s. 267) ve post süreçsel (bkz. s. 227) arkeoloji adı verilmiş bu yeni yorum şekli günümüze kadar sürmüş ve nihayetinde yerelin veya bölgenin ötesine geçen yayılmalar ve tarihsel değişimler büyük ölçüde gözden kaçırılmıştır. Bu nedenle yayılmayı ve göçleri/nüfus hareketlerini modern arkeolojinin kuramsal ve yorumlamalı repertuarına ekleme zamanı çoktan gelmiştir. Olgunluğa erişmiş bir arkeolojinin tarihsel değişimin her yönüyle ilgilenmesi gereği vardır.

Öncelikle yayılma deyince farklı etkilere sahip bütün bir toplumsal, ekonomik ve kültürel aktarımların kapsandığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla ilk önce neyin yayıldığı belirlenmelidir. Andrew Sherratt birçok çalışmasında, pullukla tekerleğin, yük arabası ile çeki hayvanlarının bir arada kullanımı gibi, İ.Ö. dördüncü binin sonlarında Yakın Doğu'dan Avrasya'ya geçmiş teknolojik yeniliklerin ve ekonomik uygulamaların yayılma izini sürmüştür. Ona göre, bu birbirleriyle ilişkili teknoloji paketleri, birçok kültürün yaşadığı geniş bir bölgede görülen ekonomik etkileri nedeniyle bir "ikincil ürünler devrimi"dir. Colin Renfrew ise benzer bölgesel yönetimlerin oluşmasına sebep olan bilgilerin ve buna karşılık gelen maddi kültürün yayılışını anlatmak için "eşit yönetimler arası etkileşim" (bkz. s. 107) kavramını öne sürmüştür. Ona göre böyle bir yapı savaşçı şeflerden oluşan yepyeni bir siyasi veya dinsel kurum tarafından, ya da yepyeni bir saray örgütlenmesi sayesinde kurulabilmiştir.

Andrew Sherratt ile Colin Renfrew'un sözünü ettiği bölgelerarası ve bölgesel kültürel aktarım süreçleri genellikle birbirleriyle etkileşim halindedir. Yeni bir ekonomik uygulama ya da yeni bir toplumsal kurum geniş bir bölgeye yayılmış olabilir, ancak bu süreçte bunların yol vereceği maddi kültürler farklı yerel ve bölgesel geleneklerce uyarlanacakları için değişiklikler gösterecektir. Burada önemli olan, nesneler biçim değiştirseler bile maddesel kültür paketinin bozulmadan kalmasıdır. Bu durumda, yeni bir ekonomik uygulamanın ya da yeni toplumsal kurumun doğru bir şekilde kullanımını sağlayan bilginin de aktarılmış olduğu söylenebilecektir. Ama eğer çeşitli nesnelerden oluşan orijinal paket dağılmış, içlerinden bazıları seçilmişse, bu, onun ilk anlamı ve işlevinin de benzer bir dönüşüme sokulduğu anlamına gelir.

Yayılma izlerinin sürülmesi ve çözümlenmesi

Yayılmanın izlerini sürmede ilk adım araştırma yapılan bölgedeki yeni anıtlar ve yapılar gibi tekil nesnelerin dağılımını ve yayılımını belirleyip saptamaktır. İkinci adımda nesnelerin ve tö-

rensel uygulamaların paket halinde yayılıp yayılmadığının tahlil edilmesi gereklidir, çünkü bu, bunların kullanımlarıyla ilgili karmaşık bilgilerin de alındığına işaret edecektir. Üçüncü adımsa anlamını ve etkilerini daha iyi anlayabilmek için paketin yerel bağlamını incelemektir. Son olarak da aktarımın hangi şekilde olduğunu, küçük insan gruplarının (tacirler, savaşçılar, zanaatkârlar) seyahatleri yoluyla mı, yoksa işgal ya da daha büyük grupların göç etmesiyle mi sağlandığı anlaşılmaya çalışılmalıdır.

Yayılma, anlaşıldığı üzere, süreci oluşturan birbirinden farklı unsurların kavramsallaştırıldıktan sonra çözümlenmelerini gerektiren karmaşık toplumsal ve tarihsel süreçleri kapsamaktadır. Ayrıca kendisi de bir kavram olan yayılmanın hiçbir kuramsal ya da yorumlama gücünün olmadığı da ortadadır. Anlamını ve yönünü tanımlayacak başka kavramlarla ilişkilendirilmeye muhtaç yayılma süreci, üç aşamada çözümlenip yorumlanabilir: başlangıç noktasından yeni yerinde ve yeni bağlamında kültürlenmesine/kültürleşmesine (*acculturation*) kadarki süreci arkeolojik olarak tanımlayan aşama (yayılma, kültürlenme/kültürleşme ve bağlamsallaşma); yayılma sürecini, içeriğini ve anlamını yorumlayan aşama (mesaj, cisimleşme ve anlam); son olarak da yayılmanın toplumsal ve ekonomik etkilerinin açıklandığı, nihayetinde de yeni bir siyasi ya da dinî kurumun oluşmasına yol açtığı aşama (aktarım, dönüşüm ve kurumsallaşma).

Yanı sıra, sürecin nasıl gerçekleştiği ve örgütlendiği de çözümlenmeyi gerektirir. Bilgi, nesneler ve fikirler kendiliklerinden taşınmazlar. Bunları her zaman insanlar taşır. Bu nedenle yayılma ve etkileşimle ilgili bütün çalışmalar şu sorularla karşı karşıyadır: Gelen gidenler kimlerdir, hangi nedenlerle ve kaç kişidirler – kısacası, farklı kültür ve topluluklar arasındaki etkileşim nasıl olmaktadır?

Geliş gidiş ve nüfus hareketlerinin rolü

Son olarak yayılmanın ve nüfus hareketlerinin niçin gerçekleştiğini sormak gerekmektedir. Geliş gidişler ve etkileşim bütün toplumların ortak özelliğidir. Hiçbir topluluk çeşitli ağlar kul-

lanarak ve yükümlülükler altında başkalarıyla ilişkiye girmeksizin kendisini yeniden üretemez. Nüfus hareketleri, geliş gidişler ve yeni bilgilerin yayılması, kimi zaman orada yaşamakta olan mevcut toplulukların zararına olsa bile, genellikle yeni bölgelere doğru genişlemeyi mümkün kılan yeni ekonomik ve toplumsal stratejiler geliştiğinde gündeme gelmiştir. Bu, tarımın çeşitli aşamalarında sıklıkla görülmüş bir durumdur. Sonraları maden bilgisi, bakır ve tuncun kullanımı, ürünlerin taşınmasını ve insanların hareketliliğini daha da artırmıştır. Tunç Çağı'ndan itibaren de, topluluklar maden gereksinimlerini karşılamak için uzun erimli ağlara ihtiyaç duyduklarından, değişim ağlarının kapsadığı mesafeler oldukça genişlemiş, dolayısıyla etkileşim sıklığı da o ölçüde artmıştır. Bu da yeni bölgesel çakışmaları ve kültürel türdeşleşme süreçlerini başlatmıştır. Farklı tabakaların bulunduğu toplumlarda değişimler genellikle dışarıdan, gezginler tarafından getirilir. Güç ve itibar genellikle toplumsal açıdan daha karmaşık ve kozmolojik üstünlüğe sahip, uzak yerlere yapılan geliş gidişlerde edinilmiş kahramanlıklara ve dışarıya ait bilgilere bağlıdır; Mary Helms'in birçok öncü çalışmasında bunun örnekleri vardır. Bu yolla yerel şefler ve uzmanlar "kahraman yabancılar" olarak gelip dönüşüm başlatabilmişlerdir. Bireysel ya da grup halinde yapılmış olan bu geliş gidişler, bir kimsenin ömrü boyunca aynı yerde kalıp kalmadığını belirleyen, kemikler üzerinde yapılan stronsiyum izotop analizi ile günümüzde bilimsel bir şekilde gösterilebilmektedir.

Tarihöncesinde nüfus hareketleri nasıl bir rol oynamıştır? Muhtemelen tahmin ettiğimizden daha fazla, çünkü seyahatlerin oldukça sık yapıldığı, yanı sıra, fırsat doğdukça ve/veya mevcut koşullar ağırlaştıkça yerleşim yerlerinin genişletildiği, kolonileştirmelerin olduğu bilinmektedir. Bu, David Anthony'nin de gösterdiği gibi, genellikle daha önce kurulmuş alış veriş ve ittifak ağları içinde yapılan seyahatlerde edinilmiş bilgilere dayanılarak yapılmaktaydı. Bununla birlikte, tarihöncesi topluluklar uzun zaman yerleşik kalmışlar, bir kuşaktan öbürüne aynı çevrede oturmuşladır. Kimi gruplarsa elbette seyahat

etmiş, dış dünyayla bağ kurmuş, ancak bunlar çok sınırlı sayıda kalmıştır. Ancak büyük toplumsal ve ekonomik değişim dönemlerinde yükselen fırsatlarla birlikte büyük yer değiştirmeler ve nüfus hareketleri gündeme gelmiş, genellikle tanıştırılan yeni toplumsal ve kültürel kurumlar eski topluluklar tarafından benimsenmiştir.

Dolayısıyla, nüfus hareketlerinin ya da göçlerin izini sürmek karmaşık ve zor bir süreçtir, çünkü göçün etkisi genellikle yerel kültürleri dönüştüren yayılma ve kültürlenme/kültürleşme ile karışmıştır. İ.Ö. üçüncü binyılda Avrasya'daki geniş topraklarda bütün bu süreçlerin bir arada yaşandığı, yeni kurum ve uygulamaların tanındığı ve de bu nedenle hâlâ doğru bir şekilde algılanamayan böyle bir toplumsal ve ekonomik genişleme dönemi yaşanmıştır.

İşgal, yerleşim, genişleme ya da kolonileştirme sonucu yaşanan göçler, eğer karmaşık toplumlar kendilerinden daha az karmaşık toplumların bulunduğu alanları elde etmişlerse, arkeolojik açıdan kayıt altına alınabilmektedir, ki bu durum İ.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda Batı Akdeniz'in Yunan kolonizasyonunda ya da neolitikleşmesinde yaşanmıştır. Barbar olarak adlandırılan Kelt ve Viking yerleşimcilerle savaşçıların fetih göçlerinin izlerinin sürülmesi ise daha zordur, çünkü yerli kültüre büyük ölçüde ve kısa sürede uyum sağlamışlardır. Dolayısıyla geldikleri yerler ile kolonileştirdikleri yerler arasında benzer kültürel izler bulmak pek mümkün değildir.

Sonuç olarak: Tıpkı herhangi bir genelleyici kültür tarihi kavramı gibi, yayılma ve nüfus hareketleri de daha ince çözümlemeler düzeyinde kuramlaşmaya muhtaçtır; konuyu anlamlı kılacak ve yönlendirecek yorumlayıcı bir yapı içinde çeşitli kavramların birbirleriyle ilişkilendirilmesi zorunludur. Kuramsal kavramlar yorumlamayı mümkün kılan kılavuz araçlardır, dolayısıyla çözümlenmeye çalışılan tarihsel yapılara karşılık gelmelidirler. Bu, bir anda olabilecek bir şey değildir; tüm araştırmalarda olduğu gibi, gözleme ve yoruma dayalı bir dizi yaklaşım süreci sonunda ulaşılabilecek bir durumdur.

Önerilen kaynaklar

Anthony, D. 1997. "Prehistoric Migrations as Social Process," (J. Chapman ve H. Hamerow, der.) *Migrations and Invasions in Archaeological Explanation*. Oxford: BAR International Series 664. [Göç üzerine önemli bir çalışma.]

Helms, M. 1986. *Ulysses Sail*. Princeton: Princeton University Press.

— 1993. *Craft and the Kingly Ideal*. Austin: University of Texas Press. [Helms'in bu eserleri önerilmeye değerdir.]

Kristiansen, K. 1998. *Europe before History*. Cambridge: Cambridge University Press. [Başka bir göç çalışması.]

Kristiansen, K. ve Larsson, T. (baskıda) *The Rise of Bronze Age Society*. Cambridge: Cambridge University Press. [Yayılma ve etkileşime dair kuramsal bir çerçeveyle birlikte, Tunç Çağı'nda Yakın Doğu, Akdeniz ve Avrasya arasındaki tarihsel ilişkileri ortaya koymaya çalışan yeni bir çerçeve.]

Renfrew, C ve Cherry, J. (der) 1986. *Peer Polity Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press. [Bölgesel etkileşim ve yayılmaya dair Renfrew'un yaklaşımı.]

Sherratt, A. 1997. *Economy and Society in Prehistoric Europe*. Edinbugrg: Edinburgh University Press. [Neolitik ve Tunç Çağı'ndaki yayılma süreçleri üzerine Sherratt'ın çalışmalarını kapsayan bir eser.]

KRISTIAN KRISTIANSEN

YENİLİK VE İCAT – AYRI OLGULAR MI YOKSA TARİHSEL BİR SÜREÇ Mİ?

İcat nedir ve yenilikle ilişkisi nedir? İcat, tekerlek veya yük arabası/katar gibi, teknolojik bir yeniliği toplumsal ve ekonomik hayata sokan, yepyeni bir yapıyı ya da sistemi mümkün kılan şeydir. Yani icat bir olgudur. Oysa yenilik, devam etmekte olan sürece, var olan kullanım örüntüsünü yavaş yavaş geliştirecek ve verimliliğini artıracak yeni unsurların eklenmesidir. Bunun içine geliştirilmiş çömlekçilik teknolojisinden, mitlerle törenlere getirilen yeni düzenlenmelere kadar her şey girer. İcatla yeniliğin eşleştirilmesi yepyeni fikirlerle, bilinen bir örüntüde-

ki gelişmeler arasındaki farkı tarif eder, ancak icat her zaman devam etmekte olan bir yenilikler sürecini gerektirmiştir. Bütün toplumlar, toplumsal ve simgesel olarak tanımlanan kendilerine özgü farklı bir maddi kültürü yaratma ve yeniden yaratma bağlamında, aslında yenilikçidir. Modern insanın evrensel bir özelliğidir bu. Oysa göreceğimiz gibi, bütün toplumlar icatçı değildir. Bu nedenle, benimsenip kullanılmaya başlanan yeniliklerin kabulüyle ilgili toplumsal ve konumsal süreçleri nitelemek için de yenilik terimi kullanılmaktadır (bkz. s. 320).

İcat ile yenilik arasındaki farkı örnekleyecek olursak; tahılın, büyük ve küçükbaş hayvanların evcilleştirilmeleri ekonomik uygulamalar ve deneyler çerçevesinde, uzun bir tarihsel sürecin ve adım adım yapılan yeniliklerin ardından gerçekleşmiştir. Oysa katara tekerleğin eklenmesi bir icat, tarihsel bir olgudur. Yazının keşfi de öyledir. Yazıya varana kadar birçok yeniliğin ortaya atıldığı, zeka gerektiren çok sayıda denemenin yapıldığı tarihsel bir gelişim söz konusudur. Ama çiviyazısı ya da alfabe tek bir kişi ya da bir uzmanlar grubu tarafından, zamanın belli bir anında gerçekleştirilmiş, sonrasında her şey yepyeni bir düzen ve mantık sistemi içine oturmuştur. Dolayısıyla özgün ve önemli icatlar az sayıdadır ve aralarında büyük zaman ve yer farkları bulunur, çünkü keşifler, vakitlerinin çoğunu bu işlere ayıracak uzmanlar gerektirir.

Tahmin edilebileceği gibi, icatların sayısı yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla ve bunları karşılayacak güce sahip karmaşık toplumların ve devletlerin gelişmesiyle artmıştır. İcatlar, devletlerin oluşmasından bu yana yayılma süreçleri sayesinde komşu kültürlerce de benimsenegelmiştir (bkz. s. 320).

Bununla birlikte bazı durumlarda süreç tersine işlemiştir. Kimi zaman kent merkezlerinde bulunan örgütlü bilgi, çevre bölgelerdeki uzmanlaşmış bilgiyle birleşerek yeni icatlara ve uygulamalara yol açmıştır. Bu duruma iyi bir örnek, savaş arabasıdır. Savaş arabası iki tekerlekli yepyeni bir alettir; fren düzeneği olan tekerlekler ile arabacıyla okçuyu taşıyan küçük bir platformun basitçe bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Bu arabanın yapılabilmesi için ahşabın nasıl bükületeceği bilgisi ve buna

uygun ağaca ihtiyaç vardır; böyle ağaçlar genellikle ılıman iklimlerde yetişir. Yanı sıra bozkırlarda yetiştirilen, güçlü ve eğitilebilir atlara gerek duyulur; çeşitli parçalardan oluşan gelişkin düzeyde ok ve yayın keşfi de muhtemelen bu topraklarda olmuştur. Bütün bu unsurlar bir araya gelerek hız ve manevra kabiliyetine dayalı savaşlarda ateş arabalarının kullanılmasını mümkün kılmış, bu da Tunç Çağı saray ve devlet toplumlarının savaş biçimini tamamen değiştirmiştir.

İcatlarla yeniliklerin anatomisi

Bir icadın yapılabilmesi için birkaç koşulun bir araya gelmesi gerekir. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- Yeni ihtiyaçların ortaya çıkması. Örneğin harç ve vergilerin daha verimli bir şekilde hesaplanıp toplanması, ya da ürünlerin kızak ya da yük hayvanlarından daha hızlı bir şekilde taşınması ihtiyacı doğmuş, yazı ve tekerlekli arabalar bu ihtiyaçlar karşısında icat edilmiştir.
- İcat için gerekli unsurların çoğunun hazır olması. Genellikle farklı işlevler için kullanılan ayrı ayrı unsurlar vardır ama bir araya getirildiklerinde elde edilecek güç ya da kullanım yeri henüz tam olarak bilinmemektedir. Örneğin yazı sisteminin keşfinden önce kimi nesnelere ait simgeler dolaşımdadır veya araba kasası kızak olarak zaten kullanılmaktadır.
- Söz konusu alanda uzmanlaşmış bir beynin ya da beyin takımının varlığı. İcat, mevcut unsurların bir araya getirilip kullanılabilmesi için yeni bir formülün bulunmasıyla ve/veya yeni yapıyı mümkün kılacak parçaların bulunup birleştirilmesiyle yapılır. Çömlekçilik ve araba tekeri kullanım bağlamını değiştirerek yapılan buluşlara örnektir. Tekerlek aynı zamanda, pratik bağlamından ayrı olarak simgesel bir bağlamla kullanılmaya da başlanmış, güneşi temsil eden kilden yapılma dinî bir simge olmuştur.

Dolayısıyla icatlar genellikle birçok farklı alanda meydana gelen çok sayıdaki yeniliğin, tarihsel bir sürecin sonucu olarak gerçekleşmektedir. Bu süreçte, gelişen toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar, nihayetinde, var olan yapıların daha iyi kullanılmasını mümkün kılan, hatta daha da ilerleten bir icadı tetiklemektedir. Yani arabalardan önce hem yük hayvanlarını kullanma geleneğinin hem de yolların veya izlerinin olması gerekir. İ.Ö. dördüncü binyıldan beri tekerlek ve katar yavaş yavaş gelişerek bir dizi yeniliğe uğramış, çeşitli icatlarla günümüzün motorlu araçlarına ve trenlerine kadar ulaşılmıştır. Bununla birlikte icatlarla yeniliklerin tarihsel gelişimi kesintilidir. Keşiflere açık dönemlerin arkasından gelenekleri koruyan ve yenilikleri reddeden dönemler ve toplumlar gelmiştir. Bu nedenle tarihsel dinamiklerin yanı sıra, değişime direnme dönemlerini de anlamak için yeniliklerin toplumsal bağlamını ve kültürel anlamını incelemek durumundayız.

İcat ve yeniliklere direnç

Yaratıcılık insanların doğasında vardır, ancak bu, icat ve yeniliklerin her zaman kendiliğinden kabul göreceği anlamına gelmez. Eğer öyle olsaydı toplumsal evrim çok daha hızlı olurdu. Maddi ve teknolojik uygulamaların tümü, işlerin olduğu gibi yürümesini sağlayan alışkanlıklarda gömülü olan toplumsal ve simgesel anlamlarla tescil edilmiştir. Pierre Lemonnier bu çelişkiyi kısa ve öz bir şekilde ifade eder: "Belli bir döneme ya da bir grup insana yakından bakıldığında, insanların sürekli maddi verimlilik ya da sürekli ilerleme mantığına hiç de uygun olmayan teknik davranışlarda bulundukları görülecektir" (1993).

Çoğu zaman da, mevcut toplumsal ve kozmolojik çerçeveye eklemlenemeyen yeniliklere direnç gösterilmiştir. Köklü teknolojik yeniliklerin birçoğu için bu durum geçerlidir. Geç Mezolitik dönemde gelişmiş bir toplum olan Ertebølle Kültürü'nün direnmesi nedeniyle ekonominin genişlemesi Baltık Denizi'nin güneyinde, Neolitik dönemde bin yıl boyunca durmuştur. O bölgede topluluklar çiftçilerden öğrendikleri balta ve il-

kel çömlekçilik gibi birçok yeniliği kendi maddi kültürlerine almış, tarım yapmayı öğrenmişlerdir. Ancak toplumsal ve ekonomik düzenleri bozulmadan sürdüğü için yaşam biçimlerini değiştirmeye istekli değillerdir. Benzer biçimde, demir teknolojisi bozkırda yayılmış olduğu halde, toplumsal saygınlığın oluşması ve korunmasında ve şeflik temelinde tunca dayalı bin yıllık bir örgütlenme ağının olduğu İskandinavya'nın güneyinde, demir teknolojisine birkaç yüzyıl boyunca direnilmiş, bu yönde bir gelişme gerçekleşmemiştir. Nedeni gayet açıktır: Demir yerel olarak bulunup üretilmektedir, dolayısıyla Tunç Çağı toplumunun şeflik yapısını ve saygınlık nesnesi olarak kullanılan tuncun edindiği simgesel ve kozmolojik değeri zayıflatacaktır.

Tüm toplumlarda dıştan gelen yeniliklerin içselleşmesini sağlayan kültürel mekanizmaların olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla bir yenilik (yeni bir alet örneğin) uygulamaya sokulurken yörenin kültürel alışkanlıklarına ve tarzına göre, mesela bazı süslemeler eklenerek, genellikle biçimi değiştirilmektedir. Bu yolla yenilik sanki kendiliğinden olmuş gibi görülecek, daha kolay kabul edilebilecektir. Bu stratejiler tarihöncesi toplumların yenilik ve icatları benimsemede kullandıkları karmaşık yolların bir parçasıdır. Bu da icat ve yeniliklerin benimsenmesinde yayılmanın mı, apayrı bir evrimleşmenin mi rol oynadığı tartışmasını gerektirir.

Bağımsız evrimleşme ve icatlar

Zaman ve yer itibariyle hayli uzak toplumlarda aynı icat ve yeniliklerin birbirlerinden habersiz olarak yapıldığı görülebilmektedir. Çömlekçilik veya balta gibi temel aletlerle hayvanların evcilleştirilmeleri ve tarım, hem Amerika'da hem de Avrupa'da keşfedilmiştir. Keşfedilmelerinden sonra da yayılma süreçleriyle çevreye dağılmıştır. Dolayısıyla belli başlı icat ve yeniliklerin tümü, her biri tarımın bulunuşu ve yayılışından itibaren kendilerine özgü buluş ve teknolojik gelenekleriyle birbirlerinden bağımsız tarihsel gelişmelerin toplumsal evrimine

bağlanır. Birbirlerinden bağımsız bu tarihsel ve evrimsel gelişmeler genellikle Avrasya, Güneydoğu Asya, Güney Amerika ya da Afrika gibi kıtasal alanları ve çok çeşitli karmaşık toplumsal yapıları kapsar. Söz konusu evrimsel gelişmelerin her birindeki toplumlar tarihsel olarak birbirleriyle ilişkilidir ve kimi zaman "büyük gelenekler" olarak adlandırılan temel teknolojik ve toplumsal / kozmolojik özellikleri paylaşırlar.

Bu nedenle tekerlekli araba gibi önemli icatların aynı tarihsel gelişme içinde birden fazla kere icat edilmiş olduklarını göstermek oldukça zordur. Amerika'da olduğu gibi, bazı kıtalarda tekerlekli araba hiçbir zaman keşfedilmemiştir. Buradan yola çıkarak toplumsal karmaşıklığın düzeyi ne olursa olsun insan topluluklarının birbirleriyle evrensel olarak ilişki içinde oldukları ve bu süreçte icat ve yeniliklerin yerel ve bölgesel kültürler arasında aktarıldığı, dönüştürüldüğü ve yeniden tanımlandığı sonucuna varabiliriz.

Önerilen kaynaklar

Tarihöncesine ait icat ve yenilikler üzerine yazılmış metinler şaşırtıcı derecede azdır. Bazı temel kitaplar aşağıda verilmiştir:

Lemonnier, P. (der.) 1993. *Tecnological Choices. Transformation in Material Cultures since the Neolithic*. Londra:Routledge. [Özellikle bkz. Lemonnier'in yazdığı önsöz ile Pierre Pétrequin'in "Kuzey Rüzgârı, Güney Rüzgârı. Jura Dağları'nda Kullanılan Neolitik Teknikler, İ.Ö. 3700-2400" adlı makalesi.]

Odner, K. 2000. *Tradition and Transmission. Bantu, Indo-European and Circumpolar Great Traditons*. Bergen Studies in Social Anthropology. Bergen: Norse Publications. ["Büyük geleneklerin" kalıcılıkları üzerine bir eser.]

Piggott, S. 1983. *The Earliest Wheeled Transport. From the Atlantic Coast to the Caspian Sea*. Londra: Thames and Hudson. [Tekerlekli araba hakkında yazılmış en iyi bilgi kaynağı.]

Renfrew, C. 1984. *Approaches to Social Archaeology*. Edinburgh: Edinburgh University Press. [Özellikle kabul ve uyum süreci bağlamında yenilikler üzerinde duran "Keşiflerin Anatomisi" adlı makaleye bakılabilir.]

Van der Leeuw, S. E. ile Torrence, R. (der.) 1989. *What's New? A Closer Look at the Process of Innovation*. Londra: Unwin Hyman. [Özellikle bkz. M.L. Stig Sørensen'in yazdığı "Yeniliği Önemsememek - Değişimi Reddetmek: İ.Ö. 800-500'de İskandinav Toplumlarının Dönüşümünde Demirin ve Dış Etkenlerin Rolü" adlı makale.]

KRISTIAN KRISTIANSEN

YERLİ ARKEOLOJİLERİ

Yerli arkeolojisi ilk bakışta İlk Ülkeler'in ya da İlk Halklar'ın – Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda veya Güney Amerika'nın yerlerinden edilmiş yerlileri– yaptığı arkeoloji olarak anlaşıldığı için, oldukça belirsiz bir alandır. Bununla birlikte en ilginç arkeolojik araştırmaların birçoğu, çoğu Avrupa kökenli arkeologlarca ama yerli halkların katılımıyla ve hiçbir arkeolojik eğitim almamış insanlarla sıkı bir işbirliği içinde yürütülmüş bu çalışmalardır. Eleştirel bir bakışla açıklamaya çalışacağım yerli arkeolojisi kavramı, arkeolojiye halkın katılımı şeklindeki daha genel bir konuyla da örtüşmektedir.

> Kendi dilimde adım Gökgürültüsü Kuşu Kadını anlamına gelen Bine-si-ikwe'dir. Ben bir Anishinabe'yim, Leech Gölü Rezerv Alanı ve Minnesota Chippewa Kabilesi üyesiyim. Bana Anishinabe halkının Dünya'nın Bekçisi olduğu öğretildi, ben de Anishinabe insanı olarak suyu ve toprağı ve bunlarla ilgili her şeyi korumakla sorumluyum. Ayrıca kültürel alışkanlıklarımı korumaktan da sorumlu olduğuma inanıyorum.
>
> (Kluth ve Munnell 1977: 117)

Yukarıdaki alıntı Avrupalı, ismi Kathy Munnell olan bir kadın tarafından yazılmış, Amerikan arkeolojisinde Amerikan Yerlileri'nin rolünü ve arkeolojik verilere kendi halkının nasıl katkıda bulunabileceğini tartışan bir makaleden. Kathy, torununun arkeolog olmakta kararlı olduğunu söyleyerek bitiriyor yazısını. Ona göre, Anishinable topraklarında en iyi arkeolojiyi

torunu yapabilir, çünkü oradaki kültürel malzemeye hak ettiği saygıyı duyacak kişi ancak bir yerli olabilir, ama aynı zamanda arkeolojik malzemeyi bulup çıkarabilecek ve yorumlayabilecek olan da ancak eğitimli bir arkeologtur.

Arkeolojinin başlangıç mitlerinden biri, profesyonel arkeolojinin, 19. yüzyıldaki geçmişe dair bilimsel görüşlerin zaferiyle biten bilim ile din arasındaki savaştan doğduğu yönündedir. Bu nedenle 20. yüzyılın sonlarında kültürel geleneklerine ruhani bir bağlılık duyan Kathy Munnell gibi araştırmacılar tarafından Hıristiyan olmasa bile dinsel görüşler üzerinden eleştirel yaklaşılması birçok arkeologda şaşkınlık yaratmıştır. Hatta ilk başlarda bu tartışmaların kutuplaşmaya yol açtığı, 19. yüzyıldaki evrimcilerle kilise arasındaki çatışmalara geri dönüldüğü düşünülmüştür. Tartışmalar, hem arkeolojide köklü değişimlerin olduğu, hem de İlk Halklar'a kendi toprakları ve kültürel mirasları üzerinde daha fazla denetim hakkı tanıyan yeni ve önemli yasaların çıktığı döneme rastlamaktadır.

Bu yasalardan en etkilisi ABD'de çıkarılmış olan 1990 tarihli Amerikan Yerlileri'ne Ait Mezarların Korunması ve İadesi Antlaşması'dır (NAGPRA-*Native American Graves and Protection and Repatriation Act* olarak bilinen 101-601 sayılı Kamu Yasası). Antlaşmanın adından da anlaşılacağı üzere asıl konu –Beyazlar için fazlasıyla uzak bir konu olmakla birlikte– insan kemikleri ve bedenleri üzerindeki haklardır. NAGPRA'dan sonra iskelet kalıntılarının ya da kimi buluntuların iadesini istemek kültürel bir hak olarak tanınmıştır. Antlaşma'da bu hak şöyle tarif edilmektedir: "Günümüzde yaşayan bir Kızılderili kabilesi ya da Hawaii Yerlileri tarafından kurulmuş bir örgüt, eskiden yaşamış bir grupla arasında tarihsel veya tarihöncesinden kalan ve izi sürülebilen ortak bir ilişki olduğunu ortaya koyduğunda". Yasada, günümüzdeki gruplar ve iddia edilenler konusunda sorunlar vardır. İddiaları kabul görecek üç grup tanımlanmıştır: aynı soydan gelenler, kabile üyeleri ve Amerikan Yerlisi olduğunu iddia eden öteki birey ve gruplar. Aynı soydan gelenler bu konularda genetik mirasın önemini vurgular şekilde kanunla hak sahibi kabul edilmişlerdir. NAGPRA kültürel ilişki-

nin makul kanıtının coğrafi, şecereye dayalı, biyolojik, arkeolojik, antropolojik, dilsel, folklorik ve tarihsel bilgi olabileceğini kabul etmiştir. NAGPRA, Federal hükümetten fon alan bütün kurumlardan ellerindeki Amerikan Yerlileri'ne ait bütün unsurların bir envanterini çıkarmalarını ve bunları kabilelerin incelemesine açmalarını (ulusal veri listesi: http://www.cast.uark.edu/other/nps/nagpra/nagpra.html) istemiştir. Böylece yerli gruplar kendi müzelerinde ya da istedikleri yerlerde sergilemek üzere kültürlerine ait malzemenin iadesini talep edebilmişlerdir. NAGPRA'nın ilk yıllarındaki tartışmalar dünyanın çeşitli yerlerinde de yapılmış, en zorlu geçenleri de insan kalıntılarının iadesi konusunda olmuştur. Fizik antropologlar ile arkeologlar eski insan kalıntılarının hem küresel hem de bölgesel anlamda insan evrimine dair bilgileri içerdiği için tüm insanlığı ilgilendirdiği yönünde görüşlere sahiptirler, ancak birçoğu daha yakın zamana dayalı kültürel yakınlıklarda (özellikle ismiyle bilinenlerde) durumun özel olduğundan ve elbette bunların iade edilmesi gerektiğinden yanadır. Amerikan Yerli grupları ise insan kalıntılarının yaşına bakılmaksızın tümünün bugün orada yaşamakta olan insanların ataları olduğunu, dolayısıyla geldikleri topraklara, Yerlilere verilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Üzerinde anlaşmaya en zor varılan konu ise 1996 Temmuzu'nda Kennewick, Washington'daki McNary Barajı'nın kurulduğu, Columbia Nehri üzerindeki Wallula gölünün dibinde bulunan "Kennewick Adamı" ya da "Eski İnsan" olarak adlandırılmış vakadır. Bu iskelet günümüzden yaklaşık 9500 yıl öncesine tarihlenmiştir. Yani hiç kuşkuya yer vermeksizin Kolomb öncesine aittir ve Beyaz değildir, iskeletin biyolojik ya da kültürel olarak günümüz kabilelerine bağlanıp bağlanamayacağı tartışmalıdır. Sözlü tarihlerine dayanarak 10.000 yıl öncesine uzandıklarını iddia eden yerel kabile grupları onay vermedikleri için fizik antropologların kısa bir incelemesinden sonra, Amerikan Ordusu Mühendisler Birliği tarafından kendilerine teslim edilen kemiklerin denetimini almışlardır. Fizikî antropologlar yaptıkları kısa inceleme sonunda neredeyse tam bir

iskelet oluşturan bu kemiklerin Polinezyalılara ya da Asyalılara yakın olduğunu, yani günümüz Amerikan Yerli çeşitliliğinin dışında kaldığını ileri sürmüşler, bu durum yerel grupların yakınlık iddialarında kuşkuya yol açmıştır. Yasalar önünde verilen savaş günümüzde de sürmektedir; nihai sonucun yıllar sonra Yüksek Mahkeme'nin vereceği kararla alınacağı umuluyor.* Britanya'daysa devletçe kurulmuş bir Çalışma Grubu müze ve üniversitelerde tutulan ve muhtemelen yüzde 10'undan azı İlk Halklar'a ait olan (büyük çoğunluğu Britanya'da yapılmış arkeolojik kazılardan gelme ve menşei bilinen) kabaca 60.000 parçadan oluşan insan kalıntısıyla ilgili yasal ve etik konuları araştırmaktadır. Fizikî antropologlar geliştirilmiş birçok yeni DNA ve izotop analiz tekniğinin eski şecereler ve beslenme şekli hakkında yeni bilgiler verebileceğine işaret etmektedirler. İlk Halklar kemiklerin çoğunun hiçbir yere danışılmadan ve hiçbir kimseden izin alınmadan götürüldüğünü, çoğunun hiçbir zaman incelenmediğini söyleyerek buna karşı çıkmaktadırlar. İnsan kalıntılarıyla ilgili tartışmalar bu kadar kutuplaşmış ve alevlenmiş olmakla birlikte, uzlaşma ve diyalog örnekleri de yok değildir.

Örneğin, arkeologlarla yerel halk arasında amaç, yöntem, çözümleme şekilleri ve kazılarda çıkan malzemenin nihai düzenlemesi hakkında bir dizi antlaşmanın yapıldığı "antlaşmalı arkeoloji" anlayışı gelişmiştir (Zimmerman 1997). Böylece arkeologlar eskiye dair bilginin her yerle ve herkesle ilgisi olabileceğini kabul eden genel ve liberal görüşten ayrılıp, tarihi, kültüre özgü olarak kavrayan ve asıl tartışılması gerekenleri ortaya koyan, daha yerelci görüşleri benimsemeye başlamışlardır. Çokseslilik ve geçmişe dair farklı okumalara vurgu yapan post süreçselci arkeolojinin (bkz. s. 227) etkisiyle bugün arkeologlar dünyanın birçok yerinde akademi dışı görüşlere daha olumlu bakmaktdırlar.

Yerli arkeolojisi aslında yerli teriminden kaynaklı olarak tanımla ilgili bir sorun yaşamaktadır. Yerli, yerel olan mıdır, yok-

(*) Şubat 2004'te Yüksek Mahkeme Kennewick Adamı'nın Amerikan Yerli gruplarla bir bağı olmadığına, bilimsel çalışmaların devamına karar vermiştir – ç.n.

sa Batılı olmayan anlamına gelen, sömürgecilik sonrasına ait bir kısaltma mıdır? Böyle bir sınıflandırmaya Batılı olmayan Çinli ya da Japon arkeologları dahil etmek saçma olacaktır. Zimbabve arkeolojisinin Batı'da eğitilmiş Zimbabvelilerce yapılması önemsenmeli midir? Zimbabve gibi yerlerde yürütülen arkeolojik çalışmaların çoğu, Cecil Rhodes'a ait, "Büyük Zimbabve Afrikalılarca kurulamayacak kadar karmaşıktır" (Pikirayi 2001), türü sömürgeci basmakalıp önyargıların üstesinden gelmek için yapılmaktadır.

Yerli arkeolojisinin en ilginç yönlerinden biri, Britanya gibi yerlerde yerel toplulukların çalışmalara katılımıdır. Norfolk'un kuzey kıyısında bulunan ve İ.Ö. 2050'lere tarihlenen, tersine çevrilmiş bir ağaç gövdesinin etrafını saran halka şeklindeki ağaç direklerden oluşmuş Deniz Kıyısındaki Holme'de bulunan Deniz Anıtı'nın (Seahenge on Holme-next-the-Sea), koruma altına alınması amacıyla ortaya çıkarılıp yerinden edilmesi, büyük tartışmalara yol açmıştır. Yapının yerinden kaldırılmasındaki arkeolojik iddia koruma altına almaktır: Kumsaldaki aşınma, sonunda kurumaya ve bu nadir anıtın bozulmasına yol açacaktır. Ayrıca direklerin çıkarılması ahşap işçiliği tekniklerinin bilimsel incelemesine olanak sağlamıştır (öyle ki, kütükleri kesmek için üç düzine kadar farklı bakır alaşımından yapılmış balta ve keser kullanıldığı saptanmıştır). Son bir neden de, yöreye gelen çok sayıda ziyaretçi tarafından rahatsız edilen göçmen kuşlar için çok kırılgan olan doğal ortamın korunmasıdır (1999 Mayısı'nda kazı alanı 19.000 kişi tarafından ziyaret edilmiştir). Öte yandan yerel halk ile, o kadar yerel olmasalar da, yeni Paganlarla Druidler kazılara karşı çıkmışlar, özellikle de direklerin kaldırılmasına. Kazı yapılırken çeşitli gruplar alanı işgal edip çalışmaları engellemeye çalışmışlar; protestolar arkeoloji konulu *Time Team* [Zaman Timi] adlı popüler televizyon programında genişçe yer almıştır. Yerel halk aslında çalışmalara karşı değildir (hatta çoğu taraftardır) ama çok sayıda insan kazılardan önce yöreyi ilgilendiren konularda yeteri kadar tartışılmadığını düşünmektedir. Yeni Paganlarsa kadim bir yerin kutsallığının bozulmasını istememişlerdir. Kütükler ha-

len Peterborough'daki Flag Fen'de koruma ve inceleme altında bulunmaktadır; aralarında yerel konseyler ve İngiliz Mirası gibi resmî kurumların da olduğu, yanı sıra yerel halk ile yeni Pagan topluluğunun katıldığı çeşitli merciler arasındaki pazarlıklar sürmektedir. Sonucun ne olacağı ve kütüklerin nereye konulacağı henüz bilinmemektedir (Miles 2001).*

Yerli arkeolojisi, arkeologlarla arkeolojiyle ilgilenen yerel halk arasında çeşitli ilişkilerin doğmasına yol açmıştır. Kurulan ilişkiler her zaman uyumlu ve kolay olmamıştır, ama bu, hem arkeologlar hem de geçmişle ilgilenen herkes tarafından sorundan çok, çeşitli fırsatların doğabileceği bir durum olarak yorumlanmalıdır. Söz konusu fırsatlar şimdiden iki alanda doğmuştur bile. İlki, arkeologlarla yerinden edilmiş İlk Halklar arasındaki ilişkiler geçmişin kültürel mirası ve iddiaların siyasi önemi üzerinde çeşitli müzakerelerin yapılmasını sağlamıştır. Dünyanın birçok yerinde toprak iddiaları ve eski kültürlerin yeniden canlandırılması, söz konusu yere ilişkin bağın sürekliliğini ve eskiye dayalı kültürel ilişkiyi gösterebilme başarısına dayandırılır. Dolayısıyla arkeolojinin burada oynayabileceği rol çok açıktır ve arkeologlar bu tür siyasi iddialar karşısındaki tutumlarına çok dikkat etmelidirler. Çalışmalarının siyasi boyutunun farkında olmalarının yanı sıra, arkeologlardan tarihsel devamlılığın ve değişim dönemlerinin özelliklerine ve tarih yazımının kaynaklarına dair temel kuramsal sorunlara dikkat etmeleri istenir. Arkeologlar 10.000 yıl öncesini anlatan sözlü tarihlere dayalı iddiaları ne kadar ciddiye alacaklardır; ayrıca sözlü tarih arkeolojik buluntulara ne gibi katkılarda bulunabilir? Her yerde açıkça görülen değişim karşısında kültürel sürekliliği kanıtlayacak olan nedir? Bu konuda biyolojik miras, toprakla kurulmuş ruhani bağlar ve buluntulardaki süreklilik ve değişim gibi çok çeşitli unsurdan hangilerine ağırlık verilecektir? Geçmişe dair anlatılar doğru olmak için kanıtlanmalı mıdır? Bu soruların hiçbiri yanıtlaması kolay şeyler değildir.

(*) Flag Fen'de, ardından Portsmouth'da yıllar süren koruma çalışmalarından sonra bulunduğu yerin yakınlarında, King's Lynn'deki Lynn müzesine konan baştan yaratılmış Deniz Anıtı 2008'de izleyicilerin ziyaretine açılmış – ç.n.

Arkeologlar geçmişi anlamak konusunda çeşitli iddialar karşısında her zaman kuşkucu olmuşlardır; kuşkucu olmak sağlıklıdır, ancak ne bakış açımızı, ne de birlikte çalışmaya gönüllü insanları kısıtlamaya kalkışılmalıdır. Kamu tarafından desteklenen bir disiplin olan arkeolojinin kamuyla olan bağını ve ilişkilerini ciddiye alması şarttır.

İleri okuma

Biolsi, T. ve Zimmermann, L.J. (der.) 1997. *Indians and Anthropologists. Vine Deloria Jr. and the Critigue of Anthropology*. Tuscon: University of Arizona Press.

Deloria, V. 1970. *Custer Died for your Sins: An Indian Manifesto*. New York: Avon.

Kluth, R. ve Munnell, K. 1997. "The Integration of Tradition and Scientific Knowledge on the Leech Lake Reservation," s. 112-19 (N. Swidler, K.E. Dongoske, R. Anyon ve A. S. Downer, der.) *Native Americans and Archaeologists: Stepping Stones to Common Ground*. Walnut Creek, Calif.: Alta Mira Press.

Miles, D. 2001. "Ramsar Designation and the Case of Seahenge," s. 157-64 (B. Coles ve A. Oliver, der.) *The Heritage Management of Wetlands*. Exeter: Short Run Press.

Pikirayi, I. 2001. *The Zimbabwe Culture: Origins and Decline of Southern Zambezi and States*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.

Swidler, N., Dongoske, K.E., Anyon, R. ve Downer, A. (der.) 1997. *Native Americans and Archaeologists: Stepping Stones to Common Grounds*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.

Trigger, B.G. 1985. *Natives and Newcomers. Canada's 'Heroic Age' Reconsidered*. Kingston: McGill-Queen's University Press.

Zimmerman, L. 1997. "Remythologising the Relationship between Indians and Archaeologists." s. 44-56 (N. Swidler, K.E. Dongoske, R. Anyon ve A. S. Downer, der.) *Native Americans and Archaeologists: Stepping Stones to Common Grounds*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.

CHRIS GOSDEN

YÜZEY ARAŞTIRMASI

Arkeologların karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, belirli bir yerde eskiden yaşamış insanlardan günümüze kalmış kanıtlarına eksiksiz biçimde nasıl ulaşılacağı ve bu işin etkin ve hatasız bir şekilde nasıl yapılacağı konusudur. Ayrıntılı bir şekilde araştırılmaya başlanmasından önce sit alanlarının keşfedilmesi gerekir (örneğin kazı yapılarak – bkz. s. 179), ancak keşfedildikten sonra, bunların çok küçük bir bölümünün büyük kent merkezleri ya da Teotihuacán veya Stonehenge gibi göz kamaştıran anıtlar oldukları anlaşılır. İnsanın geçmişine dair bulguların çoğu, sayıları oldukça fazla olan önemsiz, küçük ve kısa ömürlü sit alanlarından, ayrıca yüzeyde ya da toprağa gömülü dolgularda bulunan sayısız yapı, şekil ve buluntudan elde edilmiştir. Araziye dağılmış arkeolojik kaynakların her türünü dikkate almadığımız sürece geçmişe dair her kurgu büyük ölçüde eksik kalacak, etrafındaki daha geniş alanı ele almadığımız sürece merkezde bulunan sit alanlarının oynadıkları ekonomik, siyasi ya da ideolojik rolleri tam manasıyla anlamış olmayacağız. Bölgesel ölçekte bilgi toplamanın birincil yöntemi yüzey araştırmasıdır; arkeologlar yüzey araştırmasıyla, bir iki sit alanından elde edemeyecekleri zenginlikte ve araştırmak istedikleri konuları şekillendirecek düzeyde belge bulabilirler (Ammerman 1981).

Yürüyerek yapılan araştırma –arazi yürüyüşü ya da arkeolojik keşif de denir– genellikle bir ya da daha fazla araştırma ekibinin sistemli bir şekilde arazide dolaşarak yüzeyi dikkatle taramalarını kapsar (kimi yerlerde dört çeker arabalar ya da tekneler kullanmak zorunlu olur, bu durumda ayrıntıdan yoksun kalınması kaçınılmazdır). "Alan araştırması/keşif", belli bir sit alanının özelliklerini saptamak amacıyla uygun aletler kullanarak denetlenebilir bir ızgara sistemi (grid) oluşturacak şekilde noktalar belirlemek ve yerleşim yerinin haritasını çıkarmak işlemine de denilmektedir (oysa buna arazi etüt çalışması demek daha uygundur); eğer keşfin yanı sıra denetimli malzeme toplama işi de yapılıyorsa, bu ça-

lışmalar "geniş alan araştırması" ya da "kent araştırması" olarak adlandırılmaktadır.* Arazi ölçümü, donanımlı ve bilgili arkeologların yorulmak bilmeyen ayaklarına ve keskin gözlerine ihtiyaç duyar, bununla birlikte sit alanlarının tespitinde artık yaygınca kullanılan yararlı birçok teknik geliştirilmiştir: uzay görüntüleri, hava fotoğrafları ve sayısız (yer ve yamaç taramalı radarlar, direnç ölçüm etüdü, manyetometrik inceleme gibi) jeofizik yöntemin de söz konusu olduğu çeşitli uzaktan algılayıcı teknolojiler mevcuttur. Suya dalabilen robotlar ve başka türden robotsu aletler gibi ileri teknolojiler sayesinde su altındaki arkeolojik kaynakları ayrıntı ve kesinlik açısından karasal etüdlerle karşılaştırılabilecek düzeyde bölgesel olarak araştırmak mümkün olmaktadır.

Arkeolojik sit alanlarının –Homeros'da geçen Truva örneğindeki gibi bilinen yerlerin, ya da kazı yapmaya elverişli ve "verimli" görülen sit alanlarının– aranıp bulunmasının tarihi, Batı dünyasında oldukça geriye gider. Modern araştırma tekniklerinin kullanımı ise II. Dünya Savaşı öncesinde Birleşik Devletler'de yapılmış nehir yatağı araştırmalarıyla başlamıştır; Gordon Willey'nin 1940'larda Peru'daki Virú Vadisi araştırması, bölgesel yerleşim örüntüsünü belirlemek amacıyla yapılmış ilk proje olarak anılır.** Araştırmanın başarısı, arkeolojik kalıntıların iyi korunduğu bir çevre sayesinde beklendiği gibi yüksek olmuş, arazinin dik yokuşlu ve yoğun bir bitki örtüsüyle kaplı olması bile ciddi ulaşım sorunları yaratmamıştır. Nitekim Mezopotamya, Akdeniz'deki birçok bölge, And dağlarının kıyı şeridi, Mezoamerika'daki yüksek platolar ve Amerika'nın güneybatısı saha araştırması için en etkili ve verimli alanlar olmuştur. Dünyanın birçok yerinde 1970'lerle 80'ler boyunca büyük

(*) Örneğin bkz. A. M. Snodgrass ve J. L. Bintliff (1988) "Mediterranean Survey and the City," *Antiquity* 62: 57-71 ve (1991) "Surveying Ancient Cities," *Scientific American* 264 (3): 88-93.

(**) G. R. Willey (1953) *Prehistoric Settlement Patterns in the Virú Valley, Peru* (Bulletin 155), Washington, DC: Smithsonian Institution Bureau of American Ethnology; (1999) "The Virú Valley Project and Settlement Archaeology: Some Reminiscences and Contemporary Comments," s. 9-11 (B. Billman ve G. Feinman, der.) *Settlement Pattern Studies in the Americas: Fifty Years since Virú*, Washington, DC: Smithsonian Instituttion Press.

ölçekli ve yoğun birçok yüzey araştırması yapılmış, bunda Yeni Arkeoloji'nin (bkz. s. 267) soruna yönelik bölgesel bakış açısını benimseyen, örneklemeyi ve kazıya alternatif olarak yüzey araştırmasını öne çıkaran yaklaşımı, ayrıca yerleşim arkeolojisinin sağladığı uzun dönemli çalışma olanağı vurgusu büyük rol oynamıştır.

Araştırma yapılmak üzere hedeflenen alanının sınırları çoğu zaman merak edilen konu ya da konular dizisi tarafından belirlenir. Bu yer (örneğin bir ada ya da bir nehir vadisi gibi) yalnızca coğrafi ya da çevresel unsurlara ya da (Yunan site devletinin hâkimiyetindeki topraklar veya Maya merkezini besleyen alan gibi) sosyo-ekonomik ve siyasi kaygılarla seçilebilir. Giderek, araştırma alanlarının şeklini ve büyüklüğünü kültürel kaynak yönetimi (CRM) ya da "kurtarma arkeolojisi" belirlemeye başlamıştır; ayrıca, boru hatları, otoyollar veya iletim hattı koridorları boyunca aceleyle yürütülen araştırmalarda bile, birçok konuya ışık tutacak değerli bilgiler elde edilmektedir.

Bütün yüzey araştırmalarında en önemli konulardan biri araştırılması hedeflenen bölgeyi örnekleme sorunudur. 1970'lerle 80'lerde karesel alan birimleri ya da kesit ölçümleri gibi yöntemlere başvurup incelenen bölgenin istatistiksel açıdan temsili olabilecek küçük bir örneğinin araştırılmasını içeren çalışmalar yaygın biçimde desteklenmiştir (bkz. Judge vd. 1975). İzleyen araştırmalar bu türden olasılık şemalarının iyi nitelikli ve az maliyetli veri sağlamaları durumunda yararlı olduklarını göstermiştir. Bir tarafta normal dağılmamış örneklem istatistiğinden bölgesel nüfus rakamlarını tahmin etmek gibi ciddi sorunlar çıkmış, öte taraftan giderek anlaşılmıştır ki, veri toplama koşulları verilerin niteliğini ve güvenilirliğini çok etkilemektedir: Örneğin her bir araştırma biriminin hangi yoğunlukta incelendiği; hava koşullarının ve ışık durumunun, ya da sahada yürüyenlerin yorgunluk ve deneyim durumlarının etkisi; yağmur, bitki örtüsü veya yapılan tarım gibi olgular; mevsimsel ve yıllar arasında yaşanan dalgalanmalar yüzünden ortaya çıkan ya da ortadan kaybolan arkeolojik kalıntılar; bütün bunlar yanlış sonuçlara yol açabilmektedir. Bu sorunlar karşısında aynı bölgenin tek-

rar tekrar etüd edilmesi* önerilmiştir; ancak bu da çoğu durumda hem uygulanamaz hem de üstesinden gelinemeyecek kadar maliyetli bir seçenektir. Başka bir öneri ise arkeologların Fish ve Kowalewski'nin (1990) "tam kapsamlı araştırma" dedikleri şekilde çalışmaları olmuştur: yani alanın yüzde yüzünü kapsamasa bile, çalışılan kısmın kesintisiz etüd edilmesi (zira, "yüksek yoğunluklu" araştırmalarda bile arkeologlar birbirlerinden 10-15 metre kadar bir mesafeyle çalışırlar ve dolayısıyla aralarında incelenmemiş oldukça geniş bir alan kalır). Elbette hiçbir araştırmanın "tam" olduğu iddia edilemez, bu nedenle de her projenin yürütüldüğü koşulların mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir biçimde açıklanması gerekir.

Schiffer vd. (1978) tarafından kaleme alınmış klasik bir makalede, kısa ve öz bir şekilde arkeoloğun denetleme gücünün olmadığı ama her araştırma projesinin sonucunu büyük ölçüde etkileyen önemli değişkenler tartışılmıştır: bölge kapsamında arkeolojik olguların bolluğu, mekan içindeki dağılımları ve yaygınlıkları ile bunların görülebilir ve ulaşılabilir olmaları. Arkeoloğun denetleyebileceği tek şey, verili alanın elden geçirilmesi için harcanan zaman miktarı ile harcanan birim çaba başına toplanan bilgi cinsinden ölçülen yoğunluktur (ne yazık ki çok az araştırma projesinde bunların kesin kayıtları tutulur). Belli bir bölgenin yeterli düzeyde elden geçirilmesi için ne kadar vaktin gerektiği çoğunlukla bölgenin yerleşim tarihine (dolayısıyla da arkeolojik bulgu zenginliğine), bulguların iyi durumda korunmasını sağlayan jeolojik unsurlara ve etüd sırasında buluntuların toplanıp toplanamayacaklarına, yani yerinde bırakılarak incelenmelerini gerektiren (resmî izin alınması gerekebilir) nesnelerin olup olmamasına bağlıdır.

Araştırmaların tümü "sit alanları"nı temel gözlem ya da veri toplama birimi olarak almak durumunda değildir; yüzey kalıntıları –bol buluntunun bulunabileceği önemli mimari yapılardan, küçük, dağınık, geniş bir alana serpilmiş çanak çömlek ya da yontulmuş taşlardan hatta tek başına bulunan yapıntı ve

(*) A. J. Ammerman ve M. W. Feldman (1978) "Replicated Collection of Site Surfaces," *American Antiquity* 43: 734-40.

parçalara kadar– çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Bir sit alanının nasıl tanımlanması ve sınırlarının nasıl belirlenmesi gerektiği sorusuyla karşılaşan bazı arkeologlar (örn. Ebert 1992), bir bölgedeki ana birimin tekil buluntu olarak kabul edildiği ve "sit alanı olmayan" şeklinde ifade edilen yaklaşımı benimsemişlerdir. Alandaki verileri hızlı ve kesinliği yüksek biçimde kayıt altına alan GPS (Coğrafi Konumlama Sistemleri) ve bu bilgiyi çizimle gösterip işleyebilen GIS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) gibi buluşlar sayesinde, tarihin çeşitli dönemlerindeki arazi kullanımını ve yerleşim örüntülerini temsilen, yapıntıların yoğunluk, sınır ve bir aradalıkları üzerinde deneylerin yapılması mümkün hale gelmiştir.

Yönteme özgü bir durum olarak, yüzey araştırmasının verileri genellikle tarihin birçok çağını aşar. Kazı yapan kişi belirli tarz ve yaştaki bir sit alanını (örneğin Geç Roma dönemine ait bir villayı) ortaya çıkarmaya çalışır, oysa saha araştırmacısı bir an dün atılmış bir çöpe, ardından Paleolitik bir taş yongasına rastlayabilmektedir, ki bu onun için hem lehte hem de aleyhte bir durumdur. Hem yüzeyde bulunan buluntuların çoğunlukla çok sayıda olmaları yüzünden, hem de farklı farklı dönemlerden kalmış olabilecekleri için, yüzey araştırması yapan arkeoloğun incelediği alandaki maddesel kültürün beklemediği şekilde geniş bir yelpazeden olabileceğini bilmesi, değilse yüzey buluntularının tarih ve işlevlerini belirlemek üzere yardımcı olacak bir uzmanla çalışması gerekir. Öte yandan araştırmada bulunan kanıtların çoğunun diakronik (çok dönemli) nitelikte olmaları çeşitli dönemlerde geçirilmiş değişimleri incelemek açısından çok uygun bir durumdur; bunlar "uzun dönemli tarih" yazımlarına temel oluşturan arazi kullanım arkeolojisi içeren projeler için en verimli çalışmalardır.

Önerilen kaynaklar

Adams, R. McC. 1981. *Heartland of Cities: Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates.* Chicago: University of Chicago Press. [Mezopotamya'da yapılmış yüzey araştırmala-

rından edinilmiş bilgiler sunan ve bölgedeki siyasi örgütlenmenin evrimini ortaya koymak ve açıklamak için bu bilgileri kullanan dikkat çekici bir çalışma.]

Alcock, S. E. ve Cherry, J. F. (der.) 2004. *Side-by-Side Survey: Comparative Regional Studies in the Mediterranean World.* Oxford: Oxbow. [Birbirlerinden çok farklı araştırma projelerinden gelen verilerle ilgili sorunlar ve karşılaştırılabilme olasılıkları; ve geçmişin makro-bölgesel ölçekte resmini çıkarmak üzere bu verilerin birleştirilmesinin öneminin tartışıldığı bir derleme.]

Ammerman, A. J. 1981. "Surveys and Archaeological Research." *Annual Review of Anthropology* 10: 63-88. [Yüzey araştırmalarının neden yalnızca kazı yapmak için bir başlangıç olmadığını, önemli arkeolojik ve antropolojik araştırma konularına uygun ve başka hiçbir kaynaktan edinilemeyecek düzeyde bilgi sağladığını anlatan değerli bir makale.]

Given, M. ve Knapp, A. B. (der.) 2003. *The Sydney Cyprus Survey Project: Social Approaches to Regional Archaeological Survey.* Los Angeles: The Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles. [Kıbrıs'taki Trodos Dağları'nın eteklerinde yapılan yüksek yoğunluklu yüzey araştırmasının yayınlanan sonuç raporu; bölgesel arazi çalışması projelerinde kullanılan kuram ve yöntemlere dair güncel bir örnek.]

Manning, E. B. 2002. *Archaeological Survey. Manuals in Archaeological Method, Theory, and Technique.* New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers. [Özellikle Kuzey Amerika'da yürütülmüş yüzey araştırmalarında benimsenmiş, ağırlıklı olarak örnekleme ve istatistik yöntemlerini içeren çeşitli yaklaşımlara dair kullanışlı bir rehber.]

Plog, S., Plog, F. ve Wait, W. 1978. "Decision Making in Modern Surveys," s. 383-421 (M. B. Schiffer, der.) *Advances in Archaeological Method and Theory*, cilt 1. New York: Academic Press. [Bir araştırmanın proje alanı içerisinde kalan arkeolojik olguların çeşitliliğini tam olarak belirlemedeki başarısını kimi nesnel konulardaki kararların nasıl etkilediğini tartışan bir makale.]

Richards, J. C. 1990. *The Stonehenge Environs Project* Londra: English Heritage. [Zaten iyi tanınan bir anıt hakkındaki fikirlerimize bölgesel yüzey araştırması bakış açısının ne tür yenilikler katacağını gösteren, Stonehenge etrafındaki arazide bulunan sit alanları, anıtlar, mezarlar ve başka arkeolojik kalıntıların yerini saptamak ve kayıt altına almak için yürütülmüş proje.]

Schiffer, M. B., Sullivan, A. P. ve Klinger, T. C. 1978. "The Design of Archaeological Surveys." *World Archaeology* 10: 1-28. [Arkeolojik olgular,

arkeolojik araştırmanın veri gereksinmeleri ve arkeolojik yüzey araştırmasının tasarlanması gibi konuların birbirleriyle ilişkisi üzerine aydınlatıcı bir tartışma.]

İleri okuma

Cherry, J. F. 2003. "Archaeology beyond the Site: Regional Survey and its Future," s. 137-59 (J. K. Papadopoulos ve R. M. Leventhal, der.) *Theoroy and Practice in Mediterranean Archaeology: Old World and New World Perspectives*. Los Angeles: The Cotsen Institute of Archaeology at UCLA.

Ebert, J. I. 1992. *Distributional Archaeology*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

Fish, S. K. ve Kowalewski, S. A. (der.) 1990. *The Archaeology of Regions: The Case for Full-Coverage Survey*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.

Judge, W. J., Ebert, J. I. ve Hitchcock, R. K. 1975. "Sampling in Regional Archaeological Survey," s. 82-123 (J.W. Mueller, der.) *Sampling in Archaeology*. Tucson: University of Arizona Press.

Renfrew, C. ve Bahn, P. 2004. *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*, 4. baskı. Londra: Thames and Hudson (3. Bölüm, "Where?" Survey and Excavation of Sites and Features).

Sanders, W. T., Parsons, J. R. ve Santley, R. S. 1979. *The Basin of Mexico: Ecological Processes in the Evolution of a Civilization*. New York: Academic Press.

Sullivan, A. P., III (der.) 1998. *Surface Archaeology*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

JOHN F. CHERRY

ZAMANA DAİR KAVRAMLAR

İnsanlık tarihinin uzun ve derin geçmişinin arkeolojik incelemeler ve tarihlendirme yöntemleriyle ortaya konmuş olmasını birçok arkeolog bir erdem olarak görür. Örneğin, her ikisi de 20. yüzyılın büyük tarihöncesi uzmanı olan Gordon Childe (bkz. s. 62) ile Grahame Clark, tarihöncesini insanlığın ge-

lişiminde yaşanmış büyük olayları ve yönelimleri küçük ölçekli kişi biyografilerinin veya tarihsel belgelerin ayrıntılarıyla gölgelenmeden aydınlatan bir araç olarak görmüşlerdir. Eric Higgs geliştirdiği Paleoekonomik yaklaşımda (ki, insanlığın uzun gelişim sürecinde başlıca yönlendirici güç olarak tarihöncesi ekonomilerin incelenmesi gerektiğini vurgular), arkeolojinin uzun süreli işleyişlerin ve ekonomik anlamda hayatta kalma ve rekabet koşullarıyla belirlenen insan davranışındaki sürekliliğin kanıtı olan bulguları sağlayan bir bilim olduğunu söyler. Başka uzmanlarsa arkeolojiyi, kültürel çeşitlilik ve değişim yaratmada sonsuz bir kapasiteye sahip insana dair belgelerin kaynağı olarak görmüşlerdir. *Değişim, yönelim, süreklilik* ve *çeşitlilik* kavramları arasındaki karşıtlıklar arkeoloji kuramının ve açıklamaların temelinde yatan gerilimler olmayı sürdürmektedir. 1981'de Geoff Bailey, Lewis Binford ve Rob Foley ayrı ayrı makaleler yayımlayarak arkeolojik buluntuların düşük çözünürlükte olduklarını vurgulamışlar, ama bunu bir kısıtlama değil, farklı türden olguları araştırma fırsatı olarak yorumlamış ve arkeolojik söz dağarcığına *zaman ölçeği ve zaman çözünürlüğü* gibi iki önemli kavram eklemişlerdir. Bu başlangıç düşüncelerden "zaman perspektivizmi" (zaman açısından bakmak) etiketi altında toplayabileceğimiz geniş kapsamlı dört tema ortaya çıkmıştır.

İlk tema, parça parça olmuş, tarihleri bilinmeyen ve hatalı özelliklere sahip kalıntıların insanlık tarihine farklı bir bakış getirmek üzere fırsata çevrilebilme olanağının olup olmadığını araştırmaktır. Burada "palimpsest" anahtar bir kelime olarak kullanılmaktadır – palimpsest, tekrar tekrar üzerine yazı yazılmış parşömendir. Maddi kalıntılar, tıpkı bir palimpsest gibi, üzerindeki ilk bilgiler yok olduğu için bir bütün olarak çözülemediğinden ya da bölüm bölüm çözülebildiği için, olay veya olguların bir karışımı, bir bütünü olarak algılanmalıdır. Bu durum tam olarak üzerindeki nesnelerin tekrar tekrar kullanıldıkları için bozulduğu, yer değişitirdiği ya da dönüştüğü (bkz. s. 30) yüzeylerden oluşan arkeolojik buluntular için geçerlidir, ancak aynı zamanda tekil buluntu ve anıtlardan, arkeolojik sit

alanları ile çevrelerindeki arazilere (bkz. s. 190) kadar her ölçekteki çözümlemeye uygulanabilecek bir yaklaşımdır.

Örneğin, bir gemi enkazı, bir mezar odası ya da bir evin belirli bir odasında olduğu gibi, tek bir olayın, faaliyetin ya da birikimin parçaları oldukları için bir arada bulunan nesneleri ele alalım. Bunları "zamanın içindeki farklı noktalar" olarak görebiliriz, ancak bunların bile bazı palimpsest özellikleri vardır; özellikle de zamansal boyutlarını kaybetmiş olmaları açısından. Laurent Olivier, Güney Almanya'da Geç Hallstatt döneminden –İ.Ö. 6. yüzyıl– kalma toprakla kaplı bir mezar odası olan Hochdorf "prens" mezarını incelemesi sırasında böyle bir durumu ortaya koymuştur. Arkeolojik mezarda bulunan eşyaların bir kısmı ölenin hayattayken kullandıklarından, bazıları ölümüyle birlikte mezara konması arasında geçen zamanda odaya getirilenlerden, geri kalanlarsa mezarın mühürlenmesi sırasında içeri bırakılanlardan oluşmaktadır. Bu nesnelerin bazıları kişi hayattayken, bazıları ölümünden sonra, birçoğu da toprakta meydana gelen fiziksel ve kimyasal oluşumlarla, ayrıca arkeolojik araştırma ve yenileme çalışmaları sırasında değişmiş, bozulmuştur. Dolayısıyla arkeolojik bir mezardaki buluntu topluluğu, eşzamanlı tek bir olayı değil, birkaç yüzyıllık hatta daha fazla bir zamana bağlanabilecek, farklı "zamansallıkları" (farklı yaşlardaki nesneleri) temsil etmektedir.

Tekil bir buluntu bile, ilk yapıldığı andan başlayarak halen bulunduğu topraktaki, müzedeki, kitaptaki ya da düşünsel bir söylemdeki yerini alana kadar, izlediği yörüngede farklı kullanımları ve edindiği farklı anlamlarıyla bir palimpsest olarak tanımlanmayı hak etmektedir. Aslında maddi çevrenin tamamı palimpsesttir; farklı yaşta, dayanıklılıkta, korunmuşlukları ve anlamlarıyla bütün nesneleri birbirine karışmış bir şekilde içinde barındırır; günlük yaşantımızı sürdürdüğümüz modern çevre ve birçok farklı şekil ve ölçekteki jeolojik sürecin oluşturduğu palimpsest ve de bütün fiziksel doğa buna dahildir. Dolayısıyla, eğer bunlardan sorularımıza karşılık olarak ne tür yanıtlar bulabileceğimizi görmek istiyorsak arkeolojik bulguların yapısal özelliklerini zamansal boyutları, kalıcılıkları ve

çözünürlükleri bağlamında incelemek zorundayız. Dahası, arkeolojik silsilenin farklı kısımlarındaki malzeme, farklı araştırma yöntemleri ve farklı soruları gündeme getirecek şekilde, zamansal boyut ve çözünürlük açısından birbirinden epey farklı olabilmektedir.

İkinci tema büyük ölçekli palimpsestlerin ortaya koyduğu görüngü çeşitlerine, dolayısıyla daha uzun zaman ölçeğinde işleyen süreçlere odaklanmaktadır. Buradaki vurgu, genişletilmiş zaman perspektifinin zamana dair kavramlarımızı ve büyük ile küçük ölçekli unsurlar arasındaki ilişki biçimini ve de bunlar arasındaki neden sonuç ilişkisini algılayışımızı nasıl değiştirdiği üzerindedir. Çıkış noktası, bir "olay"ın aslında farklı zaman ölçeklerinde işleyen süreçlerin bir bütünlemesi olduğunu kabul etmektir; böylece farklı gözlem ölçekleri farklı "olay" ya da görüngü biçimlerini ortaya koyacak, öyle ki nedensellik anlayışımız gözlem ölçeğine bağlı olarak değişecektir. Bu, kısmen uzun dönemli ve kısa dönemli süreçler arasındaki ilişkileri nasıl algıladığımızla, kısmen de bu süreçlerin bir bakıma bizim algımızdan bağımsız olarak işlemesiyle ilgilidir.

Örneğin Akdeniz bölgesindeki dağlık arazilere zarar veren toprak erozyonunu ele alalım. Yaygın inanışa göre, bu erozyonun nedeni son birkaç binyılda tarım ekonomisinin büyümesiyle artış göstermiş olan insan müdahalesidir – özellikle hassas yamaçlarda, toprağın derin sürülmesi, ağaç kesimi ve hayvanların aşırı otlatılması gibi. Yunanistan'ın kuzeybatısında, ne otun ne de toprağın olduğu taşlık dağ yamaçlarıyla ilişkilendirilen evcil keçiler bu bozulmanın suçlusu olarak görülürler. Oysa geniş bir zaman perspektifinden bakıldığında bu erozyonun çok daha uzun bir tarihi olduğu ve daha çok istikrarsız yer kabuğu hareketleri ile iklimsel ve bitkisel değişime bağlı olarak milyonlarca yıllık yoğun erozyondan söz edilmesi gerektiği, bununla karşılaştırıldığında Buzul Çağ sonrası dönemden itibaren artan insan müdahalesinin oldukça hafif kaldığı görülecektir. Daha kısa bir zaman ölçeğinde, örneğin bin yıllık dönemde bakıldığında ise keçi yetiştiriciliğinin yakın dönemli erozyonun nedeni olduğu söylenebilir. Uzun zaman ölçeğin-

den baktığımızda, tersine keçi yetiştiriciliğinin erozyon nedeniyle başlamış olduğu, verimli kullanılamayan böylesi bir araziye ekonomik açıdan uyum gösterildiği söylenebilecektir. Hatta, mekansal bakış açımızı genişlettiğimiz zaman, arazinin bir bölümündeki erozyonun başka bir yerde toprağın depolanmasına yol açtığını ve çoğunlukla alçak bölgelerde yoğunlaşarak tarım için elverişli koşullar yarattığını görürüz. Bu örnek, zaman ölçeğini ve zamana bakış açımızı değiştirdiğimizde neden sonuç ilişkisi anlayışımızın da değiştiğini ortaya koymaktadır. Bir gözlem ölçeğinde olumsuz olan şey, öteki ölçekte olumlu bir etkide bulunabilmekte, bu ise modern koruma ve toprak yönetimi politikaları açısından önemli sonuçlar doğurabilmektedir.

Üçüncü tema eski insanların zaman kavramlarına dair düşüncelerinin araştırılmasıdır; eski insanlar geçmiş, şimdi ve gelecek karşısında kendi konumlarını nasıl deneyimliyor, zaman kavramları düşünce ve davranışlarını nasıl etkiliyordu? Zaman, çeşitli halklar ve toplumlar tarafından farklı şekillerde deneyimlenmektedir; deneyimler toplumsal geleneklerle ve insanların kendilerini geçmiş karşısında nerede gördükleriyle yakından ilgilidir. Zamana dair bu yaklaşım büyük ölçüde toplumsal kurama dayanır ve arkeolojik yazında kapsamlı çok sayıda eser verilmesini sağlamıştır. Richard Bradley, ebedî anıtlar ile değişen maddesel kültür geleneklerinin toplumsal hafızayla bağlantılı olduğunu, toplumsal ve siyasi değişim dönemlerinde süreklilik duygusu yaratmak üzere bu hafızanın kullanıldığını göstererek yaklaşımı kısa ve öz bir biçimde ortaya koymuştur. Daha uzun dönemli zaman ölçeğinde ise Grahame Clark, insanlığın gelişimindeki önemli dönüşüm noktalarını genişletilmiş zaman ve mekan bilincinin belirlediğini göstermiştir.

Son tema geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki farkı nasıl tanımladığımıza dair felsefi bir konudur. Eğer yaşadığımız dünya çeşitli zaman ölçeklerinden ve geçmiş, şimdi ve gelecek unsurlarının karışmış olduğu palimpsestlerden oluşmuş bir süreçler bileşimiyse, "şimdi"nin zamansal sınırını belirleyecek mutlak ya da nesnel araçlar olması mümkün değildir; yalnızca değişen sürelerin şimdisi vardır. Bu *sürelerin şimdisi* şimdiki bakış açımıza

göre, hem ileri hem de geriye doğru genişleyebilmektedir; dolayısıyla bir gazeteci için saatler ya da günler söz konusuyken, siyasetçi için bu süre haftalar ya da yıllar, bir etnografyacı açısından onyıllar veya bir ömür, yazılı belgeler tarihçisi için yüzyıllar ya da bin yıl, bir tarihöncesi arkeoloğu içinse bin yıldan milyon yıla kadar genişleyebilmektedir. Bu nedenle "geçmiş" de "gelecek" de keyfî/göreli olarak tanımlanmış kavramlardır; kendi gözlem gücümüz ya da denetimimiz dışında olan veya çıkarlarımıza uymayan görüngülerden kaçınmak için bunları kullanırız. Yine de geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki sınırları muğlaklaştıran devasa ve karmaşık bir palimpsest olan maddi bir evrende yaşamaktayız; bu evren zamanı etkileyen kalıcı nesneler ve süreçlerle dolu, öyle ki bunlar bizi çok gerilerde kalmış uzak zamanla bağlamakla kalmıyor, aynı zamanda belirsiz bir uzak gelecek için düşüncelerimizi ileriye doğru yöneltmeye de teşvik ediyor.

Önerilen kaynaklar

Bailey, G. N. 1981. "Concepts, Time-Scales and Explanations in Economic Prehistory," s. 97-117 (A. Sheridan ve G Bailey, der.) *Economic Archaeology*. British Archaeological Reports International Series 96. Oxford: BAR.

— 1983. "Concepts of time in Quaternary Prehistory." *Annual Review of Anthropology* 12: 165-92.

— 1987. "Breaking the Time Barrier." *Archaeological Review from Cambridge* 6: 5-20.

[Bu üç makale zaman perspektivizmi kavramını tanımlayan, gözlemsel payandalarını, kuramsal ve yöntemsel sonuçlarını ilk kez araştıran bir set olup, bugünkü bilgilerimizin ve özellikle modern toplumlarda gözlemlenen olayları açıklamak üzere geliştirilmiş toplumsal kuramların geçmişi yorumlamada anahtar rol oynadığı şeklindeki yaygın görüşe meydan okumaktadır.]

Bailye, G. N. (der.) 1977. *Klithi: Palaeolithic Settlement and Quaternary Landscapes in Northwest Greece*. 2 cilt. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research. [Tektonik tarihçeden başlayarak, modern zamanların arazi değişimlerine kadar ve Paleolitik mağaralardaki alan içi değişimlerden, bölgesel ölçekte sit alanları arasındaki değişim-

lere, geniş bir yelpazede palimpsest oluşturan yapılarda ölçek ve çözünürlük saptamalarından örnekler sunan bir derleme.]

Binford, L. R. 1981. "Behavioral Archaeology and the 'Pompeii Premise.'" *Journal of Anthropological Research* 37: 195-208. [Yüksek çözünürlükte veri kümesi aramayı eleştiren ve arkeologları, arkeolojik buluntuların birincil özellikleriyle, sıradan gözlemcilere görünmeyen, ama arkeolojik araştırmayla ulaşılması pekâlâ mümkün olan, ancak farklı bir düzen içinde algılanabilen muazzam palimpsest özellikleri üzerinden çalışmaya çağıran hayli tartışma yaratmış bir makale.]

Bradley, R. 2002. *The Past in Prehistoric Societies*. Londra ve New York: Routledge. ["Geçmiş içinde geçmiş"le ilgili, yani Avrupa'nın Neolitik ve sonraki dönemlerinden çok sayıda örnekten yola çıkarak tarihöncesindeki insanların zaman duygusu oluşturmak üzere maddi çevreyi nasıl kullandıklarını bulmaya yönelik mükemmel bir çözümleme. Arkeolojide zamanın toplumsal kuramları üzerine son yıllarda yayımlanmış kitapların en yenisi.]

Foley, R. A. 1981. "A Model of Regional Arcaheological Structure." *Proceedings of the Prehistoric Society* 47: 1-17. [Uzun dönemli arkeolojik bulguların palimpsest niteliğini ve buna uygun analiz ve yorum şemalarının geliştirilmesi gereğini vurgulayan bir makale. Aynı tarihli Bailey ve Binford makalelerinde de söylendiği gibi, özellikle işe yarar bir vaka çalışmasında başlangıç kavramlarını gecikmeli olarak araştırabilmek ve Paleolitik veri kümesiyle uğraşma perspektifi sağladığı için.]

Murray, T. 1997. "Dynamic Modelling and New Social Theory of the Mid - to Long Term," s. 449-63 (S. Van der Leeuw ve J. McGlade, der.) *Time, Process and Structured Transformation in Archaeology*. Londra ve New York: Routledge. [İnsan davranışına dair aklıselime uygun yerleşmiş fikirler karşısında ölçek ve kavrama gücü bağlamında, arkeolojik bulguların, özellikle de Buzul Çağı'ndan (Pleistosen) kalma olanların, ayırıcı yapısal özelliklerini incelemenin zorluğunu dile getiren ve uzak geçmişe dair farklı toplumsal kuramlar geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan bir makale.]

Olivier, L. 1999. "The Hochdorf 'Princely' Grave and the Question of the Nature of Archaeological Funerary Assemblages," s. 109-38 (T. Murray, der.) *Time and Archaeology*. Londra ve New York: Routledge. [Kapalı bir buluntu topluluğunda gözlemlenebilecek farklı zamanlara ışık tutan bir analiz sunarak, bu bilgilerin Demir Çağı'na ait maddi kültürün geleneksel sınıflandırması ve dönemleştirmesini bozacak güçte olup olmadığını inceleyen bir makale.]

Stern, N. 1993. "The Structure of the Lower Pleistocene Archaeological Record." *Current Anthropology* 34: 201-25. [Düşük çözünürlükteki veri kümeleri ve zamana göre ortalaması alınmış arkeolojik buluntulara dair düşüncelerin hayata geçirilmesinin ilk örneklerinden biri. Ayrıca derginin eleştiri bölümüne çok sayıda yorumun gelmesine neden olmasıyla da ilginç.]

İleri okuma

Bradley, R. (der.) 1993. "Conceptions of Time and Ancient Society." *World Archaeology* 25: 152-74.

Clark, G. 1992. *Space, Time and Man*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gosden, C. 1994. *Social Being and Time*. Oxford: Blackwell.

Knapp, A. B. (der.) 1992. *Archaeology, Annales, and Ethnohistory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Murray, T. (der.) 1999. *Time and Archaeology*. Londra ve New York: Routledge.

Rossignol J. ve Wandsnider, L. (der.) 1992. *Space, Time, and Archaeological Landscapes*. New York: Plenum.

Thomas, J. 1996. *Time, Culture and Identity*. Londra ve New York: Routhedge.

Van der Leeuw, S. ve McGlade, J. (der.) 1997. *Time, Process and Structured Transformaiton in Archaeology*. Londra ve New York: Routledge.

GEOFF BAILEY

ZİHİNSEL BİRİMSELLİK

Arkeologlar insan aklının yapısıyla yakından ilgilidirler. Ne zaman bir buluntu grubunu yorumlayacak olsalar ya da kültürel değişime dair bir eğilimi açıklamaya girişseler örtük ya da açık, bir şekilde insan zihninin dünyayı nasıl algıladığına ve zihnin insan davranışlarını nasıl etkilediğine değinmek durumundadırlar. Zihin, özellikle süreçselci (bkz. s. 267) ve ardından gelen post süreçselci (bkz. s. 227) gelişmeler öncesindeki arkeolojik çalışmalarda genellikle insanın doğasına dair örtük varsa-

yımlar arasında sayılmıştır. 1980'lerden itibaren gelişmeye başlayan bilişsel arkeolojideyse (bkz. s. 44) insan aklına yapılan referansın açık olmasına ve tüm çalışmalarda ön planda tutulmasına özellikle dikkat edilmektedir. Çünkü "zihinsel birimsellik", tıpkı insan aklı üzerine yapılan psikolojik, felsefi ve nörolojik çalışmalarda olduğu gibi, arkeolojide de temel bir kavram olarak görülmektedir.

Zihinsel birimsellik, insan aklının birbirinden ayrı bir dizi bileşenden oluştuğunu, bunların birbirlerinden bağımsız işlev gördüklerini ve her birinin kendine özgü evrimsel bir tarihi olduğunu anlatan bir kavramdır. Bu düşünce 19. yüzyılda ortaya atılmışsa da, bilişsel bilimlerdeki seçkinliği Jerry Fodor'un 1983 tarihli çığır açıcı kitabı *The Modularity of Mind* [Zihnin Birimselliği] ile anlaşılmıştır. Fodor zihnin görme, işitme ve konuşma gibi girdi çıktı sistemlerinin birimler halinde çalıştığını iddia eder. Bunun anlamı şudur: Bunlar mecburi ameliyelerdir (görmek ya da duymak elimizde değildir), süratle işlerler ve bilgiye dayalı öteki sistemlerden etkilenmeyen, tek başlarına etkilere açık olabilen sistemlerdir. Fodor'un merkezî sistemler olarak tanımladığı ve çeşitli girdi sistemleri tarafından sağlanan birçok bilgiye ihtiyaç duyan düşünme ve sorun çözme sistemleriyse tümüyle bunların tersi sistemlerdir.

Fodor'un girdi sistemlerini böyle nitelemesi uzun süre tartışmasız kabul görmüş, bu arada çok sayıda filozof ve psikolog da merkezî sistemlerin birimselliği kavramını genişletmeyi sürdürmüştür. Onlara göre, öteki insanlar, sayılar, aletler veya hayvanlar üzerinde düşünmek gibi birbirinden farklı bilgi ve malumatın her biri farklı işleme biçimleri gerektirmektedir. Yani bu bilgiler beynin belirli bölgeleriyle eşleşen ya da eşleşmeyen birbirlerinden ayrı zihinsel birimler tarafından işlenmektedir. Bu yaklaşım evrimci psikologlar Steven Pinker (1997), Leda Cosmides ve John Tooby (1994) ile Barkow ve diğerleri (1992) tarafından yapılan çalışmalarda savunulmuştur. Onlara göre, bu birimler atalarımızın karşılaştığı farklı uyum sorunlarını çözmek için tek tek evrimleşmişlerdir. Örneğin vahşi hayvanlar, toplumsal ilişkiler ya da maddi nesneler üzerine düşünmekte uzmanlaşmış

olan insanların hayatta kalma ve üreme yatkınlıkları daha yüksek olacaktır. Sonuç olarak doğal seçilim oldukça yüksek bir zihinsel birimselliğe yol açar. Aklın böyle nitelenmesi "yoğun birimsellik" tezi olarak kavramlaştırılmıştır (Samuels 1998; "orta yoğunlukta birimsellik" tezi için bkz. Carruthers 2003).

Başta Annette Karmiloff-Smith (1992) olmak üzere, başka psikologlarsa bu tarz evrimci yaklaşımları reddedip zihinsel birimlerin ilerlemeyle ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Buna göre insan zihni, insanlık tarihindeki yeni gelişmelerin yanı sıra, okumak, yazmak veya satranç oynamak gibi ilerlemeler sayesinde zihinsel birimler geliştirebilmiştir. Zihinsel birimlerin birbirleriyle ilişkisi konusunda da tartışma sürmektedir. Evrimci psikologlar böyle bir etkileşimin olmadığını savunurken, gelişimci psikologlar zihinsel birimler arasında bağlar kurmayı öğrenmenin önemi üzerinde durmaktadırlar. Dan Sperber (1994), birimlerin faaliyetlerini birleştirmeye ayrılmış özel bir zihinsel birimin olduğunu iddia etmiş, Carruthers (2002) ise "içsel konuşma" işlevinin birimler arası haberleşmeyi sağlamak olduğunu ileri sürmüştür.

Zihinsel birimlerin kesin yapısı konusunda anlaşmazlık olsa da, zihnin temelde, yapısal olarak modüler olduğuna dair sağlam kanıtlar bulunmaktadır. Bu bilgi bilişsel açıdan eksik doğmuş olanlar ya da beyin hasarı geçirmiş olanlar üzerine yapılmış nöropsikolojik çalışmalardan elde edilmiştir. Birçok vakada bir ya da daha fazla birimin etkilendiği ama zihnin başka bölümlerinin bozulmadan kaldığı görülmüştür. Örneğin otistik çocuklar "zihin teorisi" biriminden yoksunken –başka insanların kendilerinden farklı inanç ve arzulara sahip olabileceğini anlayamazlar– öteki alanlarda normal işlevleri yerine getirebilmektedirler (Baron-Cohen 1995). Peretz ve Coltheart (2003) ile Butterworth (1999) ise beyin hasarına uğradıktan sonra müzik ve matematik yeteneklerini "kaybetmiş" ama öteki tüm bilişsel işlevleri yerli yerinde duran insanlarla ilgili çalışmalar yapmaktadırlar.

Birimselliğin başka bir kanıtı olarak, küçük çocukların dünya hakkında bilgi edinme hızları kullanılmıştır. Dil bunun klasik bir örneğidir. Ünlü Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky tarafından ortaya atıldığı şekliyle, insanlar doğduklarında be-

yinlerine bağlanmış bir dil kazanma aleti ile dünyaya gelirler, bu da onların kültürlerine özgü dillerinin devasa kelime hazinesini ve gramer kurallarını hızla öğrenmelerini sağlar. Benzer şekilde, bebeklerin sezgisel olarak psikoloji (Leslie 1994), fizik (Spelke 1991) ve biyoloji (Atran 2002) kavrayışlarına sahip olarak doğdukları öne sürülmüştür.

Zihinsel birimsellik nasıl ki bilişsel bilimlerin temel kavramıdır, insan aklının ve kültürünün evrimine dair arkeolojik çalışmaların da merkezinde olmak durumundadır. Bilişsel evrim hakkındaki arkeolojik çalışmalar zihinsel birimselliğe değinmedikleri zaman (örnek: Noble ve Davidson 1996) doğal olarak eksik kalırlar, çünkü modern aklın şu anki kavrayış düzeyiyle bağ kuramazlar. Hatta, arkeologların psikologların görüşlerini doğrudan uyarlamaktansa zihinsel birimsellik hakkındaki tartışmaya katkıda bulunmaları gerekir. İnsanın geçmişi üzerine evrimci psikologlar tarafından yazılmış kimi naif makalede arkeolojik veri ve kuramlar görmezden gelindiği için geçmiş yaşamlar ile insan aklı üzerinde etkili olmuş bazı unsurlar hakkında geçersiz varsayımlarda bulunulmuştur. Örneğin Pinker, Cosmides ve Tooby sıklıkla insan zihni için "evrime uygun çevre" kavramına değinirler, bu çevrenin de Buzul Çağı Afrikası Çayırları (Pliosen-Pleistosen Africa Savana) olduğunu ima ederler. Oysa bu bakış açısı insanlarla primatların (ve öteki türlerin) paylaştığı birçok bilişsel süreci ve büyük olasılıkla Orta Buzul Çağı'nda evrilmiş olan dil gibi bir bilişsel özelliği hiç dikkate almamaktadır.

İnsan aklının evrimini anlamak için yaptığım kendi çalışmalarımda uzun yıllar boyunca arkeologları şaşırtmış olan arkeolojik buluntulardaki paradoksların zihinsel birimsellik kavramıyla çözülebileceğini iddia ediyorum (Mithen 1996). Örneğin neden Neandertaller avcılık ve alet yapımı gibi kimi alanlarda akıllı davranmışlarken, maddi simgeler kullanmada veya yeni teknolojiler keşfetmekte o kadar zeki değillerdi? Bu durum belirli zihinsel birimlerin mevcut olup olmamasıyla, ya da birimlerin modern zihinde bulunanlardan farklı bir düzenle birbirlerine bağlanmış olmasıyla açıklanabilir. Bence ikinci durum daha geçerlidir: *Homo sapiens* (akıllı insan) dil evrimi, benim "bi-

lişsel akıcılık" olarak adlandırdığım zihinsel birimler arasındaki etkileşimin Neandertallerden ve öteki modern öncesi insanlardan daha yüksek derecede olması sonucunda gerçekleşmiştir. Bu iddiaya Carruthers'in (2002) dilin bilişsel işlevi üzerine yaptığı çalışmalardan da önemli destek gelmektedir.

Zihinsel birimsellik, yaşayan en yakın akrabalarımız olan günümüz Afrika maymunlarıyla karşılaştırılan ilk insanımsılar üzerinde çalışırken de yararlı bir kavramdır. Şempanzelerin toplumsal zeka bakımından oldukça ileri görünmelerine rağmen alet kullanma yetenekleri sınırlıdır. Çeşitli sopa ve taşların kullanıldığı ve birçok şey yapmalarının istendiği çalışmalarda şempanzelerin kültürel aktarım örüntüleri incelenmiştir (Whiten ve diğerleri 1999). Bebek şempanzelerin alet kullanmayı öğrenme hızları, keşif yapamıyor oluşları ve aletleri etkisiz şekilde kullanıyor oluşları bu türlerde ve dolayısıyla Afrika maymunlarının ve insanların 10-6 milyon yıl önceki ortak atalarında alet yapmaya ve kullanmaya uygun zihinsel birimlerin evrilmediğini ortaya koymuştur (Mithen 1996). İnsan türünde bu birimlerin evrilmiş olması, öteki yönlerden günümüz maymunlarına çok benzeyen *australopitek*ler arasında Oldowan (taş alet) teknolojisinin ortaya çıkmasını da açıklayabilir.

Zihinsel birimsellik geç tarihöncesi ve hatta tarihsel arkeoloji çalışmalarında da etkili bir kavramdır. Eğer Karmiloff-Smith (1992) yanılmıyorsa ve zihinsel birimler kısmen gelişimsel çevrenin bir sonucuysa bu durumda zaman içinde kültürün değişmesiyle zihindeki birimlerin çeşitleri de değişmektedir. Yani kültürle biyoloji arasında net bir geribildirim süreci söz konusudur, ki bu da kültürel değişim hızının neden sürekli yükseldiğini açıklayan bir niteliktedir. İ.Ö. 3000 civarında bulunan yazı, çocukların beyinlerinde büyüdükçe yeni sinirsel ağların gelişmesini sağlamış olabilir. Bir kez geliştikten sonra bu birimler daha başka kültürel keşifler için temel oluşturacak, bu da bir sonraki kuşak için bilişsel temel yerine geçecektir. Bu tür bir "dişli çark" etkisi özellikle zanaat uzmanlığının bulunduğu ve becerilerin ana babadan çocuğa geçirildiği toplumlarda yaygın görülmektedir.

Özetlersek, zihinsel birimsellik arkeolojik çalışmaların her evresi için temel bir kavramdır; arkeologların yorumlarını ortaya koyarken insan aklına değinmeleri zorunludur. Kavramın en etkili kullanımı modern öncesi insanlar ile modern aklın kökenine dair çalışmalarda görülmektedir. Beynin olgunlaşması ve biyolojiyle kültürün etkileşimi hakkındaki bilgilerimizde gelişme kaydettikçe, gelecek kuşakların tarihöncesi ve tarihsel arkeologları zihinsel birimsellik kavramını daha fazla kullanmak durumunda kalacaklardır.

Önerilen kaynaklar

Butterworth, B. 1999. *The Mathematical Brain.* Londra: Macmillan. [Brian Butterworth matematik yeteneğinin insan zihninde ayrı bir yeri olduğunu ileri sürmektedir. Bunu matematik düşünce yeteneğini kaybetmiş ama öteki bilişsel işlevleri yerinde ya da tersi durumda olan hastalar üzerine yaptığı çalışmalardan çıkarmaktadır. Birimsellikle ilgili temel iddiaları ele alan gayet anlaşılır bir kitap.]

Cosmides L. ve Tooby, J. 1994. "Origins of Domain Specificity: The Evolution of Functional Organization," s. 85-116 (L. A. Hirschfield ve S. A. Gelman, der.) *Mapping the Mind.* Cambridge: Cambridge University Press içinde. [Leda Cosmides ve John Tooby "yoğun birimsellik tezi"nin en ateşli savunucularıdır. Evrimci bir çerçeveden bakarak ve neden insan zihninin birimlerden oluşan bir yapısı olduğunu net bir şekilde açıklayarak büyük bir katkıda bulunuyorlar.]

Fodor, Ö. 1983. *The Modularity of Mind.* Cambridge, Mass.: MIT Press. [Jerry Fodor'un bu ince kitabı insan aklı konusunda çığır açmış bir çalışmadır. Görme ve duyma gibi algısal süreçlerin birimsel olduğunu fakat merkezî düşünme süreçlerinin birimlerden oluşmadığını ve insanın bunu tam manasıyla anlayamayacağını ileri sürer. En çok anılan ve akıl hakkındaki güncel tartışmalarla ilgilenen herkese temel bir çerçeve sunan kitaplardan biridir.]

Mithen, S. 1996. *The Prehistory of the Mind: A Search for the Origin of Art, Religon and Science.* Londra: Orion. [Kitabım, insan aklının evrimi ve kültürün gelişimini açıklamak amacıyla arkeoloji ile bilişsel bilimlerin veri ve kuramlarını bir araya getirme çabasıdır. *Homo ergaster* ve *H. neanderthalensis* gibi modern öncesi insan aklının yapı itibariyle birimlerden oluştuğunu ama modern insanın temel bilişsel gelişiminin ileri de-

recede yaratıcı düşünmeyi sağlayan "bilişsel akıcılık" ile mümkün olduğunu iddia etmektedir.]

İleri okuma

Atran, S. 2002. "Modular and Cultural Factors in Biological Understanding," s. 41-72 (P. Carruthers, S. Stitch ve M. Siegal, der.) *The Cognitive Basis of Sicence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Barkow, J. H., Cosmides, L. ve Tooby, J. 1992 *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Baron-Cohen, S. 1995. *Mindblindness*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Carruthers, P. 2002. "The Cognitive Function of Language." *Brain and Behavioral Sciences* 25: 657-726.

— 2003. "Moderately Massive Modularity," s. 69-91 (A. O'Hear, der.) *Mind and Persons*. Cambridge: Cambridge University Press.

Karmiloff-Smith, A. 1992. *Beyond Modularity: A Development Perspective on Cognitive Science*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Leslie, A. 1994. ToMM, ToBY and Agency: Core Architecture and Domain Specificity, s. 119-48 (L A. Hirschfeld ve S. A. Gelman, der.) *Mapping the Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nobble, W. ve Davidson, I. 1996. *Human Evolution, Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Peretz, I ve Coltheart, M. 2003. "Modularity of Music Processing." *Nature Neuroscience* 6: 688-91.

Pinker, S. 1997. *How the Mind Works*. Londra: Penguin.

Samuels, R. 1998. "Evolutionary Psychology and the Massive Modularity Hypothesis." *British Journal for the Philosophy of Science* 49: 675-602.

Spelke, E. S. 1991. "Physical Knowledge in Infancy: Reflections on Piaget's Theory," s. 133-69 (S. Carey ve R. Gelman, der.) *Epigenesis of Mind: Studies in Biology and Culture*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Sperber, D, 1994. "The Modularity of Thought and the Epidemiology of Representations," s. 36-67 (L. A. Hirschfeld ve S. A Gelman, der.) *Mapping the Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Whiten, A., Goodal, J., McGrew, W. C., Nishida, T., Reynolds, V., Sugiyama, Y., Tutin, C. E. G., Wrangham, R. W. ve Boesch, C. 1999. Culters in Chimpanzees. *Nature* 399: 682-5.

STEVEN MITHEN

LESLIE C. AIELLO Arkeoloji Böl. University College, Londra, İngiltere

PAUL BAHN Arkeoloji dalında serbest yazar, çevirmen, yayıncı, İngiltere

GEOFF BAILEY Arkeoloji Böl. York Üniversitesi, İngiltere

JOHN C. BARRETT Arkeoloji ve Prehistorya Böl. Sheffield Üniversitesi, İngiltere

RICHARD BLANTON Sosyoloji ve Arkeoloji Böl. Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana, ABD

MARTIN CARVER Arkeoloji Böl. York Üniversitesi, İngiltere

JOHN F. CHERRY Kelsey Arkeoloji Müzesi, Michigan Üniversitesi, ABD

ELIZABETH DeMARRAIS Arkeoloji Böl. Cambridge Üniversitesi, İngiltere

KENNETH L. FEDER Antropoloji Böl. Central Connecticut Devlet Üniversitesi, ABD

JONATHAN FRIEDMAN Antropoloji Böl. Lund Üniversitesi, İsveç

PETER GATHERCOLE Fahri Öğretim Üyesi, Darwin College, Cambridge, İngiltere

GUY GIBBON Antropoloji Böl. Minnesota Üniversitesi, ABD

CHRIS GOSDEN Pitt Rivers Müzesi, Antropoloji ve Etnografya Müzesi, Oxford Üniversitesi, İngiltere

CATHERINE HILLS Arkeoloji Böl. Cambridge Üniversitesi, İngiltere

IAN HODDER Kültürel Antropoloji Böl. Stanford Üniversitesi, ABD

LINDA HURCOMBE Arkeoloji Böl. Exeter Üniversitesi, İngiltere

TIMOTHY INSOLL Sanat Tarihi ve Arkeoloji Okulu, Manchester Üniversitesi, İngiltere

MATTHEW JOHNSON Arkeoloji Böl. Exeter Üniversitesi, İngiltere

MARTIN JONES Arkeoloji Böl. Cambridge Üniversitesi, İngiltere

KRISTIAN KRISTIANSEN Arkeoloji Böl. Gotëburg Üniversitesi, İsveç

VINCENT M. LaMOTTA Antropoloji Böl. Arizona Üniversitesi, ABD

LYNN MESKELL Antropoloji Böl. New York Üniversitesi, ABD

STEVEN MITCHEN Arkeoloji Böl. Reading Üniversitesi, İngiltere

SARAH MILLEDGE NELSON Antropoloji Böl. Denver Üniversitesi, ABD

PAUL B. PETTITT Arkeoloji ve Prehistorya Böl. Sheffield Üniversitesi, İngiltere

COLIN RENFREW McDonald Enstitüsü, Cambridge Üniversitesi, İngiltere

JOHN ROBB Arkeoloji Böl. Cambridge Üniversitesi, UK

MICHAEL ROWLANDS Antropoloji Böl. College Londra Üniversitesi, İngiltere

CLIVE RUGGLES Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi Okulu, Leicester Üniversitesi, İngiltere

JEREMY SABLOFF Pennsylvania Üniversitesi, Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi, ABD

MICHAEL B. SCHIFFER Antropoloji Böl. Arizona Üniversitesi, ABD

NATHAN SCHLANGER Paris Sanat Tarihi Ulusal Enstitüsü, Fransa

MICHAEL SHANKS Klasikler Böl. Stanford Üniversitesi, ABD

STEPHEN SHENNAN Arkeoloji Enstitüsü, College Londra Üniversitesi, İngiltere

MARIE LOUISE STIG SØRENSEN Arkeoloji Böl. Cambridge Üniversitesi, İngiltere

JULIE K. STEIN Antropoloji Böl. Washington Üniversitesi, Seattle, ABD

JOSEPH A. TAINTER Rocky Mountain Araştırma İstasyonu, Albuquerque, ABD

JULIAN THOMAS Sanat Tarihi ve Arkeoloji Okulu, Manchester Üniversitesi, İngiltere

CHRISTOPHER TILLEY Antropoloji Böl. College Londra Üniversitesi, İngiltere

SANDER E. VAN DER LEEUW Antropoloji Böl. Arizona Devlet Üniversitesi, ABD

MILFORD H. WOLPOFF Antropoloji Müzesi, Michigan Üniversitesi, ABD

EZRA ZUBROW Antropoloji Böl. Buffalo Üniversitesi, ABD

Arkeoloji yalnızca uygulamaya dönük bir disiplin değildir. Özellikle 1960'lardan günümüze arkeolojik kuramı ortaya çıkaran, besleyen ve geliştiren tartışmalarla zenginleşmiş bir literatüre de sahiptir. *Arkeoloji: Anahtar Kavramlar*, uluslararası uzmanlar tarafından hazırlanmış maddelerle arkeoloji literatüründe önem kazanmış kavramları ele alıyor ve bu kavramların arkeolojik düşünce ile arkeolojik yöntem üzerindeki etkilerini inceliyor. Kitap içindeki maddeler, sosyal bilimler disiplinlerinin yeni kuramsal tartışmalarının ve fen bilimlerindeki yeni araştırma tekniklerinin arkeoloji disiplinini nasıl etkilediğini gösteriyor. *Arkeoloji: Anahtar Kavramlar*, disiplini şekillendiren kavramların kökenlerini, tarihsel gelişimlerini aktarırken, ileri okuma önerileri ve gelişkin kaynakçalarla konunun ilgililerine zengin bir araştırma imkânı da sunuyor.

Arkeoloji: Anahtar Kavramlar, öğrenciler, akademisyenler ve arkeoloji ile ilgilenen herkes için önemli bir başvuru kaynağı...

THG
322511
SNV
0322511 SNV

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1360-2
9 789750 513602
KDV'DEN MUAFTIR